

ŞANLIURFA ULUSLARARASI X. KUTLU DOĞUM SEMPOZYUMU

**“HZ. PEYGAMBER, TEVHİD VE VAHDET”
(21 Nisan 2016)**

Editörler:

**Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ömer SABUNCU**

Araştırmacılar:

**Adnan DEMİRCAN
Ali TENİK
Avnullah Enes ATEŞ
Bahset KARSLI
Cafer ACAR
Cüneyt GÖKÇE
Harun ŞAHİN
Hatice TEBER
Hüseyin AKPINAR
Kasım ŞULUL
Levent BİLGİ
Mahmut ÖZTÜRK
Mehmet Nuri GÜLER
Mehmet Sait UZUNDAĞ
Mehmet Vehbi ŞAHİNALP
Musa Kazım YILMAZ
Mustafa EKİNCİ
Mustafa YILDIRIM
Nurullah AGİTOĞLU
Ömer Faruk TEBER
Ömer SABUNCU
Recep ÇİĞDEM
Rıfat ATAY
Zişan TÜRCAN**

SEMPOZYUM BAŞKANLIĞI

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı)

İhsan AÇIK (Şanlıurfa İl Müftüsü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ (Düzenleme Kurulu Başkanı - Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Rıfat ÇEVİK (Şanlıurfa İl Müftü Yardımcısı)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KURT (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

M. Emin ÇİFTÇİ (Şanlıurfa İl Müftülüğü Merkez Vaizi)

M. Vehbi TOKTAY (Şanlıurfa İl Müftülüğü Merkez Vaizi)

Arş. Gör. Selim YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Arş. Gör. Rukiye KARDAŞ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Arş. Gör. Âdem MİDİLLİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Ahmed Ayesh Albder al HUSİNİ (Ümmü'l-Kura Üniversitesi/Suudi Arabistan)

Prof. Dr. Ahmed NASRY (University Hassan II, Casablanca, Morocco)

Prof. Dr. Ali BAKKAL (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Kasım ŞULUL (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Moulay al Mustapha LHEND (University Hassan II, Casablanca, Morocco)

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Prof. Dr. Sevil SADIKZADE (Devlet Ressamlık Akademisi – Azerbaycan)

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Abdullah YILDIZ (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Atilla YARGICI (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Cavid QAİMOV (Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü)

Doç. Dr. Celil ABUZER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Hüseyin AKPINAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Doç. Dr. Rifkhat Sibgatullin (Moskova Birinci Profesyonel Üniversitesi)

Doç. Dr. Süheyl Sapan (King Saud University)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Ali TENİK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Gül GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İNAL (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Askeri KÜÇÜKKAYA (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Vehbi ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLER (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Veysel KASAR (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU (Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Sekretarya: Arş. Gör. Rukiye KARDAŞ

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi & Şanlıurfa İl Müftülüğü
Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri
ISBN: 978-975-7113-56-0
Şanlıurfa, Aralık 2016

İçindekiler

Kısaltmalar	6
Takdim.....	7
İhsan Açıık.....	7
Önsöz.....	10
Hikmet Akdemir.....	10
İSLÂM'DA VAHDET	11
Kutlu Elçilikle Şirkten Tevhide Tefrikadan Vahdete Yolculuk	11
Adnan Demircan.....	11
Bektâşî Geleneğinin Temel Dinamiği Tevhid Akidesi ve Tasavvufî/Mistik Sembollerin Vahdet Referansı.....	20
Ömer Faruk Teber	20
İslâm Düşüncesinde Vahdetin Temelleri.....	26
Kasım Şulul	26
Birliğimizi Bozan Unsurlar	32
M. Cüneyt Gökçe.....	32
KUR'AN'DA VAHDET	43
Kur'an'da Müslümanların Vahdetini Emreden Ayetlerin Tahlili	43
Mehmet Vehbi Şahinalp	43
Kur'ân'da Birlikte Yaşama Ahlakı.....	61
Avnullah Enes Ateş	61
Mekke'den Medine'ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber'in Farklı İnanç Gruplarıyla "Tek Ümmet" Çabası	71
Cafer Acar.....	71
HADİSLERDE VAHDET.....	81
Hz. Peygamber Döneminde Toplumsal Birlik ve Kimlik İnşası: Hadislerin Dili.....	81
Zişan Türcan	81
Din Kardeşliğini ve Birliği Tavsiye Eden Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme - Buhârî'nin Kitâbü'l-Edeb'i Örneğinde.....	87
Nurullah Agitoğlu.....	87
Kütüb-i Sitte'de Cemaat ve Tefrika Konusundaki Bazı Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme	96
Mehmet Sait Uzundağ	96
Nebevi Sünnetin Akli ve Kalbi Terbiyedeki Rolü	111
Hatice Teber	111
TASAVVUF VE MEZHEPLER TARİHİNDE VAHDET.....	116
Vahdet Çalışmaları Çerçevesinde Tarih Boyunca Sünnî-Şîî İttifakı Teşebbüsleri ..	116
Mustafa Ekinci.....	116
Mezhep Çatışmasının Arka Planı: Siyasi Çıkar Çakışmaları	120
Recep Çiğdem	120
Birlikte Yaşama Ekseninde İslâm'da Ötekilik Anlayışı: Farklılık (Anlamlı Ötekilik) ve "Ötekilik"	131
Bahset Karşlı	131
Kesretten Vahdete.....	139
Ali Tenik.....	139
EDEBİYAT VE SANATTA VAHDET.....	150
Tevhid ve Vahdet Bilincinin Oluşmasında Estetik Tecrübenin Rolü: Süleyman Çelebi ve Mevlid Okuma Geleneğimiz.....	150

Rıfat Atay	150
Tevhid Yolunda Hadislerde Geçen Estetik Değer.....	157
Mustafa Yıldırım	157
Mûsikî ve Tevhid.....	170
Hüseyin Akpınar.....	170
Muallim Naci'nin Tevhid Şiirinin Değerlendirilmesi.....	177
Levent Bilgi	177
İSLÂM TOPLUMUNDA VAHDET	187
Din Birliğimize ve Kardeşliğimize Zarar Veren Temel Unsurlar	187
Musa Kazım Yılmaz.....	187
Vahdet Karşıtı Oryantalist Bir Proje Olarak Aligarh Koleji ve Faaliyetleri	194
Harun Şahin	194
İslâm'da Millet, Hukuk, Devlet Kesretinde Ümmet'te Vahdet.....	206
Mehmet Nuri Güler	206
Ashab Döneminde Vahdeti Bozma Teşebbüslerine Karşı Alınan Tedbirler ve Vahdetin Etkileri	216
Ömer Sabuncu	216
Tevhiden Vahdete: Ensar Örneği	223
Mahmut Öztürk	223

Kısaltmalar

(as)	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn: Oğlu
bs.	: Baskı, basım
bt.	: Bint: Kızı
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
(cc)	: Celle celâluh
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
<i>İA</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
<i>İSTEM</i>	: İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
no:	: Numarası
Nşr.	: Neşriyat
ö.	: Ölüm tarihi
red.	: Redaksiyon
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştirenler
(sas)	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkîk eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve devamı
t.y.	: Basım tarihi yok
y.y.	: Basım yeri yok
Yay.	: Yayınları

Takdim

İhsan Açık*

Allah'a hamd, Resûlü'ne salât u selâm olsun.

Diyanet İşleri Başkanlığımız 1989 yılından beri Türkiye Diyanet Vakfı ile işbirliği içerisinde Peygamberimizin dünya âlemine teşriflerini “Kutlu Doğum Haftası” olarak hem ülke içinde hem de yurt dışında birçok etkinliklerle kutlamaktadır. Şöyle ki: Yüce milletimiz tarihi geçmişinde uzun yıllardan bu yana Peygamberimizin doğumunu büyük bir coşku ile kutlamıştır. Bütün bu merasimlerde Peygamberimiz anılmış ve onun her yönüyle anlatılmasına gayret gösterilmiştir.

Bizler; iyiyi kötüden ayırt etmeyi, birbirimizi sevmeyi, paylaşmayı, yardımlaşmayı, ahlakın güzelliklerini, dürüstlüğü, doğruluğu, erdemli bir davranışı, hoşgörünün en mükemmelini, insana saygının en yücesini, şefkat ve merhametin sınır tanımayan boyutunu, adaletin en güzel tatbikatını, kısaca her şeyin en iyisini ve en güzelini, o Rahmet Peygamberinin tebliğ, tavsiye ve uygulamalarından öğrendik. Hayatımızı anlamlı kılan değerlerimizi, dünya ve ahiret dengesini, insan onuruna uyan yaşama sanatını bizlere hep o gösterdi.

Doğan oğlumuz Ahmet, Mehmet, Mustafa; kızımıza Gül ismini, ona sevgimizin bir nişanesi olarak biz verdik. Bahçemize, evimizdeki saksımıza rengârenk gülleri ona olan muhabbetimizden diktik. Yüreğimizin sesini gözyaşı ile ıslattığımız sayfalara mısra mısra “Na't” olarak döktük. Onu anlatıyor diye sevincimizde ve hüznümüzde mevlid merasimleri tertipleyip, şefaatinin umarak bu duygularımızı paylaştık. Sınırdaki nöbet tutan askerimize, vatan için şehâdet şerbetini içmeye hazır erimize Mehmetçik adını biz verdik. Evet bütün bunları biz yaptık. Bu hasletimizle Millet olarak birlikte sevindik, birlikte ağladık.

O bizi hayat verecek şeylere çağırıyordu. O bize sevgi ve barış dini olan İslâm'ı tebliğ etmişti. Bir cahiliyye toplumundan medeni bir millet oluşturmanın sırlarını öğretmişti. İnsanların birbirini göz kırpmadan boğazladığı bir dönemde, barış içerisinde yaşamının yollarını insanlığa sunmuştu. Birbirine düşman olan kabileleri kardeş yapmış, yüreklere çöreklenmiş kin ve nefret tohumlarının yerine sevgi ve hoşgörü duygularını ekmişti.

Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığımız son yıllarda toplumun acil ihtiyaç duyduğu bir konuyu gündeme taşıyıp, onu Kur'an ve Sünnet çerçevesinde topluma yansıtmaktadır. Amaç, Peygamberimizi sadece camilerde değil, uygun her mekânda onun şanına yakışan bir şekilde anmak ve anlamaya çalışmaktır.

Bugün Müslümanların her zamankinden daha çok tevhid ve vahdete ihtiyacı vardır. Zira Yüce Rabbimiz Müslümanları Enbiya Suresi 92. ayette tek bir ümmet olarak ifade etmiş olmasına rağmen ne yazık ki Müslümanlar, tefrika hastalığına kapıldığı için Rûm Suresi 32. âyetin muhtevasına girmeye başlamışlardır. Bu sebeple

* Şanlıurfa İl Müftüsü.

bugün Müslümanların tevhid inancına dayalı vahdeti gerçekleştirme yolunda gayret sarf etmeleri bir zorunluluktur.

Tevhid, İslâm'ın en temel ilkesi, Kur'an ve Sünnetin ruhu, bütün peygamberlerin gönderiliş gayesidir. İslâm'ın tevhid dini oluşu, onu diğer din ve inançlardan ayıran en bariz vasfıdır. Tevhid ilkesinden üç temel esas ortaya çıkar: Selam, eman ve vahdet. Yani barış, güven ve birlik. İslâm-selâm ilişkisi, iman-eman ilişkisi ve tevhid-vahdet ilişkisi doğru kurulmadan; bir toplumun İslâm toplumu olması mümkün değildir.

İslâm, öncelikle insanların zihin ve gönül dünyalarına Allah'ın birliği ve eşsizliği inancını yerleştirerek, şirk başta olmak üzere onları bölünmüşlük ve parçalanmışlığa sevk eden ve saptıran her türlü yanlış inanç, düşünce ve ideolojiden arındırır. Tevhid inancı, insanların kalplerine ve akıllarına sadece Allah'ın birliği ve eşsizliği inanç ve düşüncesini yerleştirmekle kalmaz. Aynı zamanda kâinatın tüm farklılık ve çeşitliliğine rağmen; mükemmel bir uyum içinde bir ve bütün olarak nasıl var edildiğine ve işleyişine dikkatleri çeker. Dolayısıyla tevhid inancı; en az birlik kavramı kadar çokluk ve farklılık kavramlarını da esas almayı gerektirir. Bu anlayış, irfan geleneğimizde “kesrette vahdet, vahdette kesret” şeklinde ifadesini bulmuştur. Tevhid, sadece bir inanç ve düşünce sistemi değil; aynı zamanda bir hayat tarzı ve yaşama biçimidir. Tevhid inancının toplumsal hayattaki karşılığı vahdettir. Vahdet şuurunu toplumsal hayatta gerçekleştirmenin yolu da sosyal adalet ve ahlâk bilincinin fertlere yerleşmesinden geçmektedir.

Vahdet; kardeşlik, dostluk, sevgi, yardımlaşma ve dayanışmadır. Birlikte yaşama, paylaşma, ortak değerlere sahip olma ve ortak ideallere yönelmedir. Tevhidin sancağı altında toplanma; Allah'ın dini yolunda her türlü dünyevi menfaati bir kenara bırakmadır. İslâm dünyasında yaşanan acıları ortak, dertleri ortak ve duaları ortak kılmaktır. Müslüman kanının dökülmesini önlemekten daha değerli bir stratejinin, Müslümanların parçalara ayrılmasını engellemekten daha önemli bir siyasetin olmadığını bilmektir. İslâm ümmetinin inşa ettiği mümtaz medeniyetlerin, bu medeniyetlerin ortaya koyduğu büyük tecrübelerin farkında olmaktır. Unutulmamalıdır ki; yeryüzündeki bütün muhtaçlara, bütün mazlumlara, bütün insanlığa huzur ve saadet getirecek yegâne nizam İslâm'dadır, imandadır, İslâm'ın tevhid ve vahdet anlayışındadır. Ancak bunun için; bizzat Müslümanların tevhid ve vahdeti iyi ve doğru bir şekilde kavraması gerekmektedir. Şüphesiz ki; Allah'ın dini iki kelime, kelime-i tevhid ve vahdet-i kelime; yani Allah'ın birliği ve ümmetin birliği üzerine kurulmuştur. Müslümanların bugün küfrün karşısında tek ses, hainin karşısında tek yürek, zalimin karşısında yekvücut olabilmesi, her şeyden önce mezhebini, meşrebini, ırkını, dilini, coğrafyasını ve ideolojisini değil; İslâm'ın tevhid ve vahdet anlayışını esas almasıyla mümkün olabilecektir. Birliğe, dirliğe ve huzura giden yol da, dostu düşmanı tanımanın yolu da, emperyalistleri değil; ümmetin yüzünü güldürmenin yolu da buradan geçmektedir.

Müslümanların vahdetini, uhuvvetini ve maslahatını ön planda tutmak ve bu uğurda her türlü riski alarak hakkı, hakikati, adaleti ve ahlakı savunmak İslâm

dünyasındaki bütün âlimlerin, münevverlerin ve entelektüellerin en başta gelen vazifesidir.

“**Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet**” teması ve “İnsanlığı yüceltmek, insanlığı diriltmek ve insanlığı yaşatmak için gelin birlik olalım!” çağrısı etrafında kutlu doğumunu idrak ettiğimiz sevgili Peygamberimiz’in (s.a.s.) getirdiği tevhid dininin ve rahmet yüklü evrensel mesajların; başta ülkemiz olmak üzere bütün Müslümanların vahdetine, birliğine, dirliğine ve huzuruna vesile olmasını, insanlığın merhamet dini İslâm’ın rahmet ve adaletinden hiçbir zaman nasipsiz kalmamasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum, sempozyuma emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Önsöz

Hikmet Akdemir*

Âlemlerin Rabbi olan Allah'a sonsuz hamd ü senalar olsun. Kâinatın Efendisi, Peygamberlerin Sultanı Allah Resûlü'ne (s) salat ve selam olsun!

Güzel bir gelenek haline getirdiğimiz Kutlu Doğum Sempozyumunun bu yıl onuncusunu düzenledik. Diyanet İşleri Başkanlığımızın bu yıl için seçtiği konu gerçekten çok önemliydi: “Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet” Zira bu başlık İslâm dininin temelini oluşturan tevhid ile İslâm toplumunun esasını teşkil eden ve devamının garantisi olan vahdetini ifade etmektedir. Nasıl ki İslâm dini tevhidsiz düşünülemez; tevhid olmazsa İslâm dininden söz edilemez; aynı şekilde vahdet olmazsa İslâm toplumundan eser kalmaz. Maalesef tarihimiz vahdetimizi bozduğumuzda maruz kaldığımız türlü türlü hezimet ve musibetlerle doludur. İslâm Ümmeti ne zamanki medeniyetin zirvesine çıkıp dünya siyasetinde söz sahibi olmuşsa onun bileğini bükemeyen düşmanları çeşit çeşit hile ve entrikalarla fitne ve tefrika çıkarıp menhus emellerine kolayca ulaşabilmişlerdir. Ne acıdır ki Mukaddes Kitabımızda Rabbimizin kesin ikazlarına, âlemlere rahmet olan Peygamberimizin (s) müteaddit uyarılarına rağmen her seferinde aynı oyuna geliyor ve aynı vartaya yuvarlanıyoruz. Bu hususlar sonraki sayfalarda okuyacağınız birbirinden güzel bildirimlerde daha detaylı ele alınacağı için ben burada sözü fazla uzatmak istemiyorum.

Başından beri her birine şahit olduğum, üçüncüsünde Düzenleme Kurulu Başkanlığı yaptığım sempozyumlarımızın hepsi dolu dolu geçti. Ancak başkanı olduğum bu sempozyumu onlardan ayıran önemli bir özelliği var. O da ilk defa uluslar arası düzeye taşınmış olmasıdır. Bu vesileyle başta İl Müftümüz Sayın İhsan Açık Hocamız, Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. Dr. Murat Akgündüz Hocamız, her aşamada işleri takip eden ve arka planda fedakârane çalışan genç akademisyen Yrd. Doç. Dr. Ömer Sabuncu Hocamız olmak üzere emeği geçen herkese üstün gayretlerinden dolayı teşekkür ediyorum. Bildirileriyle bize bilimsel bir ziyafet sunan, uzaktan veya yakından gelen ya da Fakültemizden katılan değerli bilim adamlarına katkılarından ötürü en kalbî şükranlarımı arz ediyorum.

Sağlık, mutluluk ve birlik içinde nice yıllara, nice sempozyumlara...

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

İSLÂM'DA VAHDET

Kutlu Elçilikle Şirkten Tevhide Tefrikadan Vahdete Yolculuk

Adnan Demircan*

İslâm, birlik ve beraberlik yoludur.

Giriş

Hz. Peygamber'in (s) elçi olarak gönderildiği dönemde ve yaşadığı coğrafyada ikamet eden Araplar, olumlu ve olumsuz birçok haslete sahiplerdi. Bu dönemde sadece kötülüğün bulunduğu, iyi ve doğru adına herhangi bir şeyin bulunmadığı tarzındaki yaklaşımları doğru bulmak mümkün değildir. Zira Hz. Peygamber, iyi vasıflarla muttasıf bir insan olarak "Muhammedü'l-Emin" lakabını Mekke'de, İslâm öncesi dönemde almıştı. Kuşkusuz bu dönemde güzel ahlakî vasıflarla anılan başka insanlar da vardı.

İslâm öncesi Araplarının sahip oldukları inanç ve hasletlerden ikisi dikkat çekicidir. Birincisi genellikle Yüce Allah'ı kabul edip tanımlarına rağmen bazı muhayyel varlıkları da ilah olarak kabul etmeleridir. İslâm, bu insanları müşrik olarak nitelemiştir. Bütün müşriklerin aynı derecede inandıklarını ve bunun hayatlarında bir karşılığı olduğunu söylemek zordur. Günümüz toplumlarında olduğu gibi genellemeler ve istatistikler, bir toplumun bütün mensuplarının inançlarını yansıtmaz. Müşrikler de farklı inançlara ve bu inançların yansımaları olarak farklı pratiklere sahiplerdi.

İslâm öncesi dönemde yaşayan insanların ikinci önemli özellikleri de çok parçalı bir sosyal yapıda yaşamak zorunda olmalarıdır. Arap kabilelerini bir araya getiren kabile ittifakları varsa da kabileler arasında ve kabileler içinde rekabet ve birbirleriyle mücadeleleri eksik olmuyordu. Bu inanç ve sosyal yapı içinde birçok olumsuzluk kurumsallaşabiliyordu.

Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği son ilahî mesaj bu iki temel sorunu kökünden çözmüştür. İslâm, şirki tevhitte, kabilecilikten beslenen ve birçok alanda etkisini gördüğümüz çok parçalı sosyal yapıyı vahdetle etkisiz hale getirmiştir. Bununla birlikte sonraki dönemlerde son ilahî mesajın mücadele ettiği bu iki temel konuda zaman zaman gerilemelerle karşılaşıldığı da bir gerçektir.

Tevhit ve vahdet, etkileri bakımından birbirleriyle ilişkilendirilebilecek temel kavramlardır. İki kavramın aynı kökten gelmesi bir yana, ikisinde de çoklukta kaynaklanan olumsuzlukları giderme hedefi yatar.

Önce tevhidin inanç alanında meydana getirdiği dönüşümü, ardından da vahdetin pratik etkileri üzerinde durmamızın yerinde olacağını düşünüyoruz.

Şirkten Tevhide

Lâ ilâhe illallah

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

[Allah'tan başka ilah yoktur.]

İnsanın inancının, sadece zihinsel bir tercih olarak kalması ve gerek bireysel, gerekse toplumsal hayatında karşılığının olmaması mümkün değildir. Nitekim İslâm'dan önce Araplar arasındaki yaygın inanç olan şirk, bireysel ve toplumsal hayatta yansımaları olan bir inançtı.

Şirkin insan hayatında bir karşılığı olduğu gibi tevhidin de bir karşılığı vardır. İncin insan hayatındaki karşılığı açısından bakıldığında şirkin dalalet, cehalet ve inanç sömürüsüne yol açtığını, tevhidin ise bu olumsuzlukları hidayet, hilm [yumuşak huyluluk] ve dini Allah'a mahsus kılma ile giderdiğini görürüz. Bu tespit, bir müminin görüşleri olmasının ötesinde Hz. Peygamber'in doğduğu toplumda nübüvvet öncesi ve nübüvvet sonrası gelişmeler dikkate alınarak ifade edilmektedir.

Dalaletten Hidayete

Tevhidi bozucu inançlar, yüce bir yaratıcının olmadığı fikrinden hareket ediyor değildir. Ancak yüce bir yaratıcının varlığına inanmak, uluhiyeti ona tahsis etmeyi de gerektirmemektedir. Nitekim Hz. Peygamber, tebliğe başladığında Mekke'de ve civarında yaşayan Araplar, genellikle her şeyden üstün "Allah" diye isimlendirdikleri bir yaratıcıya inanıyorlardı. Bu yaratıcının ismine izafetle "Abdullah [Allah'ın kulu]" şeklinde isimler kullanıyorlar, onun adına yemin ediyorlardı.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette onların bu inancına vurgu yapılmıştır: "*Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?' diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl (haktan) döndürülüyorlar?*"¹

"*Andolsun, eğer onlara, "Gökten yağmurunu kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?" diye soracak olsan, mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Hamd Allah'a mahsustur." Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.*"²

"*Onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, mutlaka "Allah" diyeceklerdir. De ki: "Bütün övgüler Allah'a mahsustur"; ama onların çoğu bilmez.*"³

"*Gerçek şu ki onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan, tereddüt etmeden "Allah" derler. De ki: "O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?" De ki: "Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar.*"⁴

"*Kendilerine "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan tereddüt etmeden, "Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı" diyeceklerdir.*"⁵

¹ Ankebût 29/61.

² Ankebût 29/63.

³ Lokman 31/25.

⁴ Zümer 39/38.

⁵ Zuhruf 43/9.

Hız. Peygamber'in muhataplarının Allah'a inanmaları, sahih bir inanç üzere oldukları anlamına gelmiyordu. Nitekim Yüce Allah, Elçisi'ne onların inançlarının batıl olduğunu çeşitli ayetlerle bildirmiştir.

Allah'a olan inançlarının esas eksenine oturması, şirk unsurlarından temizlenmesiyle mümkün olacaktı. Müşrikler, Hız. İbrahim'in dini üzere olduklarını söylüyorlardı.⁶ Bu iddiaları, Hız. İbrahim'in müşriklerden olmadığı ifadesiyle reddedilmiştir.

Hız. Peygamber'e yönelik ikinci önemli eleştirileri ise onun söylediklerinin geçmişte atalarını üzerinde buldukları inançtan farklı olmasıydı. Bu argüman, en önemli dayanaklarıydı.⁷ Bunun dışında İslâm mesajına karşı makul bir savunma ileri süremiyorlardı.

Müşrik Arapların Allah inancıyla ilgili zihinlerindeki kurgu aşağı yukarı şöyleydi: Allah, bir insanın kendisine ulaşması mümkün olmayacak kadar yücedir. İnsan, Allah'ın karşısında âciz ve önemsiz bir varlık olup Allah'a ulaşması mümkün değildir. Oysa ilahlar, Allah'a ulaşma ayrıcalığına sahiptirler. Onlar Allah'a ulaşabilirken insanlar da onlara ulaşabilmektedir. O halde isteklerini ilahlara ileterek onlar üzerinden Allah'a ulaşabileceklerine inanıyorlardı. Allah'la aralarında aracı olarak kabul ettikleri ilahlar üzerinden O'na ulaşma inancı, Arapların hayatlarının birçok yönüne etki ediyordu.

Kur'an'ın şirk olarak tanımladığı bu inanca bağlı olanlara müşrik denir. Bu kavram, onların inancını tanımlamaya oldukça uygundur. Allah'ı reddetmiyorlar; ancak ilah edindikleri varlıklara Allah'ın güç ve kudreti dâhilinde olan bazı şeyleri tahsis ederek onları Allah'a ortak koşuyorlardı.

Şirk, sadece maddî varlıkları Allah'a ortak koşmakla gerçekleşmez. Arapların inandıkları ilahların maddî tezahürleri olarak onlara tahsis edilen mekânlar ya da maddî nesnelere varsa da aslında bu maddî varlıklar, doğrudan doğruya ilah kabul ettikleri varlıklar olmayıp ilahları temsil eden sembollerdi. Kur'an'da adları geçen⁸ Lât, Menât ve Uzzâ ilahları, maddî olarak ziyaret edilen makam ya da sunaklara sahip olmakla birlikte oradaki maddî nesnelere bizzat kendilerinin ilah olduklarına inanıyor değillerdi. İlahe Lât'ın sunağı Tâif'teydi. Burada bulunan beyaz taş üzerine bir kişinin ya da bir Yahudi'nin insanlara ikramda bulunduğu, böylece bir süre sonra bu taşın kutsal kabul edilmeye başlandığına inanılırdı.⁹ Böylece buradaki taş, ahalinin gündelik hayatında karşılığı olan bir kutsala dönmekte, soyut olan şirk inancı, maddî nesnelere ilgili anlatılanlarla somut hale gelmektedir.

⁶ "İbrahim ne Yahudi idi ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi." (Âl-i İmrân 3/67).

⁷ "Onlara «Allah'ın indirdiğine uyun» dediğinde: Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız, derler. Ya şeytan, onları alevli ateşin azabına çağırıyor idiyse!" (Lokman 31/21).

⁸ "Gördünüz değil mi (âciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?" (Necm 53/19-20).

⁹ Tefik Fehd, "Lât", *DİA*, XXVII, 107.

Diğer putlarla ilgili anlatılanlar da farklı değildir. Her birisinin zamanla yerele ilişkin bir hikâyesi oluşmuştur. Ancak çok ilahlı din sistemi, oldukça eski ve dünyanın hemen her tarafında bağılı olan bir inançtır.

Hz. Peygamber'in getirdiği mesaj, Arapların sahip oldukları inancı çeşitli yönleriyle eleştirmiştir. Böylece insanı, gerçekte hiçbir yararı ya da zararı dokunmayan varlıklara kulluk yaparak köleleştiren bir dinî inançtan, sadece Allah'a, üstelik aracısız ulaştırılan, sade bir inançla insana değer veren ve ona özgürlük kazandıran bir inanca yükseltmiştir.

Hz. Peygamber'in tebliğ başladığı günden bugüne kadar monoteist dinler arasında "tevhidi" yalın bir şekilde muhafaza eden tek din İslâm'dır. Gerçi Müslümanlar arasında tevhit inancını bozan ya da zorlayanlar da yok değildir. Ancak son ilahî mesajın korunmuş olması, en azından tevhidi koruyan bir etken olarak varlığını devam ettirmektedir.

İnsanların sahip oldukları inançlar, değerler ve alışkanlıklar söz konusu olan din değiştirme dahi olsa, bir anda ortadan kalkmaz. Hz. Peygamber döneminde zaman zaman bazı kişilerden eski inançlarının ya da yaşantılarının tezahürü şeklinde tutumlar ortaya çıktığında onların davranışlarını "cahiliye âdeti, cahiliyeden izler" olarak nitelenmesi, Allah Elçisi'nin tebliğ ve insanı/toplumu dönüştürme görevinin vefatına kadar devam ettiğini göstermektedir.

Cahiliyeden Hilme

İslâm öncesi Araplarının ahlakî davranışlarını ifade eden önemli kavramlardan biri cahiliyedir. Cahil, "kaba-saba, kibirli ve davranışlarında duygularını yansıtmayan kişi" anlamına gelir. Bu davranışlar, sadece İslâm'dan önce mevcut olmayıp İslâm geldikten sonra da zaman zaman insanlar arasında karşılaşılan bir davranış şeklidir. Cahilî davranış, bireysel olabileceği gibi topluluklarda da görülebilir.

Bir inanç olarak hayata yansımalarına baktığımızda tevhit, aynı zamanda İslâm ahlak sisteminin temelini oluşturur. Allah'tan başka ilahî otorite tanımayan insan, hayatını ona göre tanzim eder. İslâm ahlakı, tevhit inancı gibi sade, anlaşılır ve yaşanabilir bir sistemdir.

İslâm ahlak sisteminde her varlık Allah için değer bulur. Allah için "iyi" olmak ve "iyiliği yaymak", tevhit ahlak sisteminin en basit ifadesidir. İnsanın bunu yapması, Allah'la manevi bağ kurması ve diğer araçları devre dışı bırakmasıyla olur.

Hz. Peygamber'in hayatında müşahhaslaşan İslâm ahlakı, bugün Müslümanların hayatlarında yeterince tezahür etmediği için insanlık için kurtuluş yolu olarak önemini muhafaza eden tevhit inancının ve İslâm ahlakının insanlığa sağlıklı bir şekilde sunulması mümkün olmamaktadır. Müslümanlar bu bilince ulaştıklarında İslâm, insanlık için dünyevî ve uhrevî kurtuluş reçetesi olarak fonksiyonunu daha iyi bir şekilde gösterecek ve insanoğlu, müfsit olmaktan kurtulup Allah'a itaatinin bir ifadesi olarak muslihlik görevini yerine getirecektir.

Karmaşadan Düzenli İbadete

Şirk inancı, birçok ritüel de geliştiren bir inançtır. Bunlar arasında ilahlar adına kesilen kurbanlar gelir. İslâm, Allah adına kesilmeyen hayvanların etinin yenmesini yasaklamıştır.¹⁰ Şirki hedefleyen ve meşrulaştıran her türlü davranış yasaklanmıştır. Mümin, Allah'ın rızasından başka bir şey hedefleyemez. Zira tevhit inancı, insanı ilahî olmayan birçok unsura bağlayan ilişkileri ortadan kaldırır. Müslüman, sadece Allah'a ibadeti esas alır. Böylece başkalarını memnun etmeyi hedefleyen ibadetler anlamsız kalır. Allah'ın yegâne otorite olarak tanınması, ibadetleri bir çıkar aracı haline getiren kişilerin ve kurumların çıkarlarına zarar verir.

İslâm'ın ibadet sistemi, tevhit inancı gibi sadedir. Bununla birlikte hedef, Allah rızası olunca her davranış ibadet anlamı kazanır. Hz. Peygamber'in örneğinde insanın Allah'a yönelmesi, hayatının her anını anlamlı kılar. Böylece başkalarına zarar vermesi muhtemel olduğu için yoldan kaldırılan bir taş, alış veriş yaparken Allah'a iman ederek ona hesap vereceğini düşünen bir esnafın alışverişi, fabrikada çalışan bir işçinin aldığı ücreti hak etmek için gösterdiği çaba ve benzeri her davranış ibadete dönüşür. Artık Müslüman için aldığı her nefes Allah rızasına nail olmak için ortaya konmuş bir çabanın ifadesi haline gelir.

Tevhit inancını esas alan İslâm dininde ibadette ölçülü olmak önemlidir. İslâm'ın her ilkesinde olduğu gibi tevhidî inancın ibadete yansımada orta yolu izlemek evla olanıdır. Müslümanın, ibadet edeceğim derken ailesini ve çevresini zarara uğratmaya hakkı yoktur.

Tefrikadan Vahdete

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbanı, (ondaki) gerdanlıkları, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevk etmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir.”¹¹

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez.

Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez.

Mehmet Akif Ersoy

Nüzul öncesi Arapları, kabile kimliği çerçevesinde varlıklarını devam ettirmeye çalışan topluluklardı. Kabile, hayatlarının her alanına damgası vuran Arapların

¹⁰ “Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarmanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz.” (En'âm 6/121).

¹¹ Mâide 5/2.

kimliğıydi. Ancak bu varlık mücadelesi, kaçınılmaz olarak çatışmaları gündelik hayatın bir parçası haline getirmişti.

Araplar, İslâm'dan önce ayrılık içinde birbirlerinin gücünü ve varlığını tüketen insanlardı. Onlarda toplum düşüncesi oluşmamış; onun yerine kabile kimliğı öne çıkmıştı. Kabile mensupları arasında bir dayanışma görülüyorsa da onların bu dayanışması bir taraftan başka kabile mensuplarına karşı kin ve nefret kaynağı olabilirken, diğer taraftan akrabalar arasında rekabet de eksik olmazdı.

İslâm bu ayrılığı birliğe dönüştürdü. Daha önce birbirlerini devre dışı bırakmak isteyenler, artık birbirlerinin yardımcısı ve destekleyicisi oldular. İslâm, bizatihi kabileler arasında gerçekleştirilen hilfin [antlaşmanın] yerini aldı. Böylece toplumu parçalara ayırarak gücünü heder eden antlaşmalar kaldırıldı.¹² Oysa daha önce yapılan hilfler, hilfi yapanlar arasında bir dayanışmaya vesile oluyor; ancak hilfin aleyhinde yapıldığı kişilere karşı düşmanlık kaynağı olabiliyordu. Böylece karşı karşıya kalınan durum adaletsizlikten başka bir şey değildi. Zira bölünme ve parçalanma, sömürüyü ve adaletsizliğı besler.

Kabileden Ümmete

Araplar arasında ilişkiyi belirleyen temel sosyal kurum kabileydi. Kabileyi ve fonksiyonunu bilmeden Arapları tanımak mümkün değildir. Arap kabilesi, birliğı sağlamak şöyle dursun, çatışma ve ihtilafın kaynağıydı. Arap kabilesi, kan bağına dayalı bir sosyal yapı ise de sosyal ve siyasî akrabalık yoluyla kabileye katılımı esnek tutmuştur. Bununla birlikte kabilenin asıl unsuru, kabileye kan bağıyla bağı olanlardır. Kabileler, bir taraftan birbirleriyle mücadele edebilmek için antlaşmalar yaparken bir taraftan da bölünüyordu. Bu süreç kabileye oldukça dinamik bir yapı kazandırmıştı. Bu sebeple sıklıkla zayıf olduğu için başka kabileye sığınık onun kimliğini kullanan [câr] ve bundan dolayı tarih sahnesinden silinen kabilelerle karşılaşırız.

İslâm, yeni bir kimlik tanıımı yaptı. Bu, inanç esaslı bir tanımdır. Hem Müslüman, hem de Müslüman olmayan, kendisini inancıyla toplumda ifade eder. Kişi dinî kimliğini diğer insanlarla sosyal, siyasî, hukukî ve ekonomik ilişkilerinde kullanır. Yeni kimlik farklılıkları yok etmez; bilakis onlara meşruiyet alanı sağlar.

Müşrikler, Mekke'de Müslüman kimliğı etrafında örgütlenmelerine izin vermediler. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in Müslümanları yeni bir kimlikle bir araya getirme teşebbüsleri aralıksız devam etti. Dârü'l-Erkam, bu çabanın yansımalarından sadece birisidir.

Müslümanlar, ümmet olma çabasını Medine'de hayata geçirdiler. Bu kardeşlik, yeni bir sosyal yapı anlamına geliyordu. Hz. Peygamber'in getirdiğı mesaj, Arapları inanç etrafında birleştiren ve onların gücünü arttıran bir unsur olmasına rağmen, müşrikler ilahî mesaja karşı direnç gösterdiler. Kabilelerin birlik olmaya engel olduğu parçalar birleştiğinde dünya tarihinin yönünü değıştiren önemli bir güç ortaya çıktı.

¹² Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 204, 206; Ebû Dâvud, "Ferâiz", 17; Tirmizî, "Siyer", 29.

Ancak bu güç, birlik, beraberlik ve kardeşliği adalete ve hakkaniyete uygun bir şekilde kullanmayı gerektiriyordu. Ayrıca çatışmanın yerini kardeşlik almıştı.

Ümmet bilinci, Araplara bir kişilik kazandırdı. Bu bilincin kazanan tarafı sadece Araplar değildi. Müslüman olan herkes bu bilincin sahibi oluyordu. İşte bu ümmet bilinci Habeşli Bilal'i Mekkeli Mus'ab'ın kardeşi yaptı. Üstelik daha önce köle olan Bilal'i...

Çatışmadan Uhuvvete

İslâm öncesi Araplarında olağan hale gelen ve artık insanların kabullendikleri bir çatışma ve kavga yaşanıyor. Bir taraftan kabile içinde rekabet ve gerginlikler devam ederken diğer taraftan kabileler arasında çatışmaların ve kavgaların sonu gelmiyordu. Bir taraftan birbirlerine karşı ittifaklar kuran kabileler, diğer taraftan bölünmeler yaşıyorlardı.

Kabilecilik, dinî ilişkilerde de önemlidir. Hatta din anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Her kabilenin bir putu vardı. Ailelerin kendilerine ait putları dahi vardı. Aileden biri bir seyahate çıkacağı zaman ya da bir seyahatten döndüğünde puta elini sürer, bunun kendisine uğur getireceğine inanırdı. İslâm geldiğinde Kâbe'de sayıları yüzlerle ifade edilen putlar mevcuttu. Bu putlar, kabileleri temsil ediyordu. İslâm bunların hepsini reddederek insanları kardeşlik [uhuvvet] potasında bir araya getirmiştir.

Kardeşlik, İslâm'ın insana hatırlattığı ve yeniden inşa edilmesini istediği önemli erdemlerdendir. Kardeşliğin sadece söylemden ibaret olmadığı, fiiliyata geçirilmesi gerektiğini Hz. Peygamber'in uygulamasıyla gösterilmiştir.

İslâm kardeşliği sadece dilde ve söylemde olan bir ütopya değildir. O, İslâm ümmetini bütün renklerine ve farklarına rağmen bir potada eriten bir dinamiktir. Nitekim bu dinamik, İslâm ümmetini bütün renklerine ve farklılıklarına rağmen hala bir araya getirme gücüne sahiptir.

Zulümden Adalete

İslâm öncesi Arapları arasında haksızlık ve zulüm olağan görülebiliyordu. Zulmü yapanlar, kendilerini bu hususta hak sahibi görebiliyorlardı. Adaletin değil, gücün yüceltiği bir yerde daha farklı bir sonuç beklenemez.

Arap coğrafyasında yaşayabilmek için başkalarına taviz vermeyen, duygularına hâkim olan, eline geçen fırsatları kullanmaktan çekinmeyen bir kişiliğe sahip olmak gerekiyordu. Böylesi ortamlarda insanlar, yaptıkları haksızlıklara ve zulme kendilerince mazeretler de üretebiliyorlardı. Çıkarın öncelendiği bir ortamda zalimin yanında durmak da meşru görülebiliyordu.

Hz. Peygamber'in getirdiği mesaj, insanlığı hak ve adalete sarılmayı emreder. Böylece hakkı ve hukuku gücün üstüne çıkarır: *“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği,*

akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”¹³

Sömürüden Hakka

İnsanın Allah’a teslim olması ve sadece onun rızasını hedeflemesi, şirkin ya da şirk anlayışının yansıması olan ilişkileri ve bu çerçevede ortaya çıkan sömürüyü de bertaraf eder. Şirk inancı Araplar arasında bu inanca dayalı bir düzen oluşturmuştu. İlahî mesaj, ekonomik sömürüyü güçlendiren inanç yerine Allah dışındaki otoritelerin bertaraf edilmesini, ondan başka otorite kabul edilmemesini ister. Şirk etrafında şekillenen bir sömürü sistemi tevhitte birlikte yıkılıp gitmiştir.

İslâm öncesi dininde inanç ile ekonomik sömürü arasında sömürüye dayalı bir bağ kurulmuştu. Her putun bakımını üstlenen sadinleri vardı. Put bakıcılığı olan sadinlik, her put için bir kabilenin elindeydi. Putların sadinleri, sunulan kurbanlarla besleniyor, putların saygı görmesini devam ettirmek onların çıkarlarına geliyordu. Bu sebeple çıkar sağladıkları dinî düzenin devam etmesi onların çıkarıydı. Putlara sunulan kurbanların etlerinin çoğunu kendileri alıyorlardı.

İslâm öncesi Arapları arasında hac ibadeti temel ibadetlerden biriydi. Bu ibadetin aynı zamanda ekonomik hayatla sıkı bir ilişkisi vardı. Bu sebeple Mekkeliler, kısmen tahrif ettikleri haccı korumaya matuf bir refleks ortaya koymuşlardır. İslâm öncesi dönemde şirke dayanan sosyal, ekonomik ve hukukî ilişkiler, İslâm ile birlikte yepyeni bir yapıya kavuşmuştur. Sömürü gayrimeşru ilan edilmiş; ayrıca sömürüye götüren yollar kapatılmıştır.

Üstünlük Ahlakından Kulluk Ahlakına

Mekkeliler ve müttetikleri, kendilerine “Ehlü’l-Hums” derlerdi. Onlar, Allah’ın evinin komşuları ve koruyucuları olarak kendilerini diğer Araplardan üstün görüyorlardı. Nitekim diğer Araplardan farklı olarak kendilerine ayrıcalıklar getirmişlerdi. Hacılar Arafat’ta vakfe yaparlarken, Ehlü’l-Hums [Ahmâs] Nemîre Vadisi’nde vakfe yaparlardı. Diğer hacılar yeni bir elbiseyle ya da Ahmâs’tan ödünç aldıkları bir elbiseyle tavaf yaparlarken veya bir elbise edinmemişlerse çıplak olarak tavaf yapmak zorunda kalıyorlardı. Ehlü’l-Hums ise elbiseleriyle tavaf yapıyorlardı. Arapların kan bağına dayanan ilişkileri, tevhit ile birlikte aracılı ortadan kaldırmış ve buna göre bir düzen oluşturmuştur.

Sonuç

Şirk inancı yerine tevhid, ihtilaf ve tefrika yerine vahdeti getiren İslâm dini, bir denge dinidir. Ölçülü olmak Müslüman olmaktır, Müslüman olmak ölçülü olmaktır. Bu denge, insanlığın Allah’ın birliğine inanmasını, birlik içinde hareket etmesini, kardeş olmasını ve sömürü ve zulme karşı çıkılmasını gerektirir. Şirk ile tevhit, tefrika ile

¹³ Nahl 16/90.

vahdet arasındaki fark; dalalet ile hidayet, zulüm ile adalet ve sömürü ile hak arasındaki fark gibidir.

Bektâşî Geleneğinin Temel Dinamiği Tevhid Akidesi ve Tasavvufî/Mistik Sembollerin Vahdet Referansı

Ömer Faruk Teber*

Özet

İslâm'ın Tanrı tasavvurunun en belirleyici özelliği hiç kuşku yok ki Tevhid inancıdır. Tevhid, yani Tanrı tasavvurunda Tanrı'nın birleşmesi, İslâm metafiziğinin de özünü oluşturur. İslâm Tarihi boyunca sûfiler, müessisi oldukları veya bağlı buldukları erkânların bey'at, zikir, vird, kıyafetlerinde, insan ve eşyaya karşı davranışlarında Kur'an'da bildirilen veya Hz. Peygamber tarafından uygulanan her hangi bir usûlü esas almışlar ve söz konusu esaslara zamanla tevhid düşüncesine uygun olarak doğrudan veya sembolik anlamlar da yüklenmiştir. Sûfilerin sergiledikleri çoğu sembolik olan bu davranış ile usûl ve kıyafet anlayışlarının arka planında bir tek hedef vardır. O da "Tevhid"dir.

Giriş

Başta İslâm dini olmak üzere ve diğer ilâhî dinlerin en temel akidesi ve ilkesi olan Tevhid¹⁴, dinî yaşantının üç unsuru olan iman, İslâm/ibâdet ve ihsân/ahlâka; Müslümanın düşünce dünyasına şekil verir.

Tevhid'in ve bir noktada vahdet'in zıddı ise "tefrîka"dır. Lügatlarda ayrılık, ihtilaf etme, uymama, çoğunluğun görüşüne muhalefet etme anlamlarına gelen bu kelime dinî literatürde ise İslâm toplumunu parçalamaya götüren dinde ihtilaf çıkarmak anlamındadır. Kur'an-ı Kerîm'in pek çok yerinde çeşitli anlamları ile geçen tefrika, en bariz şekli ile Al-i İmrân suresinde Tevhid ve vahdet kelimelerinin zıddını ifade etmektedir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ
بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz".¹⁵ Ve yine

وَمَنْ يُسَلِّمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ
"Kim iyilik yaparak kendini Allah'a teslim ederse, şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur. İşlerin sonu ancak Allah'a varır."¹⁶

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. omerfarukteber@akdeniz.edu.tr

¹⁴ Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları*, 3:1 (2005), s. 3.

¹⁵ Âl-i İmran, 3/103.

¹⁶ Lokman, 31/22.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâgûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁷

Ayet-i kerimelerinde yapılan ilâhi uyarıya uymayanların karşılaştıkları kötü son yine Kur’ân’ın başka bir ayetinde :

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁸ Açıkça ortaya konmaktadır. Buna göre toplumu ayrılığa düşüren, sosyal parçalanmışlıklar, o toplumun bünyesinde telafisi mümkün olmayan ağır buhranlara sebep olabileceği dile getirilmektedir. Kur’ân ve onun müfessiri Sünnetin ruhuna uygun olan anlayışı bulma çabası dışındaki ayrılıkçı zihniyetler çeşitli dünyevî ve uhrevî müeyyideler ile yasaklanmıştır. Gazali’nin vurgusuyla tahkike dayalı bir kabul yerine yalnızca taklide dayalı mezhep, meşrep ve görüş taassubu göstermenin tefrikaya yol açan unsurların başında geldiğini söylemeliyiz.

Bektâşî Düşüncesi ve Vahdet Anlayışı

Bektâşilik, ve tarik-i ahyâr, tarik-i ebrâr ve tarik-i şuttâr denilen tasavvufi düşünce içerisinde yer alan bir oluşum, bir tarikat niteliği taşımaktadır. Tasavvuf düşüncesinin belirli ritüeller, âdâb ve erkânlar çerçevesinde ortaya koyduğu bu gibi dinî uygulamalar, ritüeller, kültürel dolaşım formudur. Bu form, içerisinde doğup geliştiği toplumsal yapıyı kuvvetlendirerek toplumların bütünlüğünü teminat altına alan bir fonksiyon icra ederler.¹⁹

Bektaşilik toplum hayatı ile iç içe olduğundan insan ömrünün toplum hayatında karşılığını bulan her evresini kuşatan bir muhtevadır. Doğum ile ölüm arasında meydana gelen her sosyal içerikli durum Bektaşî geleneğinin mensubuna ya bir sorumluluk ya da bir nasihat yoluyla yön verir. İşte bu kural ve kaideler Bektaşiliğin kurumsal bir kimlik kazanmasını sağlayan ana unsurlardır.

Bektaşiliğin ana amaçlarından biri istikamet sahibi “Erdemli Toplum” tesisidir. Söz konusu amacın temel yapı taşı ise insan-ı kâmindir. Hacı Bektaş-i Veli; “Allah’ın sakının dediğinden sakınmak şarttır. Sakınmamak ise, Ona inanmamaktır. İnsan olabilenler, kendilerini bileler ve Allah’ın yasaklarından sakınalar” söyleyerek tefrikanın haramlığına dikkatleri çekmiştir. Erkannamelerde yol ve yordamı belirtilen

¹⁷ Bakara, 2/256.

¹⁸ Enfal, 8/46.

¹⁹ Ömer Faruk Teber, *Balkanlar’da Bâbâgân Koluna Ait Bir XIX. Yüzyıl Bektâşî Erkânâmesi*, Ankara 2013, s.7.

eğitim esas ve usülleri erdemli insanı yetiştirmek amacı üzerine kuruludur. Erkannamelerde yazıya dökülmüş olan kurallara harfiyyen uyarak ve esaslarına bağlı kalınarak eğitim ikmal edilir. “İnsan-ı Kamil” mertebesine ulaşıldığında da nefis eğitimi tamamlanmış olur.

Bektâşi yorumu müntesiplerine mükemmel bir hayat kılavuzu sunar. Bu kılavuz, kaynağını Kur’an ve sünnetten alır. Bektaşilik müessesinin omurgasını teşkil eden temel dinamik Müslüman toplumun dirliği, birliği ve kudretidir.

Tasavvufî hayatın en güzel örneğini tatbik eden Bektaşilik bakış açısı, pek çok zaviye açısından tabii ve insanî olanı tefrik etmek noktasındadır. Burada tabii ve insani olan çizgiyi kavramada tasavvuf bize yardımcı olur ve bir ufuk açar. Yani tasavvufun eşyaya bakışı “tevhid nazariyesi” perspektifinden olacaktır. Vahdet-i vücud tartışmalarını bir yana, kainata, insana, her şeye tevhid gözüyle bakabilmektir.²⁰

Dinsel içerikli oluşumların ana direği inanç ve buna bağlı olarak gelişip şekillenen ameli uygulamalardır. Geleneksel yapıya sıkı sıkıya bağlı olan ve kendini sözlü ve yazılı biçimde aşık eden bu ana direk Alevi-Bektaşilik içinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir²¹. Hem Aleviliğe hem de Bektaşiliğe ait temel bir kaynak olan Erkânâmeler, daima inanç-amel yörüngesini en sağlıklı biçimde izah edecek işlevsel yeterliliğe haizdir. Bu yönüyle Bektaşilik, Kur’ân-ı Kerîm’in Hûd suresinde geçen şu iki ayet-i kerimede tasnif edilen iki grubun dışında kalmaya itina göstererek büyük ecre müstehak olmayı hedefleyen bir tarikat formudur. Kur’ân’a göre;

وَلَيْنُ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَيْفٌ كَفُورٌ

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör oluverir.”²²

وَلَيْنُ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعْدَ ضِرَاءٍ مَسْتَهْتَهُ لَيَقُولُنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَلَيَّ إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ

“Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, “Kötülükler benden gitti” diyecektir. Çünkü o, şımarık ve böbürlenmiş biridir.”²³

İslâmî literatürde “beyne’l-havf ve’r-recâ” kavramı altında işlenen Allah’tan korku ve yine ondan bağışlanma ve lütfuna mazhar olma ümidi arasında bir anlayış içerisinde bulunmak Bektaşî zihniyetinde en dikkat çekici bir şekilde vurgulanmıştır. Bektaşîlerde Allah sevgisi, bağışlaması ve lütfu inancı hâkim durumdadır Bektaşî

²⁰ Mustafa Kara, “Mustafa Kara ile Söyleşi”: “Tasavvufun Eşyaya Bakışı, Bir Tevhid Gözüyle Bakma Kainata. Karıncaya da, İnsana da, Allah’a da Birlikte Bakan Bir Göz”, mülakat: Ethem Cebecioğlu, Ali Çınar, Mustafa Aşkar, Vahit Göktaş, Yüksel Göztepe, İhsan Soysaldı, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2003, cilt: IV, sayı: 10, s. 455-522.

²¹ Bkz. İlyas Üzümlü, “Kültürel Kaynaklarına Göre Alevî İnançları ve İbadet Anlayışları”, *Köprü Dergisi*, sy. 62 (1998), s. 3-9.

²² Hûd, 11/9.

²³ Hûd, 11/10.

kaynaklarda Allah'a olan sevgi ve bağışlanma ümidi Allah korkusundan (mehafetullah) daha bariz bir şekilde ifade edilir²⁴.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

“Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.”²⁵ Ayetinin tam karşılığını Bektâşî töresi oluşturur.

Sonuç olarak, İslâm tarihi boyunca Allah'ın varlığı Allah'ın birliği ile ayırıştırılmadan tanrı tasavvurunun özü olarak inancın temeline oturtulmuştur. Özellikle sufî gelenekler tevhide sembolik manalar da yükleyerek rumuzlarla örülmüş bir dini kültürel yapı kurmuşlardır. Bektaşilik insan ve tanrı arasında mevcut bir birliğin yani tevhidin imkanlarını arayarak çokluğu birliğe dönüştürebilecek bir dini tecrübe peşindedir²⁶. Bu ise muhabbet ile hasıl olabilecek bir durumdur. Muhabbetin gerçekleşmesinde de tevhidi gözetmeli ve Ondan başka her şeyden vazgeçmelidir. Böyle bir tevhide ulaşıldığı takdirde insan sürekli Allah'ın huzurunda olacaktır. Bektâşîliğin piri Hacı Bektâş-ı Veli, *Makâlât*'ının dokuzuncu bölümünü yalnızca tevhid konusuna ayırmış, Allah'ın varlığını, birliğini ve sıfatlarını tek tek ele alarak, bunların her birini Kur'ân âyetleriyle temellendirmiştir.²⁷

Vahdet, Sevgi, Kardeşlik ve İnsanî Değerlerin Kodları

Bektâşî düşüncesinin ana kaynaklarında yer alan Ahitnâmeler ve nasihatnâmeler insana saygı anlayışını esas alan, dinin amacı ve gayesinin insanlar arasında sevgi ve muhabbeti ikame etmek olduğunu vurgulayan çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre bir Bektâşî dervişinin ahlâkî açıdan hangi sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar bir anlamda davranışların temel ölçütlerini oluşturmaktadır. Söz gelimi Oniki dilimli tâcın sembolize ettiği anlayışa göre, bu tâcı giyen bir dervişin oniki özelliği olması gerekir:

- 1- Bilgi sahibi olmak
- 2- İsyankâr olmamak
- 3- Nefsine uymamak
- 4- Gaflette olmayıp can gözü açık olmak
- 5- Tamah etmemek
- 6- Dünyaya bağlanmamak
- 7- İsteklerden geçmek
- 8- Şehvetperest olmamak
- 9- Kibirsiz olmak
- 10- Kimseye acı ve zarar vermemek
- 11- Cimri ve acaleci olmamak

²⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 41.

²⁵ Hûd, 11/11.

²⁶ Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara 2008, s.63.

²⁷ Bkz. *Makâlât*, Haz.Esat Coşan, Ankara 1996, s. 32-33.

12- kazaya rıza ile teslim olup vesvese etmemek.

Ahid-Nâme:

1- Kendisine, Hz. Peygamber'e ve Allah'a karşı hoş olmayan sözlerden, Yararıya eksiklik atfeden düşüncelerden sakınmalıdır.

2- Alimler, şeyhler, müfessirler, muhaddisler ve müctehitler gibi dinî önderler hakkında yalan yanlış konuşmamalı, hata, hile ve riya ile haklarında kötü zanda bulunmamalıdır.

3- Sahabeler, din, kitap ve mezhep sahipleri ile insanların inandıkları kutsal değerler hakkında sövgü, yergi ve kötöleme amaçlı sözlerden kaçınmalı; onlar hakkında ileri geri konuşmamalı, iftira ve bühtanda bulunmamalıdır

4- Etrafındaki insanları küçük görmek, cehaletle suçlamak, tekfir etmek, kötölemek, onlara sert çıkmak, kusurlarını ortaya dökmek, haklarında yalan konuşmak, ta'n ve lanet etmek gibi kötü davranışları terk etmelidir.

5- İnsanları azarlamak ve onlara sert çıkmak yerine onlara güzel davranmalı; rezil etmek, cehaletlerini yüzlerine vurmak ve utandırmak yerine gerekli nasihatlarla güzelce uyarmalıdır.

6- İnsanları tahkir etmemeli taltifte bulunmalı; eziyet etmek, üzme ve kederlendirmek yerine sevindirmeli; yalan konuşmalı, haklarında hüsn-ü zan beslemeli, söz ve davranışları iyiye yormalı ve yorumlamalıdır.

7- Tekfir etmekten kaçınmalı, kötü söz söylemek ve kusurları ortaya dökmek yerine hayır duada bulunmalıdır.

8- Kendini büyük görmek yerine tevazu göstermeli ve tenezzül etmeli; öfke ve kızgınlık yerine sabır ve toleranslı olmalı; herkese ayırmaksızın iyilikle muamelede bulunmalı; kötölemek yerine övgüyle karşılık vermeli, zor kullanmak ve zorlamak yerine ricada bulunmalıdır.

9- Her durumda hilm ve sükûnet sahibi, malında cömert, sözünde güvenilir ve dürüst, güler yüzlü, kerâmet sahibi, inancı sağlam, görüşünde temkinli, tatlı sözlü, adil, itidal ve her halükarda iyi hal üzere olmalıdır.

10- İbadetleri de riya ve gösterişsiz bir şekilde yapmalı, içinde bulunduğu toplulukta kazanacağı mevki ve statüyü tümüyle güzel ahlâk zeminine oturtmalıdır²⁸.

Sonuç

²⁸ Bektâşî Ahidnâmesi için bkz. Teber, *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, s.63.

Bektâşîlik, belirli ritüeller, âdâb ve erkânlar çerçevesinde ortaya çıkan tasavvufî bir oluşumdur. Ritüeller, adâb ve erkânlar Bektâşî geleneği içerisinde süreklilik arzeden bir kültürel dolaşım formudur. Bu form, içerisinde doğup geliştiği toplumsal yapıyı kuvvetlendirerek toplumların bütünlüğünü teminat altına alan bir işleve sahiptir. Temel kavramları sevgi, hoşgörü ve kardeşlik olan Bektâşîlik, Hünkârın “yetmişiki millete bir gözle bakmayan, halka müderris olsa da Hakk’a âsîdir” sözünü kendisine şiar edinmiştir. Orta Asya’dan Anadolu’ya ve buradan da Balkan coğrafyasına yayılan Bektâşî düşüncesi, İslâm düşüncesinin en temel ahlakî kodlarını bünyesinde barındıran İslâm dininin en başında gelen irfanî bir geleneği olarak tarihsel süreç içerisinde Ehl-i Sünnet idealini taşımış; Tevhid, Nübüvvet ve Meâd akidesini derinden yaşayan bir anlayıştır.

Giriş

Vahdet (birlik) prensibi olmadan, medeniyet olmaz. Vahdet, medeniyetin unsurlarını ve ilişkiler ağını düzenli bir yapıya dönüştürür.

Mutlak birliği, yüceliği ve Yüce Allah'ın büyüklüğünü ifade eden tevhit, yalnızca Yüce Allah'ın ibadete, kulluğa lâyık olduğunu bildirir. İtaatkâr insan, hayatını bu prensip içinde geçirir. Bütün hareketlerinin, bu yapıya ve ilâhî gayeye uygun olmasına çalışır. O hâlde hayat, gelişigüzel sıralanmış bir olaylar dizisi olmaz, bunun yerine tevhit, hayatı ve ihtivâ ettiği kesreti bir birliğin içine yerleştirir, bir sınır tarafından çevrilmiş kapsayıcı tek bir prensibe bağlar.

Vahdet kelimesi

Vahdet, sözlükte “bir ve tek olmak, tek kalmak” anlamındaki “**وحد**” kökünden masdar olup “birlik, teklik, bütünlük” anlamına gelir; “varlığa bir (vâhid) adını vermeyi sağlayan mâna” diye açıklanır. Vahdetle kesret arasında bir mütekabiliyet ilişkisi bulunmakla birlikte bu tam bir zıtlık ve karşıtlık değildir. Çünkü çokluğun zıddı birlik değil azlıktır. Vahdetle kesret arasındaki mütekabiliyet ölçenle ölçülen ilişkisinde görüldüğü gibi bir izâfet ilişkisidir. Ontolojik açıdan duyusal varlıklar (mahsûsat) alanında vahdetle kesret arasında birinin diğerini gerektirdiği bir ilişkiden (mülâzemet) söz edilir. Buna göre kesretin olduğu yerde vahdet, vahdetin olduğu yerde kesret vardır.²⁹

Tevhid-Vahdet İlişkisi

Tevhid, içerdiği prensiplerle herşeyin gerçek mahiyetini ve durumunu belirler. Böylece insanlık âleminde vahdete hakikati sarsılamaz bir zemin hazırlamış olur. şöyle ki:

Tevhit gerçeği hakikate ve kadere-takdire, zamana ve mekâna, dünyaya ve insanlık tarihine yönelik genel bir bakıştır. Bu şekliyle şu prensipleri içine alır:

1- İkilik

Hakikat, genel manasıyla ikiye ayrılır: İlâh/Yaratan ve ilâh olmayan/yaratılan.

İlâh/Yaratan, Mutlak ve Kâdir/Kadîr Allah'tır. Yalnız O, Tanrı'dır, ezeli ve ebedîdir, Yaratıcı'dır, her şeyin üstündedir, eşi ve benzeri yoktur, O, kadim/ebedî, mutlak tek olarak, yardımcıdan ve ortaktan münezzehtir.

İlâh olmayan/yaratılan ise zaman ve mekânın, tecrübenin, mahlûkâtın düzenidir. Yaratıldıklarından beri tüm var edilişleri içerir.

Yaratıcı ve yaratılan, muhakkak ve mutlak olarak birbirlerinden farklıdır. Birinin diğeriyle birleşmesi, kaynaşması, karışması veya diğeriye sızması asla mümkün değildir.

* Prof. Dr., Harran Ü. İlahiyat F. İslâm Tarihi ve Sanatları Bölüm Bşk.

²⁹ Ali Durusoy, “Vahdet”, *DİA*, XLII, 430-431.

Ne Yaratıcı ontolojik olarak yaratılmış bir forma dönüşebilir ne de yaratılmış herhangi bir şekilde Yaratıcı'ya benzeyebilir.

“O'nun benzeri gibi hiçbir şey yoktur” (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ).³⁰

2- Fikrîlik

Hakikatin iki düzeni arasındaki münasebet, yapısı itibariyle fikrîdir. Bunun insandaki referans noktası da idrâktir/düşüncedir. İnsan, Yüce Allah'ın varlığını, birliğini ve iradesini, vahiy muhatap olmakla, Yüce Allah'ın yaratılanlardaki nizamıyla ve eserden/sanattan Kadîm Müessir'e (sanatkara) istidlâl yollarından biriyle idrâk edebilecek kapasiteye sahiptir.

3- Amaçlılık

Kâinatın yaratılışı bir gayeye matuftur. Kâinat boş yere veya eğlence olsun diye yaratılmamıştır. Kâinat bir rastlantı sonucu oluşmuş değildir ve mükemmel bir durumda yaratılmıştır. Var edilen her şey ölçülüdür ve evrensel bir amacı yerine getirir. Kâinat, düzenli bir yaratılıştır, bir kaos değildir. İçinde, Yaratıcı'nın iradesi her zaman gözlenebilir. Kâinat, Yaratıcı'sının gayesine hizmet eder ve belirli bir düzeni gerçekleştirir.

İnsandan başka hiçbir yaratılmış, Yaratıcı'nın kendisine çizdiği tabîî yolun dışında var olamaz ve hareket edemez. Yaratıcı'nın iradesini zorunlulukla değil, düşünerek, iradesiyle ve gönüllü olarak gerçekleştiren tek yaratılmış, insandır. İnsanın fizikî fonksiyonları, tabiatla iç içedir ve diğer yaratılanlar gibi aynı kanunlara tabidir. Fakat ruhî yapısı; yani kavrayış ve ahlâkî davranış gibi fonksiyonları, bu belirlenmiş tabiat gerçeğinin dışında kalır.

Ehl-i Sünnet akait mezheplerine göre insan, fiillerinin yaratıcısı değildir³¹ ve insanda iki çeşit fiil meydana gelmektedir:

Birincisi, zorunlu fiillerdir. Bunlar, Yüce Allah'ın insanı istediği zamanda, istediği anne babadan, istediği şekilde yaratması, ruhî, bedenî organlarının işleyişi ve genelde kâinatın, özelde dünyanın adeta bir mesken mahiyetinde yaratılıp insanın istifadesine sunulması gibi sayısız fiillerdir.

İkincisi, insan iradesine bağlı fiillerdir. Bunlar Yüce Allah'ın verdiklerini insanın dilediği gibi kullanmasıdır. İnsan iradesini yansıtan fiillerde isteyen insanın kendisi, ama o fiilleri yaratan yine Yüce Allah'tır. Dileyen insan olduğu için tercihlerinden sorumlu olan da kendisidir.

4- Kâinatın Yapısı ve İnsanın Hizmetine Sunulması (Teshir)³²

Her şey bir gaye için yaratıldığına göre, bu gayenin gerçekleşmesi ve anlaşılabilmesi için belirli bir zaman ve mekâna ihtiyaç vardır. Yaradılışın gerçek gayesinin anlaşılması tarih içinde, yani yaradılışla Hesap Günü/Âhret arasındaki süreçte

³⁰ eş-Şûra Sûresi 42/11.

³¹ M. S. Yazıcıoğlu, “Fiil”, *DİA*, XIII, 59-64.

³² Ya da: “İnsan Kapasitesi Ve Tabiatın Şekil Verilebilirliği”.

gerçekleşebilir. O halde, insan, ilâhî düzeni veya ilâhî emirleri, kendinde ve mensubu olduğu toplumsal çevrede gerçekleştirebilmesi için kendisini, çevresini, toplumu ve tabiatı değiştirmeye muktedir olmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, genelde kâinât, özelde dünya/yer küresi bir ev gibi hazırlanıp insanın hizmetine sunulmuştur. Üstelik Yüce Allah'ın âlem-i kebîr (makrokozmos) olan kâinâttaki sanatı o kadar anlamlıdır ki, o sanat bir kitap şeklinde ortaya çıkmış ve âlem-i sağîr (mikrokozmos) olan insanın okumasına sunulmuştur. İnsan akıllı, bilgiyi bu büyük kitabı okuyarak elde eder. Kâinatın incelenmesi, insanı ferdi ve toplumsal tekâmüle iletir. İnsanın, sanat-sanatkâr ilişkisini idrak etmesi ise ruhun en önemli açılım ve gelişimi olan iman, marifet ve muhabbeti elde etmesine yol açar.

5- Mükellefiyet/Sorumluluk ve Muhakeme/Yargılama

İnsan, ilâhî modele itaat etmek için, kendisini, toplumu ve çevreyi değiştirmekle yükümlüdür. Ahlâkî mükellefiyet, sorumluluk veya hesap vermek duygusu olmadan mümkün değildir. Sorumluluk ve yargının olması/tamamlanması, ahlâkî bir mecburiyettir ve ahlâkî emrin zarurî bir şartıdır. Yargılamanın zaman-mekân içinde er veya geç olacağı önemsizdir; önemli olan eninde sonunda gerçekleşecektir. Yüce Allah'a itâat etmek, kurtuluşu, başarıyı, mutluluğu ve huzuru elde etmek demektir.³³

İnsanlık Âleminde Tezahür Eden Farklılıklar

Kur'ân ve *Sünnet*, insanlık âleminde bireyler arasındaki ilişkiler ağına dayalı toplumsal hayata (sosyalliğe) zemin hazırlayan ilahî yasalara gayet belîğ ifadelerle dikkat çeker. *Kur'ân* ve *Sünnet*'te: İnsanlık âleminde tezahür eden “farklılıklar”, “özgünlük” ve “her ferdin ayrı bir kimliğe sahip olması” gibi durumlar bahsedilen ilâhî yasalardan bazılarıdır. Bu yasalar, insanlık âleminde, cinsiyet, sima, renk, ses, dil/lügat, ırk ve sosyal sınıf farklılıkları şeklinde tezahür eder. Eğer bu farklılıklar olmasaydı, sosyallikten bahsedilemezdi. İnsanlık âleminde, sadece kadın-erkek farklılığı ve iki cins arasında kurulan aile bağı neticesinde; anne-baba, amca-hala, dayı-teyze vs gibi akrabalığa dayalı çok geniş bir sosyal ilişkiler (izafet) ağı teşekkül eder.

Aşağıda kaydedilen âyet-i kerîmeler, zikredilen hakikatleri de ifade eder:

“Sudan (meniden) bir insan yaratıp onu nesep ve sıhriyet (kan ve evlilik bağından doğan) yakınlığa dönüştüren O'dur. Rabbinin her şeye gücü yeter”.³⁴

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır”.³⁵

³³ İ. R. el-Fârûkî, *Tevhîd*, s. 11 vd.; İ. R. el-Fârûkî-L. L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, s. 89-107'den tasarruflarla ve özetle naklen.

³⁴ el-Furkân Sûresi 25/54.

³⁵ el-Hucûrât Sûresi 49/13. Hz. Adem ve Havva'dan çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde küçüklü büyüklü topluluklar oluşturmuşlardır. Küçükten büyüğe, kabileden milletlere varıncaya

“O'nun delillerinden biri de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır”³⁶.

“(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir”³⁷.

“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır”³⁸.

Böylece İslâm farklılıkları Yüce Allah'ın varlığı, birliği, sonsuz ilmi ve iradesinin âyetleri olarak tespit etmiş, ilâhî takdirle meydana gelen farklılıkları inkârın veya onlarla övünüp başkasına üstünlük taslamanın iki haram ve yanlış tutum olduğunu bildirmiştir.

Asabiyet: Olumluluklar-Olumsuzluklar

Asabiyet, din için zarurîdir ve Yüce Allah'ın emri onunla yerine getirilip tamamlanabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.): “Allah, ondan (Lût'dan –as-) sonra, ancak kavimi/toplumu içinde koruma sahibi birini peygamber olarak göndermiştir”:

(مَا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ نَبِيًّا بَعْدَهُ إِلَّا فِي مَنَعَةٍ مِنْ قَوْمِهِ)³⁹ buyurduğu sahîh bir rivâyetle nakledilmiştir.

“Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf (âciz) görüyoruz! Eğer kabilen olmasa, seni mutlaka taşıyarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin”⁴⁰ meâlindeki âyetin “Eğer kabilen olmasa” ibaresi, mana olarak, zikredilen hadîsi desteklemektedir.

Buraya kadar anlatılanlarla İbn Haldûn, asbiyetle, toplumsal dayanışma, toplumsal güç ve toplumsal desteğe sahip olmak ve bunun meşru amaçlara yöneltilmesini kastetmektedir. İbn Haldûn'un kastettiği –İslâm'ın yasakladığı- ırkçılık değildir. Zira

kadar farklılık gösteren bu oluşumun temel sebebi, kitlelerin birbirini tanıyıp, anlaşmak ve kaynaşmaktır. Yani soy-sopla övünmek değil, birleşip bütünleşmektir.

³⁶ er-Rûm Sûresi 30/22.

³⁷ İbrâhîm Sûresi 14/4. Her peygamberin ancak kendi kavminin diliyle gönderilmiş olması, bütün insanlardan tek bir dil ile mesela Arapça ile anlaşmalarının, yalvarıp niyazda bulunmalarının istenmediğini gösterir. Zaten yukarıda zikredilen ayet-i kerimede (el-Rûm Sûresi 30/22) konuşulan dillerin olması Yüce Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerinden sayılmıştır. Bunun yanında âyet-i kerimenin işaret ettiği önemli noktalardan birisi de Hak'ka davet ile uğraşanların içinde buldukları toplumun dilini çok iyi bilmeleri gerektiği hususudur.

³⁸ ez-Zuhuruf Sûresi 43/32.

³⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 533 (hadis no: 10916) (eş-Şâmile). Hadisin: “Allah, ancak (kabilesi bakımından) varlıklı ve zengin olanı peygamber olarak göndermiştir”: (مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا فِي ثَرْوَةٍ مِنْ قَوْمِهِ) ve “Allah, ancak (neseb bakımından) kavminin zirvesinden birini peygamber olarak göndermiştir” (مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ نَبِيًّا إِلَّا فِي ذُرْوَةٍ مِنْ قَوْمِهِ) şeklindeki rivayetleri de mevcuttur. Bkz. Tirmîzî, *Tefsîr*, 13 (Yusuf Sûresi); el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyne*, IX,309 (eş-Şâmile).

⁴⁰ Hûd Sûresi 11/91.

Yüce Allah, meâlen şöyle buyurmuştur: “Allah katında en üstününüz, en takvalı olanınızdır (O’nun emir ve yasaklarına en fazla uyanınızdır)”.⁴¹

Hz. Peygamber (s.a.v.), asabiyeti (kavmiyetçiliği) yermiş, onu terk etmeye çağırılmış ve şöyle buyurmuştur: “Ey İnsanlar! Allah, sizden Câhiliye kibrini ve Câhiliye atalarıyla övünmeyi giderdi. Artık insanlar iki sınıftır:

(1) İyilik sahibi, Allah’tan korkan, Allah katında değerli kimseler,

(2) Günahkâr, bedbaht, Allah tarafından hor görülen kimseler. Bütün insanlar, Âdem’in çocuklarıdır ve Allah, Âdem’i topraktan yaratmıştır”:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَتَعَاضَمَهَا بِأَبَائِهَا فَالنَّاسُ رَجُلَانِ رَجُلٌ بَرٌّ تَقَىٰ كَرِيمٌ عَلَى اللَّهِ (وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ هَيْنَ عَلَى اللَّهِ وَالنَّاسُ بَنُو آدَمَ وَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ مِنْ تَرَابٍ)⁴²

Hadîsin diğer bir rivâyet şekli şöyledir: “Bir takım topluluklar, ölen atalarıyla övünmekten mutlaka vazgeçmelidirler. Çünkü onlar, ancak cehennem kömürüdürler. Aksi takdirde ağzıyla fişkı yuvarlayan cuâl böceğinden⁴³ Allah katında daha değersiz olacaklardır. Allah, Cahiliye gururunu ve atalarıyla övünmeyi sizden gidermiştir. Artık ya takva sahibi mümin veya bedbaht günahkâr kimseler vardır. Bütün insanlar Âdem’in çocuklarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır”:

لَيَنْتَهِيَنَّ أَقْوَامٌ يَفْتَخِرُونَ بِأَبَائِهِمُ الَّذِينَ مَاتُوا إِنَّمَا هُمْ فَحْمٌ جَهَنَّمَ أَوْ لَيَكُونَنَّ أَهْوَنَ عَلَى اللَّهِ مِنَ الْجُعَلِ الَّذِي يَدُهُ (الْخِرَاءُ بِأَنفِهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذْهَبَ عَنْكُمْ عُبِّيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ إِنَّمَا هُوَ مُؤْمِنٌ تَقَىٰ وَفَاجِرٌ شَقِيٌّ النَّاسُ كُلُّهُمْ بَنُو آدَمَ وَآدَمُ خُلِقَ مِنْ تَرَابٍ)⁴⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.), hükümdarlığı ve hükümdarları yermiş, doğrudan sapma kastı olmasa bile, içine daldıkları lüks, sefahat ve israftan dolayı onları kınamış, bunun yerine Müslümanları din kardeşi olmaya teşvik etmiş, anlaşmazlığa ve ayrılığa düşmekten sakındırmıştır.

Yüce Allah katında, dünya ve ona ait her şey âhiret için bir vasıta. Bu vasıtayı kaybeden kişi ona ulaşma imkânını da kaybeder. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hükümdarlıktan sakındırmasının, fiillerini yermesinin veya hükümdarlığı terk etmeye davet etmesinin anlamı, onu tamamen reddetmek; devletin temelini teşkil eden gücü/asabiyeti tamamen işlevsiz hale getirmek değildir. Aksine bunları güç yettiği oranda hak için kullanmaktır. Ta ki bütün yönelişler hakta birleşsin.

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ameller niyete göredir. Binaenaleyh kimin hicreti Allah’a ve Peygamberi’ne yönelmişse, onun hicreti (sevap ve karşılık olarak) Allah’a ve Peygamberi’nedir. Kimin hicreti elde etmek istediği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için olursa, onun hicreti de uğruna hicret ettiği şey için olur”:⁴⁵ (وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ)⁴⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.), öfkeyi yererken onun insandan tamamen sökülüp atılmasını kastetmemiştir. Çünkü öfke hissi insandan tamamen çıkartılıp atılırsa, zulme

⁴¹ el-Hucurât Sûresi 49/13.

⁴² Tirmîzî, “et-Tefsîr”, el-Hucurât Sûresi 49/3486.

⁴³ Dışkıyla beslenen böcek.

⁴⁴ Tirmîzî, “el-Menâkib”, “Sakîf ve Hanîfe oğulları hakkında”, 4212, 4213.

⁴⁵ Yani, Allah katında bir karşılığı ve sevabı olmaz.

⁴⁶ Buhârî, “el-İmân”, 1/41.

karşı hakkı savunmak ve Yüce Allah sözünü yüceltmek (i'lây-ı kelimetullah) için cihâd ortadan kalkar. Yerilen öfke şeytanî ve kötü amaçlar için olandır. Yüce Allah için ve O'nun uğruna öfkelenmek övgüye değerdir ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir özelliğidir.

Şehvetlerin yerilmesindeki durum da aynıdır. Şehvî duyguların tamamen ortadan kalkması, kişi için bir eksikliktir. Öyleyse buradaki yergiden kasıt, bu duyguların maslahatlara uygun olacak şekilde helâl yollardan tatmin edilmesidir. Helâl yollardan tatmin, insanı ilâhî emirlere itaat eden bir kul konumuna getirir.

Asabiyetin yerilmesindeki durum böyledir. *“Kıyamet günü, yakınlarınız ve çocuklarınız size hiçbir faydası olmayacaktır. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görendir”*⁴⁷ meâlindeki âyette kastedilen, asabiyetle Câhiliye döneminde olduğu gibi, -mesela kan bağıni esas alarak- bâtil ve kötü şeyler için yardımlaşmak ve bununla övünmektir. Akıllı bir kimse bunu yapmayacağı gibi, ebedî yurt olan âhirette de faydası yoktur. Asabiyet, hak için ve Yüce Allah'ın emrini tesis etmek için olursa, bu istenilen bir şeydir. Asabiyet tamamen ortadan kalkar ise ilâhî dinler ortadan kalkar. Çünkü dinlerin ayakta tutulması ve uygulanması ancak asabiyet ile mümkündür.⁴⁸

Sonuç

İslâm farklılıkları Yüce Allah'ın varlığı, birliği, sonsuz ilmi ve iradesinin âyetleri olarak tespit etmiş, ilâhî takdirle meydana gelen farklılıkları inkârın veya onlarla övünüp başkasına üstünlük taslamanın iki haram ve yanlış tutum olduğunu bildirmiştir.

“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır” (el-Hucûrât 49/13) meâlindeki âyet-i kerîme bunu açıkça ifade eder.

Hız. Âdem ve Havva'dan çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde küçük küçük topluluklar oluşturmuşlardır. Küçükten büyüğe, kabileden milletlere varıncaya kadar farklılık gösteren bu oluşumun temel sebebinin kitlelerin birbirini tanıyıp, anlaşmak ve kaynaşmak olduğu anlaşılmaktadır. Yani soy-sopla övünmek yerine, birleşip bütünleşmek öngörülmüştür.

⁴⁷ el-Mümtehine Sûresi 60/3.

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. K. Şulul, *İbn Haldûn'a Göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

Birliğimizi Bozan Unsurlar

M. Cüneyt Gökçe*

Toplumunu sarsan ve bireyleri birbirine düşman yapan önemli unsurların başında “İhtilaf” gelir. İhtilaf gerekçelerini incelediğimiz zaman “yapay” bir takım bahanelerin arkasına sığındığımızı müşahede ederiz. Bu unsurların başlıcaları şunlardır:

1-IRKÇILIK: “Kişinin mensubu bulunduğu kavmi üstün ve ayrıcalıklı görme” şeklinde özetlenebilecek bu hastalığın doğurduğu sıkıntılar da şöylece özetlenebilir:

a) Bu his, toplumun önemli dinamiklerinden olan “adalet” anlayışını zedeler. Çünkü, bu duyguya sahip insanın başlıca özelliği –haklı/haksız- yandaşını kayırmaktır. Böyle birisinden adalet ve insaf beklemek hayalden öteye gitmez.

b) Bu his, sosyal bağları koparır; çünkü kin, hased ve düşmanlık bu ortamın dikkat çeken virüsleridir.

c) Bu duygunun egemen olduğu ortamda vahşet ve zulüm söz sahibidir. Zira, burada şefkat, merhamet ve mürüvvetten söz edilemez.

d) Bu hissin hükümferma olduğu alanlarda fesat, kibir ve enaniyet vardır; çünkü bu duygunun başlıca özelliği başkasını yutmakla hayat sürdürmektir. Hatta denilebilir ki, pek çok fitne ve fesadın arka planında bu zalimane duygu vardır. Örneğin; ikinci dünya savaşının patlak vermesine ve milyonlarca insanın vahşice katledilmesine sebebiyet veren unsurların başında Hitler Almanyası’nın “üstün ırk nazariyesi” geldiği göz önünde bulundurulacak olursa bu hissin felaketi daha rahat anlaşılır. Buna İtalya’da Mussolini’nin binlerce insanı imha etmesi, Avrupa ve Amerika’da siyahilere tarih boyu zulmün ve ayrımcılığın reva görülmesi ilave edilecek olursa meselenin vahameti daha rahat netleşir.

Özetle ifade edilecek olursa insandaki ulvi hisleri zedeleyen bu hastalığın anlayışında tevazu yerine gurur, sevgi yerine kin, yardımlaşma yerine çarpışma ve hak yerine kuvvet hâkimdir. Böylece; hamiyet duyguları köreldiğinden muhayyel efsane ve mitolojilerden medet umma durumuna düşülür.⁴⁹

2-BÖLGEÇİLİK-ASİRETCİLİK:

Cahiliyeden kalma önemli hastalıklardan bir tanesi de –belki de aynı ırktan olmalarına rağmen- bir kısım insanların kendi bölge ya da aşiretlerini “farklı” ve ayrıcalıklı” görmeleridir.

3-MEZHEPÇİLİK: Mezhep, din olmayıp dinimizi rahat yaşamamıza katkı sağlayan önemli bir kurumdur. Çeşitli kesimler tarafından gündeme getirilen

* Yrd. Doç. Dr., HRÜ. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, cuneytgokce@gmail.com

⁴⁹ Mehmed Kırkıncı, *İrkçı Bölücülüğe Karşı İslâm’da Birlik*, s. 25.

konulardan biri de “mezhep” meselesidir. Mezhep meselesi bir taraftan İslâm’da bir ayrılık unsuru gibi gösterilmeye çalışılırken, diğer taraftan bir takım demagojilerle saf zihinler bulandırılmak istenmektedir. Meselenin üzerine biraz eğildiğimiz zaman mezheplerin bir ihtiyaçtan doğduğu, hiç bir zaman ihtilaf unsuru olmadığı anlaşılacaktır.

Birden fazla mezhebin meydana gelmesi, nazari prensiplerin mezhep imamlarınca farklı anlaşılmasından ileri gelmiştir.⁵⁰

Mesela Hz. Peygamber (s.a) efendimiz namaz kılarken mübarek alınlarına taş batar ve alınları kanar. Hz. Ayşe (r.a.) validemiz taşı Peygamber efendimizin alınından alarak yere atarlar. Peygamber efendimiz yeniden abdest alarak namazlarını kılarlar. Hanefî mezhebi imamı, İmam Azam Ebu Hanife hazretleri ile Şafii mezhebi imamı, İmam Şafii hazretleri abdesti bozan meseleleri ele alırken bu meseleyi değerlendirirler. İmam-ı Azam hazretleri, “Peygamber efendimizin alınına batan taş kan çıkardığı için efendimiz abdest almıştır” hükmüne varırken; Şafii hazretleri abdestin bozulmasını Hz. Ayşe (ra.) validemizin Peygamber efendimizin alınına dokunmasına bağlamıştır. Böylece Hanefî mezhebinde az bir kan abdesti bozan sebeplerden biri olurken, Şafii mezhebinde kadının temasıyla abdestin bozulması kaide olarak benimsenmiştir. Görüldüğü gibi her iki hüküm de doğrudur ve haklı bir gerekçeye dayanmaktadır. Peygamber efendimize kadar itikadi noktalarda aynı olan şeriatlar teferruat kısımlarında değişerek gelmiş, hatta bir asırda ayrı ayrı kavimlere ayrı şeriatlar gönderilmiştir. Ancak Peygamber efendimizle birlikte daha başka şeriatlara ihtiyaç kalmamış ve onun dini bütün asırlara kafi gelmiştir. Fakat teferruat meselelerde bir takım mezheplere ihtiyaç kalmıştır. Hak mezheplerin imamları bu vazifeyi hakkıyla yerine getirmişler ve insanoğlunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermişlerdir. Peygamber efendimiz bir mucize olarak bu imamların geleceklerini ve büyük bir vazife yapacaklarını daha bunlar gelmeden haber vermiş ve bu mümtaz şahsiyetler de yapmış oldukları hizmetlerle Resulullah efendimizi fiilen tasdik etmişlerdir...

Mezheplerin imamları birbirine daima saygılı olmuşlar, birbirlerini ret ve inkar etmemişlerdir. Ayrıca bir mezhep tesis etmek niyetiyle ortaya iddialı bir şekilde çıkmamışlar, daha sonra bir araya toplanarak bir mezhep haline getirilen içtihatlarını zaman ve ihtiyaç anında ortaya koymuşlardır.

Ancak, hiçbir gerekçe bir mezhebi diğer bir mezhebe; bir anlayış ve yaklaşımı başka bir anlayış ve yaklaşıma üstün tutmaya makul neden olamaz. Fakat üzülecek ifade edelim ki, bazen gerek ameli, gerekse itikadî anlamda var olan mezhep mensup ve müntesipleri arasında öyle trajikomik hadiseler meydana gelmiş ve gelmektedir ki, misalleri zikretmek gerçekten saatler sürer. Bazen de bu zaafi bilen düşmanlar bu farklılığı nazara vererek aynı safta yer alan müminler arasında derin uçurumlar meydana getirebilmişlerdir. Bazen bu Şafilik-Hanefilik

⁵⁰ Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat*, İstanbul, 1993, s. 449.

bağlamında; bazen Sünnilik-Alevilik çerçevesinde öyle fitneler ortaya atılmıştır ki, yakın tarihimizdeki pek çok üzücü hadise buna şahittir.

4-KÖYLÜCÜLÜK-ŞEHİRLİCİLİK:

İnsanları farklı vadilere sürükleyen önemli etkenlerden bir tanesi de bir nevi kültür farklılığı olarak ortaya çıkan köylü-şehirli ayırımıdır. Kendisini daha “akıllı” ve “zeki” olarak gören şehirli, her fırsatta köylüsüne tepeden bakmayı bir alışkanlık haline getirmiş; bin bir zahmet elde ürününü “ölü” fiyata almayı ve onu “kandırmayı” marifet saymış ve nice mağduriyetlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan köylü de kendisini daha “civanmert” ve “cesaretli” görerek karşı atak yapmayı denemiştir.

“Köylü” olmak ile “Şehirli” olmak arasında yöreden yöreye farklılıklar da arz ettiği bilinen bir gerçektir. Örneğin yerlileri “gayr-ı Müslim” -örneğin Ermeni- olarak bilinen bazı yörelerde insanlar “şehirli” olmaktan kaçınırken kimi yerlerde de insanlar “köylü” olmayı kendisine yakıştıramamaktadır.

5-GRUPCULUK/FIRKACILIK

Müslümanların fitrat ve yapılarına uygun bir şekilde –tıpkı ordunun farklı kuvvetleri gibi- değişik topluluklar halinde hizmet sürdürmeleri son derece doğal bir sosyal realitedir. Hatta bu toplulukların farklı hizmet alanlarında tefevvuk etmeleri kadar tabii bir şey olamaz. Mesela, bir topluluğun Kur’an öğreticiliğinde mahir olması; başka birisinin farklı alanlarda maharet kesbetmesi ve bunların birbirinin başarısını kıskanmadan –hatta gerektiğinde müşterek bazı projeler yürütebilmeleri- ve birbirlerini takviye etmeleri din hizmeti adına güzel bir kazanımdır. Fakat, maalesef bazen yaralayıcı bir takım fevri hareketlerin bazı kesimlerden zuhuru sağlıklı kalb ve vicdanı rahatsız edebilmektedir.

B-CÖZÜM YOLLARI:

1-IRKÇILIĞIN İLK TEMSİLCİSİ:

Şeytani olan bu tefrika düşüncesinin ilk temsilcisinin yine Şeytan olması gerçekten dikkat çekici değil midir? Bilindiği gibi yüce Allah Hz. Âdem’i (as) yaratır ve meleklerin O’na secde etmelerini ister. Bütün melekler secde ederler. Ama melekler arasında bulunan şeytan secde etmez. Allah’ın: “*Emrettiğim halde secde etmene engel nedir?*” sorusuna şöyle cevap verir:

*"Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten, Onu ise topraktan yarattın."*⁵¹

2-ASLINDA BÜTÜN İNSANLAR KARDEŞTİR:

Hız. Nuh’a (as) "ikinci Âdem" de derler. Bazıları, şu an dünyadaki bütün insan ırklarının Hız. Nuh’un (as) üç oğlu olan "Ham, Sam ve Yafes"ten geldiğini söylerler. Bunun sebebi, onun zamanında meydana gelen tufanda inkârcı

⁵¹ A'raf (7), 11-12; Ayrıca bkz. Şadi Eren, “İrkçılık Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Köprü*, Bahar 2007, Sayı 98, s. 211.

insanların toptan helak edilmeleri ve sonraki insan nesillerinin Hz. Nuh (as) ve onunla beraber gemiye binenlerden gelmesidir. Aslında biraz daha geriye gittiğimizde karşımıza Hz. Âdem (as) ve Hz. Havva çıkar, bütün insanlar ve ırklar bunlara dayanır. Bu açıdan baktığımızda, bütün insanları aynı ana-babadan gelen akrabalar olarak görmek mümkündür.⁵² Kur'an bunu şöyle bildirir:

*"Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere, kabilelere böldük. Şüphesiz Allah katında en şerefliiniz, en takva sahibi olanınızdır."*⁵³

Nitekim Hz. Peygamber, İslâm Toplumunda yer alan bütün insanlar arasında barış ve kardeşlik bağlarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu husus ayet-i kerimelere şöyle yansımaktadır:

*'De ki: Ey kitap ehli! Geliniz, sizinle aramızdaki birleşeceğimiz bir kelime üzerinde toplanalım. Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'ndan başka mabud tanımayalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; Allah'ı bırakıp da bazımız bazımızı mabud edinmesin.'*⁵⁴

*'De ki: Allah' ve bize indirilen Kur'an 'a, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve Yakup oğullarına inzal olunanlara Musa, İsa ve bütün peygamberlere rableri tarafından verilene iman ettik. Onları birbirinden ayırt etmeyiz. Biz yalnız Allah'a boyun eğmiş kullarız.'*⁵⁵

Şu halde Hz. Peygamber'in daveti bütün insanların tek bir ümmet olmaları esasına dayanıyordu. Kısacası beşeriyetin kardeşliğini hedefliyor; fırka ve kabileleri, beyaz, siyah, sarı ırkları, galib ile mağlubu ayırt etmeksizin, arazi ve memleket farkı gözetmeksizin bütün insanları kardeşliğe davet ediyordu. Birbirine zulüm ve haksızlık işlemekten menediyordu. Çünkü 'beşeri kardeşlik' fikrini bir fener olarak tutuyordu. Müminler, harp karanlıklarında onun ışığında gidiyorlardı. Dolayısıyla İslâmi fetihlerin yağmalama gibi bir amacı yoktu.

Nitekim İslâm memleketlerinde bulunan ecnebiler ehl-i zimmet olup Müslümanlara verilen haklar onlara da verilmiştir. Binaenaleyh Müslümanların zimmilere şefkat ve merhametle muamele etmeleri gerektiği gibi zimmilerin de bu kardeşliğin icaplarına riayet etmeleri gerekir.⁵⁶

⁵² Şadi Eren, a.g.e., 212.

⁵³ Hucurat (49), 13.

⁵⁴ Al-i İmran(3), 63.

⁵⁵ Al-i İmran(3), 84.

⁵⁶ Abdurrahman Azzam, *Ebedi Risalet*, s. 41.

3-İSLÂM KARDEŞLİĞİ

Aynı anne ve babadan veya ortak değerlere sahip olan kişilere ‘kardeş’ denir. Arapçada ‘ah’ olarak ifade edilen bu kavramın ‘ihve’ ve ‘ihvan’ şeklinde çoğulu bulunmaktadır.⁵⁷

‘Kardeş’ denildiğinde akla genellikle aynı anneden ve babadan dünyaya gelen kişiler gelmektedir. Bunun dışında, ayrıca aynı dine veya dünya görüşüne mensup olmayı ifade eden ‘akide kardeşliği’ söz konusudur.

İslâm dininde kardeşlik, bütünüyle akide temeline dayanmaktadır. Yukarıda ‘kardeş’ kelimesinin karşılığı olan ‘ah’ kelimesinin ‘ihve’ ve ‘ihvan’ şeklinde olduğunu belirtmiştik. İşte ‘ihve’ genelde nesep kardeşliği için; ‘ihvan’ ise görüş ve din kardeşliği ya da yakın arkadaş ve dostlar için kullanılır.⁵⁸ Bu arada İslâm kardeşliğinin temelini belirten ve belgeleyen ve ‘inneme’l-mu’minune ihvetun’=’müminler ancak kardeştir’⁵⁹ şeklinde başlayan ayet-i kerime’de ‘ihve’ kelimesinin tercih edilmesi gerçekten dikkat çekicidir. Öte yandan aynı ifadelerde iman ve kardeşliğin yan yana getirilmesi; maddi hayatın devamını sağlayan diğer bir kelimenin omuz omuza vermesi çok anlamlıdır.⁶⁰ Kısacası, müminlerin tümü ebedi hayatı mucip olan bir asla, bir imana mensup bulunmaktadır.⁶¹

Buna göre ancak iman bağıyla bir araya gelenler kardeş olarak kabul edilmektedirler. Şu halde yeryüzünün neresinde bulunursa bulunsunlar, hangi dili konuşuyor olurlarsa olsunlar veya hangi renge sahip bulunuyorlarsa bulunsunlar, hangi kavme mensup olurlarsa olsunlar bütün müminler, kelimenin tam anlamıyla birbirinin kardeşidirler. Başka bir deyimle, mümin gönülleri en sağlam ve esaslı bir biçimde birbirine bağlayan bağ iman ve takva esasında kaynaklanan kardeşlik bağıdır:

‘Allah’a ve ahiret gününe iman eden bir topluluk bulamazsın ki, onlar Allah’a ve Resulüne karşı başkaldıran kimselerle bir sevgi ve dostluk bağı kurmuş olsunlar: bunlar ister babaları, ister çocukları, ister kardeşleri, isterse kendi aşiretleri olsun’⁶² ayeti ile; ‘Ey iman edenler, eğer imana karşı küfrü sevip tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinin veliler edinmeyin’⁶³ ayeti bu bağın önemini çok net bir biçimde ortaya koymaktadırlar.

⁵⁷ *Kamusu’l-Muhit*, IV, 300.

⁵⁸ *Lisanü’l-Arab*, XIV, 20; *el-Mucemu’l-Arabi el-Esasi*, s. 77

⁵⁹ Hucurat (49), 10

⁶⁰ *Tefsiru’l-Kasımi*, XV, 5457.

⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir*, VII, 3452.

⁶² Mücadele (58), 22.

⁶³ Tevbe (9), 23.

Elmalılı Muhammed Hamdi merhum, buradaki ‘veliler edinmeyin’ ifadesini: ‘velayetini tanımayın, emir ve isteklerine uyup da küfre hizmet etmeyin’ şeklinde açıklamaktadır.⁶⁴

Mümin gönülleri en köklü bir biçimde birbirine bağlayan bağın iman ve takva esasından kaynaklanan kardeşlik bağı olduğunu belirtmiştik. Hatta bu, yüce Allah’ın müminlere bahsettiği en güzel nimetlerinden biridir. Nitekim ayet-i kerimede bu hususa şöyle dikkat çekilir:

‘Allah’ın ipine hepiniz sımsıkı yapışın (tutunun). Dağılıp ayrılmayın ve Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinin arasını uzlaştırıp ısındırdı ve siz O’nun nimetleriyle kardeşler oldunuz. Yine siz, tam bir ateş çukurunun kıyısındaiken oradan sizi kurtardı.’⁶⁵

Yüce Allah burada bizlere, cahiliye döneminde birbirlerine karşı düşmanlıklarıyla ün salmış Evs ve Hazreç kabilelerine mensup insanların nasıl kardeş yapıldıklarına dikkatlerimizi çekerek iman bağının önemine işaret etmektedir. Bu hatırlatma, müminlerin topyekûn ‘Allah’ın kudret eli cemaatle beraberdir.’⁶⁶ Hadisi işaret ettiği gibi, ayetteki Hablullah (Allah’ın ipi) kavramı içinde hadiste şu açıklama yapılmaktadır. ‘Sema’dan arza indirilmiş olan hablullah, Allah’ın kitabıdır.’⁶⁷

İlgili ayetin tefsirinde yukarıdaki hadise de yer veren Elmalılı, şu değerlendirmeyi yamaktadır: ‘Hablullah, Allah Teala’ya kavuşma sebebi olan delil ve vasıta demektedir.’⁶⁸ Ayetin vurguladığı kardeşliğin çok güzel, çok çarpıcı ve çok canlı bir örneğinin şu hadiste görmekteyiz:

Abdurrahman b. Avf (r.a.)’nın şöyle dediği rivayet edilmiştir:

-‘Biz hicret edip Medine’ye geldiğimizde Hz. Peygamber(s.a), benimle Sa’d b. Rebi’ arasında kardeşlik tesis etmişti. Bunu üzerinde Sa’d b. Rebi’(Abdurrahman’a):

-Ben mal bakımından Ensar’ın en zenginiyim, malımın yarısını sana ayırdım. Sonra bak! İki eşimden hangisini dersen senin hesabına boşayayım. İddeti bitince onunla evlenirsin, dedi. Abdurrahman b. Avf de (Sa’de’):

-Teşekkür ederim, benim bunlara ihtiyacım yoktur. İçinde ticaret yapılan çarşınız yok mu? (Çalışmam için bana pazaryeri göster) dedi.⁶⁹

⁶⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 2488.

⁶⁵ Al-i İmran (3), 103.

⁶⁶ Tirmizi, Fiten; 7.

⁶⁷ Müslim Fedail, 37.

⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 1153.

⁶⁹ *Tecrid (Buhari muhtasarı)*, VI, 341.

Buna göre kardeş olmak, arkadaş ve sadık dost olmak; sevinçte ve kederde beraber olmayı göze almak demektir; bunu fiili olarak göstermek demektir. Kur'an'ın öngördüğü kardeşlik bunu gerektirmektedir.

İşte bu kardeşliğin en güzel örneğini seçkin sahabe ortaya koymuştu. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Medinelî Ensar, Mekkeli Muhacir kardeşlerinin nefislerini kendi nefislerinden daha aziz tutmuşlar, onları hiçbir konuda yalnız bırakmamışlardır. Dilediği takdirde hanımını dahi verebileceğini belirtmesi bunun en belirgin özelliği değil midir? Onların bu davranışları ayet-i kerimede şöylece övülür:

*'Kendilerinden önce o yurdu (Medine'yi) hazırlayıp imanı gönüllerine yerleştirenler ise kendilerine ve onlara verilen şeylerden dolayı da içlerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinde bir açıklık (ihtiyaç) olsa bile kardeşlerini öz nefislerine tercih ederler.'*⁷⁰

Kısacası, müminler kardeşlikte ve dostlukta tıpkı aksamı birbirine geçmiş sağasağlam bir bine gibidirler veya bütün unsurları ve zerreleriyle birbirine bağlı bir vücut gibidirler. Bir vücudun herhangi bir azası rahatsız olduğunda nasıl ki bütün vücut aynı rahatsızlığı, aynı acıyı duyarsa bir tek müminin- dünyanın ta öbür ucunda bile olsa- çektiği acıyı, duyduğu ızdırabı diğer mümin kardeşleri derinden hisseder.

Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

*'Müminlerin karşılıklı sevgi, ilgi ve şefkatleri bir vücudun durumu gibidir. Vücudun herhangi bir bölümünün rahatsızlığı durumunda nasıl ki vücut şikâyet edip uykusunu kaçırıyor, müminlerin durumu da öyledir.'*⁷¹

Öte yandan bütün müminler birbirlerinin din kardeşleri olmakla birlikte Hz. Peygamberin gerçekleştirdiğini belirttiğimiz özel 'kardeşleştirme' çok anlamlıydı. Yardım, ziyaret, ihsan, nasihat ve rehberliği, hatta zevi'l-erhamdan önce mirasçı olmayı kapsamına alıyordu.

İbn Abbas anlatıyor:

'Muhacirler Medine'ye geldikleri zaman aralarında akrabalık bağı olmaksızın, Hz. Peygamber'in ihdas ettiği kardeşlik dolayısıyla Ensar'a varis oluyordu'

⁷⁰ Haşr (59), 9.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 270.

Ayet şöyle: ‘ O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücadele ettiler. O Ensar ki Muhacirleri barındırdılar ve onlara yardım ettiler. Onlar birbirlerinin velileridirler.’

Bilindiği gibi bilahare Bedir savaşından sonra muhacirlerin maddi durumlarının düzelmeye başlamasıyla Muhacirlerin Ensara mirasçı olma hükmü, ‘Hısımlar Allah’ın kitabında birbirine daha yakındırlar’ şeklinde nesh edilmiştir:

Buna göre, ızdırab içinde çalkalanan bu âlemde kuvvetliler zayıfları yerken; insanlar menfaatleri uğruna birbirlerine en çirkin belaları yağdırırken “kardeşliğe daveti” hatırlatmaya günümüz Müslümanının ihtiyacı daha da fazladır.

Kısacası, insanı yücelten dindir. Nesebe dayanarak takvadan uzaklaşmamak gerekir. Nitekim Farisi olan Selman’ı yücelten İslâm olduğu gibi, Kureyşi olan Ebu Cehil’i alçaltan cehalettir.

Mehmet Akif de bu ızdırabı şöyle dile getirir:

Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın ya milliyetine.

“Arnavut” ne demek? Var mı şeraitte yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri,

Arap’ın Türk’e; Laz’ın, Çerkez’e yahut Kürd’e;
Acem’in Çinli’ye rüçhânı mı varmış? Nerde!

Müslümanlıkta anasır mı olurmuş? Ne gezer!
Fikri kavmiyeti tel’in ediyor Peygamber.

En büyük düşmanıdır Ruh-u Nebi tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm’a sokan kaltabanın!

Şu senin akıbetin bin bu kadar yıl evvel,
Sana söylenmiş iken doğru mudur şimdi cedel?

Ne Araplık ne de Türklük kalacak aç gözünü!
Dinle Peygamberin ilâhî sözünü.

.....

Medeniyet size çoktan beridir dış biliyor;
Evvla parçalamak, sonra da yutmak diliyor.⁷²

⁷² Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, s. 205.

Hız. Peygamber, "Şeytan, artık Arap Yarımadası'nda, kendisine ibadet edilmesinden ümitsizliğe düştü, ancak aranızda anarşi çıkarmaktan ümidini kesmedi"⁷³ derken, en veciz ifadeleriyle bu hususa işaret buyurmaktadırlar.

Bir müminin, diğer mümine her halükârda yardımcı olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

*'Bir kimse, bir din kardeşinin ihtiyacını yerine getirirse Allah da ona yardım eder, Bir kimse, Müslüman kardeşinin sıkıntısını giderirse Allah da ona mukabil kıyamet günününü kederlerinden birini giderir.'*⁷⁴

a) Bir mümin diğerin ayıbını örter; kusurunu yüzüne çarpmaz çünkü Hz. Peygamber'in deyiimiyle: *'Bir kimse, bir din kardeşinin ayıbını örterse, Allah da kıyamette onun ayıbını örter.'*⁷⁵

b) Kişi, kendisi için istediğini kardeşi içinde istemelidir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*"Sizden biriniz, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe tam anlamıyla iman etmiş sayılmaz."*⁷⁶

*"Siz mümin olmadıkça Cennet'e giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de mümin olamazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir şey söyleyeyim mi: Aranızda selamı yayın."*⁷⁷

c) Kardeşlerin karşılıklı kin, haset ve kıskançlıktan uzak durmaları gerekir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız, birbirinize arka çevirip alakanızı kesmeyiniz; ey Allah'ın kulları, hepiniz kardeş olun. Bir Müslümanın bir Müslüman kardeşini üç günden ziyade terk ve ihmal edip selam vermemesi helal olmaz."*⁷⁸

*"Cennet kapıları pazartesi ve Perşembe günleri açılır: Allah'a şirk koşmayan her kul için mağfiret olunur. Yalnız kendisiyle kardeşi arasında buğz ve adaet bulunan kimse müstesnadır. Meleklerle hitaben: 'siz bunları birbirleriyle sulh oluncaya kadar tehir ediniz. Evet bunları, yekdiğeri ile barışıp sevinceye kadar bırakınız', buyurulur"*⁷⁹

d) Akide ve takva temelinde birbirleriyle selamlaşmaları gerekir:

*"Mümin erkek ve kadınlar birbirlerinin velileridirler. İyiliği emreder, kötülükten sakındırırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler. Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte Allah'ın kendilerine rahmet edeceği kimseler bunlar. Allah Aziz ve Hâkimdir."*⁸⁰

⁷³ Müslim, Münafıkun, 65; Tirmizi, Birr, 25.

⁷⁴ Nevevi, a.g.e., c.1, Hadis no:242.

⁷⁵ Nevevi, a.g.e. aynı hadis.

⁷⁶ Buhari, İman 7.

⁷⁷ Nevevi, a.g.e. c.2, Hadis no:851.

⁷⁸ Nevevi, a.g.e. c.3, Hadis no:1598.

⁷⁹ Nevevi, a.g.e.c.3, Hadis no:1599.

⁸⁰ Tevbe (9), 71.

SONUÇ ADINA BAZI ÖNERİLER:

Yukarıdaki hususlar göz önünde bulundurulduğunda şu noktalar vurgulanabilir:

1-Kişi mesleğini hak bildiği vakit ‘ Mesleğim haktır veya daha güzeldir’ demeye hakkı var. Fakat ‘yalnız ha benim mesleğimdir’ demeye hakkı yoktur. Farklılarımızın birer zenginlik olduğu ve yüce Allah’ın azametini delil ettiğini düşünerek karşılıklı saygı tahammül içerisinde olmamız gerekir. Kendi mesleğinin muhabbetiyle hareket ederken başka mesleklere karşı düşmanlık etmemeli ve başkalarının değerini düşürmeye yönelik söz ve davranışlardan kaçınarak başkalarının fikrine, ilmine müdahale etmemeli ve onlarla meşgul olmamalıyız.

2-Kişinin her söylediğinin hak olması gerekir. Fakat her hakkı söylemenin kendisine ait bir hak olmadığını da bilmesi zorunludur.

3-Düşmanlık yapmak isteniyorsa kişinin kendi kalbindeki düşmanlığa düşmanlık etmesi gerekir.

4-Yapılan tüm amellerde ilahi rıza esas alınmalı. Çünkü: eğer O razı olursa bütün dünya küse ehemmiyeti yok.

5-Kardeşlerin birbirleri üzerine üstünlük taslamamaları gerekir.⁸¹ Çünkü yüce Allah buyuruyor ki:

“Ey insanlar biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Tanışabilmeniz için sizleri asıllara kabilelere ayırdık. Allah’tan en çok korkanınız kim ise, işte Allah katında en büyüğünüz odur.”

6-Unutma ki sen ve kardeşin, Hâlık’ınız bir, Mâlik’iniz bir, Mâbud’unuz bir, Râzıkınız bir-bir, bir, bine kadar bir, bir... Hem Peygamberiniz bir, dininiz bir, kıbleniz bir-bir, bir, yüze kadar bir, bir. Sonra köyünüz bir, devletiniz bir, memleketiniz bir-ona kadar bir, bir. Bu kadar bir birler vahdet ve tevhidi, vifak ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti iktiza ettiği ve kâinatı ve küreleri birbirine bağlayacak mânevî zincirler buldukları hâlde, şikak ve nifâka, kin ve adâvete sebebiyet veren örümcek ağı gibi ehemmiyetsiz ve sebatsız şeyleri tercih edip mü'mine karşı hakikî adâvet etmek ve kin bağlamak, ne kadar o rabîta-i vahdete bir hürmetsizlik ve o esbab-ı muhabbete karşı bir istihfaf ve o münasebât-ı uhuvvete karşı ne derece bir zulüm ve i'tisaf olduğunu, kalbin ölmemişse, aklın sönmemişse anlarsın.⁸²

7-Daima olumlu, yapıcı ve onarıcı hareket edilmelidir. Gösterilen tavır, sevdirci, çekici, kazandırıcı ve hak yoluna ikna edici olmalıdır.

⁸¹ Bediüzzaman, *Mektubat*, s. 242.

⁸² Bediüzzaman, *Mektubat*, s. 255.

8-İslâm dairesi içinde olan her Müslümanın hatasıyla, savabıyla, hangi tarikat ya da cemaatte olursa olsun görülen kusurlar sebebi ile onlara karşı düşman bir vaziyet alınmamalı; yanlış olarak görülen şeyler, güzel bir üslup ile ve ilgisiyle konuşulması gerekir. Fakat bu meselelerin, işin ehli olmayan kimselerin diline düşürmemesine özen gösterilmelidir.

9-İman, İslâm, hak ve hakikat yolunda olan kimselerle anlaşmanın fikir birliğine varmanın yani ittifak etmenin İslamiyet'in izzetinden olduğu düşünülmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Azzam, *Ebedi Risalet*, İstanbul, 1980.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, Kahire, 1313.
- Ahmed Muhtar Umar ve diğerleri, *el- Mucemu'l-Arabi el-Esasi*, Tunus, 1989.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tefsir*, İstanbul, 1982.
- Buhari, Ebu Abdillah, Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul, 1980.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1992.
- Eren, Şadi, "İrkçilik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", *Köprü*, Bahar 2007, Sayı 98.
- Ersoy, M. Akif, *Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 1975.
- Ersoy, M. Akif, *Safahat*, İstanbul, 2000.
- Firuzabadi, Mecidu'd-din, Muhammed b. Yakub, *Kamusu'l-Muhit*, Beyrut, 1955.
- Gazzali, Ebu Hamid, Muhammed b. Muhammed, *İhyau ulum'id-din*, Kahire, Tarihsiz.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida, İsmail, b. Ömer, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, Beyrut, 1966.
- İbn Mace, Ebu Abdillah, Muhammed b. Yezid, *es-Sunen*, İstanbul, 1980.
- İbn Manzur, Cemalu'd-din Muhammed b. Mukrim, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1955.
- Kırkıncı, Mehmed, *İrkçi Bölücülüğe Karşı İslâm'da Birlik*, İstanbul, 2006.
- Müslim, Ebu'l-Husayn, Muslim b. El-Haccac, *Sahihu Muslim*, Kahire, 1375.
- Nevevi, Muhyiddin, *Riyadu's-salihin* (Tercüme: Kıvamuddin Burslan, H. Hüsnü Erdem), Ankara, Tarihsiz.
- Nursi, Bediüzzaman, *Mektubat*, İstanbul, 1993.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *Sunenu't-Tirmizi*, Kahire 1385.
- Zebidi, Zeynu'd-din, Ahmed b. Ahmed, *Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih*, (Tercüme: Kamil Miras) Ankara, 1981.

KUR'AN'DA VAHDET

Kur'an'da Müslümanların Vahdetini Emreden Ayetlerin Tahlili

Mehmet Vehbi Şahinalp*

Özet

Bir toplumun huzur toplumu olabilmesi için, o toplumu oluşturan bireyler arasında, sevgi ve saygı olmak üzere iki temel umdenin sürekli güçlü bir şekilde ayakta kalmasına ihtiyaç vardır. İslâm Dini'nin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet, toplumu ayakta tutan bu umdelerin güçlenmesinin ve süreklilik kazanmasının sağlam alt yapısını hazırlamıştır.

Bu makalede İslâm toplumunun, vahdaniyet ortak paydasında sevgi ve saygı eksenli birlik ve bütünlüğünü sağlayan, kardeşlik bağlarının tesisini emreden ayetler Kur'ân-ı Kerim'den tespit edilerek, bu ayetlere elden geldiğince Kur'ân'ın ruhuna uygun düşecek tarzda muteber tefsir kaynakları ve sahih hadisler ışığına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler : Vahdaniyet, ehadiyet, vahdet, Rabıta, uhuvvet, sadakat.

Giriş

Yüce Allah, başta insan olmak üzere Kâinatta yarattığı her bir şeyde Esmâ-i Hüsnâ'sından birçoğunu bir arada tecelli ettirmekle Ehadiyet'ini göstermiştir; o güzel isimlerinden her birisini teker, teker her şeyde tecelli ettirmekle de Vahidiyyetini göstermiştir. Varlıklar arasında en şerefli olarak yarattığı insanları ise, bütün isim ve sıfatlarını bir arada yansıtabilen en kapsamlı ve en parlak bir ayna haline getirmekle onu, Ehadiyyet tecellisine plan mazhariyetin en güzel örneği haline getirmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'sının her birisinde teker, teker Cemal sıfatını tecelli ettiren Kâinatın Halık'ı, insan olarak adlandırdığı üstün kullarını her bir ismi itibariyle bin yönden güzel yaratarak, kendisiyle onlar arasında aynı sayıda dostluk kanalları açmıştır. Açtığı bu kanallardan da onların yüzünü kendisine çevirmek istemiştir. Bu itibarla insanı kâinatın merkezine alarak ekser envanı onun etrafında döndürmek ve ona baktırmakla tüm kâinatı ona bin küsur yönden dost ve yardımcı kılmıştır. Yüce Allah böylece insanı, kendisinden başlayarak başta hemcinsleri olmak üzere, kâinatın tüm unsurlarıyla yine vahdetin bin sayısı ile ifade edilebilecek ortak paydasında bir araya getirmiştir.

Ancak insanlardan kimisi, Yüce Allah'ın gerek kendisiyle onlar arasında, gerek onlarla hemcinsleri arasında, gerekse de onlarla kâinatın diğer unsurları arasında kurduğu bu dostluk bağlarına içtenlikle uyum sağlarken, kimisi de yaratılıştan var olan bu bağlarını tek taraflı olarak koparmıştır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de tesis ettiği bu geniş dostluk yelpazesinde yer almış uyumlu, sadık kullarını Mü'minler olarak; serkeşliğiyle sistem dışı kalanları ise Münafık veya Kâfirler olarak niteleyerek üç kısma ayırmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

Bu itibarla Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları temelde tüm insanlık olmakla beraber, Onun rehberliğini kabul eden Mü'minleri, bu geniş fitrî dostluk sisteminin muhafazası noktasında birçok ayetleriyle yoğun bir irşat sistemine tabi tutmuştur. Onun vahdet, kardeşlik ve ittifak noktalarındaki mucizevî irşadına ayak uyduran mü'minler, tarihin her döneminde şahsî, ailevî, sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerden hep mutlu ve müreffeh olmuşlar; güçlü medeniyetler kurmuşlardır. Bu irşada lakayt kalmalarının derecelerine göre de ya duraklamışlar, ya gerilemişler veya çöküntüler yaşamışlardır. Bu nedenle vahdeti emreden ayetler, mü'minlerin dünyevî ve uhrevî mutlulukları açısından çok büyük önem arz etmektedir.

A. İman, Tevhit ve Evrensel Kardeşlik

Yüce Allah insanı, bin bir Esmâ-i Hüsnâsının⁸³ kendisinde tecelli edeceği güçlü ve kapsamlı bir ayna mahiyetinde yaratmakla onu Ahsen-i takvim sırrına mazhar kılmıştır.⁸⁴

İman bir intisap olduğuna göre, mü'minin Rabbiyle sadece bir yönden değil, kendisinde tecelli eden bu isimler sayısınca dostluk temeline dayalı bin yönden intisabı vardır. Aynı zamanda Mü'minin, başta ehl-i iman olmak üzere kendisi gibi Allah'ın kulları olan akıllı, akılsız, canlı cansız tüm varlıklarla da bu oranda dostluk ve kardeşlik bağları vardır. İşte bu bağlar; başta Halık'ın bir, Ma'bud'un bir, Rezzak'ın bir olması gibi, diğer esma-i ilahiye sayısınca büyük oranda çeşitlilik arz eder. Ayrıca insanın kendi hemcinsleriyle; Peygamberinin bir, Kitabının bir, Kiblesinin bir, vatanının bir, şehrinin bir ilçesinin bir, kasabasının bir, köyünün veya mahallesinin bir, mesleğinin bir, kurumunun bir olması gibi diğer bağları da eklenince, bu birliktelik yönleri, binin üzerine çıkabilmektedir.

Mü'min, ifa ettiği her türlü bilinçli ibadetiyle, Rabbiyle olan bu çok boyutlu dostluk münasebetlerini tazeleyip güçlendirirken, aynı zamanda başta insanlar olmak üzere canlı, cansız tüm varlıklarla olan kardeşlik bağlarını da her seferinde tazeleyip güçlendirmektedir. Yani başta nama olmak üzere her bir ibadetinde, *"Mü'minler sadece kardeştir"* hakikatini, bir kez daha hayalinden hayatına geçirmekle onaylamakta ve içselleştirmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, *"Yedi kat gök, yer ve bunlarda bulunan herkes, O'nu tesbih eder. O'nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki, siz onların tesbihini (hakkiyla) anlayamazsınız"*⁸⁵ gibi ayetleriyle her şeyin her zaman bir ibadet birliği içinde olduğunu bildirirken, *"(Ey kâfirler) Allah'ı bırakıp da taptıklarınız da sizin gibi kullardır"*⁸⁶ ayetiyle müşriklerin ilah diye taptıkları putların dahi bu ibadet ve kulluk birlikteliğine dâhil olduğunu teyit etmektedir. Zira onların da maddesinin her bir atomundaki sürekli hareketlik, o atomların kendilerine mahsus ibadetlerini ifa

⁸³ *"En güzel isimler, O'nundur."* (Haşır, 59: 24; Taha, 20: 8; İsrâ, 17: 9); *"En güzel isimler Allah'ındır."* (A'raf, 7: 180)

⁸⁴ *"Biz insanı gerçekten en güzel bir biçimde yarattık."* (Tin, 95: 4)

⁸⁵ İsrâ', 17: 44.

⁸⁶ A'raf, 7: 154.

ettiklerinin ifadesi olduğundan, her birisinin Allah'ın birer mülkü, mahlûku ve görevli memuru olduğunu göstermektedir. Bu da istisnasız maddî âlemdeki tüm varlıkların her bir atomunun istisnasız Allah Teâla'nın birer abdi olduğunu ispatlamaktadır. O halde başta insanlar olmak üzere kâinatındaki her şey, Allah'ın kulu, mahlûku ve masnu'u (sanat eseri) olması çizgisinde birbirine eşittir. Acziyet, en basit varlıktan en zeki ve en güçlü varlık olan insana kadar farklı derecelerde de olsa tüm mahlûkatın temel özelliğidir. Kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olan bir varlığın başkasına ilah olması muhal olduğu gibi, acziyet derecesi çok daha yoğun olan ve görmez, işitmez basit birer kul olan putların, kendilerinden kıyas kabul edilmez ölçüde üstün olan insan denilen eşref-i mahlûkata ilah olamayacağı gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁸⁷ İbadet imanın göstergesi olduğuna göre, herkes ve her şey yaradılıştan mü'mindir; mü'minler ise, Kur'ân'ın hükmüne göre kardeşir.⁸⁸ Böylece iman dairesi, varlıkların en şerefli olan insandan başlayarak kâinatın atomlarına varıncaya kadar bir genişleme istidadı göstermektedir. Buna bağlı olarak kardeşlik dairesi de aynı boyutta bir vüsat arz eder. Bu bir yaradılış kanunudur. *"Allah'ın bütün insanları, üzerinde yarattığı fitrata yönel!"*⁸⁹ ayetinin ve *"Her doğan fitrat üzere doğar"*⁹⁰ hadisinin ifade ettikleri hakikate göre, kâfir bile ilkin mü'min olarak dünyaya geldiği için, kâfirin çocuğu da mü'mindir. Bilâhare, kendisi veya çocuğu kalben ve fiilen iman dairesinden çıksalar dahi, bedensel olarak yine de mü'min kalırlar.

İnsanlar arasındaki iman kardeşliği ise, bu evrensel boyuttaki kardeşliğe hayat vermek ve onun simgesi olmakla hilkat kardeşliğine oldukça büyük bir önem atfetmektedir. Kur'ân, bu vüsattaki dostluk ve kardeşlik dairesinin, dünya hayatıyla sınırlı kalmayıp ahirette daha parlak ve daha tatlı bir şekilde tezahür edeceğini ve sonsuzluk yönünde hep devam edeceğini, *"Biz onların (mü'minlerin) gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde oturan kardeşler olacaklar"*⁹¹ gibi ayetleriyle haber vermektedir. *"Şüphesiz ki ahiret diyarı, tam manasıyla hayatın ta kendisidir"* ayeti ise, asıl hayatın, ebedî cennet hayatı olduğunu vurgulamakla beraber, dünyadaki ağaç ve taş gibi kimi şuursuz, kimi cansız varlıkların cennet ehline daha güzel hizmet vermek üzere, emir dinleyecek ve yerine getirecek kıvamdaki bir hayata kavuşacaklarına ayrıca işaret etmektedir. Bu da, hilkate başlayıp dünya hayatında tezahür eden dostluk ve kardeşliğe dayalı insan-mahlûkat ilişkisinin, ebedi mutluluk diyarında, sonsuzluk yönünde daha aktif, daha zevkli ve daha hoş bir vaziyette devam edeceğini göstermektedir. İşte Kur'ân'ın insana kazandırmak istediği imanî bakış budur.

B. Evrensel Kardeşliğin Karşıtı Olarak Şirk ve İnkârcılık

Şirk ve inkâr, kişinin Rabbiyle olan tüm bağlarını koparmasıdır. Bu büyük kopuş sonucunda, iman ile insanda tecelli eden Esmâü'l-Hünâ ve tezahür eden tüm ilahî

⁸⁷ El-Hicazî, *et-Tefsirü'l-Vadîh*, Daru'l-Cîl, et-Tab'atu'l-Âşire, Beyrut, 1413, I, 797.

⁸⁸ *"Mü'minler sadece kardeşir."* (Hucurat, 49, 10.)

⁸⁹ Rum, 30: 30.

⁹⁰ El-Buharî, *Sahîhu'l-Buharî*, Daru Tavki'n-Neca, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Dimaşk, 1322, II, 100.

⁹¹ Hicr, 15: 47. Ayrıca bkz. Saffat, 37: 44; Zuhuruf, 43: 34; Tur, 62: 20; Vakı'a, 15, 16.

mucize sanat eserleri gizlendiğinden böyle bir insanın değeri, sadece maddesinden ibaret kalır.⁹² Kâfir, bütün çağrılara ve bütün uyarılara rağmen⁹³ Bezm-i elest'te⁹⁴ Rabbiyle yaptığı antlaşmayı bozunca, bütün dostlukların kendisinde düğümlendiği Allah dostluğuyla bağlantılı hakiki manadaki diğer bütün dostluklardan da kopmuş olmaktadır. Kur'ân Allah'tan başkasını O'na denk bir düzeyde sevenleri, şirke düşmekle eleştirmektedir. *“İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah'tan başkasını denkler edinirler ve Allah'ı sever gibi onları severler. Mü'minler ise, Allah'a olan sevgileri en yoğun olanlardır.”*⁹⁵ Kur'ân bu büyük zulme düşüşü şöyle tasvir etmektedir. *“Kim Allah'a şirk koşarsa, sanki o, gökten düşüp parçalanmış da kendisini kuşlar kapmış yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş bir nesne gibidir.”*⁹⁶ Bu ayete göre şirk, kişinin insanlık semasından düşüp manevî varlığının kayalıklara çarpa çarpa parçalanmasına sebebiyet veren bir düşüştür. Zira bu düşüş, Kur'ân'ın “Evliyâullah” (Allah dostları)⁹⁷ diye övdüğü kâinat çapındaki geniş bir dostlar dairesinden, “Evliyâuş-Şeytan” (Şeytan dostları)⁹⁸ diye yerdığı Allah düşmanlarının dar ve karanlık derekesine bir düşüştür.⁹⁹ İnkârcı, bu düşüşle yüce Allah'ı ve atomlara varıncaya kadar O'nun görevli memurları durumundaki tüm varlıkları düşman kabul ederek onlara karşı topyekûn bir savaş başlatırken kendi varlığına da başkaldırır duruma gelmektedir. Sonunda da çelişkiler girdabında bocalar bir durumda, başlattığı bu ahmakça savaşın mağlubu olarak büyük bir haybet, hasret ve hasaret içinde hayatını tüketip Allah'ın, meleklerinin ve tüm insanların lânetini kazanarak en kötü bir ölüm ve akibetle ahiret diyarına göçüp gitmekte ve ebedî bir şekavete müstahak olmaktadır.¹⁰⁰ Kur'ân, konumu ve yakınlık derecesi ne olursa olsun, mü'minlerin böyleleriyle dostluk kuramayacaklarını şöyle

⁹² Bkz. Nursi, *Sözler*, (23. Söz)

⁹³ Bu konuda, *“Ey iman edenler benim düşmanlarımı ve kendi düşmanlarınızı dost edinmeyiniz!”* (Mümtehine, 60:1); *“Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler! Kim bunu yaparsa, artık onun Allah katında hiçbir değeri yoktur.”* (Al-ü İmran, 3: 52); *“Kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa, bilsin ki, Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır”* (Bakara, 2: 14) gibi uyarıcı birçok ayet vardır.

⁹⁴ Yüce Allah'ın, ruhları yarattığında, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediğinde, ruhların, “Evet, Rabbimizsin” dedikleri anı ifade eden bir deyimdir. Buna, *“Rabbin âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı. Onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dedi, onlar da, “Evet (buna) şahit olduk” dediler.”* ayeti işaret etmektedir.

⁹⁵ Bakara, 2/165.

⁹⁶ Hac, 22:31.

⁹⁷ *“Bilesiniz ki, evliyaullah'a (Allah'ın dostlarına) hiçbir korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.”* (Yunus, 10: 62)

⁹⁸ *“O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da dalalet müstahak oldu; çünkü onlar Allah'ı bırakıp, şeytanları kendilerine dost edindiler.”* (A'raf, 7:152) *“İnananlar, Allah yolunda savaşırlar; inananlar ise, Tağut (şeytan ve batıl) yolunda savaşırlar. O halde (size savaş açan) evliyauş-Şeytana (Şeytanın dostlarına) karşı siz de savaşın.”* (Nisa, 4: 89)

⁹⁹ *“Onlardan birçoğunun inkâr edenleri dost edindiklerini görürsün. Andolsun ki kendileri için önceden (ahirete) gönderdikleri şey; Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötüdür! Onlar azap içinde ebedi kâhırcıdır.”; Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve Ona indirilene iman etmiş olsalardı, onları (kâfirleri) dost edinmezlerdi..”*

(Mâide, 5: 80,81)

¹⁰⁰ *“Allah'a verdikleri sözü, kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkaranlar; işte lânet onlar içindir, kötü yurt da onlarındır.”* (Ra'd, 13: 25).

açıklamaktadır. *“Allah’a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah’a ve Resulü’ne düşmanlık edenlerle dostluk ettiğini göremezsin.”*¹⁰¹ Yüce Allah bu ayetle, kendisiyle beraber, aynı zamanda düşmanlarıyla dostluk kurulamayacağını kesin bir dille ilan etmektedir. Buna göre kişi; ya Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerin dostudur veya onların düşmanlarının dostudur. Bunun üçüncü bir alternatifi yoktur. Özellikle birbirine zıt bu iki dostluk şeklinin bir arada bir gönülde bulanamayacağı da şu ayetle vurgulanmaktadır. *“Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.”*¹⁰² Bu iki ayet bir arada mütalaa edildiğinde, son ayette bir gönüldeki iki sevginin eşit düzeyde olamayacağı temel kuralı belirtilirken, bir önceki ayette de kişinin en yakını bile olsa hiç kimsenin sevgisinin, mü’min olarak onun gönlünde Allah sevgisine yetişemeyeceğine dikkat çekilmektedir. Buna göre kim, kimi veya neyi daha çok seviyorsa, onun ilahı odur veya Allah’a eşdeğer bir düzeyde ne kadar şeylere ilgi duyuyorsa onun o kadar ilahı var demektir. Zira şirk, vahdetten yani Allah’ın hür ve aziz bir kulu olmaktan, sayısız ilahların aşağılık bir kulu olmaya düşüştür. Kur’ân böyle bir ahmaklığı Hz. Yusuf’un dilinden şöyle sorgulamaktadır. *“Çeşitli ilahlar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulmaz bir tek Allah mı?”*¹⁰³ Kur’ân, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir misal getirmektedir. *“Allah, çekişip duran birçok kişilerin sahip olduğu bir adam (köle) ile yalnız bir kişiye bağlı bir adamı (köleyi) misal verdi. Bu ikisi eşit olur mu?”*¹⁰⁴ Ayet burada müşrik Arapların günlük hayatından bir örnek vermektedir. Şöyle ki, İslâmiyet’ten önce Cahiliye Arapları, başka coğrafyalarda da adet olduğu üzere, Allah’ın hür yarattığı insanları, sırf güçsüz oldukları için köle olarak alır ve satarlardı. Bir kişi birden fazla köle edinebildiği gibi, birden fazla kişiler de, bir köleyi ortaklaşa satın alabiliyordu. Bu durumda ortaklar, aynı köle üzerinde eşit haklara sahip olduklarından her birisi aynı anda işinin aynı köle tarafından bitirilmesini isteyebiliyordu. Bir kölenin, aynı anda farklı efendilerinin farklı yerlerdeki işlerinde çalışıp onları bitirmesi mümkün olmadığından köle üzerinde eşit haklara sahip efendiler açısından uzlaşmaz anlaşmazlıklara sebebiyet verdiği gibi, köle açısından aynı anda yerine getirilmesi imkânsız zorunlu ödevler halini alıyordu. Ayetteki bu örnekleme, vahdetten çıkararak sayısız ilâhları kendisine rab edinenlerin bu kadar ilaha aynı anda kulluk etmelerinin çok daha imkânsız olduğunu ifade eder. *“..O’nunla beraber hiçbir ilâh yoktur. Aksi takdirde, her bir ilah, kendi yarattığını sevk ve idare eder ve mutlaka onlardan biri diğerlerine galebe çalardı. Allah müşriklerin yakıştırmalarından münezzehtir”*¹⁰⁵ ayetinde; Dünya, Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızlar gibi Kâinatın farklı unsurlarının farklı ilahlar tarafından yaratıldığı birileri tarafından varsayıldığı takdirde, her bir ilâhın kendi yarattığını sevk ve idare etmesi onu düzene sokması gerektiğinden, bütün kâinat unsurları arasındaki mevcut yardımlaşma ve tüm kâinat

¹⁰¹ Mücadele, 58: 22.

¹⁰² Ahzab, 33:4.

¹⁰³ Yusuf 12: 39.

¹⁰⁴ Zümer, 39: 29.

¹⁰⁵ Mü’minûn, 23: 91.

cari olan hassas düzen, o anda bozulverecekti. “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar bulunsaydı, her ikisinde (süre gelen bu hassas nizam), kesinlikle bozulmuş olacaktı.”¹⁰⁶ Bu ayet ise, Yerde ve göklerde tasarruf hakkına sahip farklı ilâhların varsayılması durumunda da, her bir ilâhın kendi isteğine göre onları şekillendirip yönetmesi söz konusu olacağından, yine ikisindeki düzenin hemen bozulacağına dikkat çekmektedir. Böylece bu son üç ayet, şirkteki sonsuz zorluk ve imkânsızlığı, vahdetteki mutlak kolaylık ve güzelliği ifade etmekle birbirini desteklemekte ve açıklamaktadır. Ayetlerde temas edilen şirk varsayımının, ardından mutlak bir bozulmanın gelmesinin kaçınılmazlığını gözler önüne serilmesine rağmen, şirk düşüncesini sürdürenlerde bir karakter bozukluğu bulunduğuna, bu karakterlerinin kendilerini hayatları boyunca bozgunculuğa ve kötülüğe sevk edeceğine Kur’ân farklı ayetleriyle dikkat çekmektedir.¹⁰⁷ “Eğer hak onların kötü arzularına tabi olsaydı, yer ve göktekiler ile bunlarda bulunanlar kesinlikle bozulur giderdi. Hayır, biz onların şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar şereflerine sırt çevirdiler”¹⁰⁸ buyrulurken, öncelikle, müşriklerin kötü arzularına olan düşkünlük ve tutkunluklarının, hakka yapışma duygularına baskın geldiği ifade edilmektedir. Ayetin sonunda ise, insanlığa kazandırılmak istenen şerefin membainin Kur’ân olduğu açıklanmakla beraber, onların yücelme yerine alçalmayı tercih ettiklerine işaret edilmektedir.

Kur’ân “(Öğüt aldığınız takdirde,) içinde şan ve şerefinizin olduğu size bir kitap indirdik”¹⁰⁹ ayetiyle Arap müşrikleri üzerinden bütün insanlığa hitap ederek, Onu kendisine rehber edinen Ondan öğüt alan her kesin, aklanarak şeref ve itibar yüceliğine erişeceğini bildirmektedir. “Biz senin şerefini yücelttik”¹¹⁰ ayetinin sarahatiyle de cin ve insanın şerefi olan Resulullah’ın (s.a.s) dahi Kur’ân ile şerefin zirvesine yüceltildiğini, böylece Kur’ân’a yapışma ve Resulullah’a (s.a.s) ittiba etme derecesine göre, dileyen her kesin alayı-illiyin deilen yücelmede mesafe kat edeceğine işaret etmektedir. “Hayır böyle yapma! Bu (Kur’ân) bir öğüttür; dileyen Ondan öğüt alır. O (Kur’ân) sadık ve değerli yazıcı meleklerin elindeki şerefli kılınmış, yüceltilmiş tertemiz sayfalar halindedir”¹¹¹ ayeti ile “O, elbette değerli bir Kur’ândır; Korunmuş bir kitap halindedir.”¹¹² ayetinin sarahatiyle Kur’ân’ın bir değerler mecmuası ve değer yüceltici bir kitap olması hasebiyle yüce Allah, Onun şerefi üzerine yemin etmiştir.¹¹³ Bu yüce değerinden ötürü de “çok değerli Kur’ân” anlamında “Kur’â-ı Kerim” ve “şanı büyük Kur’ân anlamında “Kur’ân-ı Azimşan” şeklindeki sıfat tamlamalarıyla anılmaktadır.

Ancak, Ondan öğüt alma yerine Ona karşı duranların, şereften değil, şerefsizlikten yana tavır aldıklarına, temizlenmek yerine pis kalmayı tercih ettiklerine dair Kur’ân birçok göndermeler yaparken, “Kötü arzularını kendisine ilâh edinen

¹⁰⁶ Enbiya, 21: 22.

¹⁰⁷ “Ey iman edenler, müşrikler ancak bir pisliktir.” Tevbe, 9: 28.

¹⁰⁸ Mü’minûn, 23: 71.

¹⁰⁹ Ebniya, 21: 10.

¹¹⁰ İnşirah, 94:4.

¹¹¹ Abese, 80: 11-15.

¹¹² Vakıa, 56: 77, 78.

¹¹³ “Şerefli Kur’ân’a yemin olsun ki, inkârcılar bir gurur ve ayrılık içindedirler” Sâd, 38:1-2.

kimseyi gördün mü? Resulüm, sen ona bir koruyucu olabilir misin?”¹¹⁴ ayeti, kötü duygularına karşı tutkuları, kendilerini kul ve köle haline getirmiş kimselerin hiçbir değer kabul etmeyeceklerine ve zulümde hiçbir sınır tanımayacaklarına dikkat çekerek, kendileri istemedikçe Hâtemü'l-Enbiya olan Hz. Peygamberin (s.a.s) bile böylelerine hâkim olamayacağını vurgulamaktadır.

Kur'ân-ı Azimşan'ın, şirkin büyük bir zulüm olduğuna önemle dikkat çekmesinin¹¹⁵ nedeni, şirk ehlinin akıl, fikir ve kalplerinin bozulmasıyla gönüllerinden merhamet, sevgi ve saygının çıkması sonucunda, hem kendilerine hem başkalarına zulmün en büyüğünü reva görebilir duruma gelmeleridir. Bu itibarla Allah Teâlâ, şirki asla affetmeyeceğini, ancak istediklerinden (lâyık olanlardan) başka günahları affedebileceğini mükerrer olarak ilan etmektedir.¹¹⁶

Yüce Allah, şirk ve küfrün iç yüzündeki mutlak çirkinliği gösterip ondan yoğunlukla sakındırırken zulüm ve küfür arasında direkt bir bağlantının bulunduğu; vahdet temeline dayalı dostluğun iç yüzündeki muhteşem güzelliği gösterip ona yoğun teşviklerde bulunurken de; iman, tevhit ve takva prensipleri arasında güçlü bir irtibatın bulunduğu işaret etmektedir. Tüm bu tavsiyeler ve sakındırmalardaki İlahî maksadın, kullarını oldukça geniş ve son derece lezzetli vahdetin ortak paydasındaki dostluk yelpazesinde bir araya getirmek olduğunu anlamaktayız.

C. Tevhit-Takva İlişkisi

Şüphesiz ki, insan için bu dünya hayatındaki en büyük ve en yüce gaye, Allah'a iman ile elde edeceği marifetullah, marifetullah ile kazanacağı en büyük merteye olan Allah sevgisi ve dostluğudur. Tevhit çizgisi takip edilmeden, yani “*Sizin gerçek dostunuz; sadece Allah, O'nun Resulü ve mü'minlerdir*” ayetinde belirtildiği gibi, sevgi ve dostlukta birinci derece Allah Teâlâ'ya tahsis edilmeden, her şey Allah adına sevilmeden ve bütün dostluklar O'nun adına kurulmadan Allah sevgisinden ve O'nun dostluğundan bahsedilemeyeceği gibi bu dairenin dışında kalan bütün sevgiler ve dostluklar da makbuliyetini kaybedecektir. Hatta ayette; Allah, Peygamber ve mü'minler olmak üzere yukarıdan aşağıya yapılan sıralamanın herhangi birisinde yer değişikliği yapmak bile inanç bakımından iman sınırını zorlayacak derecede oldukça tehlikeli bir boyuta götürür. Ayette sevgide birinci derecenin Allah'a verilmesinden, ikinci derecedeki peygamber sevgisiyle üçüncü derecedeki genel manadaki mü'minler sevgisinin de sadece Allah adına olabileceği sonucunu rahatlıkla çıkarabiliriz. “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'tan sakınmış olanlardır*”¹¹⁷ ayetinde, Allah dostlarının, iman etmek ve takva sahibi olmak üzere temel iki özelliği öne çıkartılmaktadır. İman genelde malum bir özellik olduğundan takvanın bir nebze açıklanmasına ihtiyaç vardır.

¹¹⁴ Furkan, 25:43.

¹¹⁵ “*Şüphesiz ki, şirk en büyük bir zulümdür.*” Lokman, 31: 13.

¹¹⁶ “*Şüphesiz ki Allah, kendisine şirk koşulmasını affetmez; diğer günahları istediğinden affeder.*” Nisa, 4: 48, 116.

¹¹⁷ Yunus, 10: 62.

Takva sözlükte, “Kötü ve zararlı şeylerden korunmak, kaçınmak ve sakınmak” anlamına gelir. Terim olarak da, “Allah’ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah’a karşı gelmekten, dolayısıyla da O’nun ikabından sakınmaktır”¹¹⁸ şeklinde tarif edilir. O halde takvanın iki veçhesi vardır. Biri; yüce Allah’a itaat etmeye bakan yüzüdür. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ” “Ey iman edenler, Allah’a gerektiği şekilde itaat ediniz!”¹¹⁹ ayeti, takvanın bu yüzünü göstermektedir. Diğeri ise, masiyetlerden sakınmaya dönük yüzüdür ki, “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَتَّقْهُ” “Kim Allah’a ve Resulü’ne itaat eder ve O’na karşı gelmekten sakınırsa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir”¹²⁰ ayeti ise, takvanın bu ikinci yüzünü göstermektedir. Allah’a dost olmak, elbette O’nun hoşlandığı şekilde davranmayı, hoşlanmadığı davranışlardan da kaçınmayı gerektirir. Esasen takva ile ilgili tüm ayetlerin temelinde, Allah’ın dostluk ve hoşnutluğunun yattığını, “Allah, takva sahiplerinin dostudur”¹²¹ ayeti ile “Allah mü’minlerin dostudur”¹²² ayetinden anlamaktayız. Farklı yerlerde geçen bu iki ayette yüce Allah’ın, dostluğu için iman ve takva olarak ön gördüğü iki özelliği, “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah’tan sakınmış olanlardır” ayeti bir arada göstermektedir. Böylece Allah dostluğunun imanı, imanın ise takvayı gerektirdiği kesin olarak anlaşılmaktadır. Yukarıdaki ayetlerden anlaşılacağı üzere iman ve takva, insana dünyada da ahirette de korkusuz, üzüntüsüz bir hayat kazandırmaktadır. Bediüzzaman, “İman hem nurdur, hem kuvvettir. Evet hakiki imanı elde eden adam, kâinata meydan okuya bilir ve imanın kuvvetine göre hadisatın tazyikatından kurtulur.. İman tevhidi, tevhid teslimi, teslim tevekkülü, tevekkül saadet-i dareyni iktiza eder” derken, bu ve benzeri ayetlerin tefsirini yapmış olmaktadır.¹²³ Korku ve kederin müdahale etmediği bir hayat, mutlak manada mutlu bir hayat şeklidir. Böylece Kur’ân’ın rehberliği, gerek bireysel, gerekse toplumsal düzeyde insana ahirette ebedî Cennet mutluluğunu yaşatacağı gibi, dünyada da bir nevi cennet hayatını yaşatmaktadır. Çünkü Allah dostluğu, çağrışımla başta insan olmak üzere tüm kâinat unsurlarının dostluğunu akla getirir. “Yunusun, “Yaratılanı sev, Yaratan’dan ötürü” sözü de bu gerçeği özetlemektedir. Kur’ân, mü’minleri, iyilik ve takvada yardımlaştırıp, yarıştıran, başta Allah düşmanlığı olmak üzere, O’nun kullarına yönelik her türlü düşmanlıkta ve her türlü günahta yardımlaşmaktan da kesin bir dille yasaklamaktadır.¹²⁴ “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler” ayetinin işaretine göre Kur’ân, karıncayı bile ezmekten sakınan bir toplum inşa etmeyi hedefine koymuştur. Daima dostluğa ve hayra koşan, iyilikte yarışan kötülüklerden sakınan bir toplum, Kur’ân’a göre en ideal bir toplum örneğidir. Başta

¹¹⁸ Bkz. ez-Zebîdî, *Tacü’l-Arus*, “vky” maddesi, Darü’l-Hidâye, ts.

¹¹⁹ Al-ü İmran, 3:120.

¹²⁰ Nur, 24:52.

¹²¹ Câsiye, 45: 19.

¹²² Bakara, 2:257.

¹²³ Nursî, Sözlür, (Yirmi üçüncü Söz)

¹²⁴ “İyilik ve (Allah’ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın; günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın!” (Maide, 5:2); “..İyi işlerde birbirinizle yarışınız. Hepinizin dönüşü Allah’adır..” (Maide, 5:48)

insan olmak üzere varlıklar âlemine karşı hep muhabbet ve hürmeti esas alan ve bunları davranış haline getiren bir toplumun elbette husumete vakti olmayacaktır. Böylece, Allah'ın dostluğunu kazanan, her şeyi kazanır; O'nun; dostluğunu kaybeden de her şeyi kaybeder. Bunun için, *وما الذي وجد من فقده*, yani, "O'nu bulan neyi kaybeder; O'nu kaybeden neyi bulabilir?" denilmiştir.¹²⁵ Elbette O'nu bulmak, bu dünya misafirhanesinde; O'nun rızasına, sevgisine, rahmet ve ihsanına nail olmak demektir. "Eğer misafirhane sahibinin rahmeti yar ise, herkes yardır, her yer yarar. Eğer yar değilse, her yer kalbe bârdır ve herkes düşmandır."¹²⁶ Buna göre kâinatla dost olmanın tek yolu, kâinatın Halikıyla dost olma kapısından geçmektedir.

Allah'ın ipine sarılmakla iki cihan saadetini bir arada kazanmak veya ipini şeytanın eline vermekle her iki saadeti de birden kaybetmekle karşı karşıya olan insanın, bu iki seçenek arasında doğru tercih yapmak kadar büyük bir meselesi bulunmamaktadır.

Kullarının hep faydasından yana olan âlemlerin Rabbi, onlara bu iki mutluluğu da kazandırmak istediğinden bazen öğütlerde, bazen uyarılarda, bazen tavsiyelerde, bazen teşviklerde, bazen de tehditlerde bulunmaktadır.

Öğüt kapsamında, *"Ey iman edenler, Allah'ın emirlerine riayet ve yasaklarından kaçınma konusunda O'na karşı gelmekten hakkıyla sakınınız; sadece Müslüman olarak ölmeye çalışınız."*; *"Allah'ın emirlerine riayet ve yasaklarından kaçınma konusunda elinizden geldiğince O'ndan sakınmaya çalışınız; dinleyin ve itaat edin!"*¹²⁷ mealindeki bu iki ayetten ikincisi, birincisini açıklamaktadır; zira Allah'tan gereği gibi sakınmak, elden geldiğince emirlerini yerine getirmeyi, yasaklarından da kaçınmayı gerektirmektedir. İnsanın Allah katındaki değeri, takva prensibine bağlılığı nispetinde olduğundan,¹²⁸ onun takvadaki mertebesi de, İlahî emirleri yerine getirmesindeki ve yasaklarından kaçınmasındaki hassasiyeti nispetindedir. Onun bu hassasiyet derecesi ise, Rabbine karşı bağlılığının ve samimiyetinin göstergesidir. O halde Kur'ân-ı Kerim'de altmış dokuz yerde geçen, *"Sakınınız!"* anlamındaki *اتقوا*, emirlerinin tümünün temelinde, *"Allah'ın rızasını ve dostluğunu kaybetmekten var gücünüzle sakınınız!"* anlamı çıkmaktadır. Dostluğun kalıcılığı, dosta bağlılığın ve O'nun hoşnutluğu doğrultusunda hareket etmenin sürekliliğine dayalıdır. Yüce Allah, kendi hukukuna taalluk eden, dostluğunu zedeleyici bir mahiyet arz eden şeytan ve nefsin etkisinde kalınarak işlenen ve akl-ı selime aykırı düşen hataların¹²⁹ tamirinde tevbe gibi bir şans tanımakta, hukuku'l-İbada (kul haklarına) taalluk eden hatalarda ise, tevbeyle beraber helalleşme gibi altın bir fırsat vermektedir.¹³⁰ İsyanın her türlü, kişinin kendisiyle Rabbi arasındaki dostluk bağında kopukluklar meydana getirmesine

¹²⁵ Bkz. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Acîbe el-Mehdî, *el-Bahru'l-Medîd*, Nşr, Hasan Abbas Zekî, Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî, Kahire, 1419 II, 622.

¹²⁶ Nursî, *Mektubat*, (On altıncı Mektup, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001, s. 75.

¹²⁷ Teğabün, 64: 64.

¹²⁸ *"Muhakkak ki, Allah yanında en değerliniz, en çok muttaki olanınızdır."* (Hucurat, 49: 13.)

¹²⁹ Ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâtu'l-Fikr, et-Tab'atu's-Sâniye, Dimaşk, 1418, IV, 293.

¹³⁰ *"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevebe edenlerin tevbesidir."* (Nisa, 4: 17.)

sebebiyet vermektedir. İsyanın derecesine göre, yaratılıştan mevcut olan yüce Allah ile kulları arasındaki bu bağ zayıflayarak kopma noktasına gelebilmektedir. Bu nedenle yüce Allah, kendisiyle kulu arasındaki veya kullarının kendi aralarındaki Kur'ân'ın "Hablullah" diye ifade ettiği, güzel isimleri adedince binlerce sicimlerden meydana gelen güçlü dostluk ipinin herhangi bir sicim veya sicimlerinde meydana gelen kopukları dikip onarmayı sıklıkla tavsiye etmektedir. "Ey iman edenler, Allah'a tevbe-i Nasuh ile tevbe ediniz!" ayetinde geçen "Nasûh" (نصوح) kelimesi, "Nush" (نصح) veya "Nasihât" (نصيحة) mastarının abartı ifade eden "Feûl" kalıbındaki bir mübalağa kipidir. Böylece bu kipteki "Nasûh" kelimesi sözlükte; "Çok nasihat eden", "Sağlam diken" anlamlarına gelir. Nush veya nasihat kelimeleri ise sözlükte öğüt kelimesinin karşılığı olarak kullanılmakla beraber, temel olarak iki şeyi birbiriyle kaynaştırmak, uyumlu hale getirmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle elbiselerin parçalarını birbiriyle uyumlu hale getirdikten sonra dikmesi hasebiyle terziye "Nâsîh", dikişte kullandığı ipliğe de "Nisah" denilmektedir. Buna göre "Tevbe-i Nasûh" terimi, samimice nefesine çokça nasihatte bulunan kişi anlamına gelirken, daha sonra kişinin bu vasfı, onun samimi davranışına yüklenerek, "sahibine çok nasihat eden bir tevbe" veya "açığı gediği olmayan sağlam tevbe" anlamını almıştır.¹³¹ Bu itibarla hadiste, "Gıybet eden kişi, (kardeşlikte) yırtık meydana getirmiş olur; istiğfar ettiğinde ise onu onarmış olur" buyurulmuştur.¹³² Gıybet gibi hem "hukukullah", hem "hukuku'l-ibad"a taalluk eden günahların tamirinde tevbeyle beraber gıybeti yapılan kişiden helallik istenmesi de gerekmektedir. Aslında Allah ile dostluk ilişkilerinde meydana gelen her bir değişiklik, olumlu veya olumsuz anlamdaki mahiyetine göre sosyal hayata da yansımaktadır. Olumsuz yönde meydana gelen değişiklikten, müsebbibi birinci derecede etkilendiği gibi, dar veya geniş alanda toplumsal hayat da bundan nasibini almaktadır. Bu olumsuzluktan kim ne kadar direkt veya dolaylı bir şekilde etkilenmiş ise, buna sebebiyet veren kişinin o derece sorumluluğunun artacağını Kur'ân-ı Kerim şöyle beyan etmektedir. "Onlar kesinlikle ve kesinlikle kendi yükleri (veballeri) ile beraber nice yükler de taşıyacaklardır.." ¹³³ Bu nedenle yüce Allah, bu gibi ilişkilerdeki çatlaklıkların uçurumlara dönüşmeden kapatılması açısından tez elden yeniden öze dönüş yapmalarını yoğun bir şekilde öğütlemekle beraber,¹³⁴ bu dönüşün şart ve avantajlarını da belirtmektedir. "Anacak tevbe ve iman edip iyi davranışlarda bulunanlar başkadır. Allah onların kötülüklerini iyiliğe çevirir" ¹³⁵ meâlindeki ayette tevbe şartları şöyle sıralanmaktadır; a. Gunahtan pişmanlık gösterip, bir daha ona dönmek üzere sağlam bir karar vermek, b. Allah'tan mağfiret dilemek, c. Sağlam bir imanla beraber güzel davranışları âdet haline getirmektir. Bunun avantajları ise; a. Allah'ın mağfiretine nail

¹³¹ el-Cevherî, *es-Sihah, Tacu'l-Luğa*, Daru'l-İlm Li'l-Melâyîn, et-Tab'atu'r-Rabi'â, Beyrut, 1987, I, 411; el-Kazvinî, *Mu'cemü Makayisi'l-Luğa*, Daru'l-Fikir, Beyrut, 1979, V, 535.

¹³² Bkz. İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh Li Şerhi'l-Câmi'is-Sahîh*, Daru'n-Nevâdir, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Dimâşk, 2008, XXIX, 198.

¹³³ Ankebut, 29:13.

¹³⁴ Kur'ân-ı Kerim'de "tvb" maddesi, çeşitli türevleriyle 73 yerde geçmektedir.

¹³⁵ Furkan, 25: 80.

olmak, b. İşlediği günahlardan temizlenmiş olmak, c. Sonsuz şer kabiliyetlerinin sonsuz hayır kabiliyetlerine dönüşmesi imkânını elde etmektir.

Ancak Rablerinin kendilerine tanıdığı tüm imkân ve fırsatları heba ederek, bu dönüşü gerçekleştirmeden dünya hayatına veda edenler,¹³⁶ dünya ve ahireti bir arada kaybetmekle Kur'ân-ı Kerim'de, "Husranu'l-Mübîn"¹³⁷ diye ifade edilen telafisi imkânsız en büyük bir zarara uğramış olurlar. Bu kaybın vehametine işaret eden kınama makamındaki birçok ayetlerden şu iki ayet üzerinde dikkatle durmada fayda vardır. "Hiç Allah'ın rızasına uyan kişilerle, O'nun hoşnutsuzluğuna uğramakla yeri Cehennem olan kişiler bir olur mu? O, ne kötü bir dönüş yeridir."¹³⁸ "Hiç, mü'min olan ile fâcir olmuş olan kimseler bir olur mu? Bunlar (Allah katında) eşit olamazlar. İman edip salih ameller işleyenlere gelince, yaptıklarına karşılık onlara ikram ve konaklama yeri olarak Me'vâ cenneti vardır. Fâsık olanlara gelince, onların barınağı ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilerek kendilerine, kendisini (dünyadayken) yalanlamakta olduğunuz Cehennem azabını tadınız!" denilecektir.¹³⁹

Ümmetine çok düşkün olan Resulullah'ın (s.a.s), insanlığın bu büyük kaybının önüne geçmek için hayatı boyunca çok çırpınıp, olağanüstü çabalar sarf ettiğini, ancak bu çırpınışlarının bazen sonuçsuz kalması üzerine büyük üzüntüler yaşadığını,¹⁴⁰ bu durum karşısında Yüce Allah'ın, kendisini defalarca teselli edip bazen de uyardığını Kur'ân'ın değişik beyanlarından anlamaktayız. Bu konuda, "Sen her sevdiğin kişiyi hidayete erdirecek değilsin; bilakis Allah dilediğini hidayete erdirir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir."¹⁴¹; "Onlar (inkârcılar) bu Hadis'e (Yeni Kitap olan Kur'ân'a) inanmazlarsa, (bu yüzden de helâk olurlarsa) arkalarından neredeyse kendini harap edeceksin!"¹⁴²; "Resulüm, onlar iman etmiyorlar diye üzüntüden ölmekle kendine yazık edeceksin"¹⁴³ gibi ayetleri örnek vermek mümkündür.

Her iki hayatın ancak iman ve amal-i salih ile kurtarılıp kazanıldığını,¹⁴⁴ Allah'a karşı itaat terk edilip büyüklenmek, inkârcılık ve küstahlık yapmak gibi başkaldırıyla da her ikisinin kaybedildiğini sarahaten gösteren birçok ayet vardır.¹⁴⁵

¹³⁶ "Yoksa kötülükleri işleyip, işleyip de içlerinden birine ölüp gelip çattığında, "Ben şimdi tevbe ettim" diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) bir tevbe yoktur." (Nisa, 4: 18)

¹³⁷ Bkz. Hac, 22, 11.

¹³⁸ Al-i İmran 3: 162.

¹³⁹ Secde, 32: 18-22.

¹⁴⁰ "Andolsun size kendi nefsinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir." (Tevbe, 9: 128.)

¹⁴¹ Kasas, 28: 56.

¹⁴² Kehf, 18:6.

¹⁴³ Şuara, 26:3

¹⁴⁴ "İman edip güzel işler yapanlara gelince, imanları sebebiyle Rableri onları nimet dolu cennetlerde, alt tarafından ırmaklar akan saraylara erdirir." (Yunus, 10: 9) Bu ayetin dışında iman ve güzel davranış beraberliğini içeren 50'nin üzerinde ayet bulunmaktadır.

¹⁴⁵ "İnkâr edenlere gelince, onlar için cehennem vardır; orada ölümlerine karar verilmez ki ölsünler (de kurtulsunlar); onlara onun (cehennem) azabı da hafifletilmez." (Fatır, 35: 36) ayeti gibi insanların yukarıda sayılan sebeplerden vb. dolayı, Cehennemi kazanacaklarını bildiren ayet sayısı 77'dir. "Kim Allah'a ve Peygamber'ine isyan ederse, Allah onu içinde ebedî kalacağı bir ateşe atar." ayeti gibi, onların ateş ehli olacaklarını bildiren ayet sayısı 135'tir. Ayrıca cehennem ateşinin niteliklerini bildiren "Hutame" nin geçtiği yer 1; "Hâviye"nin geçtiği yer 1; "Lazâ"nın geçtiği yer 1; "Sekar"ın geçtiği yerler

Bu kapsamda Yüce Allah, kullarının dünyevî ve uhrevî kayıp ve kazanımları konusunda tek çare olarak, ipine sarılmalarını şöyle tavsiye etmektedir: *“Hepiniz birlikte Allah’ın ipine sınımsız sarılınız ve dağılmayınız. Birbirinize düşman iken, Allah kalplerinizi birbirine ısındırdı da O’nun nimetiyle kardeşler oluverdiniz. Aynı zamanda Cehennem çukurunun kıyısında bulunup oraya düşmek üzereyken Allah sizi ondan kurtardı. Aklınızı başınıza alınız diye Allah böylece ayetlerini açıklar.”*¹⁴⁶ Allah’ın sağlam ipinin Kur’ân-ı Kerim olduğunu Resulullah’ın şu hadisinden anlamaktayız: Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki, Ben Resulullah’ın (s.a.s) şöyle dediğini duydum: *“Dikkat edin gelecekte (aranızda) bir takım fitneler çıkacaktır!”* buyurdu. Ben de, *“O zaman ondan çıkış yolu nedir?”* diye sordum. Resulullah (s.a.s), *“Çıkış yolu Allah’ın Kitabı’na sarılmaktır; zira Onda sizden öncekilerin bilgisi ve sizden sonrakilerin haberi, aralarınızdaki ilişkileri düzenleyici hükümler vardır. O, hak ile batılı birbirinden ayıran (Allah’a ait) açık bir söz olup, cılız bir şakadan ibaret değildir. Allah, Onu terk eden zorbaları kahretsin; Ondan başka yol edinenleri şaşırtsin; O, Allah’ın sağlam ipidir...”* buyurdu. Bu hadisten de anlaşılacağı üzere, Allah’ın kopmaz ipine sarılmak; Ondaki sağlam emir, yasak, tavsiye, öğüt, teşvik ve hükümlere sağlamca riayet etmek demektir. Kur’ân’a bu şekil bir bağlılık, yüce Allah’ın hoşnutluğunu, O’nun hoşnutluğu ise, iki cihan saadetini, ümmetin top yekûn birlik, beraberlik, bütünlük ve kurtuluşunu netice verir.

Yukarıdaki ayette, insanın Kur’ân’ın prensiplerine yapışması, tehlikeli bir ortamda bulunan bir kimsenin, kurtarılmak üzere kendisine uzatılan ipe yapışmasına benzetilerek tasrihî istiare kullanılmıştır. Öbür taraftan küfür üzere ölüme yaklaşmış olan bir kimsenin durumu, bir ateş çukuruna düştü düşecek şekilde en uç kenarda duran bir kimsenin durumuna benzetilmekle de temsili istiare kullanılmıştır.¹⁴⁷ Ayetin sonunda, hayati yönden oldukça tehlikeli bir ortamda bulunan bir kimsenin kurtarılmak üzere kendisine uzatılan bir ipe sarılmasının aklın gereği olduğuna vurgu yapılmıştır. Kur’ân-ı Kerim, bir kişinin inkârcı olarak ölmesi tehlikesinin, yukarıdaki ayette verilen örnekteki tehlikeden daha vahim olduğuna dikkat çekmektedir. Kâinata en yüksek hakikat; İman-ı billah, marifetullah ve muhabbetullah olduğuna göre, Kur’ân’ın içerdiği bütün emirler, yasaklar, tavsiyeler, teşvikler, yönlendirmeler, öğütler ve hükümler bilinmeden ve bunlar sünnet doğrultusunda hayata geçirilmeden Allah’ın kopmaz ipine yapılmayacağı kolayca anlaşılmaktadır.

Kur’ân, Ehl-i Kitaba yönelik, *“Onlar, Allah’ı hakkıyla takdir etmediler”* şeklindeki eleştirisini, onların *“Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir”*¹⁴⁸ şeklindeki itirazlarına dayandırmaktadır. Bunun nedeni olarak da, onların bildikleri halde kendi

4; “Sa’îr”in geçtiği yerler 16; Cehîm” in geçtiği yerler 25’tir. Böylece Yüce Allah ile olan bağlantılarını koparanların çok büyük kayıp ve pek kötü kazanımlarının olacağını bildiren ayetlerin sayısı, 272’yi bulmaktadır. Farklı ifadelerle yapılan bu kadar uyarılar, azarlamalar ve tehditler dikkate alındığında, inkârcılığın Allah katında ne kadar büyük bir cürüm olduğu, bu nedenle inkâr ehlinin akıbetlerinin ne kadar vahim olacağı kolaylıkla anlaşılmaktadır.

¹⁴⁶ Al-ü İmran, 3:103.

¹⁴⁷ Bkz. es-Sabûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, Dâru’s-Sâbunî, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Kahire, 1997, I, 200.

¹⁴⁸ En’am, 6: 91.

kitaplarıyla amel etmemekle beraber, Kur'ân ile de amel etmemelerini göstermektedir.¹⁴⁹ Onların İlahî prensipleri hayata geçirmedeki bu isteksizlikleri, gide gide kendilerini “Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir” şeklindeki genel bir inkâra sürüklemiştir. Kur'ân, Yahudi ve Hıristiyanlara yönelttiği bu eleştiri üzerinden, İslâm'a karşı içten pazarlıklı olmakla beraber, “Elhamdülillah ben de Müslümanım” diyen sözde Müslümanlar ile kendi kaprisleri doğrultusunda İslâm'ı şekillendirip Onu aslı hüviyetinden uzaklaştıran cahil dostlara da gönderme yapmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, ifratçı ahmak dostların İslâm dinine verdikleri zarar, her zaman din düşmanlarının verdirdikleri zararlardan daha fazla olmuştur.¹⁵⁰ “Ey iman edenler, iman ediniz!” ilâhî emrinin bir manası da, “Samimî ve bilinçli bir şekilde iman ediniz ve imanınızın gereği olarak Kur'ân'ı doğru bir şekilde hayata geçirmede sebat ediniz” demektir. “(Resulüm) deki, “İşte bu benim yolumdur; ben basiret üzere Allah'a davet ediyorum. Bana uyanlar da böyledir”¹⁵¹ ayeti, Kur'ân davetinin metodolojisinin özünü ve temelini oluşturmaktadır. Ayetteki “Basiret üzere Allah'a davet ediyorum” ifadesi, tefsirlerde “Körleme bir şekilde değil, delilli, ispatlı, açık ve net bir şekilde hakkı batıldan ayıran bir bilgi olan basiretle Allah'ın dinine davet ediyorum”¹⁵² şeklinde açıklanmıştır. Çünkü yol göstericinin, her şeyden önce a'ma olmaması, tarif ettiği yolu önce kendisinin iyi görmüş ve bilmiş olması gerekir.¹⁵³ Davet konusunda, davet eden ve davet edilen olmak üzere iki taraf vardır. Her ne kadar ayet basireti, gramer yönünden davetçi olarak Resulullah (s.a.s) ile varislerine hamletmekte ise de, çağrışımla davetlileri de anlam kapsamına almaktadır. O halde basiret ve bilinçlilik, davetçi ve davetli olarak her iki tarafı da ilgilendirmektedir. Bunun zıttı olan basiretsizlik, ferasetsizlik ve bilinçsizlik ise, tarih sürecinde her iki taraf itibariyle dinin genleriyle oynamak derecesinde büyük şanssızlıklara sebebiyet vermiştir.

İman bölünmez bir bütünlük arz ettiğine göre, peygamberlerden bazılarının inanıp bazılarının inanmamak, Kur'ân-ı Kerim'e göre bir küfür ve inkârcılıktır. Bunun gibi bazılarının, bir Peygambere gönderilen aynı kitabın bir kısmına inanıp, kişisel çıkarları, arzuları veya kaprisleriyle örtüşmeyen kısımlarını terk etmesi de aynı derecede bir inkârcılıktır.¹⁵⁴

Allah'ın ipine sarılmanın en güzel örneğinin Resulullah'ta (s.a.s) olduğunu Kur'ân-ı Kerim'den öğrenmekteyiz. el-Bukâî, tefsirinde, “Resulullah (s.a.s) Kur'ân'ın canlı bir şekli, Onun dışı vurumuydu”¹⁵⁵ demektedir. Sa'd b. Hişam'dan (r.a) yapılan

¹⁴⁹ Bkz. et-Taberi, *Camî'u'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ, byy. 2000, XI, 532.

¹⁵⁰ Nursî, *Muhakemat*,

¹⁵¹ Yusuf, 12: 108.

¹⁵² el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, et-Tab'atu'l-Ûlâ, III, 179, Beyrut, 1418; en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, Daru'l-İlm, II, 138, Beyrut, 1998; el-Hazin, *Lübabu't-Te'vil fi Maani't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, et-Tab'atu'l-Ûlâ, II, 559, Beyrut, 1415.

¹⁵³ İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Dâru'l-Fikr, III, 330, Beyrut, ts.

¹⁵⁴ “Peygamberlerin kimine inanır, kimini de inkâr ederiz diyenler ve böylece iman-küfür arasında bir yol takip etmek isteyenler, gerçekten kâfirdirler.” Nisa, 4:150.; “Eğer size şu şekilde bir hüküm verilirse alın, verilmezse almaktan sakının.” Maide, 5:41.

¹⁵⁵ el-Bukâî, *Nazmu'd-Dürer Fi Tenasübi'l-Ayati ve's-Süver*, Daru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire, ts. I, 52.

rivayete göre o, şöyle demiştir: “Ben Hz. Ayşe’ye gelerek, “Ya Ümme’l-Mü’minîn, Resulullah’ın (s.a.s) ahlâkından bana bilgi verebilir misin” dedim. O da, “O’nun ahlâkı Kur’ân idi; sen Kur’ân’daki, “*Elbette sen oldukça yüksek bir ahlak üzeresin*”¹⁵⁶ ayetini okumadın mı?” diye karşılık verdi.”¹⁵⁷ Katade, Resulullah’ın (s.a.s) ahlâkının Kur’ân oluşunu, Onun Kur’ân-ı Kerim’deki İlâhî emirlere hassasiyetle riayet etmiş olması, yasaklardan da titizlikle kaçınmış olmasına” bağlamaktadır.¹⁵⁸ Öbür taraftan Resulullah’ın (s.a.s) yüce bir ahlâk üzere olması; Hz. Abbas (r.a) tarafından, “Onun yüce İslâm Dini üzere olması”, Hz. Ali (r.a) tarafından da, “Kur’ân adabı üzere olması” olarak yorumlanmıştır. Bu iki yorumun birleştirilmesinden, Resulullah’ın (s.a.s) bu yüce Din-i İslâm’ın bütün yüce ahkâm ve adabını harfiyen yerine getirmede üstün gayret sarf ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, Kur’ân’daki İlâhî emirlerin, yasakların, tavsiyelerin ve adab-ı muâşerete dair kuralların tümünün, İlâhî bir ahlak sistemini oluşturduğu da göz ardı edilemez. Böylece, Fatiha-i Şerife’de, “*Bizi doğru yola ilet*” mealindeki ayette yüce Allah’tan iletmesi istenen doğru yolun, bütünüyle bu ahlak sisteminin oluşturduğu hayat yolu olduğu anlaşılır.¹⁵⁹ Nitekim, “*Ey insanlar, size Rabbinizden kesin bir delil (Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur (Kur’ân) indirdik*”; “*Allah’a iman edip O’na sınıksız sarılanları ise Allah, kendisinden bir rahmete ve lütfâ kavuşturacak ve onları kendisine doğru varan bir yola iletacaktır*”¹⁶⁰.” Ayeti de bu manayı desteklemektedir. Yüce Allah da bu ahlâkla ahlâklanma noktasında, mü’minleri somut bir örnek olarak Resulullah’a (s.a.s) uymaya şu ayetiyle davet etmektedir: “*Andolsun ki, gerçekten, sizden Allah’ın hoşnutluğunu ve Ahiret gününün mutluluğunu arzu edenler için Allah’ın Resulünde güzel örnekler vardır.*”¹⁶¹ Yüce Allah; rızası, hoşnutluğu ve dostluğunun, ancak Resulullah’ın (s.a.s) müşahhaslaştırdığı Kur’ânî ahlakla bezenmekten geçtiğini şu ayetle de teyit etmektedir: “*(Resulüm), de ki, Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana uyunuz; ta ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*”¹⁶²

Her dönemde İlâhî vahiy insanlık için hep basiret açıcı, yol gösterici ve rahmet kaynağı olmuştur. Kur’ân ise kıyamete kadar bu alanda da en büyük rolü üstlenmiştir. Bu nedenle İslâm daveti basirete, bilinçliliğe, şuurulu Müslümanlığa yöneliktir.¹⁶³ Ancak insanın gönül kapısını bu basiret, hidayet ve rahmet kaynağına tam olarak açmaması sonucunda, gönül gözü de tam olarak açılmadığından gerçeği net olarak görebilme şansını yakalayamamaktadır. Sonuçta insan, Kur’ân’dan çok, şeytanî duyguların

¹⁵⁶ Kalem:68: 4.

¹⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetu’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ülâ, Kahire, 2001. cüz, XD, 148.

¹⁵⁸ es-Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyan An Tefsîri’l-Kur’ân*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, et-Tab’atu’l-Ülâ, Beyrut, 2002, X, 9.

¹⁵⁹ Bkz. El-Bukâî, *Nazmu’d-Dürer Fi Tenasübi’l-Ayati ve’s-Süver*, Daru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, Kahire, ts. , I, 52.

¹⁶⁰ Nisa, 4: 174-175.

¹⁶¹ Ahzab, 33: 21.

¹⁶² Al-ü İmran, 3: 31.

¹⁶³ “*De ki, bu benim yolumdur. Ben ve bana uyanlar, bilinçli bir şekilde Allah’a davet ediyoruz.*” Yusuf, 12: 108.

egemenliğine girdiğinden vahyin aydınlattığı aklın yolunu iradesiyle seçememektedir. Kur'ân, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ancak, şeytanın vesvesesine karşı Allah'ı hatırlayıp gönül gözüyle gerçeği görebileceklerini haber vermektedir.¹⁶⁴ Şüphesiz ki Allah'a karşı gelmekten sakınmanın başında, Kur'ân hakikatlerini anlamakla beraber, ondan yüz çevirme veya onları aslî maksadından çarpıtma gibi zulüm ve cinayetlerin en büyüğünü işlemekten sakınma gelir.¹⁶⁵

Şeytanın genelde iki türlü aldatma taktiği vardır. Biri; hadd-i zatında çirkin olan davranışların iç yüzündeki çirkinlikleri kamufler edip yüzeysel olarak onları güzel göstererek dünya ile aldatmak, diğeri ise; dinî konularda kişiyi aşırılığa veya çarpıtmaya sevk ederek Allah ile aldatmak. Şeytan ve şeytan gibilere aldananlar, ebedî saadeti kaybetmek gibi, tahmin edilemeyecek boyutta bir zararla karşı karşıya kaldıklarından Kur'ân, şeytanın bu her iki şekil aldatmasına karşı mü'minlerin önemle duyarlı ve müteyakkız olmalarını istemektedir.¹⁶⁶

Sonuç

İnsanın başarısı ve başarısızlığı ile mutluluk ve mutsuzluğu tesadüfî değildir. Dünya hayatında yüce Allah'ın iradesine bağlı olarak sebep-sonuç kuralı hükmetmektedir. Edinilen bir hedefe varmanın yolu, o hedefe varmanın şartlarını ve ortamını hazırlamaktan geçer. Bunlara riayet etmeden sırf bir isteğe bağlı olarak bir sonucu yakalamaya çalışmak, imkânsız elde etmeyi istemek demektir. Bu nedenle hayat kanunlarına muhalefet eden, maksadının aksiyile karşılaşacağından kendisine yazık eder.

Yüce Allah'ın kanunlarında kesinlik olup, bazıları için onlarda değişik yapması söz konusu değildir. Bu itibarla bahçesinden istenilen ürün almak isteyen, gerekli bakımını kuralına göre yapmak ve zamanında sulamasını yapmak durumundadır. Bu noktada gerekli şartlardan kritik bir tanesini bile ihmal ettiği takdirde, bütün emeği boşa gider. Örnek olarak bahçesiyle ilgili bütün şartları yerine getirmekle beraber, sadece sulama sisteminin vanasını veya ağaçlara giden onlarca kanalın bağlı bulunduğu ana kanalın yalnızca kapağını açmamak, o bahçenin tamamen kurumasına neden olur.

Dünyaya gelen her bir insanın idealinde hayatta mutlu olma isteği vardır. Bu, bütün insanlığın ortak iteğidir. Hayat şartlarına cahil olarak dünyaya gelen insanoğlu, bu şartları ancak hayatının belirli periyotlarında öğrenebilmektedir. Kâinatla beraber, insanı ve dünyasını yaratan yüce Allah, elbette varlıkları arasında daha çok sevdiği insan denilen kullarını dünya ve ahiret mutluluğunun şartlarını en iyi bilendir. Bu şartlar, yüce Allah tarafından Kur'ân-ı Kerimde bir, bir belirlenmiş ve Allah Resulü (s.a.s) tarafından da bunların pratiğe geçirilme yöntemi uygulamalı olarak açıklanmıştır. Bu nedenle, mü'minler için Resulullah'ta güzel örneklerin bulunduğu vurgu yapan yüce Allah, hassasiyetle mü'minleri Ona uymaya davet etmektedir.

¹⁶⁴ “Allah'a karşı gelmekten sakınanlara şeytandan bir vesvese dokunuverdiğinde, hemen Allah'ı hatırlayıp gönül gözleriyle gerçeği görürler.” A'raf, 7: 201.

¹⁶⁵ Rabbinin ayetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra, onlardan yüz çevirenden daha zalim kim vardır.

¹⁶⁶ “Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; çok aldatı şeytan da sizi Allah ile aldatmasın!” Lokman, 31: 33

Bu nedenle Resulullah'a uymadan, mü'minlerin iki cihan saadetini elde etme yolunda başarı göstermeleri mümkün değildir. O halde bu hedefin yakalanması noktasında, Kur'an-ı Kerim'de de ifade edildiği üzere ehl-i imanın, Allah ve Resulünün hayat bahşedici davetlerine icabet etmelerinden başka çareleri bulunmamaktadır.

Bibliyografya

- ABDÜ'L-FETTAH 'Aşur, *Menhecü'l-Kur'an fî Terbiyeti'l-Müctema*, et-tab'atü'l-ulâ Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1979.
- ABDÜ'R-REZZAK b. Hemmam, *Tefsîrî Abdurrezzak*, Thk. Mahmud Muhammed b. Abduh, et-Rab'atü'l-Ûlâ Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.
- el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî, *Keşfü'l-hafa ve müzîlü'l-libas'an mâ iştehere mine'l-ahâdîsi 'alâ elsineti'n-nasi*, Darü İh-yai't-Türasi'l-Ârabî, Beyrut, 1351.
- el-ALÛSÎ, Şihabü'd-Din, Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ves-Seb'u'l-Mesanî*, Beyrut, 1985.
- el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'alimü't-Tenzîl*, thk. Abdü'r-Rezzak el-Mehdî, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabî, Beyrut, 1420.
- el-BEYDAVÎ Nasirü'd-Din Ebu Abdillâh, *Envarü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl*, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabî, Beyrut, 1418.
- el-BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyn b. Ali el-Horasanî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, et-Tab'atü's-Sâlise, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- el-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *el-Cami'us-Sahih*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, et-Tabatü'l-Ûlâ. Bty. Darü Tavki'n-Necat, 1422.
- el-BUKÂÎ, *Nazmu'd-Dürer Fi Tenasübi'l-Ayati ve's-Süver*, Darü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire, ts.
- EBÜ'L-A'LÂ el-Mevdudî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, Trc. Muhammed Han Kayyanî, Yusuf Karaca, İkinci Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- EBU DAVUD Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Sünenü Ebi Davûd*, bsy. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- EBÜ'L-HASAN Mükatil b. Süleyman, *Tefsîrî Mükatil b. Süleyman*, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü İhyai't-Türasi'l-Ârabî, Beyrut, 1423.
- EBU 'UBEYD Abdullah b. Asdi'l-Azîz el-Bekrî el-Endülüsî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Bsy.by.: Darü'l-Garb el-İslâmî, 1992.
- EBÜ'S-SÛÛD EL-İMADÎ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitab'il-Kerîm*, Darü İhyai't-Türas'il-Arabî, Beyrut, ts.
- el-ENBARÎ, *ez-Zahir fî Kelimati'n-Nas*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992.
- el-EZHERÎ Muhammed b. Ahmed, el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luga*, c. XIII, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü'l-İhyai't-Türasi'il-Arabî, Beyrut, 2001.
- el-HAKİM Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, en-Nisaburî, *el-Müstedrek*, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990 .

- el-HAZİN Ebu Hasan Ali b. Muhammed, *Lübabü't-Te'vîl fi M'âni't-Tenzîl*, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Matbaatü'l-İstikame, Kahire, 1955.
- İBN EBÎ'D-DÜNYA, *el-Evliya*, thk. Muhammed es-Said b. Besyunî, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Müessesetü Kütübi's-Sakafe, Beyrut 1413
- İBN EBÎ HATEM, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-Azîm*, et-Tab'atü's-Salise, Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, es-Suudiyye, 1419.
- İBN HANBEL, Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessesetu'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Kahire, ts.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fida İsmail, b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Darü ihyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1969.
- İBN MANZÛR, *Lisanü'l-Arab*, et-Tab'atü's-Salise. Dar-ü Sadir, Beyrut, 1414.
- İBRAHİM, Mustafa, ez-Zeyyat Ahmed, *el-Mu'cemü'-Vesît*, bsy. Darü'd-Da've, Kahire, ts.
- el-KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, et-Tab'atü's-Salise. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1967 .
- el-KUŞEYRÎ, Abdü'l-Kerim b. Hevazin, *Tesîrû'l-Kuşeyrî*, Tah. İbrahim Besyûnî, et-Tab'atü's-salise. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, bty.
- MUKATİL b. Süleyman, *Tefsîr-ü Mukatil b.Süleyman*, Thk. Mahmud Şahhate, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Dar-ü İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1423.
- MÜSLİM Ebu Hüseyin, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami'us-Sahih*, bsy. İstanbul: Çağrı Yayınları, , 1992.
- NURSÎ, Bediüzzaman Said, *İşaratü'l-icaz*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001.
-, *Sözler*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001.
-, *Mektubat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2001.
- er-RAZÎ, Fahrü'd-Din Muhammed b. Ziyâü'd-Din, *Mefatihü'l-Gayb*, et-Tab'atü's-Salise, Darü-İhyai't-Türasi'l-'Arabi, Beyrut, 1420 h.
- es-SÂBÛNÎ, Muhmmmed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. et-Tab'atü'l-ula, Darü's-Sabûnî, Kahire, 1997.
- es-SA'LEBÎ, Ebu İshak, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyan, 'An-Tefsîri'l-Kur'ân*, tah.İbn 'Aşûr, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Darü İhyai Tü-rasi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.
- SAİD HAVVA, *Terbiyetü'r-Ruhiyye*, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Darü'l-Kütübi'l-Arabiyye, Dimaşk, 1979.
- es-SEFÎRÎ, *el-Mecalisü'l-Veîza fi Şerhi Ehadîs-i Hayri'l-Beriyye*, et-Tab'atü'l-Ûla. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- es-SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-'Ulûm*, bsy., byy., bty.
- SEYYİD KUTUB, İbrahim Huseyn eş-Şaribî, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, et-Tab'atü's-Sabi'ate 'aşer, Darü's-Şürûk, Kahire, 1412.
- es-SÜYUTÎ, Celâlü'd-Din b. Abdurrahman b. Ebî Bekir, *ed-Dürri'l-Mensur fi Tefsîr bi'l-Me'sûr*, bsy. Sarü'l-Marife, Beyrut, ts.
- eş-ŞEYBANÎ, *Müsnedü Ahmed*, thk. Şuayb'ül-Erneut, et-Tab'atü'l-Ûla, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2001.

- et-TABERANÎ, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, et-Tab'atü'l-
Ûlâ, Beyrut: Darü Türesi'l-'Arabî, 1985.
- et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Cami'u'l-Beyan 'an Te'vili'l-Kur'an*, bsy.
Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî 1986.
- ET-TAYALİSÎ; *Müsned-ü Ebu Davud et-Tayalisî*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Mısır: Darü Hicr,
1999.
- et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, bsy. Beyrut: Darü'l-Fikr,
1994.
- YAHYA B. SELÂM b. Ebî Sa'lebe el-Kayrevanî, *Tefsîrû Yahya b. Selâm*, Thk. Hind
Çelebî, et-Tab'atü'l-Ûla, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye ts.
- YAZIR Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, bsy. İstanbul: Eser Yay. 1979.
- ez-ZEBİDÎ, Muhammed Murtaza el-Huseynî, *Tacü'l-'Arus, Min Cevâhiri'l-Kamus*,
Kahire: Darü'l-Hidaye,ts.
- Ez-ZEMAŞERÎ, Caru'llah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, et-Tab'atü's-Saniye, Kahire:
Darü'l-Mushaf, 1977.

Özet

İrkçılık ve kabileciliğin zirvede olduğu; toplumda şeref ölçüsünde kavmiyetin bir kıstas görüldüğü, haklı-haksız ayrımı gözetilmeksizin asabiyet adına savaşların yapıldığı bir dönemde inen Kur'an, böyle bir topluluğa birlikte yaşama ahlakını öğretmiş ve bu toplumu, kıyamete kadar gelecek topluluklara, farklılıklara rağmen nasıl birlikte yaşanabileceğine somut bir örnek kılmıştır. Yaklaşık yirmi üç yıllık bir vahiy sürecinde Arap toplumu, kendisini oluşturan müşrik, münafık, yahudi, hıristiyan ve Müslüman topluluklarıyla örnek bir toplum haline gelmiştir. Böyle kısa bir sürede vahyin inşa ettiği toplumun nasıl bu hale geldiği iyi tetkik edilmeli ve birlikte yaşama ahlakına en çok ihtiyaç duyduğumuz şu günümüzde kendi toplumumuza birlikte yaşama ahlakını öğretmeliyiz.

Müslümanların günümüzde birlik denildiğinde yalnızca kendi düşüncesini benimseyenlerle birlikteliği anlaması belki de hakiki birliğin önündeki en büyük engeldir. Kendi mezhebinden olmayanların tekfir edilmesi, kendi gibi düşünmeyenlerin tefsik edilmesi, tek doğrunun bağlı bulunduğu mezhep ya da cemaatle sınırlandırılması en büyük tefrika sebebidir. Birliktelik için ortak noktaların görülmesinden tefrika için farklı noktalara odaklanılmakta, Müslümanlar çok çabuk birbirini harcamaktadırlar. Bu, aynı dine mensup insanların İslâm birliğine yaptıkları bir zulümdür. Bunun dışında aynı toplumda yaşayan bazı insanlar câhiliye dönemindeki kabilecilik anlayışını sürdürmektedir. Günümüz toplumunda bu anlayış hâlâ güncelliğini korumakta, ırkçılık üzerine siyaset ve söylemler gittikçe sistemleştirilmektedir. Bu da birliğin önündeki en büyük engellerden biri olmaktadır. Toplumda sadece aynı din mensupları bulunmadığından diğer din mensuplarıyla Müslümanların ilişkilerinin de toplumun birlikteliğini sarsmayacak şekilde tanzim edilmesi gerekir. Bu bildiride, bir toplumun aynı dine mensup kimseleri arasındaki mezhepsel ayrılıklar ile farklı ırk ve dine mensup kimseleri arasındaki ayrılıklar, toplumun birlikteliğine engel üç temel problem olarak ele alınacak ve Kur'ân'ın birlikte yaşama ahlakına dair salık verdiği ayetler çerçevesinde bu probleme çözüm önerileri sunulacaktır.

Giriş

Tevhid dini İslâm, bünyesinde barındırdığı tüm unsurlarla bir olabilecek bir toplumu inşâ etmek için belli prensipler vaz etmiştir. Bunlar, Müslümanların kendi aralarındaki iftirâk halini ittihâd haline dönüştürmeyi hedeflediği gibi farklı dine inanan kimselerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerde de aynı toplumun paydaşları olmaları hasebiyle toplumsal bir birliktelik tesis etmeyi amaçlamıştır. Müslümanlar arasında Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde asabiyet ve kabilecilik anlayışının kalıntıları vardı. Cahiliyye döneminden kalan bu düşünce yapısının sökülüp atılması kolay olmadı. Zaman zaman patlak veren bu düşünceyi Kur'an ayetleri ve Efendimizin hadisleri

* Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

zaman içerisinde izâle etti. Müslümanlar arasında mezhepsel kavga, çatışma ve ayrışmaların Allah Resûlünün (s.a.v) vefatından sonra çıktığı söylenebilir. Bu dönem ve sonrasında hem inanç hem de ibadetle ilgili konularda mezhepler teşekkül etmeye başlamış ve bu mezheplerin arasında belli ayrışmalar meydana gelmiştir.

Müslümanlar arasında vuku bulan ırkçılık ve mezhepçilik ayrılıkları, İslâm toplumunun iç dinamiğini zayıflattığından, birlikte yaşama konusunda üzerinde en çok durulması gereken husus budur. Diğer din mensuplarıyla birlikte yaşama meselesi ise Peygamber Efendimizin (s.a.v) döneminden beri varlığını sürdürmüştür. Onlarla nasıl yaşanması gerektiği hem bir devlet başkanı sıfatıyla hem de bir birey olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) şahsında Müslümanlara öğretilmiştir.

Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakı bu üç hususla sınırlandırılarak her bir husus Kur'an ayetleri merkeze alınarak incelenecektir. Öneme binaen öncelikle Müslümanlar arasındaki ayrışmalara ve Kur'an'ın bu sorunu nasıl çözdüğüne değinilecek sonra da Müslümanların diğer din mensuplarıyla nasıl bir arada yaşaması gerektiği işlenecektir.

1. Müslümanların Bir Arada Yaşama Ahlakı

Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde, bir arada nasıl yaşaması gerektiğine dair Kur'an'ın öğretileri, birlikteliklerini bozan sorunlarla birlikte zikredildiğinde daha iyi anlaşılır ve Müslümanların bir arada yaşama ahlakının çerçevesi de bu hususlardan hareketle çizilebilir. Öncelikle İslâm toplumunun birliğini bozan ve en büyük sorunlarından biri olan ırkçılık, kabilecilik, asabiyet hastalığı zikredilecek, sonrasında da toplumun fertlerini birbirinden koparan diğer büyük bir etken olarak fikrinsel ayrışmalara değinilecektir.

1.1. Asabiyete Dayalı Ayrışmalar

Arapçada '*asabiyyet* (العصبية); 'bir şeyin diğerine uzunlamasına ya da dairesel olarak bağlanması' anlamındaki '*asb* (ع-ص-ب) kökünden türetilen sînâ'î bir masdardır. Bu kökten türetilen isimlerin içerisinde bu anlam bulunur¹⁶⁷. Kişinin çocukları ve baba tarafındaki erkek akrabalarına, kişiyi kuşatıp çevrelediği, koruyup gözettiği için bu kökten türetilen '*asabe* ismi verilmiştir¹⁶⁸. Buradan hareketle '*asabiyyetin*, sînâ'î bir masdar olarak deyim yerindeyse 'akrabacılık' yapmak, yani; aileye, kabileye, kavme ve daha geniş çerçevede mensup olduğu kavme ya da gruba sınıksız sarılmak ve haksız da olsa ona destek vermek olduğu söylenebilir¹⁶⁹. Bu nedenle nesepsel, mezhepsel, fikrinsel ve benzeri; kişilerin ya da grupların sırf bir yerlere mensubiyetlerinden dolayı yapmış oldukları haksız tarafgirliklerin hepsine birden bu isim kullanılabilir. Ancak biz burada bu ismi, kök anlamında galip olan nesepsel tarafgirlik anlamında kullanıyoruz.

¹⁶⁷ İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979, IV, 336, "asb" md.

¹⁶⁸ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr, Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987, I, 182, "asb" md.

¹⁶⁹ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 33, "asabiyye" md.

Kur'an'ın nâzil olduğu Arap toplumunda neseple övünme öyle bir hâl almıştı ki rivayetlere göre insanlar dirilerin yanında kabirlerdeki atalarını da sayar olmuştu¹⁷⁰. Tekâsür sûresinde ifade edilen 'çokluk yarışının' nesebin çokluğuyla övünme olduğu yorumuna göre bu toplum, asabiyette kabirdeki atalarını sayacak seviyeye gelmişti. Yine bu dönemde sırf kabilecilik sâikiyle savaşlar yapılırdı¹⁷¹. Evs ve Hazreç kabilelerinin aralarında gerçekleşen bir öldürme olayından dolayı yıllarca savaştığı nakledilir¹⁷². Bu tarihi vakıa, o toplumda, sorunların çözümüne gidilmektense kabilecilik anlayışıyla kör bir tutumunun sergilendiğini gösterir. Toplulukların birbirleriyle alay etmesini yasaklayan ayet¹⁷³ de o dönemin insanların kendi kabilelerini diğerlerine üstün tuttıklarını kanıtlar niteliktedir. Hangi konuda olduğuna dair farklı yorumlar yapılmışsa da ayette yasaklanan *suhriyyetin* (سُحْرِيَّةٌ) genel olduğu görüşüne göre o çağdaki kabilelerin kendileri dışındakileri hor ve hakir gördükleri bu ayetten anlaşılmaktadır¹⁷⁴.

Kur'an, indiği toplumda bulunan bu kabilecilik anlayışını, insanların aslının bir olduğunu, aynı ana-babanın çocukları olduklarını¹⁷⁵, Allah katında kişiyi sadece takvasının değerli kılacağını, kabilelerin ve halkların varlığının tanışma ve kaynaşma vesilesi olduğunu¹⁷⁶, dillerin ve renklerin farklılıklarının Allah'ın varlığının ve kudretinin bir tezahürü olarak görülmesi gerektiğini¹⁷⁷ zikrederek yıkmaya çalışmıştır. Aslında bu, ayrılıklara karşı bir vahdet çağrısıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu ayetleri tefsir mahiyetinde "Ey insanlar! İyi bilin ki rabbiniz birdir; babanız da birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Araba hiçbir üstünlüğü yoktur. Kırmızının siyaha, siyahın kırmızıya da hiçbir üstünlüğü yoktur. Ancak takva hariç"¹⁷⁸ buyurmuştur.

Bu zikredilenlerin yanında Kur'an'da insanların yaratıldığı öze işaret eden ayetlerin ırkçılık ve kabilecilik düşüncesinin izâlesinde etkin bir rol oynadığı düşünülebilir. Tüm insanların aynı şekilde hakir bir sudan yaratılması¹⁷⁹, kendilerini diğerlerinden ayrıcalıklı kılacak bir yönlerinin bulunmadığına işaret eder. Aslında fertlerin kibri gibi ırkçılık ve kabilecilik de bir tür toplumsal kibir olarak görülebilir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerîm'de kibrin yerildiği ve tevâzunun salık verildiği ayetlerin

¹⁷⁰ Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâselûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005, X, 607; Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Tâhir b. 'Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1422/2002, X, 276; Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. İbn Abdi'l-Maksûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, VI, 331.

¹⁷¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000, VII, 77.

¹⁷² Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hasen b. Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1420, I, 482.

¹⁷³ Hucurât 49/11.

¹⁷⁴ Taberî, XXII, 298.

¹⁷⁵ Nisâ 4/1; En'âm 6/98; A'râf 7/189; Zümer 39/6; Hucurât 49/13.

¹⁷⁶ Hucurât 49/13.

¹⁷⁷ Rûm 30/22.

¹⁷⁸ Müsned, XXXVIII, 474, hd. 23489.

¹⁷⁹ Secde 32/8; Mürselât 77/20.

tümünü İslâm toplumunda oluşabilecek kabilecilik ve ırkçılık anlayışını engelleyici birer unsur olarak kabul edebiliriz.

Günümüzde ırkçılık anlayışı körüklenerek ümmetin birliği bozulmak istenmektedir. Bu anlayış üzerine yapılan siyasi hareketler farklı ırklara mensup olan halkların birbirine olan sevgisini yok etmekte; kin, nefret ve asabiyeti aşılamaaktadır. Medeniyette kimseyi kendine denk görmeyen devletlerin kendi milli çıkarları için insanlık suçu işledikleri; özellikle Müslüman coğrafyada ırkçılık ve mezhepçilik fitnesini körükleyerek yeni haritalar çizdikleri görülmektedir. Buna alet olan dâhili unsurlar da bu hain planın bir parçası olmakta, insanlığı hiçe sayan katil devletlerin maşalığını yapmaktadırlar.

İslâm topluluklarında toplum mühendisliğine kalkanların oluşturmaya çalıştıkları bu ırkçılık sorunu ancak; farklı dil ve renklerin ilâhî kudretin bir tecellîsi olarak görüldüğü, farklı ırk, kabile ve halkların tanış olmaya, birbirini tanımaya sebep sayıldığı, tüm insanların Âdem'in (a.s) çocukları olarak aynı aileye mensubiyetleri hatırlatılarak kesrette vahdeti vurgulayan İslâm'ın öğrettiği birlikte yaşama ahlakına sarılmakla çözülebilecektir.

1.2. Fikirsal Ayrılıklar

İrkçılık ve kabileciliğin yanında Müslümanların birliklerini bozan bir diğer unsur da fikri ayrılıkların sorun haline getirilmesidir. İlk dönemlerde çok yaygın olmayan, ancak sonraki dönemlerde Müslümanların birlik mayasını bozan bu mezhepsel, firkasal, fikirsal ihtilaflar asr-ı saadet dönemi sonrasında Müslümanları bölme konusunda belki de ırkçılıktan daha etkin olmuştur. Kur'an'ın nüzul çağında Ashâb, bazı olaylar karşısında farklı reaksiyonlarda bulunmuştur. Bedir savaşında ganimet taksiminde anlaşmazlığa düşme¹⁸⁰, Uhud savaşında okçuların mevkilerini terketmesi¹⁸¹, Tebük savaşına katılma konusunda isteksiz davranma¹⁸² ve benzeri olaylar bunlardan bazılarıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu farklı tutumları Kur'an'ın irşâd edici öğütleriyle ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu öğütler hususi sebeplere binaen indirilmiş olsa da kıyamete kadar vuku bulabilecek ihtilafları giderecek nitelikte bir içeriğe sahiptir. Günümüz toplumunda mevcut olan mezhepsel ve fikirsal ihtilafların çözümüne ışık tutacak bu ayetlerden bir kısmını incelemek yerinde olacaktır:

¹⁸⁰ Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l- Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, Mısır, 1410/1989, s. 351; Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr., Dâru'l-Misriyye, Mısır, t.y, I, 403; Taberî, XIII, 360-361.

¹⁸¹ Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nin yaptırdığı 15 doktora tezi, nşr. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi İlmi Araştırma Dekanlığı, Suudi Arabistan, 1430, X, 182.

¹⁸² Taberî, XIV, 251; Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm ve Ğuneym b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Suudi Arabistan, 1418/1997, II, 309; Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdürrahmân el-Mera'selî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1418, III, 81.

“Hep birlikte Allah’ın ipine sıkıca sarılın; fırkalara bölünmeyin.”¹⁸³

“Dini ikâme edin ve onda fırkalara bölünmeyin.”¹⁸⁴

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra fırkalara bölünen ve ihtilafa düşenler gibi olmayın. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”¹⁸⁵

“Allah’a ve resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; yoksa, gücünüz gider. Sabredin! Şüphesiz ki Allah sabredenlerle birlikte.”¹⁸⁶

“Fakat onlar aralarındaki bu birliği parçalayıp gruplara ayrıldılar. Her grup kendi elindekiyle övünür hâle geldi.”¹⁸⁷

Bu ayetlerde; *teferruk*, *ihtilâf*, *tenâzu*’ ve *takattu*’un Müslümanların birliğini bozan hususlar olduğu ifade edilmiştir. Bu kelimelerin tahlili yapılarak birliğin önündeki engeller tespit edilebilir.

- *Teferruk*, *farkın* tefa’ul babında masdarıdır. *Fark*, ayırma anlamına gelir. *Feraktü beyne şey’eyni* “İki şeyin arasını ayırdım” denilir¹⁸⁸. Türkçede kullanılan ‘fark’ ve ‘firka’ kelimeleri de Arapçadaki kök anlamıyla örtüşür. Farklı olan, diğerlerinden ayrı, münferit olan gruplara *firka* denilir¹⁸⁹. Ayette geçen *teferruk* ise bir olan toplulukların birbirinden ayrı *firkalara* bölünmesidir. Bir diğer deyişle, kendini diğerlerinden farklı görenlerin toplu ve bir olan yapıdan ayrılmasıdır. Kelime tefa’ul babında kullanıldığından bu babın özelliği olan tekellüf anlamını içerisinde barındığı düşünülebilir. Bu da *teferrukun*, yani fırkalara ayrılmanın, belli bir külfet ve zorlamayla meydana geldiğini ifade eder. Aslolan vahdet iken insanlar kendilerini diğerlerinden farklı görme çabasına girmekte ve sonuçta aynı toplum içerisinde ayrışmalar meydana gelmektedir. Her insanın kendine özgü bir farklılığı elbette bulunur. Düşüncede, yaşam tarzında, yeteneklerde ve benzeri hususlarda insanlar birbirinden farklıdır. Ancak farklı olmak farklı hissetmeyi peşinde getirirse orada *teferruk* meydana gelir. Ayrıca tefa’ul babının mutâva’at anlamı gözetilerek *teferrukun*, birilerinin farklılaştırma eylemini kanıksama ve buna boyun eğme olduğu da söylenebilir¹⁹⁰. Bu durumda birileri ötekileştirmeye, vahdeti parçalamaya çalışmakta, diğerleri de buna boyun eğmektedir.

- *İhtilâf* ise her bir kimsenin sözde ve hâlde diğerlerinden başka bir yol tutmasıdır¹⁹¹. Bu ismin türetilmiş olduğu *hlf* (خ ل ف) kökünde bulunan arka, geri anlamından hareketle

¹⁸³ Âl-i İmrân 3/103.

¹⁸⁴ Şûrâ 42/13.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân 3/105.

¹⁸⁶ Enfâl 8/46.

¹⁸⁷ Müminûn 23/53.

¹⁸⁸ Râğib, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1428/2007, s. 379, “frk” md.

¹⁸⁹ a.mlf, *age*, s. 379.

¹⁹⁰ el-Mustafevî, Hasen, *et-Tahkik fî kelimâti’l-Kur’âni’l-kerîm*, Merkezü Neşri Âsâri’l-‘Allâme el-Mustafevî, Tahrân, 1393, IX, 76.

¹⁹¹ Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb, *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi Kitâbi’l-‘azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Lecnetü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, Kahire, 1416/1996, II, 562, “hlf” md.

*ihtilâf*ın bir tür vahdetin gerisinde kalma olduğu söylenebilir. Ayrıca *ihtilâf*ın, ifti'âl babının sahip olduğu mutâva'at anlamı dolayısıyla bir ve eşit düzeyde olmamanın kanıksanması, bunun kabul edilmesi olarak yorumlanması da mümkündür¹⁹². İslâm ümmetinin bir arada yaşama ahlakını bozan *teferruk* ve *ihtilâf*; vahdet için direnmemek, ötekileştirmeye ve vahdetin gerisinde bırakılmaya teslim olmaktır.

- *Tenâzu'* ve *tekattu'* ise *teferruk* ve *ihtilâf*ın birer sonucu olarak görülebilir. Vahdetin gerisinde kalanlar birbirlerini çekmekte, sonunda da aralarındaki bağları paramparça etmektedirler. Hâlbuki herhangi bir konuda çekişme vukû bulduğunda vahdet için onu Allah ve Resûlünün çözümüne bırakmak emredilmiş, bunun daha hayırlı ve sonuç itibariyle daha uygun olduğu belirtilmiştir¹⁹³. *Tenâzu'* kelimesinin türetildiği *nz'a* (ن ز ع) kökü 'bir şeyi çekmek, kökünden sökmek' anlamındadır¹⁹⁴. Tefâ'ul babının müşâreket ve istimrâr¹⁹⁵ anlamlarından hareketle *tenâzu'* kelimesini, farklı olanı olduğu gibi kabul etmektense, ısrarlı bir şekilde kendi düşüncesine çekmeye çalışmak şeklinde yorumlayabiliriz.

- *Takattu'* kelimesi de 'maddi-manevi koparmak, kesmek, ayırmak' anlamındaki *kata'a* fiilinden türetilmiştir. Öncelikle bu fiil kesret anlamındaki *katta'a* babına taşınmış, sonra da bu babın sonucunda ortaya çıkan anlam için *tekattu'* denilmiştir¹⁹⁶. İslâm ümmetinin birliğini bozmaya dair sürekli ve şiddetli bir şekilde yapılan operasyonların farkında olmamak, bunu görmezden gelmek, buna boyun eğmek, Kur'an'da, suda boğulduğu halde farkında olmayan kimselerin durumuna benzetilerek kınanmıştır¹⁹⁷.

Kur'an'da birlikte yaşama ahlakını bozan hususlara dair incelediğimiz bu dört kelimeden şu sonucu çıkarabiliriz: Farklı olmaya çalışmak, farklı hissetmek ya da farklılığı bir sorun haline getirmek, vahdetin gerisinde kalmak ya da bırakılmaya boyun eğmek, anlaşmazlıkları Allah ve Resûlünün hakemliğine bırakmaktansa sürekli karşdakine kendi fikrimizi benimsetmeye çalışmak, İslâm ümmetinin birlik bağları üzerinde yürütülen parçalama operasyonlarına direnç göstermeyip teslim bayrağını çekmek, Müslümanların vahdetini parçalayan dört temel sorundur. Bu sorunların her biri müteselsilen diğerinin varlığına sebep olmakta; *teferruk ihtilâfı*, *ihtilâf tenâzu'u*, *tenâzu'* da *takattu'* u doğurmaktadır.

Günümüzde bu dört sorunun etkilerini müşahede etmekteyiz. Müslüman coğrafyada İslâm adına oluşan kimi grupların kendi dindaşlarına terör estirmeleri, canlarını, mallarını namuslarını helal saymaları, birbirlerini din dışı görmeleri bunun bir örneğidir. Ülkemizde de onlarca farklı grubun birbirine tahammülsüzlükleri, fikirsel düzeyde münâzara yapamamaları, birbirlerini hedef tahtasına oturtmaları, bu grupların, Kur'an'da belirtilen birlikte yaşama ahlakına sahip olmadıklarını gösterir. Kur'an bu

¹⁹² el-Mustafevî, III, 122-126.

¹⁹³ Nisâ 4/59.

¹⁹⁴ Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrahmân el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, Dâru'l-Hilâl, b.y, t.y, I, 558-359.

¹⁹⁵ 'İşteşlik' ve 'süreklilik' anlamındadır. Bkz. el-Mustafevî, XII, 86.

¹⁹⁶ Cevherî, III, 1268.

¹⁹⁷ İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984, XVIII, 74; ayrıca bkz. Ateş, Avnullah Enes, *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s. 176-178.

sorunları, topluca Allah'ın dinine sarılmayı, anlaşmazlıkları bununla çözüme kavuşturmayı emrederek izâle etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca inananların birbirine karşı gayet alçakgönüllü¹⁹⁸ ve merhamet sahibi¹⁹⁹, birbirine sıkıca örülen bir yapı gibi olduklarını²⁰⁰ zikrederek ötekileştirme, bölme, parçalama, ayrıştırma tuzaklarına düşmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Firavun'un kavli-i leyyin ile dine davet edilmesi²⁰¹, ehl-i kitabla en güzel şekilde mücadelenin emredilmesi²⁰², Müslümanların birbirine hakkı ve sabrı tavsiye ederken üslup olarak ne denli özen göstermeleri gerektiğini vurgulayan örnekler olarak görülmelidir.

2. Gayr-i Müslimlerle Bir Arada Yaşama Ahlakı

İslâm toplumu sadece Müslümanlardan oluşmadığından gayr-i müslimlerle birlikte yaşama ahlakı da Kur'an tarafından belirtilmiştir. İslâm toplumunun bir unsuru olmaları dolayısıyla bu kimselere iyi davramak ve adil olmak gerekir. Bu konuda şu ayet önemlidir:

لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ “Sizinle din hususunda savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayanlara karşı iyi davranmanızı ve onlara adil olmanızı Allah yasaklamıyor. Şüphesiz ki Allah adil olanları sever.”²⁰³

O halde gayr-i müslimlerle tekâbuliyet esasına göre barış içerisinde yaşanabilir. Ayrıca onlarla yapılan sözleşmelere riayet edilmesi Kur'an'da takva olarak ifade edilir: إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَيْتُمُوهُمْ إِلَىٰ مَدِينَتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ “Yalnız, antlaşma yaptığınız müşriklerden; size karşı hiçbir antlaşma maddesinde eksiklik yapmayan ve aleyhinizde kimseye yardım etmeyenler müstesna. Bunların anlaşmalarını sonuna kadar tamamlayın. Allah elbette müttakîleri sever.”²⁰⁴

Bu ayette, karşı taraf riayet ettiği sürece karşılıklı antlaşmalara sadık kalınması gerektiği vurgulanır. Benzer başka bir ayette de bu husus şöyle geçmektedir:

فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ “Onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara karşı dürüst davranın. Allah elbette müttakîleri sever.”²⁰⁵

İslâm yönetimi altında yaşayan gayr-i müslimler, dürüst oldukça ve hıyanet etmedikçe güven içerisinde olacak ve can, mal ve namusları devlet tarafından korunacaktır. Ayrıca İslâm devletinde yaşayan gayr-i müslimlere din konusunda asla baskı yapılmaz. Bu konuda tamamen özgürdürler. Nitekim ayet-i kerimede şöyle geçer:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ “Dine girme hususunda hiçbir zorlama yoktur.”²⁰⁶

Yine bir başka ayette Efendimize hitaben şöyle denilir:

¹⁹⁸ Mâide 5/54.

¹⁹⁹ Fetih 48/29.

²⁰⁰ Saff 61/4.

²⁰¹ Tâhâ 20/44.

²⁰² Ankebût 29/46.

²⁰³ Mümtehine 60/8.

²⁰⁴ Tevbe 9/4.

²⁰⁵ Tevbe 9/7.

²⁰⁶ Bakara 2/256.

“Sen şimdi, mümin olsunlar diye insanları zorlayacak mısın?!”²⁰⁷

Din özgürlüğüne dair bir diğer ayet ise şöyledir:

“Şimdi, dileyen iman etsin; dileyen de inkâr.”²⁰⁸

Bunun da ötesinde, dini ne olursa olsun kimsenin inancına, inandığına sövülemez. Konuyla ilgili Kur’an’da şöyle geçer:

“Allah’ın dışındakilere tapanlara sövmeyin ki bilmedikleri hâlde düşmanca Allah’a sövmesinler.”²⁰⁹

Ehl-i kitabın kestiği -bizce helal olan- hayvanların etleri yenilir, iffetli kızlarıyla evlenilir²¹⁰, gönüllerini İslâm’a kazandırmak adına onlara zekât fonundan yardımda bulunulabilir²¹¹. Tüm bunlar, İslâm’ın, kendi müntesipleriyle, bir arada yaşadıkları farklı din mensupları arasında birlikte yaşama ahlakını kazandırmak içindir. Onların İslâm’a kazandırılması için güzel çalışmalar yapılabilir ancak onlara baskı, ötekileştirme, dışlama politikası izlenmesi doğru değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) Yahudi bir kadınla evlenmiş²¹², onlarla ticaret yapmış²¹³, yemeklerini yemiştir²¹⁴, onlarla antlaşmalar imzalamış²¹⁵, onları toplumun birer parçası olarak görmüştür. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir husus var ki o da; onlara karşı tedbiri elden bırakmamaktır. Bu nedenle yahudi ve hıristiyanların İslâm devletinde herhangi bir yönetici kadroya getirilmemesi emredilmiştir²¹⁶, ayrıca Müslümanların bu kimselerden menfi anlamda etkilenmelerinin önüne geçecek tedbirler alınmıştır²¹⁷.

Tüm bunların yanında cihâdın meşru kılınması, farklı grupların birlikte güven içerisinde yaşamasını temin eden bir husus olarak görmek gerekir. Toplumun asayişini, birliğini bozmaya çalışan dâhili ve hârici unsurlara karşı caydırıcı bir güce sahip ordunun hazırlanmasının²¹⁸ ve müminlerin arasında birliğe zararlı davranışlarla savaşılmamasının emredilmesi²¹⁹ Kur’an’ın meşru kıldığı cihâdın gerekçelerinden bir kısmını ifade eder.

Sonuç

Dünyanın küçük bir köye dönüştüğü günümüzde farklı dil, din, ırk ve düşünceye sahip kimselerle birlikte yaşama ahlakının gözetilmesine şiddetle ihtiyaç vardır.

²⁰⁷ Yûnus 10/99.

²⁰⁸ Kehf 18/29.

²⁰⁹ En’âm 6/108.

²¹⁰ Mâide 5/5.

²¹¹ Tevbe 9/60.

²¹² Buhârî, Buyû’, 111.

²¹³ Buhârî, Buyû’, 33.

²¹⁴ Buhârî, Meğâzî, 83.

²¹⁵ Buhârî, Cihâd, 89; Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu’l-meğâzî*, Oxford, 1966, II, 634-637; Hamidullah, Muhammed, *Mecmû’atü’l-vesâiki’s-siyâsiyye li’l-’ahdi’n-nebeviyyi ve’l-hilâfeti’r-râşide*, Beyrut, 1987, s. 150.

²¹⁶ Mâide 5/51.

²¹⁷ Bakara 2/104; Ebû Dâvûd, Libâs, 4.

²¹⁸ Enfâl 8/60.

²¹⁹ Hucurât 49/9.

Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakına dair vaz ettiği evrensel ölçülerin ve ilk dönemdeki uygulamalarının örnek alınması gerekir. Dünya barışını sağlamak ve dünyayı farklılıklarına rağmen insanların birlikte yaşayabilecekleri bir yer haline getirmek için kurulan uluslar arası örgütlerin sadece belli ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği insafli herkesçe gözlemlenmektedir. Barıştan yana olduklarını iddia eden devletlerin aslında kendileri dışında kimsenin hakkını gözetmediğini, insanlık suçu işlediklerini yakın coğrafyamızda görmekteyiz. Binlerce kilometre öteden gelinip İslâm memleketlerinde insan kıyımı yapılmakta, Müslümanların arasına mezhepsel ve nesepsel tefrika sokulmaktadır. Dikkat edildiğinde de bu bölücü planlar hep Müslümanlar üzerinde icra edilmektedir. Bu ötekileştirici, bölücü, ayrıştırıcı planların ve emellerin farkına varılmalı ve Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakı İslâm devletlerinde yerleştirilmelidir.

Kur'an, Müslümanların hem kendi aralarında hem de İslâm dışı unsurlarla bir arada yaşayabilmelerini sağlamak için özetle şunları söylemiştir:

- Müslümanlar olarak üstünlüğün sadece Allah'tan sakınmakta olduğunu bilin; bunun dışında üstünlük aramayın.
- Birbirinize karşı alçakgönüllü, merhametli olun; kendinizi farklı görüp de toplum içerisinde fırkalara ayrılmayın (*teferruk*).
- Vahdeti sağlamak için Allah'ın dinine hep birlikte sarılın; sakın bundan geri kalmayın (*ihtilâf*).
- Aranızdaki anlaşmazlıklarınızı çözmek için Allah'a ve Resûlüne başvurun; kendi görüşlerinizi dikte ederek çekişmeyi sürdürmeyin (*tenâzu*).
- Sizi bölüp parçalamaya çalışanların tuzaklarının farkında olun; bunlara boyun eğip de birbirinizden kopmayın (*tekattu*).
- Gayr-i müslimleri oldukları gibi kabul edin; onlara baskı yapıp, hakaret etmeyin.
- Dürüst oldukları ve hainlik yapmadıkları sürece gayr-i müslimlerle iyi geçinin; onlara adil olun, onları toplumun bir unsuru olarak görün.
- Caydırıcı güce sahip ordularla birliğe kastedenlerin gözünü korkutarak birliğin sürekliliğini sağlayın.

Bibliyografya

Ateş, Avnullah Enes, *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016.

Beğavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed Hasen b. Muhammed, *Me'âlimu't-Tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1420.

Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdürrahmân el-Mera'selî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1418.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr, Dâru'l-'İlmi Li'l-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr., Dâru'l-Mısriyye, Mısır, t.y.

- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi Kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Kahire, 1416/1996.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, Dâru'l-Hilâl, b.y, t.y.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râside*, Beyrut, 1987.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, Tûnus, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâselûm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. İbn Abdi'l-Maksûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- el-Mustafevî, Hasen, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-kerîm*, Merkezü Neşri Âsâri'l-'Allâme el-Mustafevî, Tahrân, 1393.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, Mısır, 1410/1989.
- Râğîb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1428/2007.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Tâhir b. 'Âşûr, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm ve Ğuneym b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Suudi Arabistan, 1418/1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1420/2000.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nin yaptırdığı 15 doktora tezi, nşr. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi İlmî Araştırma Dekanlığı, Suudi Arabistan, 1430.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-meğâzî*, Oxford, 1966.

Mekke'den Medine'ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber'in Farklı İnanç Gruplarıyla “Tek Ümmet” Çabası

Cafer Acar*

Özet

Bu bildiride, Medine'de yazılı hale gelmesi vesilesiyle haberdar olduğumuz Hz. Peygamber'in Medine toplumunu, “**tek ümmet**” bilinci üzerinden toplumsal vahdete taşıma çabasından hareketle bütün bir risaleti vahdet bağlamında ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in bu düşüncesinin sadece Medine dönemi ile sınırlı olamayacağı aşikârdır. Toplumsal vahdetin Mekke döneminden başlayarak bütün risalet hayatı boyunca Allah Resulü'nün temel bir düşüncesi olduğuna dair değerlendirmede bulunmak mümkündür.

Hz. Peygamber, Medine Vesikası ile özellikle Muhammed Hamidullah'ın ifade ettiği çerçevede Müslümanlarla ilgili olduğu kabul edilen ilk 23 madde içinde 10 ve 16. Maddenin b. fıkrası ve nihayet 25. madde bağlamında Müslümanlara tabi olan Müşriklerin ve Yahudilerin de yer aldığı bir toplumsal tabanı “Tek Ümmet” ilan etmiştir.

Bu ana fikrin Medine dönemi boyunca Hz. Peygamber'in siyasi tasarruflarının temel motifi olduğu söylenebilir. Medineli olmak temelinde coğrafyadaki herkesin bir şekilde bu toplumun uyumlu üyesi olması hedeflenmiştir. Bu bağlamda kabilelerle yapılan anlaşmalar, cizye olgusu vb. hususlar toplumsal vahdetin temini ve grupların ve bireylerin birbirine zarar vermeden yaşamasını temin etmek adına yapılan uygulamalardır.

Tarihsel olarak geriye doğru bir okuma ile Mekke döneminde de bütün aykırılıklara rağmen toplumsal vahdetin ve bir arada yaşayabilme ortamının bozulmaması için Hz. Peygamber'in çabalarına şahit olmak mümkündür. Müslümanların, bütün sataşmalara rağmen mukabele olarak yorumlanacak davranışlardan uzak durması, söz ve eylemlerde sürekli toplumsal dengeye özen göstermesi ve tâki can tehlikesi belirinceye kadar bu tavrın devam ettirilmesi toplumsal vahdete dair yorumlamalara zemin teşkil edebilir.

Doğaldır ki Risalet dönemi hadiseleri hakkında her tasarrufun çok boyutlu yorumları yapılabilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in her tasarrufunun ahlaki bir arka plana sahip olduğu kanaatindeyiz. Hz. Peygamber herkes için İYİ olanı istemiş ve bunun için mücadele etmiştir. Davetini yapmış, kabul etmeyenlerin de hesaba katıldığı bir yaşam ortamı oluşturmak için çaba sarf etmiştir.

Giriş

Bu bildiride, Medine'de yazılı hale gelmesi vesilesiyle haberdar olduğumuz Hz. Peygamber'in Medine toplumunu, “**tek ümmet**” bilinci üzerinden toplumsal vahdete taşıma çabasından hareketle bütün bir risaleti vahdet bağlamında ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in bu düşüncesinin sadece Medine dönemi ile sınırlı olamayacağı aşikârdır.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

Toplumsal vahdetin Mekke döneminden başlayarak bütün risalet hayatı boyunca Allah Resülü'nün temel bir düşüncesi olduğuna dair değerlendirmede bulunmak mümkündür.

Hz. Peygamber, Medine Vesikası ile özellikle Muhammed Hamidullah'ın ifade ettiği çerçevede Müslümanlarla ilgili olduğu kabul edilen ilk 23 madde içinde 10 ve 16. Maddenin b. fıkrası ve nihayet 25. madde bağlamında Müslümanlara tabi olan Müşriklerin ve Yahudilerin de yer aldığı bir toplumsal tabanı "Tek Ümmet" ilan etmiştir.

Bu ana fikrin Medine dönemi boyunca Hz. Peygamber'in siyasi tasarruflarının temel motifi olduğu söylenebilir. Medineli olmak temelinde coğrafyadaki herkesin bir şekilde bu toplumun uyumlu üyesi olması hedeflenmiştir. Bu bağlamda kabilelerle yapılan anlaşmalar, cizye olgusu vb. hususlar toplumsal vahdetin temini ve grupların ve bireylerin birbirine zarar vermeden yaşamasını temin etmek adına yapılan uygulamalardır.

Tarihsel olarak geriye doğru bir okuma ile Mekke döneminde de bütün aykırılıklara rağmen toplumsal vahdetin ve bir arada yaşayabilme ortamının bozulmaması için Hz. Peygamber'in çabalarına şahit olmak mümkündür. Müslümanların, bütün sataşmalara rağmen mukabele olarak yorumlanacak davranışlardan uzak durması, söz ve eylemlerde sürekli toplumsal dengeye özen göstermesi ve tâki can tehlikesi belirinceye kadar bu tavrın devam ettirilmesi toplumsal vahdete dair yorumlamalara zemin teşkil edebilir.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Mekke Dönemi ve Medine Döneminde Hz. Peygamber'in toplumsal vahdet hassasiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Vakalar toplumsal vahdet penceresinden okunmuştur.

Mekke Döneminde "Toplumsal Vahdet Hassasiyeti"

İnsan ve çevre arasında dolaysız bir ilişki vardır. Karşılıklı olarak insan çevreden, çevre insandan etkilenir. İnsan çevreyi hesaba katmak, çevrenin de insanı hesaba katmak sorumluluğu vardır. İlahi kanun olarak mütalaa edilebilecek bu realite kanun koyucu tarafından da tedricîlik prensibi ile dini hayata yansıtılmıştır. Bu insanın intibak yeteneğini zorlamadan yeni şartlara uyum sağlaması ve maddi ve manevi sağlığını koruması bakımından önemlidir.

İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu gerçekleştirmek vazifesi ile yüklenen Hz. Peygamber de, risaletinin başlangıcından itibaren içinde yaşadığı toplumun manevi hazır oluş durumunu dikkate almıştır. Nitekim İslâm davetinin ilk yıllarında Allah Resülüne karşı sert bir tepki görülmemiştir.²²⁰ O da, yirmi üç yıllık peygamberlik hayatının on üç yılını geçirdiği Mekke toplumuna karşı kayıtsız bir tavır takınmamıştır.

²²⁰ İbn Hişam, I, 350.

Onların içinde onlardan biri olarak yaşamaya gayret etmiştir. Dayatmacı bir anlayış yerine tefekkür ve tedebbür sevk edecek bir usul ile muhatap olduğu toplumu davetiyle buluşturmaya çabalamıştır. Özellikle tebliğ faaliyetlerinde mutlaka Kur'an'dan pasajlar okuması bu manada anlamlıdır.

Hz. Peygamber; kişiliği, risaletini sunuşu dikkate alındığında toplumun örselenmesi ve yıpratılarak zemin kaybetmesi amacını asla gütmemiştir. Aksine bir davet hareketi olarak toplumun ana gövdesinden ayrılmış ve atıl hale getirilmiş toplum kesimlerini toplumun vahdetine raptederek onların hukukunu koruyan bir amaç ile yola çıkmıştır. Onun hayatında önce zihniyet sonra toplum inşası öngören bir seyir gözlemlenmektedir. Davete ilk icabet edenler bu anlamda dikkate değerdir: Kadın, çocuk ve köle... Malum olduğu üzere ilk Müslüman Hz. Hatice olmuştur. Ardından Hz. Ali bir çocuk olarak davete icabet etmiştir. Bu zincirin tamamlayıcı halkası ise köle kökenli Zeyd b. Harise'dir.²²¹ Toplumun vahdet halkasına zayıfların eklenmesi alışageldik gündelik hayatın değişimini başlatmıştır diyebiliriz.

Hz. Peygamber'in davetine karşı muhalefet edenler ise toplumun ileri gelenleridir. Ana gövdeye yeni eklemeler ve zihinsel dönüşümün hayata yansıyan şekli ile zayıfların toplumda itibar sahibi şahsiyetler olarak yer edinmesi muhatapları rahatsız etmiştir. İş bu nedenle ileri gelenlerin muhalefetlerini bir stratejiye bağlama noktasında istişare ettiklerine şahit oluyoruz. Söz ve eylem birliği sağlamak üzere Hz. Peygamber'e karşı geliştirilecek stratejilerini tartışmışlardır. Onun için şair, mecnun, kâhin ve sihirbaz²²² söylemleri ön plana çıkmıştır. Nihayet çoğunlukla sihirbaz demenin daha etkili olacağı üzerinde anlaşmışlardır.²²³ Bu aşamadan sonra Mekke'ye yolu düşen insanların Hz. Peygamber'den etkilenmelerini engellemek ve böylece İslâm'ın yayılmasının önüne geçmek için sistematik olarak propaganda yapmaya başlamışlardır. Aslında bunlar sayıları çok olmayan ancak etki alanları nispeten geniş olan kişilerdir.²²⁴

Müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı önleyici stratejileri arasında bazı ithamlarda vardır. Onun Müşriklerin atalarına hakaret ettiği, toplumu bölüp parçaladığı, akılsızlıkla, sapıklıkla itham ettiği ve dinlerini ayıpladığı hatta sövdüğü gibi iddiaları²²⁵ bir propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Velid b. Muğire'nin başı çektiği bu propaganda ekibi insanların Hz. Peygamber'e kulak vermesini engellemek için onun koca ile karının arasını açtığını, kişiyi kabilesi ile karşı karşıya getirdiğini dile getirerek ondan uzak durmalarını öğütlüyordu.²²⁶ Tüm bu olanlar karşısında ise Allah, Peygamberine sabrı ve onları Allaha havale etmesini öğütlüyordu.²²⁷ Hz. Peygamber ise, kendisinin şahsi bir talebinin olmadığını, yüklenmiş olduğu görevi yerine getirdiğini, eğer bu davete icabet ederlerse bunun kendilerine bir değer katacağını aksi

²²¹ İbn Hişam, I, 319-348.

²²² İbn Hişam, I, 358

²²³ İbn Hişam, I, 361.

²²⁴ İbn Hişam, I, 476-483.

²²⁵ İbn Hişam, I, 351, 354, 389, 392.

²²⁶ İbn Hişam, I, 358.

²²⁷ Müddessir, 11-16.

halde kendisinin sabredeceğini dile getiriyordu.²²⁸ Dolayısıyla hakaret vb. cümleleri Hz. Peygamber'in sarf ettiğine dair bir bilgiye sahip değiliz. En azından bu hakaret olarak ifade edilen²²⁹ kalıpların ne olduğunu bilmiyoruz. Hz. Peygamber özellikle kaba saba bir söylem içinde olmamıştır. En'am suresinde ifade edilen **“Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşp Allah'a hakaret etmesinler!”** (En'am, 6/108) ayeti ise Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olmuştur. Bazı Müslümanların Müşriklerin baskı ve tacizleri karşısında kontrolü kaybetmeleri ve mukabil davranışlar içine girmeleri üzerine bir uyarı olarak gündeme gelmiştir.²³⁰

Hız. Peygamber, çevresini dikkate aldığı için olsa gerek açıktan davete dair bir emir gelmeden risaletini kitlelerle paylaşmamış yakın çevresindeki insanların davetiyle yetinmiştir. Davet ve tebliğinin her aşamasında kendisine inansın inanmasın insaf sahibi insanların her daim desteğini ve olumlu yaklaşımını görmüştür.²³¹

Ona muhalefet eden bir kısım önde gelen kişiler, toplumun ayak takımını ona ve Müslümanlara karşı kışkırtmıştır.²³² Amaçları tamamen Hz. Peygamber'i baskı altına almak ve yalnızlaştırmak idi. Bu kişiler, Hz. Peygamber'in bulunduğu ortamlarda bulunuyorlar, onu yalancılıkla, deli olmakla, şairlikle ve sihirle itham edip etkisizleştirmeye çalışıyorlardı.²³³ Buna rağmen Hz. Peygamber onlara karşı teenni ve itidali elden bırakmamıştır. Sabırla ve olumsuz ortam oluşması durumunda oradan ayrılarak gerginliklerin önüne geçmiştir.

Risalet görevini yüklenmesiyle birlikte namaz gibi bazı sorumluluklarını toplumun kanıksama durumunu dikkate alarak Mekke'nin تنها yerlerinde ashabı ile birlikte kılmıştır. Bu durum toplumda artık kabullenilme düzeyi yükseldikçe daha görünür mekânlarda ve nihayet Ka'be'de kılmaya başlamıştır.²³⁴

Hız. Peygamber'in hayatı ile eş zamanlı olarak kayda alınmış olan ve Siyer ilminin en önemli kaynağı Kur'an da bu konuda şahitlik edecek bilgileri bize sunmaktadır. İslâm'a muhalif olanlarla ilişkilerin mahiyetine dair ayetlerde önermeler tespit edilebilmektedir. Yakınlarını davet ile mükellef kılındığında,²³⁵ bu görevine yoğunlaşmıştır. Emrolunduğu şeyleri açıklarken dikkatini davetine yoğunlaştırmış şirk ile muallel zihniyetlerin tarizlerine aldırış etmemiştir.²³⁶ Bu Mekke'de ortamın daha da gerilip iletişim kanallarının tıkanmaması için gösterilen bir hassasiyet olarak yorumlanabilir.

Mekke'de Hz. Peygamber'in risaletle görevlendirilmesiyle başlayan değişim, değişimden rahatsız olan bir kısım toplum ileri gelenlerince bir soruna dönüştürülmüştür. Siyasi bir boyut da kazanan bu algı tarzı muhalefet çevrelerinin kimi

²²⁸ İbn Hişam, I, 392.

²²⁹ İbn Hişam, I, 476.

²³⁰ Emin Işık, “En'am suresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 169-170.

²³¹ İbn Hişam, I, 384.

²³² İbn Hişam, I, 352

²³³ İbn Hişam, I, 384.

²³⁴ İbn Hişam I, 350

²³⁵ Şuara 214.

²³⁶ Hicr 94, krş. İbn Hişam I, 350.

zaman şiddete başvurmasıyla mağdur ve zayıf olan insanlar için coğrafyayı yaşanamaz hale getirmiştir. Kendini savunamayacak durumda olanlar yavaş yavaş arayışlar içine girmişlerdi. Zira müzakere ve görüşmeler, bir müddet sonra tehdide dönüşmüş²³⁷ ve bu durum Mekke'yi bir kısım Müslümanlar için yaşanır olmaktan çıkarmıştır. Bazı Müslümanlar bu eziyetler nedeniyle dinlerinden dönmek zorunda kalmıştı.²³⁸ İşte bu süreçte Mekke'deki iç bütünleşik yapı iyiden iyiye bozulmuş ve yeni bir bütünleştirme hareketinin zarureti ortaya çıkmıştı. Mekke'de saygın olup Müslüman olanlar ise, sözlü tacizlere maruz kalmışlardır. Ticaretlerinin itibarsızlaştırılması için karşı çabalarla mücadele etmek durumunda olmuşlardır.²³⁹

Mekke'de yaşanan bu karışıklık, kimi akil insanlarca hoş görülmemiş, özellikle müşriklere yönelik uyarılara neden olmuştur. Ebû Talib'in yanısıra Ebu Kays b. Eslet gibi adamlar, Kureyş'in birbirlerine düşmemelerini ve Hz. Muhammed'i rahat bırakmalarını tavsiye eden konuşmalar yapmışlardır.²⁴⁰ Utbe b. Ebî Rebîa'nın da böyle bir konuşmasına şahit olmak mümkündür. "Eğer Araplar galip gelirse ondan korunmuş olursunuz. O galip gelirse onun mülkü sizin mülkünüzdür. Onun izzeti sizin izzetinizdir. Onunla insanların en mesudu olursunuz."²⁴¹

Hz. Peygamber, Müslümanlara olduğu kadar Müslüman olmayanlara da ilgili ve düşküdü. Davetlerine mutlaka icabet ediyordu.²⁴² Onların hidayetle buluşmalarına büyük önem veriyordu. Her işte mutlaka Müslüman olmayanları da dikkate alan bir çabası ve gayreti vardı. İşte bu nedenle kendisiyle ve Müslümanlarla en çok uğraşan, Utbe, Şeybe, Ebu Süfyan, Esved b. Abdülmuttalib, Zema b. Esved, Velid b. Muğire, Ebu Cehil, As b. Vail gibi kişilerle sürekli iletişim içinde olmaya onların çağrılarını kulak vermeye ve davetini duyurmaya çabalamıştır.²⁴³

Hâsılı Hz. Peygamber Mekke dönemi boyunca tüm tasarruflarında Müslümanları olduğu kadar Müslüman olmayanları da hesaba katan bir hayat sürmüştür. Davet ve tebliğini Müslümanlar ve Müslüman olmayanların yaşadığı bir coğrafyada duyurmaya çalışmıştır. Müslümanlar ile Müslüman olmayanların bir arada yaşaması ve olabildiğinde iletişim içinde olması elbette ki Müslümanların lehine olan bir durumdu. Nitekim Hz. Peygamber bundan istifade ile risalet görevini yerine getirmek için büyük bir özveri ortaya koymuştur.

Hz. Peygamber Mekke'de vahdet ortamı bozulduğu andan itibaren hem ashabını hem de ailesini ve kendini, vahdetin temin edilebileceği bir coğrafyaya taşımıştır. Yani hicret etmiştir.

²³⁷ İbn Hişam, I, 352, 354.

²³⁸ İbn Hişam, I, 433.

²³⁹ İbn Hişam, I, 433-4

²⁴⁰ İbn Hişam, I, 384.

²⁴¹ İbn Hişam I, 391.

²⁴² İbn Hişam, I, 396.

²⁴³ İbn Hişam, I, 397.

Medine Döneminde Toplumsal Vahdet Hassasiyeti

Hız. Peygamber için toplumun insicamı, tüm risalet hayatı boyunca en önemli mesele olmuş gibidir. Zira toplumdaki dinginlik ve insicam, hem bireylerin hem toplumun huzuru hem de İslâm davetinin neşvünema bulması için bir ihtiyaçtı. O nedenle olsa gerek Hız. Peygamber toplumdaki asgari birlik ruhunun oluşturulabilmesi için Medine döneminde de büyük gayret göstermiştir. Hatta en önemli krizlerin çıkış sebebi bu alandaki hassasiyetten kaynaklanmıştır.

Medine döneminde toplumsal vahdet denildiğinde üç aşamalı bir süreci gözlemleyebiliriz. Birincisi Müslümanların vahdeti, ikincisi bu vahdete Müslümanlara tabi olanların eklenmesi, üçüncüsü ise Medine'yi çevreleyen toplumların merkez ümmet ile insicamı. Buraya dördüncü bir madde daha ekleyebiliriz ki o da insicamı bozanların tek ümmet sınırlarının dışına çıkarılmasıdır. Medine döneminin vahdet olgusu açısından ortaya koyduğu ana resim budur.

Hicretle birlikte gerçekleştirilen müminlerin kendi aralarında kardeşleştirilmesi ve karşılıklı hukuklarının oluşturulması öncelikli mesele olmuştur. Her ne kadar İbn Hişam, kardeşleştirme çalışmasını,²⁴⁴ Medine vesikasından sonra zikretmişse de²⁴⁵ genel kabul bu yöndedir. Hız. Peygamber Mekke'den gelenlerle Medine'de yaşayan Müslümanların birbirinden sorumlu oldukları ve böylece hayatın zorluklarını paylaşarak iç vahdetin sağlanmasını temin ettikleri bir uygulama olmuştur. Bu aynı zamanda Medine'deki iç yapının huzursuzluklarına Mekke'den gelenlerin katılımıyla oluşan yenileşme, Medine Müslümanlarının daha önceki rekabetlerinin soğumasına vesile olmuştur. Kardeşleştirmenin ilk örnekleri, Enes b. Malik'in evinde yapılan toplantı ile gerçekleştirilmiştir.²⁴⁶ Böylece Medine'de toplumsal vahdetin temel taşıyıcıları inşa edilmiştir.²⁴⁷

Müslümanlarla diğer toplum öğelerinin toplumsal düzeyde bir birlikteliğe ve eş güdüme kavuşmaları için çaba sarf edilmiştir. Bu meyanda Medine vesikasında ifadesini bulan TEK ÜMMET vurgusuna işaret etmek istiyoruz. Doğrusu konu ile ilgili çalışmalarda bu hususun yeterince göz önünde bulundurulmadığı düşüncesindeyiz. Wellhausen'in dikkat çekmesi ve Hamidullah'ın yaygınlaştırmasıyla gündemdeki yerini

²⁴⁴ İbn Hişam, II, 112.

²⁴⁵ İbn Hişam, II, 111.

²⁴⁶ Buhârî, "Kefalet", 2, "Edeb", 67, "İtisam", 16; Müslim, "Fedailü's-Sahabe", 204. Krş. Ebû Davud, "Feraiz", 16-17.

²⁴⁷ Saffet Sancaklı, "Hız. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya İlahiyat Derneği yay., Konya 2007, s. 52-72; Necdet Subaşı, "Müzakere ve Tartışma Arasında Medine Vesikası", *Tezkire*, Derleme Dizisi 5, Güz 1993, s. 99-104.

alan bu anlaşma,²⁴⁸ Müslümanların Medine'ye hicreti sonrasında Enes b. Malik'in evinde kaleme alınan ve Medine'de yaşama şartlarını siyaseten belirleyen çok kıymetli bir vesikadır. İbn Hişam'ın kitab ifadesi ile yorumladığı anlaşmanın günümüz dünyasına sunduğu temel örneklik, Müslümanlar ile Müslüman olmayan gerek müşrik gerekse ehli kitap vasfındaki Yahudiler ile Medine'de yaşayan toplumun Tek Ümmet ilan edilmesidir.²⁴⁹ Hamidullah tarafından yapılan numaralandırmaya göre ilk iki madde şöyledir: “Bu Peygamber Muhammed tarafından Kureyş'ten ve Yesrib halkından müminler ve Müslümanlar ve onlara tabi olup katılan ve onlarla birlikte savaşanlar arasında düzenlenmiş bir yazıdır. Onlar diğer insanlardan ayrı olarak bir ümmettir.”

Metin olarak tereddütler olmakla birlikte iki şeyin birbirinden ayrıldığı fark edilmektedir. Müslümanlar ile Müslümanlara tabi olanlar... Müslümanlar bellidir. Müslümanlara tabi olanlara gelince bunların kim olduğu da vesikanın ilerleyen maddelerinden anlaşılmaktadır. 16. Madde, Yahudilerden Müslümanlara tabi olanlarla ilgilidir ve şöyle denilmektedir: “Yahudilerden bize tabi olanlar ... yardım ve desteğimize hak kazanır” İlk iki madde göz önüne alındığında “tabi olan” şartını karşılayan Yahudilerin de tek ümmet çerçevesine dahil oldukları gayet net anlaşılmaktadır. Zaten 25. Madde bu durumu daha netleştirmektedir. Bu maddede şöyle denilmiştir: “Avfoğulları Yahudileri, müminlerle birlikte bir ümmet oluştururlar.” Dolayısıyla Ehl-i Kitabın tek ümmet çerçevesine girdiği rahatlıkla görülmektedir. Müşriklere gelince, ilk 23 madde'nin Müslümanlarla ilgili olduğu kabulüne “Müslümanlara tabi olanlar” da eklenmelidir. Zira 16. Maddede müşriklerden bahsedilmekte ve Müslümanlara tabi olan müşriklerin, Müslümanlarla savaş halinde olan Kureyş Müşriklerini himaye edemeyecekleri karar altına alınmaktadır. Böylelikle Müslümanlara tabi olan Yahudi ve müşriklerin Müslümanlarla birlikte bir ümmet olma durumları teyit edilmiştir. Hz. Peygamber böylelikle Medine ve civarında toplumsal bir vahdet oluşturmuş ve bizlere örnek olmuştur.

Doğal olarak burada dile getirilmesi gereken bir husus da “ümmet” kavramının çerçevesi ile ilgilidir. İnsanların başlangıçta tek ümmet oldukları ilahi bir tespitle dile getirilmiştir.²⁵⁰ Ayette insanların tek ümmet vasfını kaybetmelerinin sebebi ise bağy olarak zımnen ifade edilmiştir. Yine aynı yerde tek ümmet vasfını kaybetmenin ihtilafa düşme olmadığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanlık ailesi, tek ümmet formunda yaratılmıştır.²⁵¹ Ayrıca bu genel ümmet kavramı içinde alt ümmetlerin de oluşması

²⁴⁸ Ahmet Yaman, “Tarihi ve Hukuki Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası”, *Modem Türkiye'de Siyasi Düşünce* 6, 514-216; Abdurrahman Demirci, “Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Anlaşmalarına Etkisi”, *İstem*, Yıl:10, Sayı:19, 2012, s. 253 – 271; Ali Bulaç, “Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, c. II, s.169-195.

²⁴⁹ İbn Hişam, II, 111; Hamidullah, *Vesâik*, 69; *İslâm Peygamberi*, 191.

²⁵⁰ Bakara, 2/213.

²⁵¹ Nihat Uzun, “Kuranda Ümmet Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, sayı 40, Ankara 2004, s.34-52; İsmail Yiğit, “Hz. Peygamber'in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nuzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (sav)*, İsav yay. İstanbul 2011, s.169-188.

mümkündür.²⁵² Medine vesikası ile tespit edilen ümmet kavramı da bu çerçeve ile uyumlu olup aynı coğrafyayı paylaşan insanların karşılıklı olarak haklara riayet edecekleri bir zeminde tek ümmet olmaları sağlanmıştır. Günümüz kavramları ile ifade edilecek olursa vatandaşlık tarifi ile ilişki kurmak mümkündür. Taki bu haklara riayetsizlik ortaya çıkıncaya kadar.

Vatandaşlık temelli toplumsal vahdetin sorumluluklar zemininde oluşması ile birlikte artık her üye yükümlülükleri çerçevesinde davranmak zorunda olmuştur. Yükümlülüklerine aykırı davrananlar da sonuçlarına katlanmışlardır. Bu anlaşmaya çerçeve olarak imza koyan Medine ve civarındaki kimi Yahudilerin anlaşma yükümlülüklerine aykırı davranışlar ortaya koymaları neticesinde cezalandırıldıklarını biliyoruz. Beni Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudilerinin başına gelenler bu cümledendir. Toplumsal vahdete yönelik taciz ve tarizler toplumun ana gövdesini ilgilendirdiğinden müsamaha ile karşılanmamıştır. Maruf konular olması nedeniyle teferruatına girmeye gerek yoktur. Doğrusu Medineli müşrikler Yahudilere nazaran toplumsal vahdete yönelik aykırı davranışlar içinde olmamış olsalar gerek, onlarla ilgili benzer durumlardan haberdar değiliz.

Medine dönemi ve Medine vesikası ile ilgili bir diğer dile getirilmesi gereken husus da Medine'nin Hz. Peygamber tarafından harem ilan edilmesidir.²⁵³ Bu haremlik, günümüz algısı çerçevesinde sadece manevi boyutu olan bir haremlik değildir. Sosyal, siyasi nitelikleri olan bir haremliktir. Medine içinde yaşayan insanların meşru olmayan bir şekilde mal, can ve namuslarının tasallut altına alınmasını yasaklayan bir haremliktir. Bir anlamıyla Medine bir eman yurduna dönüşmüştür.²⁵⁴

Sonuç

Mekke döneminden Medine dönemine Hz. Peygamber'in gözettiği ve yerleştirmeye çalıştığı Vahdet olgusunu öncelediğimiz bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Hz. Peygamber, risalet öncesinden itibaren toplum içinde saygın konumuna uygun olarak insanların adalet çerçevesinde vahdetini gözetmiştir. Kâbe hakemliği bu bağlamda değerlendirilebilir.
- Risaletiyle birlikte Mekke toplumunun hazır oluşluk durumunu göz önünde bulundurmuştur. Davetin yakın çevre ve uzak çevre gözetilerek aşama aşama duyurulması bunun göstergesidir.

²⁵² Krş. Bakara, 2/134, 141; A'raf, 7/34; Ra'd, 13/30; Nahl, 16/36; Enbiya, 21/92; Hac, 22/67; Fatır, 35/24;

²⁵³ Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 44; Talip Türcan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara 2001, 55-56; Krş. Ahmet Güneş, "Medine Vesikası ve Ehl-i Kitap", *Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Kitap, Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul 2007, s. 245.

²⁵⁴ Ahmet Güneş, "Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 12 Sayı: 34 (Kış 2008), s. 246.

- Özellikle Mekke toplumunun davete karşı tepkisini ve toplum iç insicamını dengelemek adına, davet aleniyet kazanıncaya kadar ibadetler de dahil olmak üzere birçok uygulama gözlerden irak yürütülmüştür.
- Hz. Peygamber'in risalet görevi başlangıçta tek ümmet olarak yaratılan insanları tekrar tek ümmet algısında buluşturmuştur. Bu meyanda toplumun vahdet halkasından koparılmış olan kadınların, çocukların ve kölelerin yeniden toplumla buluşmalarını sağlamak üzere bir rol üstlenmiştir. Bir yönüyle toplumun kayıp halkası zayıfları tekrar toplumla kaynaştırmıştır. Bu çabasının karşılığı olarak olsa gerek gayet anlamlı bir şekilde ilk Müslüman olanlar bir kadın, bir çocuk ve bir köle olmuştur.
- Müşriklerin propaganda amaçlı değersizleştirme çabalarına itibar etmemiş sabır ve teenni ile mukabelede bulunmuştur. Bu durum Mekke'nin gerek Müslümanlar gerekse Hz. Peygamber için yaşanılmaz bir ortam halini alıncaya kadar devam etmiştir.
- Medine hicretiyle birlikte Medine'de Hz. Peygamber'in hazırlattığı vesika ile Medine'de yaşayan Müslüman, Yahudi ve Müşrikler coğrafya özelinde tek ümmet ilan edilmiştir.
- Medine'nin harem ilan edilmesi ise bu sürecin tamamlayıcısı olmuştur. Tek ümmet çerçevesi içinde ortak yaşam alanı oluşturanların kanı, malı ve haysiyeti haram olmuştur.
- Oluşan bu vahdet ortamını sabote etmeye dönük her türlü hareket, hukuk kuralları çerçevesinde cezalandırılmıştır.
- Hz. Peygamber, siyasi ve sosyal her tasarrufunda toplumun bütün bireyelerine yönelik bir dünya tasavvuruyla bizlere örnek olmuştur.

Bibliyografya

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

Bulaç, Ali, "Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, c. II, s.169-195.

Demirci, Abdurrahman, "Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Antlaşmalarına Etkisi", *İstem*, Yıl:10, Sayı:19, 2012, s. 253-271.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistani (ö.h.275) *Sünen*, thk. Muhammed Avvame, Çağrı Yay. İstanbul 1993.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838), *Kitabü'l-Emval*, Nşr. H.M. Heras, Kahire 1968, 260-264.

Güneş, Ahmet, "Medine Vesikası ve Ehl-i Kitap", *Kur'an-ı Kerimde Ehl-i Kitap, Tartışmalı İlmî Toplantı*, İstanbul 2007.

-, "Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 12 Sayı: 34 (Kış 2008).

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesaiku's-siyasiyye*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yayınları, by. ty.

-, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993.

Işık, Emin, “En’am suresi”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 169-170.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, (218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. Mustafa Seka-İbrahim Ebyari-Abdülhafız Şelebi-Maruf Rezik, Daru'l-hayr, Beyrut 1416/1996.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Müni' ez-Zührî, (230/845), *Tabakatü'l-Kübrâ*, I-IV, hzr. Riyad Abdülhadi, Daru ihyai türasi'l-Arabî, Beyrut ty.

İbn Seyyidinnas, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed, (ö. 734) *Uyünü'l-Eser fi Funüni'l-Megazi ve's-Şemail ve's-Siyer*, (1-11) (thk. Muhammed eı-1:1 Hatravt Muhyiddin Mustü, (ty.), (b.y.y.), 1; 318-320.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı yay. İstanbul 1992.

Sancaklı, Saffet, “Hz. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muahat) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, Konya ilahiyat derneği yay., Konya 2007.

Subaşı, Necdet, “Müzakere ve Tartışma Arasında Medine Vesikası”, *Tezkire*, Derleme Dizisi 5, Güz 1993.

Türcan, Talip, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynakları, Yetkileri*, Ankara 2001.

Tuğ, Salih, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969.

Uzun, Nihat, “Kuranda Ümmet Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, sayı 40, Ankara 2004.

Yaman, Ahmet, “Tarihi ve Hukuki Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası”, *Modem Türkiye'de Siyasi Düşünce* 6, 514-216.

Yiğit, İsmail, “Hz. Peygamber'in Medine Dönemi Faaliyetleri”, *Vahyin Nuzulünün 1400. yılında Hz. Muhammed sav, İsav yay. İstanbul 2011, s.169-188.*

HADİSLERDE VAHDET

Hız. Peygamber Döneminde Toplumsal Birlik ve Kimlik İnşası: Hadislerin Dili Zişan Türcan*

Bir toplumunun inşası, kimlik kazanması ve ardından oluşan kimliğin ve dolayısıyla da toplumsal birliğin devamı birbirine bağlı iki temel esasa dayanır. Birincisi, toplumun ayırıcı vasıflara sahip olması, ikincisi de toplumun içinde ortak sembollerin, inanç, amel ve idealleri var olmasıdır. Müslüman toplumun teşekkülü ve kimliğinin oluşması süreci de aynı gerçekliğe oturmaktadır. Müslüman toplumda kimliğin oluşması sürecinde rol oynayan semboller, kavramlar siyasi ve sosyal yapının değiştiği ileriki dönemlerde de toplumsal kimliğin yenilenmesi ve yaşatılması noktasında önemini korumuştur. şu var ki, onları anlamlı ve işlevsel kılan şartlar ortadan kalktığı için farklı anlamlandırmalarla ve farklı işlevsellikler yüklemekle devam ettirilmiştir. Müslüman toplumun kimliğinin teşekkülünde var olan unsurlardan bahseden hadis metinlerini bu perspektiften yeniden okumak, hadislerin anlaşılması ve kavranması bakımından verimli olabilir.

Bu çerçevede örnek olarak ele alacağımız hadislerden biri, elimizdeki en eski hadis eseri olan Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfesi* de dâhil pek çok eserde yer almaktadır. Hemmâm'ın *Sahîfe*'sinde hadis şu şekilde geçmektedir: "Muhammed'in canını elinde tutana yemin olsun ki, içimden şöyle geçiyor: Genç delikanlılarıma emredeyim, odun demetleri hazırlasınlar, sonra bir adama emredeyim, insanlara namaz kıldırısın. Sonra (namaza gelmeyenlerin) evlerini onlar içindeyken yakayım."²⁵⁵

Rivayetin ortak lafızları sonraki pek çok eserde de aşağı yukarı bu şekildedir. *Muvatta*, Abdürrezzak ve İbn Ebî şeybe'nin *Musannefleri*, Tayâlisî, İşhâk b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedleri*, Buhârî ve Müslim'in *Sahîhleri* ve diğer *Kütüb-i Sitte* eserleri sözü edilen rivayeti tahrir eden kaynaklardır.

Hadisin değişik tarihlerinde bir takım farklılıklar vardır. Hadisin anlaşılmasında ve barındırdığı hükümlerin tespitine dair ortaya çıkan tartışmalarda bu farklı ifadelere atıfta bulunmaktadır. Hadisin tamamen fikhî bir bakışla ele alındığı görölmektedir. Yapılan tartışmalar genel olarak şu noktalarda toplanmaktadır:

Hadiste, Hız. Peygamber'in cemaate gelmediklerinden dolayı evlerini yakmak istediği kimseler kimlerdir; burada kastedilen müminler midir, münafıklar mıdır? Kastedilen münafıklarsa, nifakın türü nedir, amelî mi yani masiyet anlamına gelen nifak mıdır yoksa itikadî yani küfre götüren nifak mıdır?

Bazı rivayetlerde geçen "özürsüz olarak (cemaate gelmeyip) namazı evlerinde kılanlara gideyim ve evlerini yakayım"²⁵⁶ ifadesi, hadisin münafıklar hakkında değil,

* Doç, Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

²⁵⁵ Hemmâm b. Münebbih, *Sahîfe*, thk. Ali Hasen Ali Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1987, no: 36.

²⁵⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 48.

müminler hakkında varit olduğunu göstermektedir. Burada sözü edilen kişiler pek çok âlime göre amelde münafıklardır. Çünkü onlara göre itikat bakımından münafık olanlar gösteriş için namazı camide kılarlar, evlerinde kılmazlardı.²⁵⁷

Öte taraftan bazı tariklerde yer alan “Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki, namaza gelmeyenlerden biri, üzerinde et bulunan bir kemik veya koyunun toynağının arasındaki azıcık bir et bulacağını bilse, yatsı namazına gelirdi”²⁵⁸ şeklindeki tahkir ifadesinin kâmil müminlerle ilgili değil, münafıklarla ilgili olabileceği, ancak yine de amelî nifakta olanların yani masiyet içindeki müminlerin konu edildiği belirtilmiştir. Böyle bir yaklaşım, itikadî anlamda münafık olanların kastedilmediği hususunu temellendirmekten uzak görünmektedir. Hadiste geçen ifade pekâlâ itikadî anlamda nifak vasfını taşıyanlara da işaret edebilir.

Öte yandan bazı rivayetlerdeki “Münafıklara sabah ve yatsı namazlarından daha ağır gelen bir namaz yoktur. Oysa bu iki namazdaki fazileti bilselerdi, sürünerek bile gelirlerdi”²⁵⁹ şeklindeki ifadeler bahse konu hadisin münafıklarla ilgili olduğunu teyit etmektedir.²⁶⁰ Benzer şekilde, İbn Mes‘ûd’un “Bizim zamanımızda cemaatle kılınan namaza ancak münafıklığı bilinen kimse gelmezdi. Hasta olan kimse, iki kişi tarafından kollarına girilerek namaza getirilir ve safta durdurulurdu”²⁶¹ sözü de bu durumu desteklemektedir.

Buhârî ele alınan hadisi kitâbü'l-husûmâtta “durumları bilindikten sonra isyankâr ve hasımların evlerinden çıkarılması” babında zikreder. Bab başlığında, Hz. Ömer’in Hz. Ebû Bekir’in vefatı üzerine kız kardeşinin, bağırıp feryat ederek ağladığı için evden çıkardığına ilişkin bir rivayeti zikreder. Bab başlığındaki isyankâr ifadesinin, bab başlığında verdiği bu senedsiz rivayetle ilgili olduğu, hasım ifadesinin de konu ettiğimiz namaza gelmeyenlerden bahseden rivayetle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.²⁶²

Esasen hitabın kime yönelik olduğunu tespit çabası da temelde hadisin hükmünü belirleme amacı taşımaktadır. Nitekim hadiste kastedilen küfür nifakı bile olsa yani tehdit edilenler itikadî anlamda münafıklar bile olsa, yine cemaate gelmenin vucubiyetini ortadan kaldırmayacağı vurgulanmıştır. Zira münafıklara benzemekten (teşebbüh) müminler menedilmişlerdir.²⁶³

Münafıklarla ilgili durumun, teşebbüh meselesi üzerinden müminlerin amelî yükümlülük alanına intikali sağlanmıştır. Bu çerçevede cemaate gelmenin hükmü tartışılmıştır. Bazıları böylesine ağır bir cezanın ancak vacip olan bir amelin terkinde söz konusu olacağını söylemiş; bazıları cemaate gelmenin farz-ı kifâye olduğunu

²⁵⁷ İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379,

II, 127; el-Aynî, Bedruddîn, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., V, 164.

²⁵⁸ Buhârî, Ahkâm, 52.

²⁵⁹ Mesela bk. Buhârî, Ezân, 34.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 127.

²⁶¹ Müslim, Mesâcid, 44.

²⁶² Buhârî, Husûmât, 4.

²⁶³ Azimâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Hâşiyetü İbni'l-Kayyim ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, , II, 178.

savunmuş, bazıları da farz-ı ayn olduğunu ifade etmiştir. Farz-ı ayn olduğunu söyleyenler, cemaatin namazın sıhhat şartlarından olup olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Zâhirîlere göre cemaat namazın sıhhat şartlarındandır. Başka bir ifadeyle bir kişiyle de olsa cemaatle kılma imkânı varken, yalnız kılınan namaz batıldır. Farz-ı kifâye olduğunu söyleyenlerin dayandıkları temel delil ise “cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namazdan yirmi beş ya da yirmi yedi derece efdal olması” hadisidir. Çünkü efdaliyet tek başına kılınan namazın geçerli olduğunu gösterir.

Öte yandan tehdidin normal vakit namazlarına hatta özellikle sabah veya yatsı namazlarına gelemeyenlerle ilgili olduğunu söyleyenlere karşılık, bazıları Müslim’in *Sahîh*’inde yer alan bir rivayete dayanarak cuma namazı ile ilgili olduğunu savunmuştur. Şarih Aynî, bazı rivayetlerde sabah namazı, bazılarında yatsı namazı, bazılarında cuma namazı ve bazılarında da mutlak olarak namaz ifadesi yer aldığını ve bununla birlikte aralarında bir tezdadın bulunmadığını söyler. Zira ona göre olay pekâlâ birden fazla yaşanmış olabilir.²⁶⁴ Yine hadisin lafzından, cezanın malî olup olmayacağı gündeme gelmiş; evlerin yakılması meselesinden hareketle, hadisin İslâm’ın başlangıcında malla ceza verildiğine bir delil teşkil ettiğini söyleyenler olmuştur. Ancak âlimler yakma şeklinde bir cezanın yasaklanmasından bahisle namaza gelmeyenler ve ganimet malını çalanlarla ilgili istisnai bir durumu kabul etmişlerdir.²⁶⁵

İbn Hacer’in, tariklerden birinde geçen *عَلَيْهِمْ بَيُوتُهُمْ* ifadesinin cezanın sadece malla sınırlı olmadığı, evde yaşayanları da kapsadığı çıkarımında bulunması,²⁶⁶ hadisile ilgili yaklaşımların genelinde görülen lafzî okuma örneklerindedir.

Konu çerçevesinde örnek teşkil edebilecek hadislerden bir diğeri Ebû’ş-Şa’sâ dan gelmektedir. O şöyle demiştir: “Ebû Hüreyre ile birlikte mescitte oturuyorduk. Müezzin ezan okudu. Bu arada bir adam kalktı ve yürümeye başladı. Ebû Hüreyre adamı mescitten çıkıncaya kadar gözleriyle takip etti. Ardından da şöyle dedi: İşte bu, Ebû’l-Kâsım’a (s.a.) isyan etti.”²⁶⁷

Tirmizî bu hadisi zikrettikten sonra “Ehl-i ilimden olan sahabîlere ve sonrakilere göre amelin, abdestin bozulması gibi bir sebep olmadıkça ezandan sonra mescitten çıkılmaması gerektiği şeklindedir” diye not düşmüştür.²⁶⁸

Bazı rivayetlerde hadisin şöyle bir ziyadesi vardır: “Ebû Hüreyre ardından şunu dedi: Rasûlullah (s.a.) bize şöyle emir buyurdu: “Mescitte olduğunuzda ve ezan okunduğunda hiç biriniz namaz kılmadan dışarı çıkmasın.”²⁶⁹ Rivayet merfû olarak “Mescidimde ezanı duyduğu halde bir ihtiyaçtan dolayı namaz kılmadan mescitten çıkıp giden ve geri dönmeyen ancak münafiktir”²⁷⁰ şeklinde de gelmiştir. Ebû’l-Velîd el-Bâcî buradaki münafık ifadesi ile ilgili olarak, hadiste anlatılan fiili “münafıkların

²⁶⁴ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, V, 160.

²⁶⁵ Bk. Azimâbâdî, *Avnü’l-Ma’bûd*, II, 177-179.

²⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 129.

²⁶⁷ Müslim, *Mesâcid*, 45.

²⁶⁸ Tirmizî, *Salât*, 36.

²⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Adil Mürşid ve diğerleri, Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001, XVI, 545.

²⁷⁰ et-Taberânî, Ebû’l-Kâsım, *el-Mu’cemü’l-Evsat*, thk. Târik b. Avdillah, Dâru’l-Harameyn, Kahire, t.y., IV, 149.

fiillerinden” şeklinde anlamak gerektiğini söyler. Zira ona göre mescide geri dönmek, burada aklî değil nefsanî bir eylemdir.²⁷¹ Oysa aklî de olabilir. Mescide politik gerekçelerle gelen bir münafık, bir özre binaen mescitten çıktığında onu bahane edip geri dönmeyebilir.

Sözü edilen rivayetlerin genellikle fikhî çerçevede ele alındığı görülmektedir. Ancak rivayetlerin varit olma anında müminlerden ziyade münafıkları hedef aldığı söylenebilir. Hadislerdeki nifak kavramının çeşitli şekillerde yorumlanması mümkün olmakla birlikte, hadislerde *nifak* vurgusu bizatihi üzerinde durulması gereken bir noktadır.

Sözünü ettiğimiz hadislerdeki nifak kavramını ancak erken dönemde mescidin anlam ve önemini tespit ederek açığa çıkarabiliriz. Putperest kültür içerisinde ifsada uğramış topluma vahyin müdahalesi temelde *tevhid* anlayışını tesis etmeye yöneliktir. Vahyin toplumu dönüştürücü hedefinin önemli ayaklarından biri ise mescitti. Hz. Peygamber döneminde Müslüman toplumun teşekkül süreci ve bu süreçte mescidin merkezî rolü göz önüne alındığında sadece Allah’a secde etmeyi ve bu secdenin mekânını ifade eden “mescid” tabirinin derinliği de fark edilmektedir. Esasen müşrik bir toplumda mescit, işlevselliği bakımından sadece namaz gibi bir ibadeti değil, bütün toplumsal hayatın inşa edildiği, etrafında döndüğü bir mekânı nitelemektedir. Mescit Hz. Peygamber döneminde sadece namaz kılınan bir yer değil, aynı zamanda dini nasihatın verildiği, ortak sorunların paylaşıldığı, hatta düğün ve gösterilerin yapıldığı bir yerdi. Hatta bir defasında esir alınan bir kişi mescitteki direklerden birine bağlanmıştı.²⁷² Kuşkusuz bu durumun dönemseller şartlar gereği müesseseseleşmenin olmaması ile ilgili bir yönü vardır. Bilindiği gibi mescit İslâm dünyasında başta eğitim olmak üzere bazı faaliyetlerin icra edildiği bir mekân olma özelliğini korumuştur. Özellikle ders halkalarının eğitimde kurumsallaşmanın başladığı beşinci asra kadar devam ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber döneminden itibaren mescidin işlevselliğini, bütünüyle müesseseseleşmemeye bağlamak da yanıltıcı olabilir. Nitekim hadislerde mescitte yapılması yasaklanan fiiller de konu edilmiş, mesela mescitte ticaretin konuşulması ve yitik ilanı yasaklanmıştır. Bu durum, o dönemde mescidin işlevselliğinin sadece bir mekân sorununu çözmekle ilgili olmadığı; mescidin bilinçli bir şekilde hayatın merkezine yerleştirildiği, bütün yönleriyle mescit kavramının hayatı biçimlemesinin amaçlandığını göstermektedir. Mescitteki faaliyetin dünyevileşmeye dönüştüğünde sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Mescitte Müslümanların toplanması, namazda saf düzeninde aynı kibleye, Kâbe’ye yönelmesi, Müslüman toplumun ortak hedef ve ideallerini sembolize eder. Bu kimlik oluşturma süreci *tahvîl-i kible* ile iyice somutlaşmıştır. Zira tahvîl-i kible ortak hedef ve idealleri sembolize ettiği gibi, diğer topluluklardan ayrışmasını da temin etmiştir. İlgili ayet şu şekildedir:

²⁷¹ el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Matbaatu's-Se'âde, Mısır, 1332, I, 285.

²⁷² Buhârî, Husûmât, 7.

“Böylece sizi insanlara şahit ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir. Senin arzulayıp da şu anda yöneldiğin Kâbe’yi kible yapmamızın sebebi, sırf Peygamberin izinden gidenlerle ondan ayrılıp gerisin geriye dönecekleri meydana çıkarmaktır. Gerçi bu (kıblenin değiştirilmesi), oldukça ağır bir iştir, ancak Allah’ın doğru yola erdirdiği kimseler için mesele teşkil etmez. Allah, imanınızı (Beyt-i Makdis’e doğru kıldığınız namazlarınızı) zayi edecek değildir. Doğrusu Allah insanlara şefkat gösterir, merhamet eder.”²⁷³

Ayette kıblenin değiştirilmesinin Peygamber’le beraber olanlarla olmayanları ayırt etmek gibi bir gerekçenin ya da neticenin zikredilmesi dikkat çekicidir.

Hz. Peygamber döneminde toplumsal kimliğin inşasında mescide atfedilen önemi gösteren diğer bir durum da kadınların ve hatta çocukların mescide devamının sağlanmasıdır. Mesela İbn Ömer’in naklettiği bir hadiste, Hz. Peygamber “Allah’ın kadın kullarının Allah’ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın” buyurmuştur.²⁷⁴

Ümmü Atıyye’nin anlattığına göre Allah Rasûlü Ramazan ve Kurban bayramlarında genç kızları, hayızlı kadınları ve evinin bir köşesinde oturan hanımları (namazgâha) çıkarmalarını emretmiş. Ümmü Atıyye devamında der ki, “ancak hayızlı kadınlar namazdan ayrılır, bu hayırlı mecliste ve Müslümanların dualarında hazır bulunurlardı.” Diğer bir tarikte Ümmü Atıyye’nin Hz. Peygamber’e “birimizin elbisesi yok” dediği, onun (s.a.) “O zaman kardeşi elbiselerinden birini ona versin” buyurduğu nakledilir.²⁷⁵

Çok dikkat çekicidir, o dönemde karşı siyasî kalkışmalar bile mescit üzerinden kurgulanabilmiştir. Mescit bir karargâh gibi algılanmıştır. Mesela Evs kabilesinden Ebû Âmir –ki sahabî Hanzala’nın babasıdır- Medine’deki çok az sayıdaki Hristiyanlardan biriydi. Medine’yi terk etmiş ve Uhud savaşında Mekkelilerin safında savaşmaya gelmiş ancak sonunda bütün ümidini kaybedip Bizans topraklarına gidip yerleşmişti. Hz. Peygamber Tebûk seferine başladığında Ebû Âmir bunu fırsat bilerek Medine’deki münafıklara “bir Bizans ordusuna Medine’yi istila ettireceği” teminatında bulundu ve onlara Kuba Mescidi civarında rakip bir mescit inşa edip, orada toplanmalarını ve topluca hareket etmelerini istedi.²⁷⁶

Kur’an-ı Kerim’de *Mescid-i Dırar* olarak adlandırılan bu mescitle ilgili ayette münafıkların kötülük yapmak ve müminler arasında ayrılık sokmak istedikleri vurgulanır.²⁷⁷ Hz. Peygamber sonuçta bu mescidi yıktırmıştır.

Bütün bu çerçeveden bakıldığında cemaate gelemeyenlerle ilgili sözlerin siyasî bir söylem olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu tespit, sonraki dönemler itibarıyla Müslümanlarla ilgili çıkarılan hükümlerin yersiz ve yanlış olduğu anlamına gelmemektedir. Zira burada işaret ettiğimiz hususun tarihselci bir yaklaşımla ilgisi yoktur.

²⁷³ Bakara, 2/143.

²⁷⁴ Müslim, Salât, 136.

²⁷⁵ Müslim, İdeyn, 12.

²⁷⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri)*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980, I, 200-201.

²⁷⁷ Tevbe, 9/107-108.

Sonuç

Temelinde siyasî ve sosyal sebepler olan hadisler, siyasî ve sosyal zemini ortadan kalktığına da Müslümanlar tarafından dikkate alınmaya devam etmiştir. Şu kadar ki, bu tür hadislerin yorumlanmasında belli bir değişiklik görülebilmektedir. Temelde münafıklarla ilgili görünen kimi hadisler, sonraki süreçte Müslümanların dinî hayatını ilgilendiren, fikhî sorumluluklarını vurgulayan bir mesele olarak yorumlanmaktadır. Cemaatle namaza katılım, hadisin varit olduğu dönemde Müslümanların ayırıcı bir vasfı iken yani kimliğinin bir parçasıyken, sonraki dönemlerde Müslümanların kendi dinî yaşantılarında bağlayıcı bir hükmün ifadesi olarak anlamlandırılmış ve nassın kuvveti devam etmiştir. Burada mescidin ve cemaatin bir sembol olarak tarihi süreçte anlam ve işlevselliğindeki dönüşümü ve yenilenmesini görebilmekteyiz.

Bu durum, hadis metni ile kurulan ilişki biçimini ortaya koymaktadır. Lafzın umumî anlamı üzerinden bir okuma biçiminin geliştirildiği görülmektedir. Fıkıh, temelde tarihsel gerçeklikleri tamamen yok saydığı söylenemese bile, tarihsel gerçeklikleri yönteminin merkezine yerleştirmeyerek hareket etmektedir. Böylece naslar korunmuş ve nasların tarih üstü niteliğini teslim eden bir okuma biçimi ile naslar her dönem ve şartta söyleyeceği bir sözü olan mekanizma haline gelmiştir.

Semboller değişmemektedir. Değişen dönemlerdir. Semboller ise benzer işlevselliklerini sürdürmesi için farklı bağlamlara yerleştirilirler. Mesela, ele aldığımız hadislerden “İçimden cemaate gelmeyenlerin evlerini yakasım geliyor” rivayetinin münafıklarla ilgili olduğu tespiti yapıldığında bile bu nas sonraki dönemlerde asla önemini yitirmemiş, nassın vurgusu farklı bağlamlarda işlevselliğini devam ettirmiştir. Başlangıçta Müslüman toplumun ayırıcı vasfını vurgulayan hadis metni, farklı siyasî ve sosyal şartların hâkim olduğu dönemlerde bu sefer Müslüman toplumun kimlik ve birliğinin devamını sağlayan bir işlevsellik üstlenmiştir.

Kaynaklar

- el-Aynî, Bedruddîn, (t.y.), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Adil Mürşid ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Azimâbâdî, (1415). *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Hâşiyetü İbni'l-Kayyim ile birlikte), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef, (1332). *el-Müntekâ Şerhu'l-Muvatta*, Mısır: Matbaatu's-Se'âde.
- Hamidullah, Muhammed, (1980). *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyetleri)*, çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hemmâm b. Münebbih, (1407/1987). *Sahîfe*, Ali Hasen Ali Abdülhamîd (thk.), Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali, (1379). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım, (t.y.). *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Târik b. Avdillah (thk.), Kahire: Dâru'l-Harameyn.

Din Kardeşliğini ve Birliği Tavsiye Eden Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme - Buhârî'nin Kitâbü'l-Edeb'i Örneğinde

Nurullah Agitoğlu*

Sosyal ve medeni bir varlık olan insan, başkalarından etkilenecek ve onları etkileyerek yaşamını sürdürür. Bu etki neticesinde yarar veya zarar gördüğü gibi, sosyalleşme noktasında da mesafe kat ettiğini görür. İnsanın sosyalliğine ve toplum hayatına çok önem veren İslâm dini, Müslüman ferdin topluma karşı hak ve ödevlerini düzenlemekten geri durmamıştır. Zira hayatın her alanında söz sahibi olan bir dinin böyle olması kaçınılmazdır.

Müslümanların dini anlamda temel iki kaynağından ikincisi olan hadislerde de Müslümanın toplumla ilişkisini sağlamlaştırmaya yönelik ilke ve prensiplerin işlendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Müslümanlar arasında kardeşliği ve Müslüman toplumdaki birlikteliği tavsiye eden rivayetlerin olması her konuda ümmetine örneklik teşkil eden ve üsve-i hasene olan Hz. Peygamber'in (sas) bu konulara verdiği ehemmiyeti tüm açıklığıyla göstermektedir.

Bu konudaki hadis rivayetlerine bakıldığında, Sahîh-i Buhârî diye meşhur olan İmam Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'inde özellikle Kitâbü'l-edebe (Edeb Bölümü) içerisinde bazılarının öne çıktığı görülecektir.

Bu tebliğde ilgili hadis rivayetleri söz konusu Kitâbü'l-edebe örneğinde ele alınacaktır. Hadisler ele alınırken öncelikle bir bütünlük içerisinde incelenecek, İmam Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'i üzerinde yapılmış olan meşhur şerhlerin ışığında, günümüze yön verecek bazı noktalar ve takip edilecek bazı yöntemler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Zira Müslümanlar olarak dayanışma ruhu ile hareket edip, birlik ve kardeşliği sağlayacak yolları takip etmeliyiz. Birlik ve kardeşlik ruhunu yakalayan toplumların başarılı olmaması, ileri gitmemesi düşünülemez.

GİRİŞ

İnsan, diğer insanlarla bir şekilde beraber yaşamak durumunda olan sosyal bir varlıktır. İnsanı diğer insanlarla bir arada tutan ortak bazı özelliklerin olması bir başka ifadeyle bir insanı diğerine yaklaştıracak çekici bir duygunun bulunması gerekir. İnsan sadece et ve kemikten ibaret bir varlık değil, aynı zamanda duygu, düşünce ve değerlere sahiptir. İşte bundan dolayıdır ki kardeşlik bağı, insanları birbirlerine yaklaştıran ve aralarında ayrılmaz bir birliktelik oluşturan sosyal bir bağıdır.²⁷⁸

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

²⁷⁸ Ali Akdoğan, "İslâm Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin İki Dinamiği: Sevgi ve Saygı", *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu (21-22 Nisan 2012) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2013, s. 265.

İslâm kardeşliği kavramı da, derin bir bakış açısını ve davranış tarzını ifade eder. Zira İslâm dini, kendisine inananları kardeşler olarak tanımlamakta²⁷⁹ ve diğer insanlara karşı da hak, hukuk ve insan muamelesi yapılmasını bir ölçü olarak²⁸⁰ öngörmektedir. İşte yüce dinimiz, insana insan olmasından ve Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde en üstün bir konumda bulunmasından dolayı saygı duyulmasını öğütler.²⁸¹

Dünya tarihinde gerçek kardeşliğin ilk tohumu, Mekke'de Kâbe civarında atılmış; Medine'de İslâm kardeşliği bahçesinde yetişmiş ve oradan da dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Yüce Dinimizin tebliğcisi Hz. Peygamber (sas) bir yandan Allah'ın varlığını, birliğini gönüllere nakşederken diğer yandan bu inanç etrafında toplanan ve fakat ırkları, ülkeleri, renk ve dilleri ayrı olan fertleri "Din kardeşliği" adı altında birleştirip kaynaştırmıştır.²⁸²

Aynı zamanda büyük bir ruh mimarı olan Hz. Peygamber geçmişin derinliklerine uzanan kin ateşini söndürmüş ve getirdiği kardeşlik anlayışıyla Habeşli köle ile Kureyşli soyluyu kucaklaştırmıştır. Böylelikle Mekkeli muhacirlerle Medinelî Ensarı kopmayacak şekilde birbirine bağlamış, kalpleri adeta tek bir kalp haline getirmeyi başarmıştır.²⁸³

Müslümanlar kendi içinde kardeşliği ve hukukunu koruyacakları gibi diğer dinden ve kültürden olan insanlara karşı da ahlakî davranmak durumundadırlar. Zira her şeyden önce insana insan olduğundan dolayı saygı duymak ve değer vermek gerekir. Ayrıca Müslümanlık değerleri yaratılmış yaratandan dolayı sevmeyi öğütlemektedir. Bu duygu ve düşüncelerle hareket etmek, onların Müslümanlara bakışı üzerinde de olumlu etki meydana getirebilir.²⁸⁴

Birlik ve kardeşlik üzerinde duran birçok hadis rivayeti bulunmaktadır. Zaten dünya tarihinde de kardeşlik ve birliği Hz. Peygamber kadar başarılı bir şekilde meydana getirmiş kimse bulmak mümkün değildir.

Konuyla ilgili bazı hadisleri vererek Hz. Peygamber'in meseleye verdiği önemi beraberce hatırlamak gayesindeyiz. Bu tebliğde kardeşlik ve birliği tavsiye eden hadisler İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin Edeb bölümü örneğinde ele alınacağından Buhârî ve *Sahîh*'inden kısaca bahsetmekte fayda bulunmaktadır.

BUHÂRÎ VE EL-CÂMIU'S-SAHÎH'İ

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870) Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmiu's-sahîh* adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddistir. 13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) Cuma günü Buhara'da

²⁷⁹ Hucurât 49/10.

²⁸⁰ Nisâ 4/58.

²⁸¹ Ali Akdoğan, "İslâm Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin İki Dinamiği: Sevgi ve Saygı", s. 267.

²⁸² Celal Yıldırım, "Din Kardeşliği", *Diyanet Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 5, Eylül-Ekim 1975, s. 267-268, 276.

²⁸³ Celal Yıldırım, "Din Kardeşliği", s. 268.

²⁸⁴ Ali Akdoğan, "İslâm Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin İki Dinamiği: Sevgi ve Saygı", s. 279.

doğdu. Buhârî on yaşına doğru Buharalı muhaddislerden hadis öğrenmeye başladı. On bir yaşlarında iken hocası Dâhilî'nin rivayet sırasında yaptığı bazı hataları tashih etmesiyle dikkatleri çekti. On altı yaşına geldiği zaman İbnü'l-Mübârek ve Vekî' b. Cerrâh'ın kitaplarını tamamen ezberlemişti. Buhârî Mekke'de Hallâd b. Yahyâ, Humeydî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Daha sonra bu maksatla ilim merkezlerini dolaşmaya başladı. Buhârî kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söyler. Meşhur talebesi Firebrî, el-Câmiu's-sahîh'i Buhârî'den 90.000 talebenin dinlediğini söylemektedir. En tanınmış diğer talebeleri ise İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a er-Râzî gibi muhaddislerdir. Buhârî'nin uzun seyahatleri sonunda derlediği hadislerle geniş bir kütüphane meydana getirdiği ve seyahatleri esnasında kitaplarını imkân nispetinde yanında taşıdığı anlaşılmaktadır. Buhârî'nin müthiş bir hâfıza gücüne ve geniş bir hadis kültürüne sahip olduğunu birçok âlim kabul etmiştir.²⁸⁵

Buhârî'nin (ö. 256/870) eserinin tam adı *el-Câmiu'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* şeklindedir. Fakat eser *Sahîhu'l-Buhârî* diye meşhur olmuştur. Zehebî'nin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra Müslümanların elindeki kitapların en üstünü olduğunu söylediği *el-Câmiu's-sahîh*, yalnız sahîh hadisleri toplayan ilk eserdir.²⁸⁶

Bugün elimizdeki *Sahih-i Buhârî*, Ali b. Muhammed el-Yuninî (v. 701/1302) tarafından hazırlanan el-Firebri'nin (v. 320/932) nüshasına dayanan metindir. *Sahih-i Buhârî*'nin öne çıkan dört nüshası içinde tam ve en meşhur olan el-Firebri nüshasıdır. Diğer nüshalar ise Hammad b. Şakir en-Nesevî (v. 290/902), İbrahim b. Ma'kıl en-Nesevî (v. 295/908) ve Mansur b. Muhammed el-Bezdevî (v. 329/940) rivayetlerinden oluşmaktadır. Bir de eksik ve hatalı bulunduğundan pek itibar görmeyen el-Mehamilî (v. 330/941) nüshası vardır. *el-Câmiu's-sahih*'te yüze yakın kitap (bölüm), dört bine yakın bab (konu) ve mükerrerleriyle birlikte 7397 hadis bulunmaktadır. 1341 muallak rivayet ile 344 mütabeatın bu rakama eklenmesi halinde, hadislerin toplamı 9082'ye ulaşmaktadır. Bu rakama mevkûf (sahabe kavli) ve maktû' (tabiin ve tebei-tabiinin söz ve fiilleri) hadisler dâhil değildir. Mükerrerler hariç 4000 merfû' hadis bulunduğu ifade edilmektedir.²⁸⁷

Buhârî toplamış olduğu 600 bin kadar hadisten, daha ziyade isnadı muttasıl, ricalinde adalet ve zabt şartları hâkim olanları ayırmış ve bu iş üzerinde 16 sene çalışmıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXVIII, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2001, XII, 391 vd.; Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 47 vd.; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî", *DİA*, VI, 368, İstanbul 1992.

²⁸⁶ M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 116, İstanbul 1993.

²⁸⁷ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut Trs., I, 541 vd. ; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 116, İstanbul 1993; Zekeriya Güler, "Buhari ve el-Câmiu's-Sahih'i Üzerine", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2015, ss. 1-24, s. 13.

²⁸⁸ Talat Koçyiğit, "İmam Buhârî ve el-Câmiu's-Sahih'i", *Diyanet Dergisi*, Cilt: 10, Yıl: 9, , Şubat- Mart 1971, ss. 19-23, s. 20.

Sahîh-i Buhârî’de geniş bir kitab (bölüm) olan Edeb bölümü çerçevesinde konuyu ele alacağız. Şüphesiz diğer bölümlerde de birliği ve kardeşliği tavsiye eden çok sayıda hadis bulmak mümkündür. Bir tebliğin sınırlarını çok aşmamak gayesi ile ve ele aldığı konular göz önüne alınarak Kitabu’l-edeb tercih edilmiştir. Zira bu bölüm içerisinde genellikle iyilik, yardımlaşma, anne-baba hakkı, kardeşler arası hukuk, sıla-i rahim, yetimlere, fakirlere ve kimsesizlere yardım etme, komşuluk hakları, güzel söz söyleme, yumuşak huylu olma, güzel muamele sahibi olma, Allah için sevmek, kibir, münafıklık ve koğuculuk gibi hasletlerin kötülüğü ve zararı, hayâ sahibi olmanın güzelliği ve gazaptan uzak durma vb. ferd ve toplum hayatına dair birçok konuda hadislerin olduğunu görmekteyiz.

SAHÎH-İ BUHÂRÎ’NİN KİTABÜ’L-EDEB’İ ÇERÇEVESİNDE BİRLİK VE KARDEŞLİĞİ TAVSİYE EDEN HADİS RİVAYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

حدثنا أبو نعيم حدثنا زكرياء عن عامر قال سمعته يقول سمعت النعمان بن بشير يقول : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (ترى المؤمنين في تراحمهم وتوادهم وتعاطفهم كمثل الجسد إذا اشتكى عضو تداعى له سائر جسده بالسهر والحمى)

1- Hz. Peygamber buyurdu ki: Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada, birbirlerini korumada bir beden gibidir: Nasıl ki bedenin bir uzvu rahatsız olsa, hastalansa, diğer uzuvları da bundan rahatsız olur, uykusuz kalır, ateşler içinde yanarsa, bir mü’mine bir dert, bir keder, bir musibet geldiğinde de, diğer mü’minler, onun derdiyle dertlenir, onun kederiyle kederlenir, onun acısını paylaşırlar.²⁸⁹

Burada geçen *terâhum*’un, iman sebebiyle birbirine merhamet etme şeklinde açıklanabileceği; *tevadüd*’ün, ziyaretleşme ve hediyeleşme anlamında olduğu ve *teâtuf*’un da birbirini güçlendirme ve korumak için yardımlaşma manasına geldiği söylenmiştir.²⁹⁰

Yardımlaşma ve dayanışma hususunda bir bedenin uzuvları gibi olunması bilinci taze tutuldukça müminler arasında birlik ve kardeşlik hep diri olacaktır.

حدثنا عمر بن حفص حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني زيد بن وهب قال سمعت جرير بن عبد الله : عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (من لا يرحم لا يرحم)

2-Hz. Peygamber, "Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz" buyurmuştur.²⁹¹

Birbirlerine merhamet eden, acıyan, şefkat gösteren bir toplumda birliğin zayıflaması düşünülemez.

حدثنا علي بن عياش حدثنا أبو غسان قال حدثني محمد بن المنكدر عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما : عن النبي صلى الله عليه وسلم قال (كل معروف صدقة)

²⁸⁹ Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-VI, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987, Edeb, 27; Müslim, *Birr*, 17/66.

²⁹⁰ İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bişerhi Sahîhi’l-Buhârî*, I-XV, Daru’l-fikr, Beyrut 1993, XII, 52.

²⁹¹ Buhârî, Edeb, 27.

3- Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Her ma'rûf (yânî her iyilik) sadakadır".²⁹²

Maruf yani iyilik şeriatın ve aklın beraberce güzel gördüğü her şeye denir.²⁹³ İyilikleri yaygınlaştıran ve hayatın her alanına teşmil eden bir anlayış Müslümanların vahdetine elbette katkı sağlayacaktır.

حدثنا أبو الوليد حدثنا شعبة قال أخبرني عمرو عن خيثمة عن عدي بن حاتم قال : ذكر النبي صلى الله عليه و سلم النار فتعوذ منها وأشاح بوجهه ثم ذكر النار فتعوذ منها وأشاح بوجهه قال شعبة أما مرتين فلا أشك ثم قال (اتقوا النار ولو بشق تمره فإن لم تجد فبكلمة طيبة)

4- Adıyy b. Hatim şöyle demiştir: Hz. Peygamber ateşi zikretti de ondan Allah'a sığındı ve yüzünü ondan çevirdi. Sonra yine ateşi yani cehennemi zikretti, ondan sığındı ve yüzünü döndürüp çevirdi. -Râvî Şu'be: İki kere böyle yaptığından şüphe etmiyorum, ama üçüncüsünden şüphe ediyorum, demiştir.- Bundan sonra Rasûlullah:— "Sizler tek hurmanın yansı ile bunu da bulamayan güzel bir sözle de olsa ateşten korunun" buyurdu.²⁹⁴

Burada da kardeşlik ve birliğin pekiştirilmesi yolunda güzel söz söylemeye bir teşvik vardır. Öte yandan bunu yapmanın insanı cehennem azabından koruyacağı ve en ufak bile olsa iyilik yapmaktan geri durulmaması tavsiye edilmektedir.

حدثنا محمد بن يوسف حدثنا سفيان عن أبي بردة بن أبي بردة قال أخبرني جدي أبو بردة عن أبيه أبي موسى : عن النبي صلى الله عليه و سلم قال (المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا) . ثم شبك بين أصابعه .

5- Hz. Peygamber bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetlenmiş duvar gibidir." Sonra iki elinin parmaklarını birbirine geçirmiştir.²⁹⁵

Bu hadiste birbirine kenetlenme için yapılmış güzel bir teşbih bulunmaktadır. Müminlerin yardımlaşması ve kenetlenmesinin de ahirete yönelik işlerde yani ibadet ve salih amellerde olabileceği gibi mubah olan dünyevi işlerde de gerçekleştirilebileceği söylenmiştir.²⁹⁶

Kenetlenmeye ve birliğe bu kadar önem veren Hz. Peygamber'in çizgisinden ayrılmadığı sürece Müslümanların kardeşliği hep güçlü olacaktır.

حدثنا عمرو بن حفص حدثنا أبي حدثنا الأعمش قال حدثني شقيق عن مسروق قال : كنا جلوسا مع عبد الله بن عمرو يحدثنا إذ قال لم يكن رسول الله صلى الله عليه و سلم فاحشا ولا متفحشا وإنه كان يقول (إن خياركم أحاسنكم أخلاقا)

6- Mesrûk şöyle demiştir: Bizler Abdullah b. Amr'ın yanında oturuyor, o da bize hadîs aktarıyordu. Bu sırada, Hz. Peygamber aşırılık yapıcı seciyede değildi, aşırılık yapıcı da olmamıştır. Muhakkak olan şu ki, O "Sizin en hayırlı olanlarınız, ahlâkı en güzel olanlarınızdır" buyurdu dedi.²⁹⁷

²⁹² Buhârî, Edeb, 33.

²⁹³ İbn Hacer, XII, 62.

²⁹⁴ Buhârî, Edeb, 34.

²⁹⁵ Buhârî, Edeb, 36.

²⁹⁶ İbn Hacer, XII, 65.

²⁹⁷ Buhârî, Edeb, 39.

Güzel ahlaklı bireylerin oluşturduğu bir toplumda kardeşliği zedeleyecek yollara tevessül edilmesi ve kötü davranışların yayılması ihtimali çok düşüktür.

حدثني محمد بن المثنى حدثنا يزيد بن هارون أخبرنا عاصم بن محمد بن زيد عن أبيه عن ابن عمر رضي الله عنهما قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم بمنى (أتدرون أي يوم هذا) . قالوا الله ورسوله أعلم قال (فإن هذا يوم حرام أفندرون أي بلد هذا) . قالوا الله ورسوله أعلم قال (بلد حرام أتدرون أي شهر هذا) . قالوا الله ورسوله أعلم قال (شهر حرام قال فإن الله حرم عليكم دماءكم وأموالكم وأعراضكم كحرمة يومكم هذا في شهركم هذا في بلدكم هذا)

7- Abdullah b. Ömer şöyle dedi: Hz. Peygamber Minâ'da hutbe yapıp, “Bugün hangi gündür biliyor musunuz?” diye sordu. Sahâbîler: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dediler. Hz. Peygamber: “Şüphesiz bu haram bir gündür” (Allah'ın kıtali haram kıldığı bir gündür) “Bu belde hangi beldedir biliyor musunuz?” buyurdu. Sahâbîler, “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dediler. Hz. Peygamber: “Bu haram kılınmış olan beldedir. Bu hangi aydır biliyor musunuz?” dedi. Sahâbîler: “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dediler. Hz. Peygamber: “Bu, haram kılınan aydır” buyurdu da şöyle devam etti: “Şüphesiz Allah, bu ayınızda, bu beldenizde, bugününüzün harâmlığı gibi kanlarınızı, mallarınızı ve ırzlarınızı bir birlerinize karşı haram kılmıştır!” buyurdu.²⁹⁸

Kanları, malları ve ırzları birbirine haram kılınmış bir ümmetin fertleri olarak birbirimize karşı vazifelerimizi iyi kavramalı ve aramızdaki tevhid duygusunu ve kardeşlik hukukunu çok iyi korumalıyız.

حدثنا سليمان بن حرب حدثنا شعبة عن منصور قال سمعت أبا وائل يحدث عن عبد الله قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (سياب المسلم فسوق وقتاله كفر)

8- “Müslümâna sövmek fâsıklık, onunla kıtal etmek küfürdür.”²⁹⁹

"Müslümâna sövmek fâsıkların, müslüman ile kıtâle tutuşmak da kâfirlerin işidir, onlara yakışır. Binaenaleyh böyle bir yola sapanların fisk ve küfür bataklığına düşmelerinden korkulur," şeklinde anlamak ve yorumlamak da mümkündür.³⁰⁰

Fasıklara ve kâfirlere yakışan bu fena hasletlerden ne kadar uzak durmayı başarabilirsek tevhid ve kardeşliğimizin o kadar pekiştiğini göreceğiz.

حدثنا عمر بن حفص حدثنا أبي حدثنا الأعمش حدثنا أبو صالح عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : قال النبي صلى الله عليه وسلم (تجد من شرار الناس يوم القيامة عند الله ذا الوجهين الذي يأتي هؤلاء بوجه وهؤلاء بوجه)

9- Hz. Peygamber, “Sen kıyamet günü Allah katında insanların en şerlisinden bir nev'ini, (iki sınıf halk arasında) şunlara bir yüzle, bunlara bir yüzle gelmekte olan ikiyüzlü (münafık kimse) bulursun” buyurdu.³⁰¹

Münafıklık ve ikiyüzlülüğün birlik ve beraberliği ne kadar sarsan kötü davranışlar olduğu gayet açıktır. Ancak böyle bir davranış iki kişinin veya grubun arasını ıslah etmeye yönelik olursa bunun münafıklık sayılmayacağı hatta iyi olacağı söylenmiştir.³⁰²

²⁹⁸ Buhârî, Edeb, 43.

²⁹⁹ Buhârî, Edeb, 44.

³⁰⁰ <http://www.islamdahayat.com/riyaz/sovme266.html> Erişim: 17.04.2016

³⁰¹ Buhârî, Edeb, 52.

³⁰² İbn Hacer, XII, 95.

حدثنا بشر بن محمد أخبرنا عبد الله أخبرنا معمر عن همام بن منبه عن أبي هريرة : عن النبي صلى الله عليه و سلم قال (إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث ولا تحسسوا ولا تجسسوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا ولا تباغضوا وكونوا عباد الله إخوانا)

10- Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Zandan sakının. Çünkü zanla söylenen sözler, yalanı daha çok olandır. Birbirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız, hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız. Birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz, birbirinize buğz ve düşmanlık da etmeyiniz. Ey Allah'ın kulları, birbirinizle kardeşler olunuz.³⁰³

Yukarıdaki hadiste bir ta'lil durumu bulunmaktadır. Yani, sayılan şeylerden sakınırsanız ve uzak durursanız Allah'ın kardeş kullarından olursunuz, ama sakınmaz ve yaparsanız birbirinize düşmanlar olursunuz, demektir.³⁰⁴

حدثنا عبد الله بن يوسف أخبرنا مالك عن ابن شهاب عن عطاء بن يزيد الليثي عن أبي أيوب الأنصاري : أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال (لا يحل لرجل أن يهجر أخاه فوق ثلاث ليال يلتقيان فيعرض هذا ويعرض هذا وخيرهما الذي يبدأ بالسلام)

11- Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir kimsenin din kardeşini üç geceden fazla küs bırakması helal olmaz. Öyle bir küslük ki, iki mümin birbirine kavuştukları zaman birisi yüzünü şu tarafa çevirir, diğeri öteki tarafa çevirir. Hâlbuki iki müminin hayırlısı, şu önce selâm vermeye başlayandır.”³⁰⁵

Anlık bir kızgınlıkla kalp kırmak ve küsmek bir yere kadar doğal karşılansa da bunun devam ettirilmemesi ve özellikle kızgınlık geçtikten sonra hatanın veya karşı tarafa küserek verilen eziyetin farkına varılıp hemen selam verilerek barışmaya teşebbüs edilmesi teşvik edilmiştir.

Kardeşlik ve birliğe önem veren bir toplumda küslüklerin, dargınlıkların olması Müslümanlara asla yakışmayacak bir durumdur.

حدثنا عبد الله بن يوسف أخبرنا مالك عن ابن شهاب عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة رضي الله عنه : أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال ليس الشديد بالصرعة إنما الشديد الذي يملك نفسه عند الغضب

12- Hz. Peygamber buyurdu ki: “Çok kuvvetli pehlivan, birçok güreşçileri yere serip galip olan değildir. Asıl kuvvetli pehlivan, öfkelendiği sırada nefesine sahip (ve iradesine hâkim) olan kimsedir.”³⁰⁶

حدثني إسحق حدثنا النضر أخبرنا شعبة عن سعيد بن أبي بردة عن أبيه عن جده قال : لما بعثه رسول الله صلى الله عليه و سلم ومعاذ بن جبل قال لهما (يسرا ولا تعسرا بشرا ولا تنفرا وتطاوعا)

13- Hz. Peygamber, “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve işlerde uygunluk gösterin” buyurdu.³⁰⁷

حدثنا عبد الله بن عبد الوهاب حدثنا خالد بن الحارث حدثنا شعبة عن واقد بن محمد بن زيد سمعت أبي عن ابن عمر رضي الله عنهما : عن النبي صلى الله عليه و سلم قال (ويلكم أو ويحكم - قال شعبة شك هو - لا ترجعوا بعدي كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض)

³⁰³ Buhârî, Edeb, 57.

³⁰⁴ İbn Hacer, XII, 105.

³⁰⁵ Buhârî, Edeb, 62.

³⁰⁶ Buhârî, Edeb, 76.

³⁰⁷ Buhârî, Edeb, 80.

14- Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Benden sonra birbirlerinin boyunlarını vuran kâfirlere dönmeyiniz.”³⁰⁸ Hadiste geçen “küfür” kelimesi ile ilgili âlimler çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Ancak hadisi şöyle anlamak mümkündür: Benden sonra fitneye düşüp birbirinizin boynunu vurursanız kâfirler yakışan bir iş yapmış olacaksınız.”³⁰⁹

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tevhide dayalı birlik ve kardeşliğin yerleştirilmesinde âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber’in rolü büyüktür. Onun ashâbı da, Kur’an’a ve onun sünnetine uymak suretiyle vahdetin en güzel örneklerini göstermişlerdir. Son dönemlerde yaşanan tefrikalardan, mezhep çatışmalarından, paramparça olmuş bir ümmet coğrafyasından sonra İslâm’ın istediği tevhide dayalı bir kardeşlikten bahsetmek zordur. Ancak her şeye rağmen, rehavete düşmeden, yine Kur’an ve Sünnetin rehberliğinde bu birlik ve beraberliğe dayalı kardeşliği yeniden elde etmenin mümkün olduğuna dair inancımızı korumalıyız.³¹⁰

Müslüman toplumun bireyleri, ayrılığın, parçalanmanın, İslâm’da oldukça olumsuz bir karşılığının olduğunu³¹¹ bilir ve ona göre davranışta bulunur. Müslümanlar, Kitab’a sınıksız sarılıp Hz. Peygamberin örnekliğinde yaşamının önemini bilmek durumundadırlar. Mü’minler parçaları birbirini tamamlayan bina gibi³¹² olup, birbirlerine kanları, malları ve namusları haram³¹³ olduğu gibi, kardeşlerini kıskanmayan, aldatmayan, birbirine dargın durmayan, yüz çevirmeyen kardeşler olup birbirlerine zulmetmez, hor bakmaz, birbirlerini yardımsız bırakmazlar.³¹⁴ Müslümanlar, tevhid temelinde bir kardeşliği oluşturmak için bu prensiplere riayet etmek zorundadırlar.³¹⁵

Yukarıda *Sahîh-i Buhârî*’nin Edeb bölümü çerçevesinde ele aldığımız hadislerde de açıkça gördük ki, birlik ve kardeşliğe giden yolda Hz. Peygamber’in emir ve tavsiyelerine her zamankinden fazla sarılmamızdır. Günümüz dünyasında meydana gelen birçok problemin ve felaketin temelinde de birlik ve kardeşliği zedeleyen davranışların olduğunu görmekteyiz.

Bir yaşam tarzı olarak sünnete sarıldığımızda ve temel prensipler olarak hadisleri takip ettiğimizde Müslümanların birliği, beraberliği ve kardeşliği noktasında çok ileri gideceğimizi görmek mümkün olacaktır.

³⁰⁸ Buhârî, Edeb, 95.

³⁰⁹ <http://www.ilimdunyasi.com/mucemus-sagir/peygamberimizin-ummetini-ikazi/?wap2> Erişim: 17.04.2016

³¹⁰ Bünyamin Erul, “Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yay., Ankara 2016, s. 45.

³¹¹ Âl-i İmran, 3/103-105.

³¹² Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru İhyai’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut Trs., Birr, 18.

³¹³ Müslim b. Haccâc Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-V, Tahk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyai’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut Trs., Birr, 32.

³¹⁴ Müslim, Birr, 58.

³¹⁵ Ejder Okumuş, “Tevhid ’den Vahdete İslâm Toplumunda Birlik”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, s. 118-119.

Bibliyografya

Akdoğan, Ali, “İslâm Kardeşliğinin Ahlaki Temellerinin İki Dinamiği: Sevgi Ve Saygı”, *Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı Ve Kardeşlik Hukuku” Sempozyumu (21-22 Nisan 2012) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2013, s. 265.

A‘zamî, M. Mustafa, “Buhârî”, *DİA*, VI, 368, İstanbul 1992.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-VI, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987.

Erul, Bünyamin, “Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid Ve Vahdet*, DİB Yay., Ankara 2016, s. 45.

Güler, Zekeriya, “Buhari ve el-Câmiu's-Sahih'i Üzerine”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2015, ss. 1-24.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Daru'l-fikr, Beyrut 1993.

Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu’s-sahîh”, *DİA*, VII, 116, İstanbul 1993.

Katip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut Trs.,

Koçyiğit, Talat, “İmam Buhârî ve el-Câmiu’s-Sahih’i”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: 10, Yıl: 9, Şubat- Mart 1971, ss. 19-23.

Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen*, I-V, Tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru İhyai't-türâsi'l-Arabî, Beyrut Trs.

Müslim b. Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, I-V, Tahk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Daru İhyai't-türâsi'l-Arabî, Beyrut Trs.

Okumuş, Ejder, “Tevhid ’den Vahdete İslâm Toplumunda Birlik”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yay., Ankara 2016, s. 118-119.

Sezgin, Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956.

Yıldırım, Celal, “Din Kardeşliği”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 5, Eylül Ekim 1975, ss. 267-276, s. 268.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXVIII, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2001.

<http://www.islamdahayat.com/riyaz/sovme266.html> Erişim: 17.04.2016

<http://www.ilimdunyasi.com/mucemus-sagir/peygamberimizin-ummetini-ikazi/?wap2> Erişim: 17.04.2016.

Kütüb-i Sitte’de Cemaat ve Tefrika Konusundaki Bazı Hadisler Üzerine Bir Değerlendirme

Mehmet Sait Uzundağ*

Kur’an ve Hz. Peygamberin yaşam tarzı olan Sünnet doğumumuzdan ölümümüze kadar hayatımızın her alanını etkileyen en önemli iki âmil olmuştur. Kur’an bize Hz. Peygamberin örnekliliğini sunarken Hz. Peygamber de bize toplumun huzur ve barış içinde yaşayabilmesi için bireysel ve toplumsal değerleri sıkı bir şekilde vurgulamıştır. Onun vurguladığı en önemli sosyal değerlerin başında yardımlaşma, dayanışma, birleşme, cemaatleşme, kaynaşma, komşuluk, dostluk gibi sosyal, manevî değerler gelmektedir. O birçok hadiste cemaatin önemini vurgulamış ve tefrikanın zararları konusunda herkesi uyarmıştır. O her zaman toplum fertlerinin birbirleriyle kaynaşmasını, birleşmesini ve dayanışmasını emretmiş, tefrikaya karşı müslümanların birlik halinde bulunmaları hususunu çarpıcı bir şekilde vurgulamıştır. Biz de bu bildirimizde cemaat ve tefrika konusundaki bazı hadisler³¹⁶ üzerine bir değerlendirmede bulunacağız.

Giriş

Hz. Muhammed’in Peygamberliğinden önce Araplar tevhid inancından uzak, koyu bir cehalet içinde olmaları sebebiyle, bu dönem “Câhiliyye dönemi” ya da “bilgisizlik dönemi olarak isimlendirilmiştir.”³¹⁷ İşte Hz. Peygamber tam böyle bir ortamda ahlâksızlığın, fuhşiyatın, evlat öldürmenin had safhada olduğu, ırkçılık, kabilecilik ve kavmiyetçilik fikrinin ön planda olduğu, güçlülerin zayıfları ezdiği, insanların sınıflara ayrıldığı, tefrikanın tırmandığı günlerde gelmişti. Mekke’de “Erdemliler İttifakı” (Hılfu’l-Fudûl) üyesi olarak mazlumların yanbaşımda onlara destek olan Hz. Peygamber, Medine’de ilk uygulama olarak Ensar ve Muhacirler arasında İslâm kardeşliğini ilan etmiş, ilk İslâm Devleti’nin ilk anayasasının maddelerinden biri de birlik ve beraberlik çağrısı olmuştur. Yeni Medine toplumunda ilk mesajın birlik, beraberlik ve kardeşlik çağrısı olması tesadüf değildir. Bu aşamada Allah Resulü’nün

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sait_uzundag@hotmail.com

³¹⁶ Ancak burada şunu ifade etmek istiyoruz. Bildirimizi hazırlarken Sinan Tunç tarafından 2015 yılında “Cemaat Ve Tefrika İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi” adıyla bir yüksek lisans çalışmasının yapıldığını farkettilik. O da ilgili rivayetler hakkında Kütüb-i Sitte’de cemaat ve tefrika konusundaki hadislerin genellikle birlikte ele alındığını, Kütüb-i Sitte’de yer alan hadislerin, bu konuda çarpıcı ve vurucu hakikatleri dile getirdiğini, İncelenen hadislerde; İslâm cemaatiyle birlikte olmanın gerekliliğinin ifade edildiğini, Allah’ın yardımının cemaatle beraber olduğu müjdesinin verildiğini, İslâm cemaatinden ayrılan kimsenin “cahiliyye ölümü” ile öleceği bildirilmekte ve İslâm cemaatini terk etmenin kötülüğü vurgulandığını, İncelenen on dokuz hadisten ikisi müttetekun aleyh, ikisinin Buhârî, dördünün Müslim hadisi, diğerlerinin Sünen hadisleri olduğunu, Sünen hadislerinin derecelerinin sahih ve hasen arasında değiştiğini, sadece bir hadisin zayıf olduğunu aralarında çok zayıf veya mevzû hadis bulunmadığını söylemektedir. Sinan Tunç, *Cemaat ve Tefrika İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 110

³¹⁷ Ramazan Boyacıoğlu, “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: V, sayı: 1, s. 9

yegane hedefi önce Allah ile kulları arasında tevhide yerleştirmek, sonra da inananlar arasında vahdeti yani birliği gerçekleştirmektir. Bu emeline ulaşabilmek için, çevresindeki insanların şirkten, küfürden ve cahiliyye zihniyetinden kurtarılması gerekmektedir. Tevhide dayalı bir vahdet anlayışını temin edebilmek için kalplerdeki cahiliyye taassubunun yerine iman ve takva bilincinin yerleştirilmesi elzemdir. Atalardan intikal eden âdet, gelenek ve göreneklerin bir anda terk edilmesi, takdir edileceği üzere hiç de kolay değildi. Güvenilir şahsiyetinin de etkisiyle onun davetine icabet edenler, artık hem Kur'an'ın, hem de onun en içten talebeleri oldular. Her geçen gün etrafında çoğalan bu genç dostlarının iman ve ihlas ile dolan kalplerini Allah Resulü, Kitab ve Hikmet potasında eritti. Kin, öç alma, nefret ve intikam hisleriyle katılaştırmış kalpler, Allah Resulü'nün verdiği eğitim ile yufkalaştı; rikkat kazandı ve aşkla, muhabbetle doldu. Mekke yıllarında yaşadıkları, adına "sabır" denilen "var olma mücadelesi", işkence, boykot, hicret vb. tecrübelerle olgunlaştı. İslâm kardeşliğinin yanı sıra, Medine'de gerçekleştirdikleri "kardeşlik projesi" ile hem EvHazrec arasındaki uzun yıllardır devam edegelen derin düşmanlıklar giderildi, hem de Ensar-Muhacirler arası kalplerin telifi başarıyla sonuçlandı. Artık Allah Resulü'nün örnekliliği ve önderliğinde oluşturulan Müslümanların birliği Kur'an'ın ifadesiyle "Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf tutmuş" vahdet toplumuna dönüşmüştü.³¹⁸ O dağınık ve paramparça bir halde yaşamış olan insanlığı ve Arap yarımadasını bir ve beraber hareket etmeleri için gayret etmiş, hayatının bütün safhalarında gösterdiği gibi hadislerinde de müslümanlar arasındaki ayrılık ve tefrikayı kınamış, Müslümanların bir ve beraber olmalarını teşvik etmiştir. Kütüb-i Sitte'de yer alan hadisler, bu hakikatleri apaçık bir şekilde dile getirmektedir. İlgili hadislerde İslâm cemaatiyle³¹⁹ birlikte olmanın gerekliliği ifade edilmiş, Allah'ın yardımının cemaatle beraber olduğu müjdesi verilmekte, tefrika şiddetle yasaklanmaktadır.

Biz de burada Kütüb-i Sitte'de cemaat ve tefrika konusundaki bazı hadisler üzerine bir değerlendirmede³²⁰ bulunacağız.

³¹⁸ Bünyamin Erul, *Hz. Peygamber ve Tevhid*, DİB Yay., Ankara, 2016, s. 41-42.

³¹⁹ Tebliğ boyunca zikredilecek olan Cemaat, Topluluk kavramlarından maksat herhangi bir cemaat olmayıp topyekün Müslümanları ifade eden bir topluluktur.

³²⁰ Ele alınan rivayetler hakkında detaylı bir şekilde sened ve metin tenkidi yapılmayacaktır. İlgili rivayetlerin her biri hakkında ayrıca sened ve metin tenkidi yapılması gerektiğini düşünüyoruz ancak biz burada daha çok rivayetler hakkında varsa alimlerin görüş ve değerlendirmelerini vermekle yetinip bu rivayetlerden yola çıkmak suretiyle cemaat ve tefrika konusunda genel bir bakış açısını ortaya koymayı düşünüyoruz. Harun Reşit Demirel Bazı Fiten, Melahim Ve Siyasi Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi adlı makalesinde şöyle demektedir: "Konuyla ilgili haberleri bu yorumlar çerçevesinde incelediğimiz zaman bir takım sahabe ve tabii'nin indî yorum ve düşünceleri ve ehl-i kitap sözleri, daha sonraki dönemlerde hadis hüviyetine bürünmüştür, denebilir. İslâm tarihçileri ve siyasi tarihçilerde yakından ilgilendiren bu rivayetlerin tek tek ele alınıp, kendisinden önce bu konuları işleyen ehl-i kitap rivayetleri de göz önüne alınarak bir değerlendirilmeye tabi tutulması şu anda sahip olduğumuz İslâm kültür ve düşünce tarihinin kökenlerini, gelişimini ve İslâm toplumundaki yerini belirlememiz açısından oldukça önem arz edeceği kanaatindeyiz." Harun Reşit Demirel, "Bazı Fiten, Melahim Ve Siyasi Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 YIL: 2000, s. 121.

1. Cemaat Halinde Yaşamayı Vurgulayan Hadisler

Cemaat; toplamak, bir araya getirmek anlamındaki cem' (جمع) mastarından türeyen Arapça bir isim olup sözlükte “insan topluluğu” manasına gelir.³²¹ İbn Manzur (ö.711/1311), tefrika ve ayrılığın zıttı olan “ictima” dan,“cemaat'l-müteferrik” dağınık olan kısımları, parçaları birbirine kattı anlamında ve insan topluluğunun ismi olan “el-cem” den türemiş olduğunu ifade etmektedir. Cem' kelimesi insan topluluğunun ismidir. Cemaat kelimesi de cem' gibi “insan cemaatinin (topluluğunun) ismidir”.³²² Ragıb el-İsfahanî (ö.425/1034);“Bir şeyin bir kısmını diğerine yaklaştırarak onları birleştirmek” anlamını vermektedir.³²³ Buradaki tanımlar farklı olsa da bu tanımların ortak noktası aynı duygu ve düşüncüyü paylaşan insan topluluğudur.Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v)'in yaptığı uyarılar, yol gösterici tavsiyeleri çok önemlidir. Ümmetin birliğine ve İslâm kardeşliğine son derece önem veren ve bunu sürekli vurgulayan Peygamberimiz, cemaat halinde yaşamayı sıkı bir şekilde vurgulamış, tefrikadan da sakındırmıştır. Örneğin Buhârî Kitabü'l-Fitende³²⁴ şöyle bir hadis nakletmiştir. Huzeyfe b. el-Yeman (ra) anlatıyor: İnsanlar Rasûlullah'a hayır hakkında soruyorlardı. Ben ise bana erişir korkusuyla kötülük hakkında sorardım. Birdefasında:“Ya Rasûlallah! Biz bilgisizlik içinde kötü durumdaydık. Allah bize buhayrı getirdi. Bu hayırdan sonra bir şer var mıdır?” diye sordum. Rasûlullah (sav):“Evet, vardır!” diye buyurdu. Ben: “O şerden sonra bir hayır var mıdır?” dedim. Rasûlullah (sav) “Evet, içinde bulanıklık bulunan bir hayır olacaktır” buyurdu. Ben: “Onun bulanıklığı nedir?” diye sordum. Rasûlullah (sav): “O devirde gelecek bir zümre, benim sünnetim ve yolumun dışında bir yoldan gideceklerdir. Sen onların bazı tavırlarını kabul edecek, bazıları yadırgayacaksın,” buyurdu. Ben: “Ya Rasûlallah! O hayırdan sonra şer var mıdır?” diye sordum. Rasûlullah: “Evet vardır. O devirde birtakım davetçiler halkı cehennem kapılarına çağıracaklardır. Her kim onların davetine icabet ederse onu cehenneme atacaklar,”buyurdu. Ben: “Ya Rasûlallah! Bu davetçileri bize tanıtsanız!” dedim. Rasûlullah (sav): “Onlar bizim milletimizin insanlarıdır. Bizim dillerimizle konuşurlar,” buyurdu. Ben “Ya Rasûlallah! O zamana yetişirsem nasıl hareket etmemi emredersiniz?” dedim. Rasûlullah (sav): “Müslümanların topluluğundan ayrılma ve onların idarecilerine itaat et!” buyurdu. Ben: “Ya Rasûlallah! Onların bir topluluğu ve başlarında idarecileri yoksa?” dedim. Rasûlullah (sav):

³²¹ Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensarî Ebu'l-Fazl İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Dâr Sadır,Beyrut, 1990; VIII, 53-57.

³²² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 53-57

³²³ Hüseyin b. Muhammed er-Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytenî, VI. bsk., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010; s. 96, 97

³²⁴ Fitene hadislerinin kaynaklarına tafsilatlı bir şekilde temas edilmeyecek, nakledilen hadislerin sıhhatine ilişkin tartışmalara girilmeyecektir

- “Bu takdirde bu fırkaların hepsinden –senin açısından bir ağaç kökünü ısırarak gibi zor olsa bile- uzak dur. Artık ölüm sana erişinceye kadar bu tavır üzere bulun!” buyurdu.³²⁵ Bu rivayetle ilgili olarak İbn Hacer şöyle demektedir: “Biz (vaktiyle) cahiliye döneminde ve kötülük içindeydik.” sözü ile İslâm’dan önce küfür içinde olduklarına, birbirlerini öldürüp, birbirlerinin mallarını yağmaladıklarına ve çirkin fiilleri işlediklerine işaret etmektedir. “Sonra Allah (cc) bize bu hayrı getirdi.” Yani bize imanı, düzgün hali veya çirkin fiillerden kaçınmayı nasip etti.³²⁶

Kadı İyaz (ö.544/1149) şöyle demektedir: Hadiste yer alan “birinci kötülük”ten maksat, Hz. Osman’dan sonra meydana gelen fitnelerdir. Ondan sonra meydana gelen hayırdan maksat Ömer b. Abdülaziz (ö.101/720) zamanında görülen iyi icraatlardır. “Tanıdığım ve yaptıklarına tepki koyduğum kimseler” den maksat Ömer b. Abdülaziz’den sonrakilerdir. Onların içinde sünnete, adalete yapışanlar olduğu gibi bidat’a davet eden ve insanlara zulmeden kimseler de vardı. Bizde şunu ekleyelim: Öyle anlaşılıyor ki hadisteki “birinci kötülük”ten maksat, Rasûlullah’ın (sav) işaret ettiği ilk fitnelerdir. “Hayır” dan maksat ise insanların Hz. Ali ve Muaviye etrafında toplanmalarıdır. “Dehan” kelimesi ile kastedilen, Irak’ ta Ziyad örneğinde olduğu gibi onların zamanındaki bazı valiler ve hariciler örneğinde olduğu gibi bazı kimselerin muhalefetidir. “Cehennem kapıları üzerindeki davetçiler”, Harici ve başkalarından olmak üzere iktidarı talep eden kimseler demektir.³²⁷

Hz. Peygamber (sav); “Müslümanların topluluğundan ayrılma ve onların idarecilerine itaat et,” sözüyle buna işaret etmektedir. Yani Müslümanların idarecileri zâlim bile olsa onlardan ayrılma, demektir.

“Bir ağaç kökünü ısırarak gibi ...” Bu ifade Müslümanların topluluğuna bağlanmanın ve asi bile olsalar onların hükümdarlarına itaat etmenin gerektiğinin kinayeli anlatımıdır.³²⁸

Beyzavî (ö. 685/1286)’ye göre; Hadisin manası şudur: Yeryüzünde halife yoksa uzlete çekil ve zamanın sıkıntılarını üstlenmek için sabırlı ol. “Ağaç kökünü ısırma.” tabiri, meşakkat çekmenin kinayeli anlatımıdır.³²⁹

İbn Battal (ö. 449/1057) şöyle der: Bu hadis müslümanların topluluğuna yapışmanın ve zâlim idarecilere isyan etmemenin gerekliliği konusunda fıkıh bilginlerine delil olmuştur. Zira Hz. Peygamber (sav) diğer zümreyi “Cehennem kapıları üzerindeki davetçiler” olarak nitelemektedir. Rasûlullah (sav) onlar hakkında birinci zümre hakkında kullandığı gibi “Onları tanırsın, bazı hareketlerine tepki gösterirsin,” dememiştir. Onların bu şekilde olmaları, hak üzere olmamalarından başka bir sebebe dayanmamaktadır. Bununla birlikte Rasûlullah(sav) topluluktan ayrılmamayı emretmiştir.³³⁰

³²⁵ Buharî, Fiten 11; Müslim, İmare 13; İbn Mace, Fiten 13.

³²⁶ İbn Hacer, Fethu’l-Barî, XIII, 35.

³²⁷ İbn Hacer, Fethu’l-Barî, XIII, 35-37.

³²⁸ İbn Hacer, Fethu’l-Barî, XIII, 35-37.

³²⁹ İbn Hacer, Fethu’l-Barî, XIII, 35-37.

³³⁰ İbn Hacer, Fethu’l-Barî, XIII, 35-37.

Taberî şöyle demiştir: Hadisteki emir ve “topluluk” hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu emir, vücup ifade eder, topluluk ise Müslümanların çoğunluğudur demişlerdir. Taberî, daha sonra Muhammed b. Sirin’in bir haberine yer vermiştir. Buna göre İbn Mesud (ra), Hz. Osman (ra) öldürülünce ne yapacağını soran kimseye “Cemaate sarıl. Çünkü Allah, Muhammed ümmetini sapıklık üzere bir araya getirmez.” tavsiyesinde bulunmuştur. Bir başka grup ise “Topluluk” tan maksat, sahabelerdir, onlardan sonraki nesil değildir derken, bir diğer grup onlardan maksat ilim ehlidir, çünkü Allah âlimleri halka hüccet ve delil olarak yaratmıştır. İnsanlar dini hususlarda onlara uyarlar demişlerdir.

Taberî’ye göre doğru olan mana şudur: Haberden maksat, idareci olması hususunda ittifak edilen kimseye itaat üzere olan topluluktan ayrılmamak gerekir. Böyle bir idareciye uymaktan vazgeçen kimse cemaatten ayrılmış demektir. Taberî şöyle devam eder: Hadisten anlaşıldığına göre insanların idarecileri yoksa ve zümrelere, hiziplere ayrılmışlarsa kişi bu fırkalardan herhangi birine uymaz, kötülüğe düşmek korkusuyla gücü yetiyorsa bunların tümünden uzak durur.³³¹

Diğer bir rivayet şöyledir: İbn Ömer’den (ra) rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu:

“Allah benim ümmetimi -veya Muhammed ümmetini- sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir. Allah’ın yardımı cemaatle beraberdir. Her kim cemaatten ayrılırsa Cehenneme ayrılmış olur.”

Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir. Tirmizî: Bu hadis bu vechiyle garibdir, demiştir.³³² Süyûtî *el-Camiu’s-Sagîr*’de hadis için *hasen* remzini kullanmıştır.³³³ Ancak Münavî’nin nakline göre; İbn Hacer, hadis ricalinin sahih hadis ricali olduğunu ama hadisin iztirab ile ma’lûl olduğunu ifade etmiştir.³³⁴ Sehavî’ye göre; metni meşhur bir hadis olup pek çok isnadları, merfû-mevkuf müteaddit şahidleri bulunmaktadır.³³⁵

Bu hadisteki “Allah benim ümmetimi -veya Muhammed ümmetini-sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir”, ifadesi ile Hz. Peygamber’in ümmetinin büyük çoğunluğunun hak çizgiden, doğru yoldan ayrılmayacağı vurgulanmaktadır. Hadisteki; “Her kim cemaatten ayrılırsa Cehennem’e ayrılmış olur,” ifadesi ile cemaatten ayrılan kimsenin Cehennem’lik olacağı ya da kafir olacağı anlamı anlaşılmalıdır. Burada İslâm cemaatinden ayrılıp kendi şahsî görüşlerini beğenen kimsenin tehlikeli bir mecraya girdiği ifade edilmektedir. Her kim cemaatten ayrılırsa Cehennem’e ayrılmış olur, lafzı şu manayı ifade etmektedir: Dünyada iken hakkın yanında olan dolayısıyla

³³¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Barî*, XIII, 35-37.

³³² Tirmizî: Fiten 7.

³³³ Münavî, *Feyzü’l-Kadîr*, II, 271, hadis no: 1818.

³³⁴ Münavî, *Feyzü’l-Kadîr*, II, 271, hadis no: 1818.

³³⁵ Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *el-Makasidü’l-Hasene fi’l-Ehâdisi’l-Müştehirale’l-Elsine*, tashih: Abdullah Muhammed es-Siddîk ve takdim: Abdülvehhab Abdüllatif, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1.bsk, 1399/1979; s. 460 hadis no: 1288.

Cennet ehli olacak kimselerden ayrılan kişi, ahirette de onlardan ayrılıp Cehenneme atılır.³³⁶

Abdullah b. Mübarek, cemaati şu şekilde tarif etmiştir: “Adil bir imam veya ilim sahibi bir insanın başkanlığında İslâm’ın esaslarının uygulandığı topluluktur. İslâm garip başlamıştır ve garip olarak devam edecektir. Dolayısıyla İslâm cemaatini teşekkül ettiren temel unsurlar ilim ve adalettir.”³³⁷

Başka bir rivayet de şöyledir: Enes b. Malik’ten (ra) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ben, Rasûlullah’ın (sav) şöyle buyurduğunu işittim: “Şüphesiz benim ümmetim dalalet üzere birleşmez. Bundan dolayı siz (ümmetim arasında) bir ihtilaf gördüğünüz zamanen büyük müslüman topluluğu ile beraber olunuz.”³³⁸ Tirmizî’ye göre; bu vechiyle garib bir hadistir.³³⁹ Busîri’ye göre zayıf bir hadistir.³⁴⁰ Süyûtî ise *el-Camiu’s-Sagîr*’de hadis için *sahih* remzini kullanmıştır.³⁴¹ Ancak Münavî’nin nakline göre; İbn Hacer, hadisin senedindeki ravilerden Ebu Halef hakkında; *zayıftır*, dediğini nakletmiştir.³⁴² Elbanî de hadise *zayıf* hükmünü vermiştir.³⁴³

Ümmetin içerisinde daima bid’atı sünnetten, batılı haktan ayırt etme kabiliyetinin var olduğu bu hadiste bildirilmiştir, ayrıca cemaatten ayrılmama ve ihtilafa düşmeme temaları işlenmiştir. Hadiste sözü geçen büyük müslüman topluluğundan maksat, sayıları az bile olsa, sünneti istikamet ediniş ona sınıksız sarılan kimselerdir. Bunların başında ise insanlara sünnetin ve bid’atin ne olduğunu, İslâm’ın hükümlerini ve peygamberin yolunu anlatan İslâm alimleri gelmektedir.³⁴⁴

Bu konuda burada zikredeceğimiz son hadis ise şöyledir: İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah’ın yardımı cemaatle beraberdir.” Hadisi Tirmizî rivayet etmiştir. Tirmizî’ye göre; *hasen garib* hadistir.³⁴⁵ Süyûtî de *el-Camiu’s-Sagîr*’de hadis için *hasen* remzini kullanmıştır.³⁴⁶ Ancak Münavî bunu kabul edilemeyeceğini ifade etmiş, senedindeki Selman b. Süleyman ve İbrahim b. Meymîn sebebiyle zayıf olduğunu söylemiş, ancak İbn Hacer’in; “Hadisin pek çok şahidleri vardır. Aralarında mevkuf ve sahih olanlar da bulunmaktadır,” ifadesini nakletmiştir.³⁴⁷

Burada Ümmetin hak yol üzerine yürüyen topluluğu Allah’ın koruması altındadır, dolayısı ile onlardan ayrılmamak gerekir. Ayrıca bu hadis, icma’ın İslâm

³³⁶ İbnü’l-Arabî el-Malikî, *Aridatü’l-Ahvezî Şerhu Süneni’t-Tirmizî*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts; IX, 11.

³³⁷ İbnü’l-Arabî, *Aridatü’l-Ahvezî*, IX, 11.

³³⁸ Tirmizî, Fiten 7; İbn Mace, Fiten 8.

³³⁹ Tirmizî, Fiten 7.

³⁴⁰ Busîri, *Misbahu’z-Zücâce*, II, 289.

³⁴¹ Münavî, *Fezû’l-Kadîr*, II, 431, hadis no: 2221.

³⁴² Münavî, *Fezû’l-Kadîr*, II, 431, hadis no: 2221.

³⁴³ Elbanî, *Daifu’l-Cami’-s-Sagîr*, s.261 hadis no:1815.

³⁴⁴ Safa ed-Davi Ahmed el-Adevi, *İhdaü’d-Dibace bi-Şerhi Süneni İbn Mace*, Daru’l-yakin, 1428/2007; V, 291.

³⁴⁵ Tirmizî, Fiten 7.

³⁴⁶ Münavî, *Fezû’l-Kadîr*, VI, 459, hadis no: 10.004.

³⁴⁷ Münavî, *Fezû’l-Kadîr*, VI, 459, hadis no: 10.004.

hukukunun kaynaklarından olduğuna dair delillerden biri olarak zikredilmiştir.³⁴⁸ Cemaat şuuru, güzellikleri toplumla paylaşmak, İslâmı toplum bünyesinde yaşamaktır, inananları kardeş bilmek, imandan mahrum olanları da Allah'ın yarattığı varlık olmaları açısından insanî muameleyle layık, hidayete aday kimseler olarak kabul etmektir.³⁴⁹ Şimdi de tefrikadan sakındıran bazı rivayetler üzerinde duralım.

2. Tefrikadan Sakındıran Hadisler

Tefrika lügatta ihtilaf, ayrılık, uymayıp, uymama, anlaşmazlıklar, ayrılıklar gibi manalara gelirken³⁵⁰ terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade eder.³⁵¹ İnsanlar arasında fikri ihtilaf bazı sınırlar içinde doğal karşılanırsa da sosyal ayrılıklar toplumsal hayatın yapısını sarsacağı, müslüman topluluğu parçalara ayırıp onların şevket ve kudretini zaafa uğratacağı için haramdır.³⁵²

Hadislerde de tefrika kınanır, müslümanların birlik halinde bulunmaları hususu vurgulanır.³⁵³ Kütüb-i sittede tefrika ile ilgili birkaç hadis bulunmaktadır: Bu rivayetlerden biri şöyledir:

Cabir (ra) anlatıyor: “De ki: O size üstünüzden bir azap göndermeye kadirdir,”³⁵⁴ âyeti inince Rasûlullah (sav):

- “Ey Rabbim, Senin zatına sığınırım!” dedi.

“ O, yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye kadirdir” âyetini müteakip:

- “Ey Rabbim, Senin zatına sığınırım!” dedi.

“Veya sizi birbirinize katıp size birbirinizin hıncını tattırmaya kadirdir,âyetini müteakip de Rasûlullah (sav):

- “Bu iki haslet, yani birbirine katmak ve azap tattırmak (kökünün kazılmasından ve Allah azabı ile intikam alınmasından) daha hafiftir –yahut- daha kolaydır-!” buyurdu..³⁵⁵ Ebu Ubeyd'e (ö. 224/838) göre “şiya'an” “firkalar” anlamına gelir. Taberî, Ali b. Ebi Talha kanalıyla İbn Abbas'ın “şiyean” lafzını “birbiri ile çatışan arzular” olarak yorumladığını nakletmiştir. Kitabı'l-i'tisam'da, (هذا هونأوهذا أيسر) “Bu hafiftir” veya “daha kolaydır” ifadesi, (هاتأوهناوهذا أيسر) “Bu ikisi daha hafiftir” veya “daha kolaydır,” şeklinde geçmektedir. Bununla Müslümanların birbirine düşmesi ve kiminin hıncının kimine tattırılması kastedilmiştir.³⁵⁶

İbn Merdûyeh (ö.498/1104) Cabir (ra)'den gelen hadisi açıklayan İbn Abbas(ra) rivayetini nakletmiştir. Söz konusu rivayete göre; Hz. Peygamber (sav) şöyle

³⁴⁸ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el- Mübarekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut; VI, s. 286.

³⁴⁹ Sinan Tunç, agt., s. 78.

³⁵⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1962, s. 501.

³⁵¹ Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *DİA*, XL, 279.

³⁵² Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi-Giriş*, İstanbul, 1981, s. 100.

³⁵³ Tuncay Başoğlu, “Tefrika”, *DİA*, XL, 279.

³⁵⁴ En'am, 6/65.

³⁵⁵ Buharî, İ'tisam, 11.

³⁵⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 291-292.

buyurmuştur: “Ümmetinden dört şeyi kaldırması için Allah’a yalvardım. Onlardan ikisini kaldırdı, ikisini ise kaldırmayı kabul etmedi. Allah’tan ümmetime gökten azap yağdırmasını, onlara yere batırma cezası vermesini, birbirlerine düşürmesini, bir kısmının hıncının bir kısmına tattırmamasını istedim. Allah (cc) ümmetimin gökten azap yağması ve yere batırılarak cezalandırılmasını kaldırdı. Ancak diğer ikisini kaldırmayı kabul etmedi.” Bu rivayetten âyetin “üstünüzden ve ayaklarınızın altından” kısmı ile ne kastedildiği anlaşılır. Ayrıca “ya da sizi birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya” kısmının anlamı desteklenmiş olur. İbn Merdûyeh, bu rivayetten daha açık başka bir rivayet daha nakletmiştir. Söz konusu hadis, Übeyy b. Ka’b’dan (ra) gelmektedir. Buna göre Hz Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: gökten azap yağdırmak, yere batırmaktır.³⁵⁷

Üstten gönderilecek azap, Lut kavminin, Fil sahiplerinin başlarına inen taş yağdırma, Nuh kavminin su tufanı gibi azaplardır. Alttan gelecek azap da Karun’un yere batması, Firavun’un suyla helâki ve deprem gibi azaplardır. Bazı âlimler yukarıdan gelecek azabı sultanların, devlet başkanlarının ve iş başındaki büyük devlet adamlarının zulümleri ile, aşağıdan gönderilecek azabı da ayak takımının çapulculukları ile tefsir etmişlerdir.³⁵⁸

Gerek baştaki idarecilerin zulmü, gerek ayak takımının toplum düzenini bozacak bir hale gelmesi, bir toplumun harap olmasına sebep olan en büyük azap vefelakettir. Bu azaplar doğrudan doğruya Allah tarafından gönderildiği için, Peygamber’imiz (sav) bunların her birinden Allah’a sığınmıştır. Âyetteki üçüncü azap, yani bir milletin birbirine zıt fırkalara ayrılıp, ihtiras ve ihtilaf gayreti ile birbirlerine girmeleri, birbirlerinden intikam almaya kalkışmaları da büyük bir afet ve ilahî azaptır. Bu azap, kulların birbirlerine saldırmaları ile meydana geleceği için, Peygamber (sav): “Bu Allah’ın semavî ve arazî afetlerinden daha hafiftir yahut daha kolaydır” buyurmuştur.³⁵⁹

Tefrikanın, gruplara bölünmenin ve insanların birbirlerine düşmesinin bir azap olarak nitelendirildiği âyete dikkat çekilmesi ve Peygamberimiz’in ümmeti içinde tefrika çıkmaması ve ümmetin birbirine düşmemesi için dua etmesi ve bunu ashabına anlatması tefrikanın büyük bir felâket olduğuna işaret etmektedir. Ümmetin birliği, Allah Rasûlünün dileğidir. Ümmetin vahdeti için dua eden Hz. Peygamber’in ümmeti de bu konuda dua edecek ve birliğin temini için gerekli manevî tedbirlere başvuracaktır.³⁶⁰

Diğer bir rivayet şöyledir: Ebu Hureyre’den (ra) rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Hiç şüphe yok ki, Allah sizin için üç şeye razı olur; üç şeyden razı olmaz. Sizin; kendisine ortak koşmaksızın ibadet etmenizden, Kur’an’a sarılıp etrafında toplanmanızdan, tefrikaya düşmemenizden razı olur. Ve sizin; dedikodu yapmanızdan, çok sormanızdan, malınızı meşru olmayacak şekilde kullanıp israf etmenizden razı olmaz.” buyurdular.³⁶¹

³⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 291-292.

³⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 291-292.

³⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 291-292.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, VII, 291-292.

³⁶¹ Müslim, Akzıye, 30.

Âlimlerin beyanına göre; Allah'ın (cc) rızasından murat emri ve sevabıdır,keraheti de yasakları ve cezasıdır. Yahut rızası: Bazı kullarına sevap murat etmesi;keraheti de azap murat etmesidir. Allah'ın (cc) ipine sarılmaktan maksat: Ahdinde durmak ve Allah'ın (cc) kitabına tabi olmaktır. Hahl: İp demektir. Ahid, emân, vuslatve sebebe de hahl denir. Kelimenin bu anlamlarda kullanılması yine ip manası ile alakalıdır. Araplar başları dara düştüğü zaman ipe tutunarak kurtuldukları,amaçlarına ulaştıkları için kelime bu manalara da istiare edilmiştir.³⁶²

Tefrikaya düşmemekten maksat: İslâm birliği ve cemaatini korumaktır.İslâm'ın bu büyük kaidesi gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse birçok hadis-i şeriflerde emir ve beyan buyurulduğu halde maalesef müslümanlar arasına düşmanları tarafından çeşitli yollarla tefrika sokulmuş, yüz yıllar boyunca çığ gibi büyüyen bu büyük bela günümüze kadar gelmiş, günümüzde de en korkunç, en tahripkâr bir kanser mahiyetini almıştır.³⁶³

Başka bir hadiste Hz. Peygamber'inşöyle buyurduğu nakledilir: “Ben size Allah'ın bana emrettiği beş şeyi emrediyorum: “Kabul, İtaat, Cihad, Hicret ve Cemaat. Kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslâm bağıını boynundan çıkarmış olur,ancak cemaate tekrar dönerse o zaman başka. Kim cahiliye davası iddia ederse Cehennem'lik kimselerdendir.”Bunun üzerine bir adam:

-Ey Allah'ın Rasûlü!. Bu kimse namaz kılsa da oruç tutsa da aynı mıdır? Diyesordu. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu:

-“Namaz kılsa da oruç tutsa da durum aynıdır. Siz, (müslümanlar olarak) size“Müslümanlar”, “Mü'minler” ve “Allah'ın Kulları” isimlerini veren Allah'ındavasını dava edinin.”

Hadisi Tirmizî *Sünen*'inde tahrir etmiş; bu hadis, *hasen sahih garip* bir hadistir, demiştir.³⁶⁴

et-Tîbi (ö.743/1343) der ki: Cemaatten murad, sahabe ve ondan sonra gelen tabiin ve tebe-i tabiin topluluğudur. Yani Hz. Peygamber (sav); “Bensize bu topluluğun gittiği yoldan gidip onların yoluna sınıksız sarılmanızı ve onların yoluna girmenizi emrediyorum,” buyurmaktadır. Bu cemaate sarılmayı emretmesinin illetini hadisi şerifin devamı şöyle açıklıyor.³⁶⁵“Zira kim bu cemaatten veya gittiği yoldan bir karış (en ufak bir şekilde dahi olsa) ayrılırsa, İslâm bağıını boynundan çözmüş olur.”

Hadiste geçen “Ribka” kelimesi, aslında hayvanların boynuna bağlanılan ip,yular anlamında kullanılmaktadır. Burada İslâm için istiare yapılmıştır. Yani Müslüman kendisini İslâm dininin hududuna, ahkâmına, emir ve yasaklarına o bağile bağlanıyor denilmektedir. Cemaatten ayrılan, tövbe edip tekrar dönmesi halinde kendisini tekrar İslâm bağı ile bağlamış olur.³⁶⁶

Tefrika konusunda zikredeceğimiz başka bir hadis ise şöyledir:

³⁶² Davudoğlu, *Müslim terc.*, IV, 155.

³⁶³ Davudoğlu, *Müslim terc.*, IV,156.

³⁶⁴ Tirmizî, Emsal, 3.

³⁶⁵ Mübarekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 131.

³⁶⁶ Mübarekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 131.

Ebu Zerr'den (ra) rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöylebuyurmuştur: “Her kim (İslâm) cemaatinden bir karış kadar uzaklaşırsa (o kimse)boynundan İslâm boyunduruğunu çıkarmış olur.”³⁶⁷

İslâm toplumundan alakayı kesmek, İslâm cemaatinin inancına ters düşmek ve İslâm devlet başkanına haksız yere isyan etmekle olur. Nitekim bir hadis-i şerifte:“Her kim taatten çıkar ve cemaatten ayrılırsa cahiliyet ölümü ile ölür...”³⁶⁸ buyurulmuştur. Fasık ve zâlim âmirler masiyeti emretmedikleri sürece onlara itaat vacibtir.”³⁶⁹

Nitekim bir hadis-i şerifte: “Dinler ve emrine itaat edersin. Sırtın dövülse ve malın alınsa bile,”³⁷⁰ buyurulmuştur. Binaenaleyh Kitap ve Sünnete bağlı İslâm müctehidlerinin yönlendirdiği İslâm toplumunu reddederek ayrılan kişi, aynı zamanda İslâm ile ilgili manevî bağını da koparmış olacağından inancını tehlikeye sokmuş demektir. Bu kimse her zaman İslâm dairesinden çıkma tehlikesiyle karşı karşıyadır.Ebu Davud, konumuzun en önemli delilini teşkil eden bu hadis-i şerifte, haricilerin İslâm'ın dördüncü halifesi olan Hz. Ali'ye karşı çıkmalarında Hz. Ali'nin yönlendirdiği İslâm toplumundan ve bu yüzden de İslâm dairesinden çıktıklarına bir işaret bulunduğuna inandığı için bu hadisi Haricîlerin öldürülmesi başlığı altına yerleştirmiştir.³⁷¹

Konumuzla ilgili son rivayet ise şöyledir: Enes bin Malik (ra) dan rivayet edildiğine göre; Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: “İsrail oğulları yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş ikifırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi ateştedir. Yalnız bir fırka ateşte değildir. O da(Allah Rasûlü'nün ve ashabının yolunda olan) cemaattir.”³⁷² Hadisi İbn Mace *Sünen*'inde rivayet etmiştir. Busîrî'ye göre, isnadında tenkit vardır. Ebu Davud ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde hadisin şahidleri vardır.³⁷³

Hadis-i şerifte kastedilen ve yerilen ayrılıklar, inançta meydana gelen ayrılıklar ve bölünmelerdir. Amelde ve teferruatta meydana gelen ayrılıklar ve bölünmeler değildir. Çünkü amelde meydana gelen farklı görüşler İslâm'da yerilmemiş, bilakis övülmüştür. Esasen İslâmî manada yapılan ictihatlar neticesinde meydana gelen amelî ayrılıklar aslında değil, sadece ayrıntılarda meydan gelmiş olmaları cihetiyle bunlar kökte yine bir olduklarından amelî farklılıkları gerçek manada bir ayrılık veya bölünme olarak kabul etmek doğru değildir. Zira zahirde ayrı gibi görünen bu ayrılıklar aslında birleşmektedirler.Bir başka ifadeyle İslâm'ın yapısında bulunan fikrî hareketliliğin doğurduğu ve sadece ayrıntılarda kendini gösteren bölünmeleri bir aslında birleştirmek mümkündür. Dolayısıyla bu nevi fırkalar arasında herhangi bir nefretleşme ve tekfir söz konusu değildir.³⁷⁴ 73 fırka ile ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir. Mevlüt Özler, 73

³⁶⁷ Ebu Davud, Sünnet 30. Hadis, Elbanî'ye göre hadis sahihtir. Elbanî, *Sahihu'l-Camii's-Sagîr*, II, 1094, hadis no: 6410.

³⁶⁸ Müslim, İmare 13.

³⁶⁹ Davudoğlu, *Müslim terc.*, IX, 17.

³⁷⁰ Müslim, İmare, 13.

³⁷¹ Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebi Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay. İstanbul, 2012, XV, 579.

³⁷² İbn Mace, Fiten, 17.

³⁷³ Busîrî, *Misbahu'z-Zücâce*, II, 296.

³⁷⁴ Sinan Tunç, agt., s. 106.

fırka ile ilgili hadisleri, farklı rivayet şekillerini dikkate alarak 4 gruba ayırır:1. Ümmetin sadece kaç fırkaya ayrılacağını haber veren rivayetler (Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nîsâbü'rî, Beyhakî, İbn Hibbân), 2. Bir fırkanın Cennette, diğerlerinin Nârda olacağını ifade eden rivayetler (Dârimî, Ahmed b. Hanbel), 3. Cennette olacak fırkanın belirleyici kimliğini açıklayan rivayetler (Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel, Nîsâbü'rî), 4. Tüm fırkaların Cennet'te, sadece birinin Cehennem'de olacağını bildiren rivayetler³⁷⁵ (Aclûnî, Suyûtî, Aliyyü'l-Kârî, İbn Arrâk).³⁷⁶

Ahmed Keleş ise, 73 fırka hadislerini 5 grupta değerlendirir. Buna göre, 1. Ümmetin çeşitli fırkalara ayrılacağını haber veren rivayetler, 2. Hangi fırkanın Cennetlik veya cehennemlik olduğunu bildiren rivayetler, 3. Cennete girecek fırkayı tavsif eden rivayetler, 4. Cehenneme girecek fırkayı bildiren rivayetler, 5. Cemaat tabii olmayı ifade eden rivayetler.³⁷⁷ 73 fırka hadisiyle ilgili rivayet şekillerinin hiçbiri, Buhârî, Müslim ve Nesâî'de yer almamaktadır. Bir kısım rivayetlerde,³⁷⁸ Yahudiler ve Hristiyanlarda olduğu gibi, Müslümanlar arasında da fırkalaşmaların olacağı haber verildikten sonra, bu fırkalardan yalnızca birinin Cennet'te, diğerlerinin Cehennem'de olacağı bildirilmektedir. 73 fırkaya dair rivayetlerde cehenneme gireceklerden istisna edilen tek fırkanın “cemaat”, bu cemaatin en belirgin özelliğinin de “Rasûlullah'ın (sav) ve O'nun ashabının üzerinde buldukları yol üzere bulunmak” olduğudur. Cehennem'den kurtulacak denilen rivayetlerin ortak vurgusu. “cemaat” yani Müslümanların çoğunluğudur. Hemen her dinde görüldüğü gibi İslâm dininin mensupları da farklı mezheplere ayrılmışlardır.³⁷⁹ Bu mezhepler, Ethem Ruhi Fıglalı'nın ifadesiyle “İslâm dininin itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleridir.”³⁸⁰ Mezhep, gitmek anlamındaki Z-H-B kökünden türetilmiş bir kelime olup, “gidilen yol” anlamındadır.³⁸¹

Hz. Peygamber (sav) şu ifadeleriyle insanlık alemindeki ihtilaf gerçeğine işaret eder: “Yahudiler 71 fırkaya bölündü, Hristiyanlar 72 fırkaya, Ümmetim ise 73 fırkaya bölünecek. Biri dışında hepsi ateşte olacak. Kurtulan fırka benim ve ashabımın yolundan gidenlerdir.”³⁸² Zayıf bir rivayette ise, “biri dışında hepsi cennettedir” denilmiştir.³⁸³

73 fırka ile ilgili hadislerin sıhhat durumu hakkında hayli konuşulmuşsa da,³⁸⁴ bu fırkalara bölünme tarihi bir realitedir ve ilgili hadisler bu realitenin ifadesidir.

³⁷⁵ Sinan Tunç, agt., s. 107.

³⁷⁶ Bu rivayetler için Bkz. Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nûn Yayınevi, İstanbul 1996; s. 21-28.

³⁷⁷ Ahmet Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sy. 3, Konya, 2005, s. 25-45.

³⁷⁸ Özler, *73 Fırka Kavramı*, s. 21-28.

³⁷⁹ Sinan Tunç, agt., s. 107.

³⁸⁰ Ethem Ruhi Fıglalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay. İstanbul, 1980, s. 1.

³⁸¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I, 393-394.

³⁸² Tirmizî, İman, 18; İbn Mace, Fiten, 17; Ebu Davud, Sünne, 1, Tirmizî: Hadis hasen Sahihdir.

³⁸³ İsmail b. Muhammed el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzili'l-İlbas*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I, 150.

³⁸⁴ Bu konudaki görüşler için, Bkz. Özler, *73 Fırka Kavramı*, s. 29-39.

Hadislerin sıhhati kabul edildiğinde “73 fırkadan muradın ne olduğu?” meselesi karşımıza çıkar.³⁸⁵ Bu konuda başlıca iki görüş vardır:³⁸⁶

a) 73 fırka ifadesini hakikat anlamında kabul edenler. Bunlar başlıca itikadi fırkaları dikkate alırlar ve bunlardan çıkan tali kollarla 73 fırkaya tamamlarlar. Bufirkaların başlıcaları, “Hariciler, Şia, Mutezile, Cebriye, Mürcie”dir. Bunlar ve bunlardan çıkan fırkalarla 73 rakamına ulaşmaya çalışan müellifler arasında tam bir ittifak yoktur.³⁸⁷

b) 73 fırka ifadesini kesretten kinaye olarak görenler. Arapçada 7, 70, 700 gibi ifadeler çokluk ifade eder. Mesela, “yedi sema”³⁸⁸ “yedi deniz”,³⁸⁹ “onlar için 70 defa da istiğfar etsen, Allah onları affetmeyecek.”³⁹⁰ “İman 70 küsur şubedir”³⁹¹ tarzındaki naslarda bunu görebiliriz.

73 fırkadan her biri kendini “fırka-i naciye” yani kurtulan fırka olarak kabuleder.³⁹² Fığlalı’nın yorumuyla, “nasıl bugün siyasi partiler devleti ve milleti en iyi kendilerinin yönetebileceğini söylüyor ve bu işin gerektirdiği “en doğru fikrin” kendi partilerince ortaya konduğunu iddia ederek iktidar için hesaplar yapıyor, taraftar kazanma yollarını arıyorlarsa, İslâm tarihinde gördüğümüz fırkalar da, en iyi ve en doğru fırkanın kendileri olduğunu ileri sürmüş ve sürmektedirler.”³⁹³

Şatıbî, aynı meselede şu hususa dikkat çeker: “Biri dışında hepsi ateştedir” ifadesi, zahirde tehdit hükmünü iktiza eder. Cehennemde ebedilik veya ebedi olmayış “meskutun anh”dır, yani belirtilmemiştir. Dolayısıyla cehennemde ebediliğe bu ifadeyle bir delil yoktur. Çünkü cehennemle tehdit kafirlere yönelik olabildiği gibi, asi müminlere de yönelik olabilmektedir.”³⁹⁴ İnsanlık tarihi boyunca devam eden fırkalara ayrılma hadisesi tarihi bir realite olarak önümüzde durduğuna göre, 73 fırka hadisini genel anlamda bütün insanlığın, özel anlamda da Müslümanların fırkalara ayrılacakları realitesine işaret eden peygamberi bir öngörü olarak görmek gerekir. Bu nedenle söz konusu hadisi, Müslüman bireyin salt mensubu bulunduğu grubu “kurtuluşa erecek tek fırka (fırka-i naciye)”, diğer bütün fırkaları ise “sapık” görmesine dayanak oluşturacak Sünnet’ten bir delil değil; bilakis tefrikaya yol açmadığı müddetçe fırkalara ayrılmanın doğal ve kaçınılmaz olduğunu dile getiren nebevi bir ihbar şeklinde anlamak en gerçekçi tutum olsa gerektir. “Bütün müminler kardeştir. O halde, (her ne zaman araları açılırsa) kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah 'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki O'nun rahmetine nail olasınız” (Hucurat, 49/10) buyruğu, Müslümanlar için farklılığı ayrılık sebebi değil, tersine zenginlik olarak görmeyi gerektirir. Bu anlayış,

³⁸⁵ Sinan Tunç, agt., s. 108.

³⁸⁶ Sinan Tunç, agt., s. 108.

³⁸⁷ Özler, *73 Fırka Kavramı*, s. 67-78.

³⁸⁸ Bakara, 2/29.

³⁸⁹ Lokman, 31/ 27.

³⁹⁰ Tevbe, 9/80.

³⁹¹ Müslim, İman 12.

³⁹² Özler, *73 Fırka Kavramı*, s. 93-95; Fığlalı, *İslâm Mezhepleri*, s. 5.

³⁹³ Fığlalı, *İslâm Mezhepleri*, s. 2.

³⁹⁴ Şatıbî, *İ'tisam*, s. 413.

Hız. Muhammed'in peygamberlik misyonu ve söz konusu hadisle vermek istediği mesaja daha uygundur.³⁹⁵

Sonuç

Cemaatin önemi ve tefrikanın zararları konusu, toplumu ilgilendiren en önemli konulardan biridir. Toplum fertlerinin birbirleriyle kaynaşmasını, birleşmesini ve dayanışmasını emreden İslâm; toplumu bölen, ayrıştıran, parçalayan, toplum birliğini ve dirliğini bozan görüş ve davranışları hoş karşılamamış, yasaklamıştır. Hız. Peygamberden nakledilen hadislerde cemaatin önemi vurgulanmış, tefrikadan sakındırılmış, tefrikanın acı ve tehlikeli sonuçlarına işaret edilmiştir.

Kütüb-i Sitte'de cemaat ve tefrika ile ilgili rivayetlerde İslâm cemaatiyle birlikte olmanın gerekliliği ifade edilmekte, Allah'ın yardımının cemaatle beraber olduğu müjdesi verilmekte, İslâm cemaatinden ayrılan kimsenin "cahiliyye ölümü" ile öleceği bildirilmekte ve İslâm cemaatini terk etmenin kötülüğu sıkı bir şekilde vurgulanmaktadır.

Günümüz dünyasında Müslümanların yaşadığı en büyük problemler arasında, fertlerden ailelere, ailelerden toplumlara kadar inandıkları halde bu ilahî ilkeler etrafında kardeşçe birleşmemek ve kaynaşamamak gelmektedir. Tarihte insanlara örnek olmuş, insanlığa medeniyet dersi veren; ilim, irfan, is'ar, adalet, merhamet gibi yüce değerleri insanlığa öğreten İslâm dünyası; günümüz dünyasında maalesef acı, kan ve gözyaşı ile hatırlanır olmuştur. Müslümanların sahip olması gereken yaşam tarzına uymayan bu acıklı hal, İslâm ülkeleri arasında arzulanan gönül ve hedef birliğinin kurulamamasından; bölen, parçalayan ve ayrıştıran konu ve konuları terk etmemesinden kaynaklanmaktadır. İşte ele alınan rivayetlerden da anlaşıldığı gibi, Peygamberimiz (sav)'ın uygulamaları ve ondan nakledilen hadisler sadece kendi zamanına değil, bütün çağlara ve bütün coğrafyaya hitap ettiğine göre; günümüz dünyasının en büyük problemi olan fitne, fesat, terör ve anarşiye hatta savaşlara neden olan "tefrika" hastalığının reçetesi Hız. Peygamberin tavsiyelerine sarılmadır. "Cemaat ve Tefrika" konusunda tarihi ve coğrafyayı aşan evrensel boyuttaki mesajları ve tavsiyeleri ile Peygamberimiz'in asırlar öncesinden işaret ettiği gerçekler, geçmişte ve şimdilerde olduğu gibi gelecekte de bizlere yol ve yön göstermeye devam edecektir. Bizlere düşen görev ise bütün aidiyetlerimizi bir tarafa bırakıp birlik ve beraberlik içerisinde Hız. Peygamber'in bizlere tavsiye ve emrettiği şekilde hep birlikte birlik ve beraberlik içinde yaşamaktır.

Bibliyografya

Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Aclunî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas*, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1988.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybani, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaut vd. Beyrut 1998.

³⁹⁵ Mehmet Kubat, "73 Fırka Hadisi'ni Yeniden Düşünmek", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Güz 2012, 41.

- Baçoğlu, Tuncay, “Tefrika”, *DİA*, XL, 279.
- Boyacıoğlu, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: V, sayı: 1, s. 9.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, nşr. Abdülmelik Mücahid, Riyad, 1999.
- Busîrî, Şihabuddin Ahmed b. Ebîbekr el-Busîrî, *Misbahu’z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mace*, nşr. Kemal Yusuf Hut, Daru’l-Cenan, Beyrut, 1986.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980.
- Demirel, Harun Reşit, “Bazı Fiten, Melahim Ve Siyasi Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 2000 .
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1962
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, nşr. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad 1999.
- Elbanî, Muhammed Nasıruddin el-Elbanî, *Sahihu’l-Camii’s-Sagîr*, nşr. Züheyr eş-Şavîş, el-Mektebü’l-İslâmî, Dimaşk, 1986.
- _____, *Sahihu’l-Camii’s-Sagîr*, nşr. Züheyr eş-Şavîş, el-Mektebü’l-İslâmî, Dimaşk, 1990.
- Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber ve Tevhid”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yay., 2016.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1980.
- Hakim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Dairetü’l-Maarifi’l-İslâmiyye, Haydarâbad, 1334/1915.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bari bi-Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Daru’l-Marife, Beyrut, Hicri 1379.
- İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dar Taybe, Beyrut, 1999.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, Ebü’l-Fazl İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1990.
- Kahlânî, Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Haseni el-Kahlani, *et-Tenvir Şerhu’l-Camii’s-Sagîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim, Mektebetü Daru’s-Salam, Riyad, l.bsk., 2011.
- Keleş, Ahmet, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, yıl: 5, sy. 3, Konya, 2005.
- Mübarekfuri, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mübarekfuri, *Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Camii’t-Tirmizî*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011
- Münavî, Muhammed Abdurraûf el-Münavî, *Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Camii’s-Sagîr*, Daru’l-Ma’rife, Lübnan, 1357/1938 .
- Müslim, Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Neysâbûrî, *es-Sahîh*, Riyad 2001.

- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad 1999.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, Nun Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati eş-Şâtıbî, Daru'l-Kütübi'lİlmiyye, Beyrut, 1995.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, nşr, Daru'l-Garbi'l-İslâmi, 1998.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi-Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.
- Tunç, Sinan, *Cemaat ve Tefrika İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Cemaat", *DİA*, VII.
- Yeniçel Necati, Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebî Davud Tercüme ve Şerhi*, Şamil Yayınları, 2012.

Nebevî Sünnetin Akli ve Kalbi Terbiyedeki Rolü

Hatice Teber*

Kur'ân çok sık bir şekilde kalbin akledişinden bahseder ve salim bir tefekküre sahip çıkan akılla kalbi eş anlamlı olarak kullanır. Bu bildiride, sahih bir tarzda kullanıldığı takdirde insana diğer varlıklardan ayrı bir özellik kazandıran, onu yaratıcı karşısında sorumlu kılan ve istikamet sunan; dolayısıyla da insanın maddi ve manevî terakkisine sebep olan selîm akıl ve kalp kuvvetleri arasındaki ilişki üzerinden insan fitratına/yaratılışına uygun manevi terbiye ve rehberlik etmesi yönünden Nebevî metod konu edilecektir.

İnsanın fikrî ve manevi yönünü oluşturan; kendisi için iyi ve kötüyü ayırmasını sağlayan akıl ve manevî anlamda, akıldan daha ince bir düşünceye ve ilahi tecelliye sahip kalbin varlığı bilimsel gerçeklerin kuşku duymadığı iki gerçekliktir. Akıl istidlal ve muhakeme yolu ile elde edilen tahkiki bir iman, akleden bir kalp meydana getirir ki bu durum da insanı yaratılış rütbesi olan eşref-i mahlukat olma konumuna terfi ettirir. Kur'ân-ı Kerîm'de düşünmeye, akletmeye çağrılan kalp, aklın ve duyuların kendisine sunduğu bilgileri Allah'ın verdiği ilham ve keşf gücüyle yorumlar ve gerçek imana ulaşabilir. Çünkü salt akıl gerçekleri tek başına idrak etmekten acizdir. Akıl maddî vakıaların görünen yanı ile, kalp ise bu vakıaların/olguların manevî yönü ile ilgilidir. Bu sebeple Kur'ân, Allah'ın varlığının kalp ve akıl birlikteliği ile idrak edilmesini istemektedir. Çünkü gerçek anlamda akletme akıl ve kalple olur.

Bu tebliğimizde yanılmayan selim akıl ve kalp/fuad fehminin Kur'ân-ı Kerim ve Nebevî sünnet çerçevesinde terbiyesi ele alınacaktır.

Giriş

Allahu Teâlâ'nın insanoğlunun gerçek bir mutluluğa ulaşabilmesi için Kur'ân-ı Kerim'de vaz etmiş olduğu ahkâm onun elçisi olarak gönderilen Peygamber efendimiz tarafından tebliğ edilmiştir. Nebevî sünnetin bireysel ve toplumsal tekâmül için önderlik edip irşâd edeceği kuşkusuzdur. İslâm dininde hem bireysel ve hem de toplumsal tekâmül Hz. Peygamberin sünneti ile gerçekleşmiştir. Onun Sünnet-i Seniyyesinin rehberliği sayesinde İslâm toplumları akidelerini sağlam bir zemine çekebilmişlerdir. Çünkü Kur'ân, İslâm toplumunun inşası ve ikmâli için gerekli ilkeleri ihtiva eden bir kitaptır, bununla birlikte Hz. Peygamberin sünneti ise bireysel ve toplumsal kimlik oluşturabilmek ve evrensel insani değerlere sahip olabilmek için bu ilkelerin pratik uygulaması için vazgeçilmez bir unsurdur.³⁹⁶ Bu da tevhidi ilkeler

* Yrd. Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. haticeteber@osmaniye.edu.tr

³⁹⁶ İsmail Lütfi Çakan, "Bireysel ve Toplumsal Gelişimde Sünnetin Yeri ve Sahih-i Buhari", *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2007, Konya 2008, s.43.

doğrultusunda toplumun inşa ve tekamül etmesinde Sünnetin rehberliğinin birinci derecede rol oynadığının açık göstergesidir. Sünnet yalnızca İslâm'ın belirlemiş olduğu ideal olan bireysel ve toplumsal gelişme için rehberlik etmez aynı zamanda toplumun tüm bireylerinin içerden ve dışarıdan gelebilecek kültürel ve akidevî dejenerasyonlara karşı koruyucu bir kalkan gibi fonksiyon icra etmektedir. Müslümanların sahip olması gereken İslâm akâidi ve kültürünün yegane muhafazası ancak bireysel, toplumsal ve hayatın her alanında Hz. Peygamberin Sünnetine gönülden sahip çıkarak ona ittiba etmekle olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'e göre insan, hem iyiliğe ve hem de kötülüğe kabiliyetli bir varlık olarak yaratılmıştır. Bununla birlikte yüce yaratıcı, insanı bu iki zıt kabiliyeti arasında şaşkın ve perişan bırakmamış, onu diğer varlıklardan farklı olarak "akıl" ve "kalp" gibi temyiz edici iki önemli cihazla donatmış, bu ikisine de âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamber efendimizi en güzel örnek olarak insanın rehberliğine sunmuştur. O yalnızca Müslümanların değil

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.” Ayet-i kerimesinin açık ihtarıyla tüm kainatın efendisi olarak insanların hem tekamül etmesini ve hem de ortaya çıkabilecek her türlü insani ve toplumsal problemin çözümü için bizzat yaşayarak öğreten bir misyonun sahibidir. Bundan dolayı Kur'ân müminlere:

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ

“De ki: “Allah'a ve Peygamber'e itaat edin.”³⁹⁷. Buyurarak Hz. Peygambere itaat etmelerini emretmiş ve ona itaatın de مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

Buyurarak Allah'a itaat olacağını³⁹⁸ belirtmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den sonra kıyamete kadar da onun örneğini ve rehberliğini devam ettirmenin yolu onun sünnetine tabi olmaya bağlanmıştır.³⁹⁹ Bu noktada şunu vurgulayarak söylemeliyiz ki yüce yaratıcı dünyanın her tarafında yaşayan İslâm'ın başlangıcından kıyamete kadar Müslümanlar arasında bir itikad, amel ve ahlak birliğini oluşturmak üzere inananlara en güzel örnek olarak sunduğu peygamberini göndermiş ve bilindiği üzere onun sahih sünnetini muhafaza ettirmiştir.

Sünnete İttiba'nın Akıl-Kalp Korelasyonu Üzerindeki Etkisi

Akıl düşünen, muhakeme eden ve karar veren, doğruyu ve yanlış değerlendiren rasyonel tavır sergileyen bir kaynaktır. Başka bir ifadeyle insanın

³⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/32.

³⁹⁸ Nisa, 4/80.

³⁹⁹ Mehmet Görmez, “Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnetine Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü Bine Girerken İslâm, Kutlu Doğum Sempozyumu 2000*, Ankara 2005, s.92.

varlığına, canlılığına ve hayatı içerisinde süregelen tüm aktivitelerine anlam kazandıran, sayesinde elde edilen bilgi vasıtasıyla doğru ile yanlış; hak ile bâtılı birbirinden tefrik etmeyi sağlayan en önemli güçtür⁴⁰⁰. Bununla birlikte bu gücün Allah'ın razı olduğu doğru bir istikamete sevk edilmesi, tarihte ve günümüzde farklı coğrafyalarda birbirinden farklı şartlarda yaşayan Müslümanlar arasında vahdeti oluşturan ortak tutum ve davranışların kaynağı olan Hz. Peygamberin Sünneti sayesinde olabilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in aklın soyut kavramsal boyutuna dikkat çekmek yerine, onun işlevsel boyutuna, yani 'akletme fiili üzerinde durması, onun insanı hayvandan ayıran en büyük yetenek olduğunun da göstergesidir. İnsanın aklı melekeleriyle birleşen kainatın en mükemmel aklına sahip olan tasavvufî literatürdeki en kâmil insan sıfatıyla mücehhez Hz. Peygamber ve onun sünneti, İslâm'ın sürekliliğini sağlamış, dünyanın farklı kültür ve coğrafyalarında yaşayan İslâm toplulukları arasında homojen bir vahdet bilinci meydana getirmiştir. Çünkü Allah Teala peygambere biat etmenin kendisine biat etmek olduğunu fetih suresinde açıkça beyan etmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

“Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar”⁴⁰¹.

Hız. Peygambere her türlü hareket ve davranışında uymak anlamında sünnete ittiba etmek, insanın aklı, kalbi ve bütün davranışları arasında bir dengenin oluşmasını sağlar⁴⁰². Çünkü “eddebenî Rabbî fe-ahsene te'dîbî” diyerek Allah'ın rızasına ve muhabbetine müstahak bir şekilde taltif edilen Rasûl-i Ekrem'e itaat etmek, onu tabi olmak, onu rehber edinmek ve örnek almak demek Kur'ân'ın ifadesiyle aklederek, anlayarak ve kalben tastik ederek büyük bir muvazene içerisinde yaşamak demektir.

Kur'ân'da çok sık bir şekilde kalbin akledişinden bahsedilir ve salim bir tefekküre sahip çıkan akılla kalb eş anlamlı olarak kullanılır. Sahih bir tarzda kullanıldığı takdirde insana diğer varlıklardan ayrı bir özellik kazandıran, onu yaratıcı karşısında sorumlu kılan ve istikamet sunan; dolayısıyla da insanın maddi ve manevî terakkisine sebep olan selim akıl ve manevi anlamda akıldan daha ince bir düşünce ve ilahi tecelliye sahip kalp kuvvetleri arasındaki ilişki insan fitratının manevi yönden terbiyesi hususunda önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu açıdan Kur'ân'da anlama, düşünme ve idrak etme yönünden “kalp” ve “akıl” kavramları arasında sıkı bir münasebet olduğu görülmektedir. Kur'ân, duyularla anlaşılabilen metafizik/aşkın alanla, şahadet alanını ayırdığı gibi her iki alanın konusu olan insan kabiliyetlerini de ayırmaktadır. “Yeryüzünde hiç gezmediler mi ki? Düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olsun! Zira asıl kör olan gözler değil (basiretini

⁴⁰⁰ Rağîb el-İsfahanî, *Mufredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, Dâru's-Şamiyye, Beyrut, 1412/1992, s.577.

⁴⁰¹ Fetih, 48/10.

⁴⁰² Görmez, “Hz. Peygamberi Örnek Almak ve Sünnetine Tabi Olmanın Anlamı Üzerine”, *Üçüncü Bine Girerken İslâm*, s.104.

kaybeden) göğüslerdeki kalplerdir”⁴⁰³. Buna göre Kur’ân kalbi, Allah’ın varlığı konusunda akıl düzeyinde bilgi verebilen bir yetenek olarak kabul etmektedir⁴⁰⁴. Ayrıca kalp, bütün dinlerde ve dini bir form içerisinde ifadesini bulan mistik tecrübelerde de insan duyarlılığının merkezi kabul edilmiştir⁴⁰⁵. Kur’ân’a göre o, duyular ve akıl vasıtasıyla elde edilen bilgilerin toplandığı, insanın iç dünyasının/enfûsî merkezi⁴⁰⁶ olduğu gibi insanın dış dünyayı/afâkî anlamlandırmasının da psikolojik kaynağıdır⁴⁰⁷.

Kur’ân-ı Kerîm’de “kalp” sözcüğü, düşünce ve akıl (Kâf, 37); mutmain olma (Ra’d, 28); hidâyet ve rahmet (Yûnus, 57); temizlik (Şuarâ, 89); korku ve endişe (Enfâl,12); sıkıntı (Âraf, 7); hüsrân ve kin (Âl-i İmran, 118); iman (Nahl, 106); takva (Enfal, 2); Şüphe (Tevbe, 45); Nifak (Tevbe 77); inkar (Nahl, 22); körlük ve kapalılık (Bakara, 7, Muhammed, 16); gayreti takviye (Enfâl, 11) gibi bir çok duyu ve yeteneğin merkezi durumundadır. Aklın itikadi konularda dahi sürekli sorgulamaları karşısında kalbin en üstün vasfı, onun uysallığı/mûti ve derinden bağlılığıdır. Yaratıcıyı bilebilen O’na yakınlık duyan, Allah için çalışan, Allah nezdindeki gerçekleri sezen ve keşfeden⁴⁰⁸, içsel bir tecrübe olan sezgiyle bilgi elde edebilen kalptir⁴⁰⁹. Sezginin de Kur’ân’a göre temelde kalpte bulunan bir unsur olduğu söylenebilir. Çünkü Kur’ân’da En’âm 6/46, Nahl 16/78, Hac 22/46, Mü’minûn 23/78, Ahkaf 46/26 ayetlerde “kalp” ve “fuâd” kelimeleri duyularla birlikte zikredilmektedir. Duyular ile anlamının, akletmenin merkezi sayılan kalp arasındaki korelasyona dayanarak Kur’ân’da duyuları olmayanın düşünemeyeceği ve kendilerine duyular verilenlerin niçin düşünemedikleri, sâlim/sağlıklı düşünmek için duyulardan istifade edilmesi gerektiği ifade edildiği gibi duyular ve kalbin anlayıp akledemediklerinden (A’râf, 179; Tevbe 87-93; Nahl, 108 vd.) söz edilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de düşünmeye, akletmeye çağrılan kalp, aklın ve duyuların kendine sunduğu bilgileri Allah’ın verdiği keşf ve ilham gücüyle yorumlar ve gerçek imana ulaşabilir. Çünkü kalbin yetenek ve görevleri aklınkinden daha fazla ve geniştir. Kalp hariçten bilgi toplayan, bu malumatı tanzim eden ve matematiksel bir metotla sonuca ulaşan , tek başına idrak etmekten yoksun mekanik akıldan farklıdır. Akıl maddi vakıaların görünen yanıyla, kalp ise bu olayların manevi yönüyle ilgilidir.

Peygamberimiz, Muaz b. Cebel’i Yemen’e görevli olarak gönderirken aralarında şu konuşma geçmiştir.

-Sana hakkında hüküm vermen gereken bir mesele sorulduğunda nasıl hüküm verirsin?

-Allah’ın kitabına göre hüküm veririm.

-Şayet Allah’ın kitabında bulamazsan?

⁴⁰³ Hac, 46.

⁴⁰⁴ Alpaslan Açıkgenç, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul 1992, s.130.

⁴⁰⁵ Hüseyin Aydın, *Muhâsibî’nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara 1976, s.46; Hayrani Altıntaş, *Marifetname’de Tasavvuf*, İstanbul 1981, s.60.

⁴⁰⁶ Şerafettin Gölcük, *Kelâm*, Konya 1988, s.73.

⁴⁰⁷ T. İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara 1975, s.130.

⁴⁰⁸ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, Mısır, 1306, III, 7.

⁴⁰⁹ Ebû Hamid Gazâlî, *el-Munkizu mine’ d-Dalâl*, Çev. Hilmi Güngör, İstanbul 1948, s.4.

- Rasulullah'ın sünnetiyle hükmederim.
- Rasulullah'ın Sünnetinde de bulamazsan?
- Kendi reyimle ictihat ederim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Rasulullah'ı muvaffak kılan Allah'a hamdederim.

Kaynaklarda geçen hadis-i şerif, Kur'ân'dan, Sünnetten ve hikmetten nasibini alan akledici kalbin verileri ile hareket etmenin doğruluğuna işaret

Son tahlilde şuna işaret edebiliriz ki, Akıl ile kalp ve Hz. Peygamberini Sünneti arasında karşılıklı doğrudan bir ilişki söz konusudur. Sünnetin akli doğruya ve iyiliğe sevkeden bir yönü varken Akıl ve kavrayan bir kalp ise Sünneti anlamaya ve hayatın dinamizmi içeresine rehber olarak yerleştirebilme kabiliyeti gibi bir yönü vardır. Bu şekliyle anlaşılan ve yaşanan bir sünnet ümmet olabilme bilincini meydana getirecektir. Zira ortak uygulama ve kültür zemini olmadan ümmet olabilme bilincini kazanabilmek mümkün olmasa gerektir. Çünkü Sünnet yalnızca bir tarihsel uygulama değil Müslüman için ilahî nizamın bir rüknüdür.⁴¹⁰

⁴¹⁰ İsmail Lütfi Çakan, "İslâmi Yapılanmada Model ve Metodoloji Olarak Sünnet", *Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Ensar, trz., s. 253.

TASAVVUF VE MEZHEPLER TARİHİNDE VAHDET

Vahdet Çalışmaları Çerçevesinde Tarih Boyunca Sünnî-Şîî İttifakı Teşebbüsleri Mustafa Ekinci*

Hz. Peygamber henüz hayatta iken ümmetin arasında ihtilaf tohumları yeşermeye fırsat ve zemin bulamadı. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra ilk ihtilaflar görülmeye başlandı. İslâm Tarihinde ümmet içerisinde en çok ihtilafa neden olan konu hiç şüphesiz hilafet (devlet başkanlığı) meselesidir. Hilafet konusundaki tartışmalar sonuç olarak Sünnî ve Şîî olmak üzere iki büyük ana gövdeyi doğurdu. Bu iki gövdeyi oluşturan iki büyük grup arasında, siyasî ihtilafla beraber zaman zaman şiddetli çarpışmalar da olmuştur. Bu çarpışmalar sonuç olarak İslâm ümmetini zayıf bırakmış ve dış müdahaleleri kolaylaştırmıştır. Siyasî ihtilaflar, zamanla dinî delillerle desteklenmeye çalışılmış ve siyasî olarak başlayan ihtilaflar dinî veya başka bir tabirle itikadî ihtilaflar haline dönüşmüştür.

İslâm Ümmeti içerisinde siyasî çarpışmalardan ziyade bu itikadî ihtilafları bertaraf etmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Çünkü dinî (itikadî) ihtilafın giderilmesi sonuçta siyasî çatışmaları sonlandıracak (veya en aza indirecek) ve ümmetin birlik ve vahdetini sağlayacaktı.

Ümmet arasında siyasî birliği sağlama girişimi ilk olarak Hz. Hasan'ın halifeliği sırasında vuku bulmuştur. Hz. Hasan, halife olmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı ümmetin selameti için kendi hakkından feragat ederek hilafeti Hz. Muaviye'ye devretmiştir. Bu yıla "senetü'l-vahde" denmiştir.

Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Ehl-i Beyt mensupları arasından ilk silahlı hareket Zeyd b. Ali (öl.740m) tarafından Emevilere karşı yapılmıştır. Ancak Emevi ajanları tarafından Zeyd'in askerleri arasında ilk iki halife hakkında bir tartışma çıkarılmıştır. Bu tartışmadan dolayı Zeyd'in askerlerinin önemli bir bölümü, Zeyd ile aynı kanaatte olmadığından Zeyd'in ordusundan ayrılmıştır. Zeyd ile kendi askerleri arasındaki bu tartışma, 740 tarihinden önce özellikle Kufe ahalisi arasında, ilk iki halifenin, hilafeti Hz. Ali'den zorla alıp zulmettikleri hakkında bir anlayışın mevcudiyetini gösteriyor.

Daha sonraları Ehl-i Beyt taraftarlarıyla ümmetin diğer kesimleri arasındaki bu siyasî ihtilafı gidermek için Halife Me'mun, Şia'nın 8. İmam olarak kabul ettiği İmam Ali er-Rıza'yı (öl.818m) veliaht olarak tayin etmiştir. Ancak tabiri caiz ise Abbasîlerin devletinin devreye girerek Ali er-Rıza'yı zehirleyerek öldürmesi sonucunda bu teşebbüs akim kalmıştır.

Bu tarihten sonra Selçuklular, Şia'nın temsilcisi konumunda olan Büveyhîlerin idaresine son vermekle beraber ümmetin önemli bir kesimini oluşturan Şia'ya karşı biraz daha müsamahakar davranmışlardır. (Sultan Melikşah'ın kendi kızı Salkım Hatun'u Şîî Mazenderan Emiri ile evlendirmesi gibi). Ancak bu ve

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

buna benzer müsamahakar tavırlar da artık ilk başlarda siyasî iken sonraları itikadî ihtilafa dönüşen sorunu çözememiştir.

Selçuklulardan sonra Osmanlılar zamanında da özellikle Sultan I. Mahmud ile İran Hükümdarı Nadir Şah döneminde bu konuyu halletmek için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler neticesinde önemli müzakereler yapılmış ve oldukça önemli sonuçlar ve kararlar alınmıştır. Ancak alınan bu müsbet kararların halk arasına yansıtılamaması ve hemen akabinde Nadir Şah'ın bir ihtilalle devrilip öldürülmesi bu görüşmelerde alınan olumlu sonuçları da akim bırakmıştır.⁴¹¹

Asrımızda Mısır'da Ezher Üniversitesinde kurulan Darü't-Takrib çalışmaları da olumlu bir çalışma olmasına rağmen istenen neticeyi vermemiştir.

Bu çalışmalara rağmen İslâm Ümmeti arasında özellikle dinî (itikadî) vahdetin sağlanamamasının asıl nedeni her iki bloğu oluşturan kesimin din algısını oluşturan delillerin ve anlayışın değişmemesidir. Bu anlayışın değişmesi neredeyse din değiştirmek kadar zordur. Kanaatimce bu farklılık kıyamete kadar da değişmeyecektir. Çünkü her iki blok veya her iki mezhep kendi anlayışlarını din olarak bellemektedirler. Bir Şî'nin Sünnîleşmesi veya bir Sünnî'nin Şîleşmesi kendi din anlayışını değiştirmesiyle mümkün olabilir. Din anlayışını değiştirmesi demek kendi açısından "bir bakıma" İslâm dinini terk etmesi demektir. Bu da olamayacağına göre kendi mezhebinde kalıp direnmesi, dinde sebat olarak algılanmaktadır. Bunun da nedeni şudur: Bir Sünnî veya bir Şî İslâm dinini hangi kanalla almışsa o kanal Hz. Peygamberin böyle buyurduğunu veya böyle emrettiğini ifade etmektedir. Kişinin kendi kanalını terk etmesi demek, Hz. Peygamberin buyruğunu terk etmesi anlamına gelir. Bir Müslüman'ın Hz. Peygamberin buyruğunu terk etmesi ise düşünülemez. Böylesi bir durum dini terk etmek olarak anlaşılır.

Bunu bir örnekle izah etmek, konunun anlaşılması için yararlı olacaktır.

Şia'ya göre Kur'an-ı Kerimin bazı ayetlerinin (Maide 3 gibi) yanı sıra bazı hadis-i şerifler, Gadir-i Hum olayı, Kırtas Hadisesi ve buna benzer daha birçok delil, Hz. Peygamberin kendisinden sonra Hz. Ali'yi İmam ve Halife olarak tayin ettiğine dair kesin delillerdir. Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabeler (birkaç kişi hariç) özellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer bu emri dinlememişler, Hz. Peygamberin ve dolayısıyla Allah'ın emrine bilerek karşı gelmişler ve Allah'a, Hz. Peygambere ve İslâm'a ihanet etmişlerdir.⁴¹² Hz. Peygamberden sonra Hz. Ali'nin ve ondan sonra da

⁴¹¹ Osmanlılar ile Nadir Şah arasında yapılan anlaşmadaki maddelerden bir tanesi şöyledir: "Bundan böyle İranlılar Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkındaki eski fikirlerinden vazgeçecekler ve bu iki halifenin hilafet konusunda Hz. Ali'ye zulmetmediklerini kabul edeceklerdir".

Diğer bir maddesi de şöyledir: "Bundan böyle İranlılar (yani Şia) Hz. Aişe annem hakkında izale-i lisan (dil uzatmaktan) etmekten kaçınacaktır". Nadir Şah bu son derece önemli iki maddeyi kabul etmiş ama bunu uygulamaya ömrü yetmemiştir. Osmanlılar ile İranlılar arasında cereyan etmiş olan bu görüşmeler ve anlaşma sağlanan diğer maddeler için bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul, s. 317-349.

⁴¹² Şîf ulemanın tamamının böyle düşünmediğini ifade etmeliyiz. Kaşîfü'l-Ğıta gibi bazı Şîf ulemaya göre durum şudur: Hz. Ali'nin imametine işaret eden dinî deliller tam açık ve vazıh değildir. Bu deliller açık olmadığından sahabeler bu hilafet meselesinde içtihad etmişler, ancak içtihadlarında hata yapmışlardır.

onun neslinden gelecek On bir kişinin İmam olarak tayin edilmesi kesin olarak Allah'ın emridir. Bu emir hiçbir şekilde zaten değişmez ve değişmesi söz konusu dahi olamaz.

Şimdi dini böyle algılayan bir Şîî, kıyamete kadar bir Sünnîyle bu konuda anlaşamaz. Çünkü bir Sünnî tamamen bunun aksini düşünür ve dini öyle algılar. Bir Sünnî'ye göre Şia'nın bu konuda ileri sürdüğü delillerin hiçbirisi o anlama gelmemektedir ve öyle bir anlamla uzaktan yakından alakası yoktur. Bir Sünnîye göre Hz. Peygamber vefatından önce hiçbir kimseyi yerine halife olarak tayin etmemiştir ve bu hilafet işi de şurayla (meşveretle) halledilmesi gereken bir iştir. Hz. Peygamberin uygulamaları bu durumun böyle olduğunu göstermektedir. Bu konuda dinin hükmü de böyledir. Bunun aksini iddia etmek dini tağyir etmektir ve bu kabul edilemez. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer, Hz. Peygamberden sonra en yüce iki şahsiyettir. Bunların herhangi bir konuda Hz. Ali'ye zulmettikleri asla kabul edilemez.

Şimdi yukarıda dinî anlayışını naklettiğimiz bir Şîî ile ve yine dinî anlayışı zikrettiğimiz bir Sünnî bu konuda nasıl anlaşacaklar? Cevap olarak hiçbir şekilde anlaşamayacaklarını söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda da belirttiğim gibi her iki kesimin dinî kaynakları ve dinî delilleri farklıdır. Tarih boyunca Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki dinî ihtilafı giderememenin en büyük nedeni, Şia bloğuna mensup kesimin İmamet ve sahabeler hakkındaki bu anlayışını değiştirmemesidir.

Bu dinî ihtilafı gidermek için “Kur'an'a dönelim”, “Hz. Peygamber dönemini esas alalım” veya “ben ne Sünnîyim ne Şîîyim, ben Müslümanım” dolayısıyla mezhepleri es geçelim demenin pratik hayatta hiçbir karşılığı yoktur. Çünkü Şia'ya göre “İmamet Allah'ın kesin emridir. Nübüvveti tamamlayan bir unsurdur. İmamlar Hz. Peygamberin dinî ve dünyevî bütün görevlerini üstlenmişlerdir. İmamlar “vahiy alma hariç” diğer bütün konularda Peygamberler gibidir. Nebi ve İmam göndermek bir lütuf olarak Allah'a vaciptir”. İmdi böyle düşünen bir Şîî, bunun tam aksini savunan bir Sünnî ile nasıl anlaşacak. Tabii ki anlaşamayacaktır. Diğer bir ifadeyle dinî delilleri ileri sürerek her iki kesimi aynı itikat üzerinde birleştirmek mümkün değildir. (Ancak tarih içerisinde Şîî iken Sünnîleşen ve Sünnî iken Şîîleşen kimselere rastlamak mümkündür. Bunlar azınlık olduğundan genel kaidemizi bozmazlar). Peki hiçbir şey yapılamaz mı? Tabii ki bazı şeyler yapılabilir.

Yapılması gerekenler kanaatimce şöyle sıralanabilir.

1- Öncelikle dinî konularda her iki kesimin birbirini ikna edemeyeceği açıktır. O halde her iki kesim, birbirini olduğu gibi kabul etmeli ve özellikle tekfirden kaçınmalıdır.

2- İtikadî ihtilafın siyasî çatışmalara dönüşmesine fırsat verilmemelidir. Çünkü çatışma, her iki kesimin konumunu güçlendirmeyecek, aksine zayıflatacak ve düşmanlıkların daimîleşmesini sağlayacaktır.

3- Özellikle Sünnî ve Şîî bloğu oluşturan kesimler arasında siyasî diyalogun devam etmesine özen gösterilmelidir.

4- Millî menfaatlerin örtüşmesi için gereken özen gösterilmelidir. Bu iş için çaba sarf edilmelidir.

5- Kesimler arasında işbirliğinin, çatışmalardan daha çok yarar sağladığı bilinci kazandırılmalıdır. Çünkü özellikle Orta Doğu insanları arasında işbirliği ve karşılıklı taviz, teslimiyet olarak algılanmaktadır. Karşılıklı işbirliğinin teslimiyet olmadığı, aksine daha iyi sonuçlar veren bir tür anlaşma olduğu vurgulanmalıdır.

6- Sünnîlerle Şîîler arasında ticaretin artmasına, karşılıklı mal mübadelesinin yoğunlaşmasına gayret edilmelidir. Çünkü karşılıklı ticaret, birçok sertliğin yumuşamasına ve sivriliklerin törpülenmesine neden olur.

7- Karşılıklı olarak turistik ziyaretlerin artması teşvik edilmelidir. Ziyaretler tanışmaya, tanışmak ise sıcak ortamların doğmasına zemin hazırlar. Bu ise düşmanlıkları azaltır. Kamuoylarını birbirlerinin aleyhine değil, birbirlerinin lehine olacak şekilde hazırlanmasına yardım eder.

8- Özellikle dinî tedrisat görülen mahallerde her iki kesimin dinî delilleri her iki kesime de yeteri kadar öğretilmelidir. Çünkü bilmek, her zaman bilmemekten daha iyidir.

9- Her iki kesim arasında yeteri kadar bilimsel toplantıların yapılmasına imkan tanınmalıdır. Bilimsel toplantılardan kesin bir netice alınmasa da bu tür toplantıların müspet yönde mutlak fayda sağlayacağı unutulmamalıdır.

10- Karşılıklı olarak öğrenci mübadelesi yapılmalıdır. Bu durum lisan bilmeyi netice verecektir. Aynı dili konuşmak veya aynı dili konuşabilmek her zaman faydalıdır.

11- En önemli hususlardan bir tanesi de her iki kesimin birbirlerinin kutsalına dil uzatmaktan özenle kaçınmasıdır. Bu konuda Şîîlerin daha çok dikkatli davranması gerekir. Çünkü Sünnîler, Şia'nın kutsalına hiçbir şekilde dil uzatmaz, zaten saygılı davranırlar. Ancak aynı şeyi Şîîler için söyleyemeyiz. Şîîlerin özellikle ilk üç halife ve sahabeler hakkında, inanmasalar da son derece özenli bir dil kullanmaları gerekir. Aksi takdirde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında söylenecek olumsuz bir söz her şeyi berbat edebilir. Geçen yıllarda Yusuf el-Kardavî'nin başkanlığı altında kurulan takrib hareketinin dağılmasının nedeni, Şîîlerin ilk üç Halife ve sahabeler hakkındaki olumsuz fikirlerini terk etmemeleri olmuştur. Yine geçen aylarda Suud hükümetinin idam ettiği Şîî bir din alimi vardı. Onun videosunu seyrettiğimde de söz konusu şahsın, Hz. Ömer ve diğer sahabeler hakkında son derece olumsuz şeyler söylediğini gördüm. Bu tür yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Çünkü bu tür yaklaşımlar meseleyi çözmez daha da derinleştirir.

On bir maddede saydığım bu hususlar ve buna benzer diğer bazı tedbirler uygulandığında hiç şüphesiz mesele kökten çözülmeyecektir. Ama en azından konunun çözümüne yardımcı olacaktır.

Mezhep Çatışmasının Arka Planı: Siyasi Çıkar Çakışmaları

Recep Çiğdem*

Özet

Günümüzde, mezhep çatışması gibi yansıtılan birçok olay aslında siyasi çıkar tartışması gibi görünmektedir. Başka bir ifade ile Sunni-Şii, Alevi-Sünni çatışması gibi yansıtılan bazı gelişmeler, ne yazık ki ulusal veya uluslararası güçlerin çıkar kavgaları gibi durmaktadır. Tarih içerisinde de siyasi tartışmalar ve çıkarlar, genelde mezhep tartışması gibi yansıtılmıştır. Suriye, Irak, Yemen ve benzeri İslâm ülkelerinde yaşanan acımasız katliamlar ve tecavüzler mezhep ihtilafından neşet ettiğinin iddia edilmesi doğru görünmemektedir. Bu çalışmada, mezhep ihtilaflarının birleştirici yönüne işaret ederek, Müslüman ülkelerde yaşanan olaylarla ilgili siyasi arka planı irdelemeye çalışacağız. Umarız, bu çalışma komşu Müslüman ülkelerde yaşananların anlaşılmasına katkı sağlar.

Anahtar kelimeler: Siyaset, mezhep, rahmet, ihtilaf, vahdet

The Background Of Madhhab Conflict: Political Conflict Of Interest

Abstract

It seems that many incidents which are projected as sectarian clash are actually political conflict of interest. In other words, the clashes which are underlined as disputes between Shia-Sunni, Alawi-Sunni sects unfortunately seem to be conflict of interest of local or international powers. Political debates and interests which took place in history are usually reflected as sectarian debate. Ruthless massacres and rapes which take place in Syria, Iraq, Yemen and other Muslim countries do not seem to be originating from madhhab differences. In this study, underlying the unifying aspects of madhhab differences, we will try to analyze the political background of the conflicts in Muslim countries. We hope that this study contributes to the understanding of what is happening in neighboring Muslim countries.

Keywords: Politics, madhhab, mercy, conflict, unity.

Giriş

Ateş çemberine dönen çevremizde yaşananlar yabancı basında genelde ya İslâm kaynaklı olarak lanse edilmekte veya mezhep kavgası olarak manşetlerden sunulmaktadır. Sulh ve barış dini olan İslâm terör ile birlikte anılmakta, hatta, Mısır adalet bakanı tarafından, hukuku ihlal etse Hz. Muhammed'i de tutuklardım ifadesine kadar varmaktadır.⁴¹³ Halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede, Hz Peygamber'in

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı.

⁴¹³[http://www.theguardian.com/world/2016/mar/14/egypts-justice-minister-sacked-for-saying-he-would-arrest-prophet-mohammed;](http://www.theguardian.com/world/2016/mar/14/egypts-justice-minister-sacked-for-saying-he-would-arrest-prophet-mohammed)

adlarından olan Ahmet⁴¹⁴ adını taşıyan bir bakan rahmet peygamberini tutuklayabileceğini rahatça söyleyebilmektedir. Hz. Muhammed'in hukuku ihlal edeceğini varsayarak bu cüretkar çıkışta bulunabilmektedir. Bu durum, olayın vahametini, İslâm ile terörün aynı başlık altında kullanılmasının geldiği boyutu gözler önüne sermektedir. Mekke fethinde kendisini sürgün eden halka 'gidin serbestiniz',⁴¹⁵ diyerek, serbest bırakan; yalancı peygamberin elçilerine 'elçiye zeval olmaz',⁴¹⁶ diyerek elçiye zarar vermeyen, geceleri ibadet yapıp ayakları şiştiğinde yeter diyen eşine 'Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı',⁴¹⁷ diyen; Allah'ın mükemmel ahlaklı⁴¹⁸ örnek insan⁴¹⁹ olarak tanıttığı bir Peygamber hukuk tanımazlık ve terör ile birlikte anılabilir hale geliyor.

Mezhep Çatışması Mı Siyasi Çıkar Mı

Arap baharı olarak lanse edilen ve bir takım yerel ve uluslararası güçler tarafından finanse edildiği düşünülen sözde ayaklanma ve demokratik başkaldırı⁴²⁰ yerini bırakın dinleri, insan olan birisinin dahi kabul edemeyeceği kanlı eylemlere bıraktı. İyi niyetle başlayan Arap baharı, yerel ve uluslararası güçlerin müdahalesi ile bahar olmaktan çıkarak ezme ve harcama eylemine dönüştü. Bazı Müslüman ülkelerin de bu baskı ve yıldırma politikalarını desteklemeleri, özellikle Mısır'da kanlı bir şekilde barışçıl gösterilerin bastırılması olayın vahametini ve siyasetin meşruiyet diye bir kavram tanımadığını açıkça kanıtlar niteliktedir. Benden olmayanlar, benim iktidarına meydan okuyanlar yok olmalıdırlar anlayışı İslâm dünyasının şu anki durumunu açıklar niteliktedir. Arap baharı, Suriye, Irak, Yemen, Libya'da iç savaşa ve ne yazık ki Arap kışına dönüştü.

<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/12192976/Egyptian-minister-sacked-for-saying-he-would-arrest-the-Prophet-Mohammed.html>, erişim tarihi: 28.3.2016

⁴¹⁴إِدْ قَالَ عَيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ. 'Hani Meryem oğlu İsa şöyle demişti: Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim. Benden önce Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmet adında bir elçiye müjdeleyiciyim.' Kur'an, Saff, 61/6.

⁴¹⁵Hz. Peygamber; 'Ey Kureyş topluluğu ve ey Mekkeliler! Kendinize ne yapacak diye mi düşünüyorsunuz? diye hitap ettiğinde onlar 'Sen, kerem sahibisin ve saygılı kardeşin oğlusun, cevabını verdiler. Hz. Peygamber: Gidiniz, sizler serbestsiniz' diyerek köleleştirme hakkı olduğu halde onları azat etti. Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir, İstanbul, Meb yayınları, 1992, c. 5, s. 682-683.

⁴¹⁶Peygamberlik iddiasında bulunan Müseyleme Hz. Muhammed'e iki elçi ile mektup gönderir. Elçiler mektubu okurlar. Hz. Peygamber iki elçiye 'siz ne diyorsunuz?' diye sorar. Onlar da 'onun dediği gibi deriz,' derler. Yani, onun peygamber olduğuna inanıyoruz derler. Hz. Peygamber: 'Allah'a yemin ederim ki, elçiler öldürülmüyor olsaydı [dokunulmazlığı olmasaydı] ikinizin de boyunlarını vurdurdum.' Ebû Dâvûd, Cihâd, (Hadis No: 2761).

⁴¹⁷Buhari, *Teheccüt*, 6 (Hadis no: 1130)

⁴¹⁸وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ. *Ve gerçekten sen, büyük bir ahlak üzerinesin.* Kur'an, Kalem, 68/4.

⁴¹⁹لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. *Kesinlikle, Allah resulünde sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü isteyenlerle, Allah'ı çok hatırlayanlara güzel bir örnek vardır.* Kur'an, Ahzâp, 33/21.

⁴²⁰Türkiye'de siyasi elit ve halk çatışması ile ilgili bkz. Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre yayınları, 57. Baskı, 2010, s.83-85.

Ekonomik ve siyasi boyutları olan iç savaş, zaman zaman mezhep savaşı olarak basına yansımaktadır.⁴²¹ Özellikle batı medyası çevremizde yaşanan ve farklı boyutları olan kavgayı mezhep çatışması olarak lanse etmektedir.⁴²² Tarih boyunca Bizans'ta, Roma'da, Rusya'da ve İslâm ülkelerinde iktidar kavgaları hiç eksik olmamıştır. Zaman zaman iktidarda kalma mücadelesi oğul, kardeş gibi yakın akrabaların dahi yok edilmesine kadar uzayabilmiş, hatta tarihe kardeş katli diye geçmiştir.⁴²³ Aslında görünüşü ne olursa olsun, amaç iktidarda kalma mücadelesidir.⁴²⁴ İktidarı garanti

⁴²¹Şeyh Nimr'in idamı, mezhep savaşı çıkarır mı? sorusuna uzmanların, "Gerilim artar, mezhep savaşı çıkmaz" dediği aktarılmaktadır. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1175927-seyh-nimrin-idami-mezhep-savasi-cikarir-mi>; İran-Suud Gerginliği Mezhepsel Bir Çatışma mı? başlıklı bir yorumda şöyle ifadeler yer verilmiştir: 'Mezhep unsurunun bu görünürlüğüne rağmen mevcut gerilimi mezhep savaşı olarak yorumlamak, oldukça sorunlu ve tehlikeli bir yaklaşımdır. Çatışmayı mezhepsel bir eksene oturtmak, çatışmayı bölgenin değiştirilemez bir kaderi olarak resmetmek anlamına gelir.' <http://setav.org/tr/iran-suud-gerginligi-mezhepsel-bir-catismami-vorum/34642>; Özlem Albayrak ise şu yorumu yapmaktadır: 'Aslında, Ortadoğu'nun bugünkü kaosunun temelleri bile İran-İrak Savaşı'na götürülebilir; çünkü Saddam sonrası Irak'ın parçalanması ve mezhep dengesinin Şii lehine bozularak Sünnilerin ezilmeye başlaması, bir bakıma en az mezhepçilik belası kadar büyük bir problem olan DEAŞ terörü için de uygun bir zemin yarattı....Sonuçta, siyasi mücadele mezhep ya da din çatışmasına dönüştürüldüğünde, küçük bir kıvılcımın büyük bir yangına sebebiyet verdiği müteaddit defalarla kanıtlanmış bir gerçeklik.' <http://www.haksozhaber.net/mezhep-catismasi-filmini-daha-once-gormedik-mi-70073h.htm>, erişim tarihi: 25.3.2016.

⁴²²'Sunni v Shia: why the conflict is more political than religious' başlıklı yazıda mezhep ve din anlayışının kişilere özgü olduğu, bunun dışı yansıtılmadığı, farklı inanların evliliğinin yaygın olduğu, dini motiflerin savaş için kullanıldığı, hatta Kuveyt'te, Şia'nın puta tapanlar olarak nitelendirildiği, tekfir adı altında irtidatla insanların suçlandığı, Daiş'in Şia düşmanlığı üzerine sistemi kurduğu, ekonomik kaygılarla başlayan Arap baharının mezhepçiliğe döndüğü, insanların artık kendilerini kabileleri ile tanımladığı ifade edilmektedir. <http://www.theguardian.com/world/2015/apr/05/sunni-shia-why-conflict-more-political-than-religious-sectarian-middle-east>; 'Religion and Conflict in Syria Is the Conflict in Syria a Religious War?' başlıklı yazısında Primoz Manfreda, temelde dinsel nedenlerden kaynaklanmayan savaşın giderek mezhep farklılıklarına dönüşmeye başladığı, Esad'ı destekleyen Sünnilerin maddi çıkarlarını korumaya çalıştıklarını ifade etmektedir. <http://middleeast.about.com/od/syria/a/Religion-And-Conflict-In-Syria.htm>; Başka bir yazıda, İran ve Suudi Arabistan'ın bu savaşta rol almalarının Sünni ve Şia çatışmasını desteklediği, din adamlarının mezhep çatışmasını engellemek için gayret sarf ettikleri, zira asırlar boyunca bazı ülkelerde Sünni ile Şia'nın bir arada yaşadıkları, birbirleri ile evlendikleri, İslâm hukukunun ayrıntılarını yorumlamada farklı görüşlere sahip olsalar da aynı Kur'an ve Sünnete inandıkları, aynı tür ibadeti yaptıklarına işaret edilmektedir. http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/sunni-shia-divide/p33176#!/?cid=otr-marketing_url-sunni_shia_infoguide; Başka bir yazıda, Suriye savaşında bazı din adamlarının politik ajanda ile hareket ettikleri, savaşı sadece dinsel nedenlere dayandırmanın yanlış olacağı belirtilmekte, din dili kullanılarak savaş ve ayrışma yaşatılabiliyorsa neden aynı dil kullanılarak barış ve sorunların çözümü sağlanmasın sorusu sorularak yazı bitirilmektedir. Tokmajyan, Armenak 'Religion, Religious Leaders, and Violence in the Conflict in Syria,' <http://www.fragilestates.org/2014/09/28/religion-religious-leaders-violence-conflict-syria-armenak-tokmajyan/>, erişim tarihi: 28.3.2016.

⁴²³Ekinci, Ekrem Buğra, 'Osmanlı Hukukunda Kardeş Katli Meselesi', Prof. Dr. Fikret Eren'e Armağan, Ankara, Yetkin yayınları, 2006, s. 1105-1116.

⁴²⁴Ahmet Kavas ile yapılan bir röportajda, Kavas çıkar çatışmasını şöyle ifade etmiştir: 'Mezhepler Savaşı; adı öyle konur ama hiçbir zaman mezhepler yüzünden savaş çıkmaz. İktidar mücadeleleri, güç gösterileri mezhep savaşı şeklinde yansıtılır. İnsanların günlük hayat tarzına, yani ben sizin ne giyeceğinize, ne yiyeceğinize karışmıyorsam, inanç noktasında sizin nasıl yaşadığınıza da müdahale etsem etki etmeyeceği ortada. Yani mezhepler savaşmanın değil savaştırmamanın yoludur. Bunu çok iyi tutturmamız gerekir...Sonraki dönemlerde olan tüm

edebilmek için ise sadık ve sarsılmaz yandaşlara ihtiyaç vardır.⁴²⁵ Bu yandaşlar, ya aynı klandan ya da aynı mezhepten seçilmeliler ki iktidar sağlamışsın ve iktidara meydan okuyabilecek kimse kalmayın. Ancak unutulmamalıdır ki, yandaşlar, mezhepdaşlar, klandaşlar ancak iktidara destek oldukları sürece vardırırlar, aykırı ses olurlarsa onlar da tüketilirler.

Irak'ta Şia ağırlık Maliki hükümetinin siyasi çıkarlar için mezhepsel yaklaşımı ciddi eleştirilere neden olmuş, hatta Sünni ayaklanma görünümünde Daiş örgütünü ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. Bu durum Dünya Müslüman alimler birliği başkanı Yusuf el-Karadavi tarafından da açıklanmıştır. Karadavi, bir demecinde, Irak Şii hükümetinin (Maliki hükümeti)⁴²⁶ Sünnilere yer vermediği ve meşru taleplerini dinlemediği o nedenle de DAİŞ'in Sünni bir ayaklanma olduğu ve desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu örgütün kontrolden çıkması ve hilafet ilan etmesi üzerine desteğini geri çekmiş ve eleştiriler de bulunmuştur.⁴²⁷

kavgalarında asıl unsurun Şia ve Haricilik'in oluşma sebeplerinin siyasi uzantılarıdır. Dini değildir, ama din kisvesi giydirilmiştir. **İslâm tarihinde DAES gibi bir örnek de hiç görülmemiştir.** Yani tüm mezheplerin içerisindeki en uç noktalara dahi bakalım bunu göremeyiz. Örnek vermek gerekirse Şia'nın bir kolu olarak Gulat-ı Şia gibi yapılar da zor görülmüş olabilir. Yani DAES başlı başına bir projedir. Bu oluşum içerisinde bulunan insanların da neden orada oldukları, nasıl oraya sürüklendiklerinin farkında olduklarını ben ihtimal dahi veremiyorum...'
<http://www.muslimport.com/prof-kavas-mezhep-catismasi-yok-iktidar-kavgasi-var-3302h.htm>, erişim tarihi: 24.3.2016.

⁴²⁵Biröl Akgün, Suud-İran Gerilimi Mezhebi mi Siyasi mi? başlık yazısında sorunun siyasi olduğuna dikkat çekmektedir: 'Öncelikle belirtmek gerekirse, İran ve S. Arabistan arasındaki gerginliğin temel sebebi veya tek sebebi asla mezhepçilik değildir. Gerçekten bir mezhep savaşından söz edebilmek için çatışmanın mezhep farklılığından ve inanç farklılığından kaynaklanması gerekmektedir. Oysa buradaki sorun ya ülkelerin kendi içlerindeki rejim sorunlarından kaynaklanmaktadır ya da karşılıklı tehdit algılarından neşet etmektedir. Her iki durumda da konunun özü siyasi; dini inançlar öncelikli bir tehdit kaynağı olarak görülmemektedir. Özetle, İran ve S. Arabistan arasındaki ateşlenen son çatışma esasında mezhep temelli bir çatışma olmayıp, güvenlik kaynaklı ve güç ve nüfuz rekabetine dayalı bir siyasi gerginliktir.'
<http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/suud-iran-gerilimi-mezhebi-mi-siyasi-mi/4475>, erişim tarihi: 20.3.2016.

⁴²⁶Daiş'in çıkışı ile ilgili bir yorum özetle şöyledir: '...Uzmanlar, en büyük sorumluluğun Irak'ın eski Başbakanı Nuri el-Maliki'de olduğunu belirtiyor... İktidarı boyunca, lideri olduğu hükümetin Sünnileri dışladığı bilinirken, Şiiilerin kayırıldığı vurgulanıyor. Bu durum, IŞİD'in yükselişindeki en önemli faktör olarak öne çıkıyor. Buna göre, Maliki'nin IŞİD'in Suriye ve Irak'taki ilerleyişine yol açan kararlarından birkaçı şu şekilde: Irak'ın terör karşıtı yasalarını Sünni muhalifleri tutuklamak için kullanmak, Saddam dönemi yetkililerinin göreve gelmesini engelleyen yasaları Sünnilerin hükümet ve orduda yükselişini durdurmak için kullanmak, hükümet karşıtı barışçıl gösteri düzenleyen Sünnilere karşı öldürücü güç kullanmak, Irak işgali sonrası Sünnileri öldüren hükümet dışı Şii milislerle işbirliği yapmak...Iraklı Sünnilerin, Irak hükümetinin kendilerine hiçbir zaman eşit davranmayacağına inanması da IŞİD'e katılımın artmasında önemli rol oynuyor. Bu durumda IŞİD, hükümetin otoriter rejimine maruz kalmış Sünniler için 'hükümetle kıyaslandığında daha çekici bir alternatif' olarak öne çıkıyor... Suriyeli gazeteci Hassan Hassan, 'IŞİD Rakka'yı ele geçirdiğinde, rejimin diğer bölgelerde uyguladığı politikası olan gece ve gündüz bomba yağdırmasını burada uygulamaması dikkat çekici' diyerek IŞİD ve Esad arasında bir anlaşma olduğunu düşündüğünü belirtti... <http://www.radikal.com.tr/dunya/isid-nasil-buyudu-1209910/>. Ayrıca bkz. Nakip, Mahir, <http://www.ajanshaber.com/iraktaki-mezhep-catismalari-turkiyeyi-etkiler-mi-haberi/325787>, erişim tarihi: 24.3.2016.

⁴²⁷Bu kurum şöyle bir açıklama yapmıştır: 'Dünya Âlimler Birliği Irak'ta olup bitenleri ve İslâm Devleti adıyla ortaya çıkan hareketi yakından izlemektedir. Başlangıçta ezilmekte olan Sünni halka yapılan

Suriye’de İran destekli milislerle Sünni muhalif grupların çatışması da mezhep kavgası olarak yansımaktadır.⁴²⁸ Ancak, gerçek bir mezhep çatışmasından çok bunun siyasi iktidar mücadelesi ve ezilmiş halkların seslerini duyurabilme ve iktidarda yer alabilme kavgası olduğu uzmanlarca belirtilmektedir.⁴²⁹ Tarihte, Hıristiyanların mezhep kavgaları meşhurdur.⁴³⁰ İslâm dünyasında da zaman zaman siyasi çıkar kavgaları olmuştur.⁴³¹ Günümüzdeki kavga mezhepsel ihtilaflar nedeniyle başlamış bir kavga değildir, ancak bu tür kavgaya dönüşmesi de ihtimal dışı değildir.

Ortadoğu doğal kaynakların zengin olarak bulunduğu bir yerdir.⁴³² Bu nedenle de uluslararası güçlerin siyasi kapışmalara ve güç gösterilerine girdiği ve masum ve mazlumların zarar gördüğü bir alandır.⁴³³ Uzun yıllar devam eden Irak ve İran savaşı mezhepsel bir savaş olmaktan çok petrol kaynakları gibi doğal zengin kaynakların kontrolüne yönelik siyasi iktidar mücadelesi olup uluslararası güçler tarafından desteklenmiştir. Kuveyt’in işgali ise yine Sünni görünümlü Saddam tarafından Sünni bir ülkeyi işgaldir. Amaç yine aynıdır, ekonomik ve siyasi çıkardır.⁴³⁴

Aslında ne İslâm ne de mezhep bir kavganın kaynağı olamazlar ve olmamalıdır. Zira, furu’da (hukuk) mezhep ayrılıkları hukukçular tarafından rahmet olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, hukukun canlı bir organizma gibi hayatını devam

baskılara bir tepki olarak gördüğümüz, bu sebeple de memnuniyetle karşıladığımız hareketin, hiçbir ön şart oluşmadan, şer’i ölçülere riayet etmeden hemen bir hilafet ilanına kalkışması ve bütün Müslümanları biate çağırması faydadan çok zarar getirecek bir husustur.’ http://www.yenisafak.com/yazarlar/Faruk_Beser/isid-karadawi-ve-hilafet-54809, erişim tarihi: 27.3.2016.

⁴²⁸Afganistan’dan işsiz gençlere 100 dolar verilerek, İran’da ise vatansız Afganların, vatandaşlık vaadi ile 100 dolar gibi küçük rakamlarla savaşmak üzere Suriye’ye gönderildiği, savaştan geri dönünce 1 aylık oturma izni verildiği, uzun süre ikamet isteniyorsa yeniden savaşa gidilmesi gerektiği, Şia kutsal mekanlarının korunması gibi dinsel argümanların kullanıldığı ifade edilmektedir. BBC World TV 17.4.2016, saat 20-21.

⁴²⁹Kalın, İbrahim, ‘Mezhepler Çatışması mı Çıkarlar Mücadelesi mi?’ http://www.sabah.com.tr/yazarlar/ibrahim_kalin/2016/01/31/mezhepler-catismasi-mi-cikarlar-mucadelesi-mi; Öncel, Naci, Cem, ‘Mezhep çatışması mı, rejim savaşı mı?’ http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/naci-cem-ocnel_500/mezhep-catismasi-mi-rejim-savasi-mi_40037735; Nakip, Mahir, <http://www.ajanshaber.com/iraktaki-mezhep-catismalari-turkiyeyi-etkiler-mi-haberi/325787>, erişim tarihi: 28.3.2016.

⁴³⁰Greengrass, Mark, *Christendom destroyed: Europe 1517-1648*, Penguin Random House, 2014; https://en.wikipedia.org/wiki/European_wars_of_religion, erişim tarihi: 26.3.2016.

⁴³¹ İmam Şafii, sahabe arasında meydana gelen politik olaylarla ilgili şöyle der: ‘*Bu kanlardan Allah ellerimizi temizledi, O zaman biz de dillerimizi temizleyelim/koruyalım.*’ İmam-ı Rabbâni, Ahmed b. Abdülahad b. Zeynelabidin Serhendi, *Ed-Dürerü’l-meknûnâtü’n-nefise: Mektûbâtü’s-şerife*, çev. Muhammed Murad, İstanbul, Fazilet Neşriyat, t.y., c. 1, s. 94.

⁴³² Hz. İbrahim şöyle dua etmişti: *وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً وَأَنَا آتِيٌّ أَهْلًا مِنْ آلِهِمْ مِنَ النَّارِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، Hani İbrahim şöyle demişti: Rabbim! Burasını emin bir şehir kıl, onun sakinlerinden Allah’a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır.* Kur’an, Bakara, 2/126.

⁴³³Oynanan oyunun batı kaynaklı olması ile ilgili bkz. Karagül, İbrahim, ‘İslâm öfkesi, yeni Kırım Savaşı ve Büyük Oyun’, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahimkaragul/islam-ofkesi-yeni-kirim-savasi-ve-buyuk-oyun-2027753>, erişim tarihi: 26.3.2016.

⁴³⁴Grammas, George N. ‘Multilateral Responses to the Iraqi Invasion of Kuwait: Economic Sanctions and Emerging Proliferation Controls’, *Maryland Journal of International Law*, S. 15/1, <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1331&context=mjil>, erişim tarihi: 4.4.2016.

ettiğini göstermektedir. Farklı dinlerle asırlardır bir arada yaşayan İslâm dünyası farklı mezheplerle de bir arada yaşamış ve halen de yaşamaktadır.

İktidar oyunları mezhepsel kavga olarak yansıtılamaz ve yansıtılmamalıdır. Zira, böyle bir durum yeterince tehlikeli boyutlara ulaşan iç kavgayı, kontrolden çıkarır, sadece bölgemizi değil diğer bölgeleri de ateş çemberine döndürür. Yerel ve uluslararası güçlerin, ırk, din mezhep gibi hassas noktaları kaşımaları felaketten başka bir şey getirmez.⁴³⁵

Mezhep Farklılığı Rahmettir

Mezhep, gidilecek yer, yol, takip edilen inanç, doktrin gibi anlamlara gelir.⁴³⁶ Hicri ikinci asrın ortalarına kadar, ferdi görüşler ve ittiba (delilini bilerek amel etme) ağırlıkta iken bu dönemden itibaren yavaş yavaş doktrinler netleşmiş ve yazıya geçirilmiş, teknik kavramlar oluşmuş, hukukta yeknesaklık ilkesi temelinde görüşler kurumsallaşmış ve mezhepler kök salmaya başlamış ve günümüze kadar gelmiştir.⁴³⁷ Özellikle fıkhi mezhepler, ayrılıktan rahmet doğar anlayışını benimsemişler, bunu ‘ümmetimin itilafı rahmettir’⁴³⁸ özdeyişine dönüştürmüşlerdir. İbn Kudame’nin (v. 1223) ifadesi ile, alimler bunun bir rahmet olmasını arzu etmişlerdir.⁴³⁹

Mezhep taassubu zaman zaman karşımıza çıksa da, farklı mezheplere ait eserler incelendiğinde, mezhepler arası görüşlerde geçişler olduğu görülebilmektedir. Hayatın olağan akışına uygun düşmeyen görüşler terk edilmiş, aynı mezhep içerisinde farklı bir görüş tercih edilmiş veya yeni görüş oluşturulmuş veya farklı bir mezhebin görüşü kendi sistemi içerisinde mezc edilmiştir. Bu durum, sahih, esahh, ercah gibi kavramlarla

⁴³⁵Lewis’in terör eylemlerini yapanların kendilerini Müslüman terörist olarak adlandırmalarını kendileri istiyor şeklinde yaklaşımı kabul edilemez. ‘Habere konu olanlara bakın, haberi rapor edenlere değil,’ şeklindeki yaklaşımı doğru değildir. İngiltere’de Kuzey İrlanda’da ayrılıkçıların neden Hıristiyan olarak adlandırılmadıkları sorusuna ise kendilerinin istemediği yönündeki görüşü ise gerçeklerle uyumsuzdur. Zira, hem medya hem de konunun uzmanları tarafından bunun bir mezhep kavgası olduğu ve ilgili liderlerin de bunu mezhep kavgası olarak deklere ettiği halde basının bunu böyle yansıtmamak için oto sansür uyguladığı bilinmektedir. Lewis, Bernard, *The crisis of Islam: Holy war and Unholy Terror*, Amerika birleşik devletleri, Modern Library, 2003, s. 137.

⁴³⁶İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Suudi Arabistan, Vizâretü şûûni'l-İslamiyye, tarih yok, c. 1, s. 379. Mecdüddin Muhammed b. Yakup Firuzâbâdi, *Kâmûsu'l-muhit*, hazırlayan: Enes Muhammed eş-Şâmi, Zekerıyya Câbir Ahmed, Kahire, Dâru'l-hadis, 2008, s. 598; Sarı, Mevlut, *Mevârid: Arapça-Türkçe lûgat*, İstanbul, Bahar yayınları, t.y, s.553.

⁴³⁷Koca, Ferhat, ‘Mezhep (Fıkıh)’, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 537-542.

⁴³⁸Beyhaki, İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir: ‘Allah’ın kitabında size verilenlerin terkinde herhangi bir özür olamaz, eğer Kur’an’da yoksa, benden bir Sünnet gelmiştir. Eğer Sünnetimde yoksa ahabımın dediklerini [alınız]. Ahabım semadaki yıldızlar gibidir. Hangisini takip ederseniz, doğruyu bulursunuz. Ahabımın ihtilafı sizin için rahmettir.’ Aclûni, her ne kadar bu rivayet zayıf olsa da, ulemanın arasında o kadar meşhur olmuştur ki inkar eden olmamıştır demektedir. İmam Malik’e Harun Reşid (v. 809), senin kitaplarını yazarak dağıtalım ve ümmet bununla amel etsin deyince Malik şu cevabı vermiştir: ‘Ey müminlerin emiri! Ulemanın ihtilafı Allah’ın bu ümmete rahmetidir, herkes kendisine göre sahih olana tabi olur, herkes doğru yol üzeredir, herkes Allah’ın rızasını ister.’ Aclûni, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ iştehere mine'l-ehâdis ala elsineti'n-nâs*, Beyrut, Daru'l-kutubi'l-ilmıyye, 1988, c. 1, s. 64-66.

⁴³⁹İbn Kudame, *El-Muğni*, Beyrut, Darul fikr, 1992, c. 1, s. 18.

da ifade edilerek saliklerine tavsiye edilmiştir.⁴⁴⁰ Farklı mezhep ve görüşlerden yararlanma Osmanlı aile kararnamesi ile zirveye ulaşmıştır.⁴⁴¹ Şia görüşü olmasına rağmen⁴⁴² talakta şahit bulundurma anlayışı Sünni alimler tarafından kanun metinlerine alınması için tavsiye edilebilmiştir.⁴⁴³⁴⁴⁴ Lübnan Caferi mahkemeleri, mezheplerinde serbest olmasına rağmen, mut'a uygulamasına yer vermemektedirler. Kendi mezheplerine aykırı olmasına rağmen, gayr-i Müslim kadın ile evliliğe ise Sünni mezhepler izin verdiği için onay vermektedirler.⁴⁴⁵

Farklı görüşler ve farklı bakış açıları hayata zenginlik katarlar ve hayatı kolaylaştırırlar. Farklılıklar kavganın değil, saygının ve barışın simgesi olmalıdırlar. Mezhep imamlarından farklılıklara hoşgörü ile yaklaşımla alakalı aktarılan bazı örnekler verelim. İmam Şafî (v. 820), Ebu Hanife (v. 767) hakkında, '*Fıkıh konusunda, insanlar Ebu Hanife yanında çoluk-çocukturlar,*' demiştir. İmam Malik'e (v. 795), Ebu Hanife'yi gördün mü diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: '*Evet, öyle birisini gördüm ki, şu direğin altın yapılmasını konuşsan elbette delilini getirirdi.*'⁴⁴⁶

İmam Şafî, Ebu Hanife'nin kabrini ziyaret eder ve sabah namazında kunut duası okunması gerekir kanaatinde olduğu halde, okumaz, namaz sonrası neden kunut okumadınız diye soranlara şu cevabı verir: '*Bu kabrin sahibine teedduben [terk ettim]*'.⁴⁴⁷ Mezhep imamlarını eleştirenlere değindikten sonra İbn Abidin (v. 1836) şöyle dua eder: '*Allah'ım bizi bundan koru, diğer müctehid imamları ve tüm salih kullarını sevdin ve bizi onlarla beraber haşret.*'⁴⁴⁸

⁴⁴⁰Zayıf görüşle dahi amel edilebileceği bildirilmiştir. İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, İstanbul, Kahraman yayınları, 1984. c. 1, s. 74; Detaylı bilgi için bkz. Zuhayli Vehbe, 'Mezhep Hükümlerinin En Kolayını Almada Kurallar,' çev. M. Nurullah Aktaş, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 7, (2006), s. 397-432.

⁴⁴¹Aydın, M. Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985; Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1988.

⁴⁴²Ezher şeyhi Şaltut'un Şia mezhebi hakkında fetvası ve Yusuf el-Kardavi'nin bu fetvaya yaklaşımı hakkında bkz. Kaplan, Doğan, 'İran'da Şii-Sünnî yakınlaştırma çalışmaları', *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şi'i-Sünnî İlişkileri Sempozyumu Özel Sayısı (27-29 Eylül 2013, Çorum)*, *E-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, S. 6/2 (2013), s. 257-274.

⁴⁴³Hadis sahih ise benim mezhebimdir anlayışını açıklarken İbn Abidin, şöyle demektedir: Hadis sahih olduğunda mezhebin görüşüne aykırı düşse de hadis ile amel edilir. Bu [hadis] onun mezhebi olur, Hanefî birisi bu hadisle amel etti diye Hanefî olmaktan çıkmaz. Zira ondan [Ebu Hanife,] sahih rivayetle aktarılmıştır ki o şöyle demiştir: Hadis sahih olduğunda o benim mezhebimdir. İbn Abdilberr bu sözü hem Ebu Hanife hem de diğer imamlardan nakletmiştir.' İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 1, s. 68.

⁴⁴⁴Şia'nın görüşü tavsiye edildiğinde aslında şu ayet ile amel tavsiye edilmektedir: '*Sürelerini doldurdularında, o kadınları ya örfe uygun tutun yahut da örfe uygun ayırın. İcinizden adalet sahibi iki kişiyi de tanık tutun.*' Kur'an, *Talak*, 65/2.

⁴⁴⁵Çiğdem, Recep, *Mukayeseli Medeni Hukuk: İslâm-Türk Kişi, Aile ve Miras Hukuku*, Şanlıurfa İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015, s. 68, 53. Ayrıca bkz Muhammed Cevad Muğniye, *El-Fıkıh ale'l-mezâhibi'l-hamse: Caferi, Hanefî, Maliki, Şafî, Hanbeli*, 1. Baskı, Tahran, Müessesetü Sâdık, .t.y.

⁴⁴⁶Ebu Zeyd Şelebi, *El-miftâh şerhu nûri'l-izâh*, Mısır, Dârul-kitâbi'l-Arabi, 1958, s. 5.

⁴⁴⁷İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 1, s. 55.

⁴⁴⁸İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 1, s. 55;

İbn Abidin, ‘kişi kendi mezhebine göre sahih olduğunu düşünerek namaz kılrsa, sonra da kendi mezhebine göre namazın batıl olduğu, ancak başka mezhebe göre ise sahih olduğu ortaya çıksa, o mezhebi taklit edebilir,’ dedikten sonra şu örneği vermektedir. Ebu Yusuf, hamamda guslederek Cuma’yı kıldıktan sonra, guslettiği hamamın kuyusunda fare ölüsü olduğunu bildirirler, yani gusül aldığı suyun necis olduğunu söylerler. O da, ‘Ehl-i Medine kardeşlerimizin, su iki kulleye (yaklaşık 206 litre)⁴⁴⁹ ulaşırsa necaset taşımaz (su necis olmaz) şeklindeki görüşüyle amel ederiz,’ der.⁴⁵⁰ Farklı mezheplerin aynı cemaatle namaz kılmaları tavsiye edilmiş ve ayrılık doğru bulunmamıştır. Zira sahabe farklı görüşlerde olmasına rağmen tek imamın arkasında namaz kılmışlardır.⁴⁵¹

Sünni alimlerden Ebu Hanife ehl-i beytten olan Zeyd b. Ali (v. 740), Muhammed el-Bâkır (v. 731) ve İmam Cafer-i Sadık (v. 765) ile görüşmüş ve ilim meclislerinde bulunmuştur.⁴⁵²

İmam Şafi, yalan şahitlik veya aralarında düşmanlık bulunanların şahitliği hariç kendi cemaatleri/mezhepleri dışındakilerin kanlarını helal kılan, yorumda açık hata yapanların, haram olanları mubah kabul edenlerin de şahitliğinin kabul edilmesi gerektiğini söylemiş, zira ‘biz onları hatalı yorumla suçlarken, onlar da bizi hatalı yorumla suçluyorlar,’ diyerek hoşgörü sınırını genişletmiştir.⁴⁵³ İbn Humam (v. 1457) da benzer görüşler serdetmiştir: ‘Mutezile, Kaderiye, Havaric ve diğerlerinin şahitliği kabul edilir.’ İmam Muhammed’in (v. 805) ‘bizimle savaşmadıkları sürece Haricilerin şahadeti kabul edilir,’ dediğini nakletmektedir.⁴⁵⁴

İbn Kudame, bazı mezhep taassubu⁴⁵⁵ örnekleri verdikten sonra, sahabe gibi hoşgörülü olmak, farklı görüşlere saygılı olmak, taassuptan uzak durmak gerekir demekte ve şu ayeti hatırlatmaktadır: ⁴⁵⁶ Kendilerine kanıtlar geldikten sonra, bölünüp parçalananlar gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.⁴⁵⁷ İmam-i Rabbâni,

⁴⁴⁹Gunay, Hacı Mehmet, ‘Su’, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, s.435. Kulle için bkz. Kallek, Cengiz, ‘Kulle’, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 26, s.357-358.

⁴⁵⁰İbn Abidin, muayyen bir mezhebi takip etme zorunluluğunun bulunmadığını, farklı mezheplerle amel edilebileceğini ifade etmektedir. İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi’l-muhtâr*, c. 1, s. 75; Zuhayli, ‘Mezhep hükümlerinin en kolayını almada kurallar,’ s. 415-416.

⁴⁵¹İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi’l-muhtâr*, c. 1, s. 563-564.

⁴⁵²Uzunpostalıcı, Mustafa, ‘Ebu Hanife,’ *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 10, s. 132.

⁴⁵³Şafi, *el-Ümm*, hazırlayan, Hannan Abdulmennan, Beytül’l-efkârî’d-devliyye, t.y., s. 1289-1990. Ayrıca bkz. İbn Kudame, *Muğni*, c. 12, s. 51.

⁴⁵⁴İbn Humam, *Fethu’l-Kadir*, Beyrut, Daru’l-fikr, c. 7, s. 415-416.

⁴⁵⁵Hamevi de bazı taassup örnekleri vermektedir. İsfahan’da Şafiler ile Hanefiler arasında mezhep taassubu yüzünden savaş olduğu ve şehrin tahrip olduğunu nakletmektedir. Aynı şekilde, Rey şehrinde ise önce Hanefi ile Şafi birleşerek, Şia’ya saldırdığı, sonra da Şafilerin Hanefilere saldırdığı ve savaşı Şafilerin kazandığını aktarmaktadır. Yakut b. Abdullah el-Hamevi, *Mu’cemü’l-Buldân*, Darus-Sadr, 1977, c. 1, s. 209, c. 3, s. 117.

⁴⁵⁶İbn Kudame, *Muğni*, c. 1, s. 18-19.

⁴⁵⁷وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ, Kur’an, *Âl-i İmrân*, 3/105.

mümkün oldukça, alimlerin ittifakına uygun hareket etmek gerekir diyerek ihtilaftan uzaklaşılmasını öğütlemektedir.⁴⁵⁸

‘De ki: *Ey Ehl-i kitap! Sizin ve bizim aramızda ortak olan şu söze gelin: Ancak Allah'a ibadet edelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi rabler/ilahlar edinmeyelim.*’⁴⁵⁹ Bu ayet gayr-i Müslimlerle ortak noktalarımıza işaret etmektedir. Aynı dini paylaşılanların ise ortak noktaları çok daha fazladır. Bardağın boş tarafının değil, dolu tarafının görülmesi gerekir. Müslümanlar ayıran yanlara değil, birleştiren özelliklere bakarak barış, sulh ve sükunet içinde yaşayabilirler. Müslümanlar, başkalarının oyunlarına gelebiliyorsa, feraset sahibi değiller ve iyiyle kötüyü de ayıramıyorlar demektir. Halbuki Yüce Allah, ‘*Ey iman sahipleri! Eğer Allah'tan sakınırsanız, Allah sizi Furkan kılar (iyiyle kötüyü ayırma yeteneği verir) ve kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar.*’⁴⁶⁰ Hz. Peygamber ise şöyle demiştir: ‘*Müminin bakışından sakının, zira O Allah'ın nuru ile bakar.*’⁴⁶¹

Tekfir Tehlikesi

Günümüzde bazılarının oy verme gibi bazı basit nedenlerle diğerlerini tekfirle suçladıklarına şahit olmaktayız. Müslümanların birbirlerini tekfir etmeleri, tehlike boyutunu yükseltmektedir. Bir Müslüman'ı tekfir ile suçlamak irtidad ettiğini söylemektir ki, çok tehlikeli bir boyuttur. İrtidadla suçlanan ve mahkum edilen kişinin idamına karar verilmesi, eşinin boşanmış sayılması, cenaze namazının kılınmaması, mirasının devredilememesi, Müslüman kabrine defnedilmemesi gibi hukuki durumlar olayın vahametini gözler önüne sermektedir.⁴⁶² Bu vahimler sonuçlar nedeniyle, İbn Abidin şöyle demektedir: ‘*Küfür çok vahim bir durumdur. Kişin kafir sayılmayacağı ile ilgili bir rivayet bulduğumda, bir mümini Kafir saymam...Bir meselede, küfrünü gerektiren durum ile küfrünü gerektirmeyen durum varsa, Müftü'nün, Müslüman'a hüsnü zan ederek, küfrünü engelleyen görüşe yönelmesi gerekir...Muhtemel bir şeyle küfre hükmedilmez, zira küfür cezanın son aşamasıdır, o halde cinayetin de son radde de olması gerekir, muhtemel olan şey nihayet/son aşama değildir...sözü iyi bir yoruma müsait oldukça veya zayıf bir rivayet bile olsa küfrü konusunda ihtilaf oldukça bir Müslüman'ın küfrüne fetva verilmez, buna göre zikri geçen elfaz-ı küfrün bir çoğunda tekfir ile fetva verilmez, ben bunlardan bir şey ile fetva vermeme konusunda kendime söz verdim...*’⁴⁶³ İbn Abidin'e göre, bidat ehlinin dalalette olduğuna hükmedilir,

⁴⁵⁸ İmam-ı Rabbâni, *Mektûbât*, c. 2, s. 313.

⁴⁵⁹ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ Kur'an, *Âl-i İmrân*, 3/64.

⁴⁶⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ Kur'an, *Enfâl*, 8/29.

⁴⁶¹ Tirmizi, *Tefsiru'l-Kur'an*, 16, (Hadis no: 3127).

⁴⁶² İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 4, s. 245-253; Damad Efendi, Abdullah b. Şeyh Muhammed, *Mecmaü'l-Enhür fi Şerhi'l-Mültekâ'l-Ebhür*, İstanbul, Matbaa Amire, 1316, c. 1, s. 682-684; Ebû Şucâ, *Kavlü'l-muhtâr fi şerhi gayeti'l-ihtisâr*, İstanbul, Salah bilici kitapevi, t.y. s. 77; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, Bilmen yayınevi, 1985, c. 4, s. 5-30; 13-15.

⁴⁶³ İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 4, s. 224, 230. Ayrıca bkz. Damad Efendi, *Mecmaü'l-Enhür*, c. 1, s. 688.

Sahabeye sövmeleri veya bützetmeleri nedeniyle küfrüne hükmedilmez. Müslümanların kanlarını ve mallarını helal sayan ve sahabeyle tekfir eden Hariciler, bugat/isyancı hükmündedir, ancak küfürlerine hükmedilmez.⁴⁶⁴ Sünni inancına göre, ehl-i kible tekfir edilmez.⁴⁶⁵

İbn Abidin'in verdiği bilgiye göre, 944/1537 yılında, Padişah fermanı yayımlanarak,⁴⁶⁶ tekfir ile ilgili konularda, farklı görüşlerin dikkate alınması bildirilmiş ve iyi halli olup tevbe edenlerin öldürülmemeleri belki tazir edilmeleri konusunda ülkenin yargıçları uyarılmıştır. Bu ferman, 955/1548'de yeniden yayımlanmıştır.⁴⁶⁷

Tekfire karar verecek makam şahıslar değil, mahkemelerdir. Ancak mahkemenin bağımsız ve objektif olması gerekir, bir örgüt tarafında kurulmuş ve örgütün dediklerini yapan mahkeme bağımsız olamaz. Bağımsız olmayan mahkemede hakimlik yapmak da mesuliyet gerektirir. Bu nedenle, Ebu Hanife, muhalif bir duruş sergileyerek kadılık talebini reddetmiş, hatta Fırat'ta boğulma ile yargıçlık arasında tercih edilmek zorunda bırakılırsa Fırat'ta boğulmayı tercih edeceğini söylemiş ve sonunda hapse mahkum edilmiştir.⁴⁶⁸

Zaman zaman yargıçlar ve müftüler siyasi ve konjektürel karar veya fetvalar vermiş olabilirler. Bunlar genel geçer karar veya fetva olarak değerlendirilemez ve bağlayıcılıkları da bulunmamaktadır.

Sonuç

Çevremizdeki Müslüman ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar, politik ve ekonomik çıkar çatışmaları gibi görünmektedir. Bazı dini motiflerin bu çatışmalarda kullanılması, bu kavganın mezhep çatışması şeklinde anlaşılmasına yol açmaktadır. Bu çıkar çatışmalarının mezhep kavgasına dönmesi muhtemeldir. Zira tarih az da olsa bu tür çatışmalara taassup nedeniyle sahne olmuştur. Bu nedenle, radikal ve ayrıştırıcı dil kullanmaktan kaçınılmalı, bu tür dili kullananlara karşı uyanık olunmalıdır.

İslâm gayri Müslimlerle dahi Allah'a inanç ortak noktasında buluşmayı teklif etmiştir. O halde, aynı dini paylaşan Müslümanlar hangi mezhepten olursa olsunlar Müslüman sayıldıklarından ortak noktaları ve üst şemsiyeleri olan İslâm'da buluşmalı ve aşırılıkları törpülemelidirler. Bu bağlamda, Müslümanlar şu ayetlerden ilham almalıdırlar: 'İyilik ve sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.'⁴⁶⁹ 'Allahın ipine sımsıkı sarılın ve ayrılığa düşmeyin.'⁴⁷⁰ "Size selam

⁴⁶⁴İbn Abidin, *Hâşiyetü reddi'l-muhtâr*, c. 4, s. 237.

⁴⁶⁵Taftazâni, *Şerhul-akâid, Hâşiyetü Kesteli* ile birlikte, Bahar matbaası, 1973, s. 186-188.

⁴⁶⁶Bu dönemde padişah Kanuni Sultan Süleyman'dır zira kendisi 1520-1566 arası 46 yıllık padişahlık yapmıştır. Özkan Abdullah (hazırlayan), *Adım Adım Osmanlı Tarihi: Yükseliş, Görkemli Yıllar 1520-1648*, İstanbul, Boyut Dosya Yayınları, 2003, s. 4.

⁴⁶⁷Haskefi, *Dürrü'l-muhtâr*, hâşiyetü reddi'l-muhtâr ile birlikte, İstanbul, Kahraman yayınları, 1984, c. 4, s. 236.

⁴⁶⁸Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife: hayatuhu ve asruhu, arâuhu ve fikhuhu*, Dârü'l-fikri'l-Arabi, t.y, s. 56- 57. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hukuku İslamiyye*, c. 1, s. 377-380.

⁴⁶⁹Kur'an, *Mâide*, 5/2: وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

verene ‘sen mümin değilsin’ demeyin.’’⁴⁷¹ Allah’ın⁴⁷² ve Hz peygamber’in kardeş olun⁴⁷³ diye hitap ettiği Müslümanlar kardeşlik hukukuna riayet etmeli, en kısa zamanda ortak noktada buluşarak bu akan kana son vermelidirler. Müslümanlar, oynanan oyunların farkında olacak kadar feraset sahibi olmalı ve sevadı azamdan (büyük çoğunluk)⁴⁷⁴ ayrılmamalıdır.

⁴⁷⁰Kur’an, *Âli İmrân*, 3/103 وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

⁴⁷¹Kur’an, *Nisâ*, 4/94, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

⁴⁷²Kur’an, *Hucurât*, 49/10, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ, ‘Kesinlikle, Müminler sadece kardeşirler; öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin...’

⁴⁷³‘Birbirinize buğz etmeyin, haset etmeyin, arka çevirmeyin. Allah’ın kulları, kardeş olun. Bir Müslüman’a, üç günden fazla din kardeşi ile dargın durması helâl olmaz.’ Buhârî, *Edeb*, 57 (Hadis no: 6065).

⁴⁷⁴‘Benim ümmetim dalalet üzerine toplanmaz. İhtilaf gördüğünüzde sevad-ı azam ile birlikte olunuz.’ İbn Mâce, *Fiten*, 8 (Hadis no:3950).

Birlikte Yaşama Ekseninde İslâm'da Ötekilik Anlayışı: Farklılık (Anlamlı Ötekilik) ve “Ötekilik”*

Bahset Karşlı*

Giriş

“Öteki” kavramı, tanımlandığı zeminden hareketle farklı anlamlar taşıyabilen bir kavramdır. Psikolojik, sosyolojik veya felsefi disiplinler üzerinden geliştirilen tanımlar, kavramın anlamını berraklaştırmaktan ziyade daha da muğlaklaştırmaktadır. Bu muğlaklığın yoğunluğuna örnek verme adına *ötekilik* kavramı, bir insanın kendisi dışındaki her hangi bir kimseyi tanımla adına masum bir söylem olan *diğerleri* için kullanılmanın yanında *öteki cehennemdir* gibi ideolojik bir söylem için de kullanılabilir. Meyveyi doğramanın veya suç işlemenin değişkeni olabilen bıçak metaforundaki gibi öteki kavramı da gündelik dildeki basit tanımlama anlamından siyasal-politik-ideolojik bir anlama kayabilen metaforik bir kullanımı vardır. Bu çerçevede tebliğde öncelikle kavramın anlam haritası ötekilik ve farklılık (anlamlı ötekilik) gibi paradigmatik ve disiplinler yaklaşımından çıkartılmaya çalışılacak, daha sonra birlikte yaşam ekseninde ötekilik kavramının ne anlama geldiği izah edilmeye çalışılacaktır.

Farklılık (Anlamlı Ötekilik) ve “Ötekilik”

Kavramın tanım ve anlam problemini aşmak için dayandığı zihinsel arka planın mantıksal yaklaşımının analiz edilmesi gerekmektedir. Bu mantıksal anlatım, kavramın varlık algısı üzerinden paradigmatik perspektifleri vermesi açısından da hayatiyet taşımaktadır. Genelme problemini aşmak için ötekilik ve farklılık kavramlarının dayandığı mantıksal temelde farklılık, *çelişmezlik/özdeşim* ötekilik ise *çelişki* mantığına göre çözümlenecektir.

Çelişmezlik/Özdeşim ve Çelişki Mantığı

Mantıkta iki kavram vardır: Birincisi *çelişmezlik/özdeşim*, ikincisi ise *çelişki*dir. Farklılık *çelişmezlik/özdeşim* kavramsallaştırmasına denk gelirken ötekilik *çelişki* mantığıyla açıklanmaktadır. Bu mantıksal yaklaşım *gerçek zıtlık* ve *diyalektik zıtlık* şeklinde de isimlendirilebilmektedir.

Çelişmezlik/özdeşim mantığına göre, varlıklar gerçek zıtlık içerisindedir. Her türlü varlık kendi için vardır, gerçektir ve pozitifdir. Formülü (+) ve (-)'dir. Zıtlardan her biri, diğerine ihtiyaç göstermeden var olabilir, karşılıklı itme vardır. Zıt yönlere çekmeye çalışan eşit kuvvetler gibidir. Bu noktada *farklılığa (anlamlı ötekilğe)* ilişkin kavramsal analiz, birlikte yaşamın dayandığı kültürel vurguları vermektedir. *Farklılık* kavramı

* Bu tebliğ *Sosyal Bütünleşme: Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun Örneği)* (2012) adlı doktora çalışmamızdan hareketle hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, bkarsli@akdeniz.edu.tr. Bu tebliğ *Sosyal Bütünleşme: Farklılık ve Birlikte Yaşama (Göksun Örneği)* (2012) adlı doktora çalışmamızdan hareketle hazırlanmıştır.

çelişmezlik/özdeşim mantığına göre algılanmalıdır. Bu mantığa göre farklılık bizatihi kötülüğün kaynağı değildir.

Olumsuz Tanımlama: Farklılığın Ötekilik Olarak Algılanması (Diyalektik Zıtlık)

Diyalektik (zıtlık) çelişkiyi Platona kadar götüren Colletti'ye göre bu mantığın daha çağdaş temsilcisi Hegel'dir. Çelişki mantığında ise varlıklar birbirleri ile negatiftir. Kendilerini ötekinin negatifi görürler. Formülü A-A değildir. İyi ve kötü, güzel ve çirkin gibi ancak karşılarıyla var olabilirler.⁴⁷⁵ Toplumsal ilişki ve birlikte yaşamada ve farklılık algısında, siyahın ve beyazın kendi özgül yapıları asla kaybolmaz. Ama ötekilik algısında siyah vardır ama beyazın zıddı olarak vardır. Her şey zıddıyla kaimdir yaklaşımıyla *çelişki, Hegel'in* diyalektik hareketinin doğasını açıklamak üzere başvurulan bir kavramdır. Ona göre, her tez ister istemez anti tezini (zıddını) doğurur.⁴⁷⁶ Aynı çelişki mantığını, genel dil bilim derslerinde, Saussure (1857-1913), dilin gösteren ve gösterilenden oluşan iki yapısal ögenin, bütünlüyci bir şekilde bir araya gelişini olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Saussure'nin gösterdiği gibi, bu yapıda önemli olan nesnelere verilen anlamların her zaman ilişki olması, yani, farklı terimlerin anlam sahibi olmak için farklılıkları bir ilişki gibi taşımalarıdır. Bu anlamda, *anlam*, bir işaretler sisteminde ki farklı terim veya nesnelere arasında, bir farklılık ilişkisinden ortaya çıkar. Saussure bu ilişkiselliği göstermek için *gece* ve *gündüz* sözcüklerini örnek gösterip ve bunların anlam taşımaya olanak veren aralarındaki farklılıklar olduğunu iddia eder.⁴⁷⁷

Ötekilik: Özne Nesne İlişkisi

Ötekilik anlayışının dayandığı diyalektik zıtlık Antik Yunan geleneğinin özne nesne ayırımına dayanmaktadır. Bu ayırım mantıksal olup geriye ve ileriye dönük varlık okumasına yönelik kuramsal-varsayımsal bir inançtır.⁴⁷⁸ Diyalektiksel çelişki mantığına göre "*Ötekilik*" bir *özne-nesne ilişkisidir*. İnsanın veya grubun, kendi kimliksel kurgusunu çelişki mantığıyla açıkladığı zaman, yani *farklıyı ötekileştirerek* nesneleştirdiği anda kendisini özneleştirir ve merkezi kendisi olan ilişki ortaya çıkar. Bu ise, ben'in düzenlediği hiyerarşiyi oluşturuyor. Özne/ben tek başına aciz ve anlamsızdır. O hep kendi yabancısına muhtaçtır. *Ben, ötekini* dışlamanın, zapt-u rapt altına almanın yollarını arıyor. Böylece birbirinden bağımsız ya da iç içe, sayısız sayıda ikili ilişkiler

⁴⁷⁵ Lucio Colletti, "Marksizim ve Diyalektik", *Demokrasi İçin Toplumcu Düşünce*, (Çev. Y. Arıak), 2. sayı, Ankara, 1978, s. 113-139'den naklen, Akpolat, *Neden Batıdan Kaçıyoruz, Neden Batıya Koşuyoruz*, Metis Yay., İstanbul, s.76-78.

⁴⁷⁶ Marshall, G., (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 113-114.

⁴⁷⁷ Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke Vardar), TDK Yay., Ankara 1976; Ahmet Cevizci, *Felsefe sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2000, s.822-823; E. Fuat Keyman, "Globalleşme ve "Öteki" Sorunu: Postmodernizm, Feminizm ve Oryantalizm", *Küreselleşme Sivil Toplum Ve İslâm*, (Der. E. Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay), Vadi Yay., Ankara 1998, s.201-225.

⁴⁷⁸ Pirsig, M. R., (2005). *Lila: Ahlakın Sorgulanması*. Çev. S. Sertabiboğlu, İstanbul, Ayrıntı Yay.; Pirsig, M. R., (2015). *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı*, Çev. S. Sertabiboğlu, İstanbul, Ayrıntı Yay.

ve mikro iktidarlar oluşuyor.⁴⁷⁹ Jean-Paul Sartre'ın ötekini/başkalarını cehennem gören tanımlaması nesne olarak algılanan sorunsal ötekiliği ifade etmektedir.⁴⁸⁰ Özne-nesne ilişkisi biçiminde farklı olmak ikinci olmaktır ve birincinin arkasında olmaktır. Birinciden daha az önemli olmak, birinciye bağımlı olmaktır. Birincinin değerlerinin ve kurallarının egemen olduğu bir evrende ikinci olmak, rölatif bir kavramda değildir. Üstelik durduğunuz yere ve baktığınız yere göre değişmez. Karşı kaldırım meselesi değildir. Hangi kaldırım da durursanız durum *ötekinin* kim olduğu bellidir.⁴⁸¹

Sırf verili kimliklerinden ve özelliklerinden dolayı sıkıntı çeken insanlar farklılarının ötekileştirilmesinden dolayı bu sıkıntıyı yaşamaktadır. Sıkıntıyı yaşatanların zihniyet temeli bu çelişki mantığına göre şekillenince ahlaki temelde de bir sorun yaşamamaktadırlar. Böylesi yapılanma sonucunda ötekilik sorunsallaşmakta ve iktidar ilişkilerine dönüşmektedir.⁴⁸² Çelişki mantığının dayandığı özne-nesne ayırımına göre ötekilik şu şekilde sınıflandırılabilir:

Ampirik bir nesne olarak öteki: *Öteki*, burada hakkında ampirik bir bilgi toplanarak anlaşılabilir bir nesne olarak görülür ve böylelikle onu, sözde nesnel ve gerçeklere dayalı olan bilgiler sağlayarak açıklama amaçlanır. Bu bakış açısı Antropolojik olup varlık ve insanlar hakkında nesnel yaklaşımla bilgi toplanılması gerekmektedir.⁴⁸³ Pirsig, özne-nesne ayırımı temelinde bilimi, bilgi dünyasını bütün görmek gibi bir inanca indirmek ve bunun da tek gerçeklik olarak algılanması şeklinde tanımlar.⁴⁸⁴ Bunu bir sorun addeder ve antik Yunana dayanan bu ayırımın en nihayetinde bir inanç olduğunu ifade eder. Nitekim Antropolojik çalışmaların bir bakış açısıyla ve malzeme bulmak üzere kabileleri araştırmakta. Kabile mensubunun herhangi bir ritüele yüklediği anlam, salt veri açısından önemli görülmekte ve araştırma yapanın kuramsallığına hizmet etmesi itibarıyla değerlendirilmekte.

Kültürel bir nesne olarak öteki: Özellikle olumsuzlama yöntemiyle öteki ne olduğundan çok ne olmadığıyla tanımlanır. Böylece *öteki*, benliğin aynadaki görüntüsü olarak temsil oluşturulur. Aslında “kültürel öteki”nin ruhunu daha derinden anlamak on dokuzuncu yüz yılın başlarında antropologların ve oryantalistlerin açık amacı idi. Ancak bu niyet yine de antropologların ve oryantalist çalışmaların içsel bir sosyalleşme sürecine girmelerini ve bununla da yabancı kültürlerin sınıflandırıcı bir şekilde dışlanmasını engellemeyemedi.⁴⁸⁵ Çünkü kültürel kimliklerin biçimlenmesinde ötekinin ifadesi dikkate alınmalıydı; bu çerçevede, kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi

⁴⁷⁹ Özkan, F., (1998), “Ben Öteki’dir. Benin Paranoyası: Öteki” *Sözleşme Dergisi*, Sayı:12, s.41.

⁴⁸⁰ Jean-Paul Sartre'nin ötekiliğe ilişkin analizleri için bkz. Fay, B., *Sosyal Bilimler Felsefesi*, (Çev. İsamil Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001; J. P. Sartre, *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), Say Yay., İstanbul 1996; Sinan Kılıç, *Jean-Paul Sartre'nin Varoluş Felsefesinde Öteki Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2006.

⁴⁸¹ Yazgülü Aldoğan, “Öteki Cins”, *Karizma*, 3, 2000, s.131.

⁴⁸² Mehrezad Baroujerdi, *İran Entelektüelleri ve Batı*, (Çev. Fethi Gedikli), Yöneliş Yay., İstanbul, 2001; Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. V. Urhan), Birey Yay., İstanbul 1999.

⁴⁸³ Keyman, 201-225.

⁴⁸⁴ Pirsig, *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı*, s.114.

⁴⁸⁵ Abaza, M., Stauth, G., “Batı’lı Akıl, Oryantalizm, İslamcı Fundamentalizm: Bir Eleştiri”, (Çev. A.Topaloğlu), *Tezkire Dergisi*, 9-10, , s.89-119 Ankara 1996.

her zaman *ötekilerin* değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı içermektedir.⁴⁸⁶ Ancak bu şekilde kendi varlığını açıklamak, hem bireysel hem de toplumsal ölçekte farklı olanın simgesel tutumları olumsuzluk olarak yorumlanmaktadır.

Bir varlık olarak öteki: Yorumcu ve varoluşçu söylemlerde kullanılan ve bir varlık (being) olarak nitelenen *öteki* benliğin oluşum sürecine katkıda bulunur ve “gözükmeyen gönderim noktasıdır”. *Ötekinin* bu şekilde davranışı hem ampirik bilgi toplama tarzından hem de *ötekinin* kültürel bir nesne olarak tanımlanmasından radikal bir şekilde ayrılır. Ancak *ötekini* tarihsel bir varlık “gerçek” bir tarihsel varoluş olarak görerek hem yorumcu, hem de varoluşçu söylemler kendi rejimleri dahilinde işlerler, ve ben-öteki karşıtlığını muhafaza ederek *öteki* kategorisini hala ontolojik bir varlık olarak düşünürler.⁴⁸⁷

Söylemsel bir yapı olarak öteki: Bu şekilde bakıldığında *öteki* çeşitli söylem ve kurumlar tarafından kurulan bir “bilgi nesnesi”ni oluşturur. Bu söylemsel bir kuruluş ve *ötekinin* tarihsel bir varlık olarak anlatışını reddeder. Buna en iyi örnek, Foucault’un mevzuatını, kitabında Doğu üzerine tatbik eden Edward Said’dir. Şark ve Garp arasındaki epistemolojik ve ontolojik ayrımın temelinde, *Doğulu öteki* Avrupa’nın maddi uygarlık ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kurulur ve işlev görür.⁴⁸⁸

Farklılık olarak öteki: Kimlik-fark ilişkisine yerleştirilmiş *öteki*, *ben* ve *ötekinin* ilişkisel özelliğini vurgulayarak, odağı *kimlik-farklılık* eksenine taşır.⁴⁸⁹ *Kimlik-farklılık* odağında her kimlik bir dizi benzerlik ve özellikle farklılıklara bağlı olarak kuruluyor. Ancak kimlik oluşumu sadece farklılığa ihtiyaç duymakla kalmıyor, aynı zamanda kendi kimliğine olan güvenini de koruyup tazelemek için bu farklılığı *ötekiliğe* dönüştürür. Çeşitli farklılıkların kimlik ile *ötekilik* arasında karşıtlığa dönüştürüldüğü bu süreçte güç ilişkisi önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁹⁰

Farklılık (Anlamli Ötekilik/gerçek zıtlık)

Farklılık, birlikte yaşamada ise, kendi dışındakilerle zıtlığı, çelişki mantığıyla açıklamamayı ve kurulan ilişkideki dinamikliği ifade eder. Gündelik hayatın nesnel gerçekliği toplumsal ilişkideki sosyal mesafe tutumlarıyla bir fakındalık (anlamli *ötekiliğe*) ulaşmaktadır.

⁴⁸⁶ Nejdet Subaşı, “Öteki’nin İnsan Hakları”, *İslamiyet (İslâm ve Demokrasi Sayısı)*, 2(2), 1999, s. 87.

⁴⁸⁷ Keyman, s.201-225.

⁴⁸⁸ Said, W. E., (1991).*Oryantalizm*, (Çev. Selehattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul.

⁴⁸⁹ Keyman, s.203-204; William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık*, (Çev. Fermâ Lekesizalın), Ayrıntı Yay., İstanbul 1995.

⁴⁹⁰ Arus Yumul, “Modernizmden Postmodernizme Öteki’lik”, *Karizma*, 3, 2000, s.99; Michel Foucault, bu iktidar ilişkilerinde *ötekinin* güçlü sosyal kuvvet ve kurumlara bağlı söylemler tarafından yaratıldığını ifade etmiştir. Zihni benlik teknolojilerini analiz ederek bilginin soy ağacını anlamayı, iktidar ve bilgi arasındaki bağları kavramaya bağlamıştır. Böylece toplumun kenarına itilen *delinin*, *mahpusun*, *suçlunun*, *çocuğun*, *çift cinsiyetlinin ötekileştirilmelerini* incelemiştir. Bkz. Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Yay., Ankara 2000; Michel Foucault, *Deliliğin Tarihi*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Yay., Ankara 2000; Michel Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*, (Çev. M. A. Kılıçbay), İmge Yay., Ankara 2001.

Simgesel etkileşimde dinamik ilişkiler, farklı olanı doğallığı içinde anlamayı ve ontolojik temelde zıtlığın doğurduğu ayrıştırılmayla değil karşılıklı dönüşümle anlamayı esas alır. Bu noktada farklılık (anamlı ötekilik) ve “ötekilik” kavramının arasındaki en büyük farkı, *ontolojik düzlemde olumsuzlama olup olmamasına göre farklılaşmaktadır*. Çelişmezlik mantığıyla farklı gruplarla kurulan ilişki, özgüllüğünü kaybettirmeyen anlamlı bir ötekilik düzeyine ulaşmaktadır. Nitekim kişi olmanın bir anlamı da sürekli evrilen ve hiç son bulmayan bir farkındalık –tepki-öz fedakârlık çemberinde, başkalarının size verdiği tepkilerin farkında olmak ve bu farkındalığın farkında olmak, onlara bu farkındalığa dayanarak tepki verebilmek, kendi tepkinize sizin verdiğiniz ve başkalarının verdikleri tepkileri gözlemlemek, bu gözleminizin farkında olmaktır.⁴⁹¹ Çünkü *insan olmak karşılıklılığı doğurur ve insan olmak bağımlılığı çağrıştırır*.⁴⁹²

Farklılığın Psikolojik ve Sosyolojik Temellendirilmesi

Sosyoloji ve psikoloji bilimi ötekini farklılık çerçevesinde ele alıp ötekilik boyutuna indirgemenin ele alan bilimlerin başında gelmektedir. Psikologlar farklılığı, kişilik oluşumunda da çocuğun dış dünyayla, nesneyle kurduğu fiziksel ve ruhsal tecrübeler açısından değerlendirmektedir. Yine psikolojik temelde bireyin kendi bütünselliği ile anneden farklı bir varlık olduğu dönem, Lacan’da *ayna devresi* olarak ifade edilir. Bu temelde Lacan’a göre, öznenin oluşumu daima *öteki (farklı)*’yı varsayar. Fiziksel anlamda, bebeğin kendini annesiyle bütünleştirmesi ve daha sonra bir yaşına doğru ayrı varlık olduğunu anlayarak kendin farkına varabilmesi için *ben*’in ortaya çıkabileceği çocuğun, kendisini öteki olarak görebileceği bir ayna evresi zorunludur. Aynada görülen (ve bedensel bir bütünlük, tamlık yanılması yaratan) öteki *ben*’in temelidir. Bu ilk öteki Lacan’a göre küçük ötekidir. Zamanla çocuk başka küçük ötekilerde algılar. Bu algılar bedensel tamlık yanılmasını bozduğu için de parçalanmaya, saldırganlık tepkisiyle karşılık verir. Ancak tüm bu ötekiler imgesel düzeyde var olurlar. Özne küçük öteki ile imgesel düzende karşılaşır, bir *ben* inşa etmeye başladıktan sonra, kelimenin psişik ve gramatik anlamında bir *özne* olabilmesi için simgesel düzende de büyük öteki ile karşılaşmak zorundadır. *Büyük öteki; oradan kendimize bakarak, kendimizi olmak istediğimiz gibi gördüğümüz konumdur*.⁴⁹³

Sosyolojik perspektifte ise *farklılık*), *çelişmezlik mantığıyla*, ideolojiden uzak *anlama-tanıma* ekseninde birlikte yaşamın nesnel gerçekliğiyle kavramsallaştırılmaktadır. Sosyal grupların birbirini tanıması, öncelikle kişilerin yüklediği anlam ve kurduğu ilişkide farklı olanı, nesne olarak değerlendirmeyip, *tanımlamadan* ziyade gerçekliğin doğal bir sonucu olarak *anlama* perspektifiyle yaklaşmasıyla mümkündür. Başkaları tarafından tanınma ve onları tanıma, yaşam boyunca, insanı şekillendiren asal bir faktördür.⁴⁹⁴ Bugün gerçekliğin ve özellikle de insanın dışında ki gerçekliğin bir *bilme* olayından daha ileride bir *anlama* olayı olduğu daha geçerli bir paradigma konumuna

⁴⁹¹ Fay, s.72.

⁴⁹² Gasset, O., *İnsan ve Herkes*, Metis Yay., İstanbul 2001, s.103-108.

⁴⁹³ Slavoj Žižek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*”, (Çev.Tuncay Birkan), Metis Yay., İstanbul 2002, s.249-250.

⁴⁹⁴ Fay, s. 67.

gelmiştir. Buna göre toplumsal gerçeklik, doğa bilimlerinde geçerli olan *açıklama* (*explanation*) yöntemine göre değil *anlama* (*understanding*) yöntemine göre kavranabilir.⁴⁹⁵

Tanımadada ve anlamlı bir farklılığa ulaşmada farklı olan pasif değildir. *Tanımlamada* ise farklı olan pasif bir haldedir. *Tanıma* ve *anlamada* her iki taraf da aktiftir. Ama şu bir gerçektir ki, insan bilmek ve tanımlamak isteyen bir varlıktır. Bu bilme ve tanımlama işlemi içinde gömülü olduğu toplumsal ve kültürel çevreden bağımsız da değildir.⁴⁹⁶ Soysal ilişki içerisinde farklı olanı kendi nesnel gerçekliğiyle tanıma değil de kalıp yargularla, tanımlamaya gidilirse geçeklikten uzaklaşıp imaj inşasına düşme tehlikesi var demektir. *Çelişki mantığında* olduğu gibi, farklı olanın farklılığı, özne-nesne diyalektiğiyle güç ilişkisine dönüşür. Tanınmama veya yanlış tanınma insanı sahte, çarpıtılmış ve indirgenmiş bir var oluş tarzına hapsederek baskıya dönüştürebilir ki bu da, çatışmaya en uygun zemini hazırlar.⁴⁹⁷

Birlikte yaşamak ve *biz-ben* ve *o*, yani *anlamlı öteki* gerçeğini oluşturmak, giderek birbirlerini tanımaya dönüşür. Bu demektir ki; farklı olanla iyi ya da kötü ilişki sürdüğü nesnel gerçeklik ve ayırt edicilik belirginleşir. Ve onu daha tanımadığın diğerlerinden ayırırısın. Bu daha yoğun ilişki, yakınlık gerektirir. *Farklı* kişi için artık çok yakındır. Ve başkalarıyla karıştırılması imkânsızdır. Öbürlerinden ayrılamayacak her hangi biri değildir. Diyalogsuzluğun ve etkileşimsizliğin bir sonucu olarak gizil bir yapı tezahür etmektedir. Gerçektende hiç tanınmayan kişiler, tanıncaya kadar gizil bir dost olabileceği gibi, gizil bir düşman da olabilir.⁴⁹⁸

Bauman'a göre, *sosyolojik düşünmek insanların çevremizdekileri, onların hasletlerini ve düşlerini, kaygılarını ve acılarını biraz daha iyi anlamayı amaçlamaktır.*⁴⁹⁹ Birlikte yaşamak ve farklıyla mekânsallık-zamansallık zorunluluk, karşılıklı hesaba katma, *karşılıklılık*, ilişkiyi toplumsal olarak niteleme iznini verir.⁵⁰⁰ Tanınabilecek ölçüde farklı kültürde yaşayan insanlar, farklı dünyada yaşadıkları anlamına gelmez. Bunlar, aynı dünyada fakat farklı biçimlerde yaşıyor olabilirler.⁵⁰¹

Sonuç

Bu tebliğde ötekilik ve farklılık kavramların zihniyet temeli ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda iki farklı paradigmatik yaklaşımın karşılaştırılmasıyla teorik alt yapı zenginleştirilmek istenilmiştir. Bu bağlamda öncelikle İslâm dinin *farklı*'ya bakışı, farklının ötekileştirilmemesi ve farklılığıyla kabul edilmesi esası üzerine inşa edilmektedir. Çünkü *farklıya (anlamlı öteki)* ve "*öteki*"ne karşı geliştirilen retorik, kazanılması dolayısıyla da hidayet bulması esası üzerinedir. Bu perspektifte *farklı(öteki)* bizatihi kötülüğün kaynağı veya çatışmanın sebebi değildir. Bir başka kişinin veya

⁴⁹⁵ Kadir Canatan, "Öteki'ni Anlamak: Hikmet sosyolojisi", *Sözleşme* 12, 1998, s.9.

⁴⁹⁶ Canatan, s.9.

⁴⁹⁷ Charles Taylor, *Çok Kültürcülük*, (Haz. Amy Guatman),Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, s.42-43.

⁴⁹⁸ Gasset, s.117-153.

⁴⁹⁹ Bauman, Z., *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul 1998.

⁵⁰⁰ Gasset, s.104.

⁵⁰¹ Fay, 129.

grubun, yaşam biçimlerinin farklı olması ve bunun da *biz* diye tanımlanan gruba ters gelmesi karşısında insanın ahlaki tavrı, irrasyonel tanımlamalardansa, onları kendi perspektiflerinden anlamayı gerektirir. Bu noktada farklı olana karşı geliştirilen en temel ahlaki tavır ise, *tanıma ve tanımlama* kavramlarına göre şekillenmektedir. *Tanımlama* kavramından farklı olana bakış, güç ilişkilerini doğurmaktadır ve farklı ötekileştikçe kendi varlık tanımlamalarının esasları belirlenmektedir. *Tanımda* ise farklılığın ifadesi ve kendi tanımlaması, kurulan ilişkinin ve algılamının başat unsurlarıdır.

Birlikte yaşama perspektifiyle İslâmi literatürde farklıyla ilişki ontolojik temele indirgenen özne-nesne diyalektiği üzerine kurulmayıp kültürel bir kimlik tanımlaması olarak anlaşılmıştır. Bu yaklaşımın temeli anlamında Al-i İmran 64. Ayet, insanları daha üst idealler çerçevesinde buluşturmaya hedeflemiştir. Bu ilkeler öncelikle insanların daha alt gruplara ayrılmasını sağlayan düşüncelerin temelinde yatan inançları daha üst bir söyleme irca etmeye çalışmaktadır. Söz konusu ayette Allah (cc) “De ki: Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edin. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin. Eğer onlar yüz çevirirse deyin ki: Şahit olun, biz Müslümanlarız” buyurmaktadır (Ali İmran-64). Bu çağrı, metafizik anlayış şeklinin içinde bulunulan grupsal karakteri ve gündelik hayatı belirleyen bir toplum için önemli olsa gerek. Yine İslâm’da kötülükle içkinleşmiş bir grup anlayışından ziyade tutuma yönelik bir eleştiri olduğu unutulmamalıdır. Cahiliye ve şirk kavramlarının tutumsal olarak eleştirilmiş olup tarihi süreçteki sorunların varlıksal temelden ziyade sosyo-politik-kültürel tahayyülde ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Abaza, M., Stauth, G., “Batı’lı Akıl, Oryantalizm, İslamcı Fundamentalizm: Bir Eleştiri”, (Çev. A.Topaloğlu), *Tezkire Dergisi*, 9-10, Ankara 1996, s.89-119.
- Abrevaya, E., *Aynadan Ötekine: Çocuk Öznelliğinin Oluşumu Üzerine Bir Çalışma*, İstanbul 2000, Bağlam Yay.
- Akpolat, Y., *Neden Batıdan Kaçıyoruz, Neden Batıya Koşuyoruz*, İstanbul 2003, Q-Metis Yay.
- Akpolat, Y., *Farklı Ama Birlikte*, Erzurum 2008, Fenomen Yay.
- Aldoğan, Y., “Öteki Cins”, *Karizma*, 2000.
- Baroujerdi, M., *İran Entelektüelleri ve Batı*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul 2001, Yöneliş Yay.
- Bauman, Z., *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul 1998, Ayrıntı Yay.
- Canatan, K., “Öteki’ni Anlamak: Hikmet Sosyolojisi”, *Sözleşme*, 12, 1998.
- Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2000.
- Colleti, L., “Marksizim ve Diyalektik”, *Demokrasi İçin Toplumcu Düşünce*, (Çev. Y. Arıak), 2. sayı, Ankara 1978.
- Connolly, W. E., *Kimlik ve Farklılık*, (Çev. Fermâ Lekesizalın), İstanbul 1995, Ayrıntı Yay.

- Fay, B., *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, (Çev. İsamil Türkmen), İstanbul 2001, Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M., *Deliliğin Tarihi*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 2000, İmge Yay.
- , *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 2000, İmge Yay.
- , *Kelimeler ve Şeyler*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara 2001, İmge Yay.
- , *Bilginin Arkeolojisi*, (Çev. V. Urhan), İstanbul 1999, Birey Yay.
- Gasset, O., *İnsan ve Herkes*, Metis Yay., İstanbul 2001, Metis Yay.
- Keyman, E. F., “Globalleşme ve “Öteki” Sorunu: Postmodernizm, Feminizm ve Oryantalizm”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm*”, (Der. E. Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay), Ankara 1998, Vadi Yay.
- Kılıç, S., *Jean Paul Sartre'nin Varoluş Felsefesinde Öteki Kavramı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2006.
- Marshall, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürücü), Ankara 1999, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özkan, F., “Ben Öteki’dir. Benin Paranoyası: Öteki”, *Sözleşme Dergisi*, Sayı:12, 1998.
- Pirsig, M. R., *Lila: Ahlakın Sorgulanması*, Çev. S. Sertabiboğlu, İstanbul 2005, Ayrıntı Yay.
- Pirsig, M. R., *Zen ve Motosiklet Bakım Sanatı*, Çev. S. Sertabiboğlu, İstanbul 2015, Ayrıntı Yay.
- Said, W. E., *Oryantalizm*, (Çev. Selehattin Ayaz), İstanbul 1191, Pınar Yay.
- Sartre, J., S., *Varoluşçuluk*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul 1996, Say Yay.
- Saussure, F., *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev. Berke Vardar), Ankara 1976, TDK Yay.
- Subaşı, N., “Öteki’nin İnsan Hakları”, *İslamiyet (İslâm ve Demokrasi Sayısı)*, 2(2), Ankara 1999.
- Taylor, C., *Çok Kültürcülük*, (Haz. Amy Guatman),Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996.
- Yumul, A., “Modernizmden Postmodernizme Öteki’lik”, *Karizma*, 3, 2000.
- Zizek, S., *İdeolojinin Yüce Nesnesi*”, (Çev.Tuncay Birkan), Metis Yay., İstanbul 2002.

Giriş

Allah'la varolmak ve O'nunla varoluş kazanmak, hiçbir değerle ölçülmeyen paha biçilemez bir hakikattir. Fakat bu hakikatin en güzel tarafı da, insanın yaratıcıyla varoluş kazanmasıdır. Varolmak, varlık sahnesine çıkmak Yaratıcının varlıklara olan en kıymetli nimetidir. Allah'ın varlıklara değer vermesi, sevmesi, varlıkları vücuda getirmesinin en büyük delilidir.⁵⁰² Allah, onları yokluk ve bilinmezlik evreninden varlık ve bilinirlik âlemine çıkararak en büyük değerle şereflendirmiştir. Bu yüzden muhakkikler, varlığı kötülük taşımayan “mutlak iyilik” olarak görmüşlerdir.⁵⁰³ Aynı şekilde varlık, hem Allah ayetlerinin zuhur yeri hem de keşf ehlinin gözünde Allah'ın aynasıdır. Onun dış tarafı “yokluk” yönünü gösterirken iç tarafı ise, Allah'ın Zât'ının yansımasıdır.

Varlık sahnesine çıkan her nesne/eşya Allah'ın sıfatlarının yansıması ya da aynalarıdır. Varlık âlemini idrak edemeyen, hem Allah'ın varlıktaki müşâhedesini terk etmiş olur, hem de Allah'ın kitabındaki gerçekleri algılamamış olur. Allah varlıkla kudretini, hikmetinin kanıtlarını, ilmini ve rahmetinin hakikatini ortaya koymaktadır. Allah, varlık aynasında kendini açığa vururken, diğer taraftan yaratılan her nesne/eşya O'nun aynasına dönüşür. Yani Allah, kendi Zât'ının gerçeğine ayna olsun diye isim ve sıfatlarını evrenin her tarafına yerleştirmiştir.⁵⁰⁴ Onun içindir ki, varlık sahnesine çıkan her nesne Allah'ın dışında bir hakikat değildir. Çünkü ifade edildiği gibi, her varlıkta esması ve sıfatları tecellî etmektedir. Onun için varlığı Allah'tan ayırmak ya da Yaratıcı ve yaratılanı farklı iki kategoride değerlendirmek Allah'a şirk koşmaktır.

Varlık âlemini önemsemeyen, Allah'ın muradı gereğince görüp okumayanlar, Allah'ın evrendeki müşâhedesini algılamasını terk etmiş demektir. Allah, nesneyi, eşyayı ve bütün varlık âleminin kendisini görmek için değil, onda Kendini görmek, yaşamak için var etmiştir.⁵⁰⁵ Bu yüzden sûfler, âlemi ve içindekileri Allah'ın gölgesi olarak görür. Ve varlık öylesine “yok” tur ki, gölgesi bile ondan başkası değildir.⁵⁰⁶ Yani hakîkî varlık Allah'tır ve Allah dışında var görünen “kesret âlemi” özü itibarıyla yoktur. Varlık, O'nun vücuda getirmesiyle vardır ve O'nun Zât'ının ehadiyetine nazaran ise, yoktur. Bu ilâhî hakikatin bir tarafında da şu gerçek vardır. Oda bütün eşyada, bilhassa insanda bir güzellik cevheri vardır ki seyreden herkese kendi kabiliyetine göre başka bir zevk ve neşe vermektedir. Bu neşe ve zevkle her yöne hakikat gözüyle

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı.

⁵⁰² Ataullah el-İskenderî, *Hikem*, s. 125; Muhammed Ebû Hamid Gazâlî, *Risâletü'l-ledünniyye*, Mecmûâtü resâil içinde, thk. İbrahim Emin Muhammed, Mektebetü't-tevfikiyye, Kahire ts, s. 240.

⁵⁰³ İbnü'l-Arabî, *Futûhâtü'l-Mekkiye*, Dâru Sadr, Beyrut 1998, I, 46-47.

⁵⁰⁴ Ataullah el-İskenderî, *Hikem*, s. 91; Ahmed Zerrûk el-Fâsî, *el-Hikemü'l-atâiyye bî-şerhi Zerrûk*, thk. Rahman Muhammed Ali el-Bedrî, Beyrut 2008, s. 39.

⁵⁰⁵ İskenderî, *age*, s. 127.

⁵⁰⁶ Abdürrezak Kaşânî, *Şerh 'alâ fusûsi'l-hikem*, Kahire 1987, s. 138.

bakanlar her şeyde Allah'ın cemâlini müşahede ederek tadına varılmayan bir lezzetle kendilerini O'nda bulurlar.⁵⁰⁷

Allah'ı hakkıyla bilip tanıyanlar için kesret/çokluk âlemi, hiçbir metafizik ya da ontolojik değere sahip değildir. Çünkü bu varlık dünyası özü itibariyle “yok” hükmündedir. Kesret âlemi, Yaratıcıyı bilme, tanıma ve yaşamada birer yol işaretleridirler. Aynı zamanda bu işaretleri insanı Rabbine vuslatını gerçekleştirecek imtihan aşamalarıdır. Eğer insan, Allah'ın kendisini tanıtmayı ve bilinmesi amacıyla bütün varlık âlemine nakış nakış işlediği isim ve sıfatları üzerinde tefekkür edip bunları idrak ederse, Allah'ın tevhidini yerine getirmiş olur. Zira Allah, “*Göklerde ve yerdeki her şeyi kendisinden sizin için müsahhar kıldı.*”⁵⁰⁸ Yani “Her şey zıddıyla bilinir” ilkesiyle hareket edilirse, Allah'ın zıddı olan varlıklar, O'nun bilinmesi ve tanınması için en belirgin emarelerdir.

“Allah'ın yarattığı her şey Allah'ın boyasıyla boyanmıştır.”⁵⁰⁹ İlkesiyle değerlendirildiğinde, Allah'ın yarattığı her nesnenin boyası, O'nun rengini taşır. Örneğin demir, demirdir. Fakat demir, ateşe sürülünce ateşin rengini alır. Neticede, demirin aslı bozulmadan demir olarak, ateşin de aslı demirden dolayı bozulmadan ateş olarak kalır. Yalnızca ateşin alevinden dolayı demir ateşin rengini alır. Ateşe atılan demir, ateşin rengine ve tabiatına ulaşır. Allah ile yaratılan varlığın ilişkisi de demir ve ateş ilişkisine benzemektedir. Zira insanda demirin ateşe sürüldüğü gibi, Allah'tan aldığı ruhla teslimiyetini tam olarak yerine getirirse, Allah'ın rengiyle boyanarak, O'nun müşâhedesini yansıtır. Netice de cinslerini koruyarak bir bütünleşme gerçekleştirirler. Yani insan, insan olarak kalarak renge bürünme hakikatini yaşar.⁵¹⁰ Yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki farklılıklar, renksizlik âleminin renge esir olmasından kaynaklanmaktadır. Renksizlik âlemine ulaşan, Musa ile Firavun'un karşılaştığı âleme ulaşmış olur.⁵¹¹

Tasavvufun vücûd/ontolojisinde “tek” hakikat vardır o da Allah'ın Zât'ıdır. Tasavvuf anlayışında insan, kesretin çeşitliliğini kendi epistemolojisiyle ortaya koyar. İnsan, Allah'tan aldığı bilgiyle hangi nesneyi görürse görsün ve her nereye bakarsa baksın, baktığı ve gördüğü her yerde Allah'ın dışında başka bir şey görmesi mümkün değildir. İnsan, zâhir/görünen âlemin halk perdelerini tek tek aşıp beşerî bilincin üstüne çıkarsa o vakit ontolojik birliğe ulaşarak vahdeti yakalar. Vahdette varoluş kazanan kendisine gelene Hakk ve halk ayırımını ortadan kaldırır.

Mü'minin Vahdet Seyri

Mü'minin vahdet arayış öncelikle kendi beden ve ruh birlikteliğinde başlar ve daha sonra bütün varlığa yönelir. Çünkü mü'min, her nereye dönerse dönsün her nereye ve her neye bakarsa baksın orada Allah'ı görür ve her yerde O'nun birliğini yaşar.⁵¹² Bu

⁵⁰⁷ Sultan Veled, *Aşknâme*, şerh. Hasan Halid el-Mevlevî, Sufi Kitap, İstanbul 2015, s. 61.

⁵⁰⁸ Casiye, 45/13.

⁵⁰⁹ Bk. Bakara, 2/138.

⁵¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 1345-1360.

⁵¹¹ Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, haz. Ahmet Avni Konuk, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 43-44.

⁵¹² Bk. Bakara, 2/115.

yüzden vahdete ulaşmak için insanın bütün gayr-i ilâhî alakalardan, lezzetlerden tamamen arınması gerekir. Kalp aynası bütün mâsîvadan arınmazsa, dünya ve ahiret ilgileri, vesveseleri ve teşvişlerinden kurtulmazsa, sadece Allah’la hemhâl olunmazsa, hakiki vahdetin cemâlinin gerçekleşmesi mümkün değildir.⁵¹³

Mutlak vahdet, insana göre ilâhî nispetlerin en yücesi, Allah’ın tek mevcûd olmasıdır. Yani Allah’ın varlığından başka bir mevcûdun olmamasıdır. Varlık evreninde meydana gelen değişiklikler ilâhî âlemde var olan mümkünlerin ‘ayn’larının hükümleridir. Hakikat olmazsa hüküm zuhûr etmez. “Allah vardır ve O’nunla birlikte başka bir şey yoktu/yoktur”⁵¹⁴ hadisinde, yaratılmışların varlık bulmasıyla Zât’ta ne bir eksiklik-fazlalık olmamıştır. Bütün varlık Zât’ın görünümüdür. Yaratıklarının görünmediği durumda tecelli, “el-Bâtın” isminde, görüldüğü durumda ise, “ez-Zâhir” ismiyle görülür. Allah kendisi için zâhir ve kendinde bâttır. Çünkü varlıkta O’dan başka hakikat yoktur. Görülen ve idrak edilen kesret, O’nun işleri ve görünümüdür.⁵¹⁵

Varolan yalnızca tek bir hakikat vardır. Ve bu hakikatin ya Zât’ı ya da Zât’ın tezahürleri vardır. Mü’min, Zât’ın dışındaki her şeyi O’nun tezahürleri olarak gördüğünden dolayı kendi varlığını da “hiç” görür. Onun için zâhirde görünenler, aslında varlığa nispet edilen tekliğin aynasıdır. Mü’min, zu’l-‘aynen/iki göz sahibi olduğundan, birliğin ve çokluğun bütünlüğünü ve zıtların birlikteliğini görmelidir. Buradaki kesret, birliğin karşısında var olan bir kesret/çokluk değil, aslında birlik ve kesret aynı gerçekliğin farklı tezahürleridir.⁵¹⁶ Eğer insan, Allah’ı tanıyamıyorsa da, O’nun eserlerine ya da O’na işaret eden, delil olarak tezahür eden varlıkları, eserleri tanıyarak O’na ulaşabilir. En basitten hareket edilirse, insanda O’na işaret eden bir eserdir. Onun için insanın, “ben Hakkım” demesi, “ben Hakk ile beraber olmaya devam edeceğim” demek istemesinden başka bir anlama çıkarmak bu hakikatleri anlamamak demektir.⁵¹⁷

Allah’ı bilenler, Hakk’ı Hak ile bildikleri için müşahedelerinin farklılığına göre O’nu her şeyde, her şey ile ya da her şeyin “ayn”ı/hakikati olarak görürler. Pozitivist aklın düşünce metoduyla Hakk’ı tanıyanlar ise, O’nu âlemden ayrı ve uzakta görür.⁵¹⁸ Allah, ilmiyle her şeyi kuşattığına göre, her yerde rahatlıkla görülebilmektedir. Öyle ki yaratılanlar, O’nu gözleriyle görmüyorlar fakat O, varlık âlemi içinde zâhiren görünendir, O’nun görünmesi tıpkı açığözle görünen diğer varlıklar gibidir. Bu yüzden Allah, onların içinde onlara varlık/can verendir.⁵¹⁹

⁵¹³ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Makâsid-ı Aliyye fî şehri’t-tâiyye*, haz. Mehmet Demirci, Vefa Yayınları, İstanbul 2007, s. 207.

⁵¹⁴ Buhârî, *Bed’ü’l-halk*, 1.

⁵¹⁵ Şa’rânî, *el-Mizânü’z-Zerriyyetü’l-mübeyyine*, thk. Cûde Muhammed Ebü’l-Yazid el-Mehdî, ed-Dârü’l-Cûdiyye, Kahire 2007, s. 130.

⁵¹⁶ Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, Bor’lu Ahmed Kuddûsî Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 400.

⁵¹⁷ Hallâc, *Tavâsîn*, s. 51.

⁵¹⁸ Şa’rânî, *el-Mizânü’z-Zerriyye*, s. 60.

⁵¹⁹ Hallâc, *Divân*, s. 32.

Tasavvuf, Allah'ı, hakikatin denilen gerçeğin ötesinde değerlendirmektedir. Çünkü hakikat “Hakk” tan başka bir şeydir.⁵²⁰ Allah'ın yarattığı eşyalar O'nun bizatihi şeyler değildir. Zira Hakk olarak görülen şeyler, Hakk'ın kendisi değildir. Hakk, bütün illetlerden uzak olduğu için hiçbir şey onu kuşatamaz. Bütün yönlerden, illetlerden ve aletlerden önce var olanı, sonlu olanlar nasıl kuşatabilir?⁵²¹ Vehimlerin ötesinde olan, düşüncelere sığmayan, hiçbir anlayış ve felsefenin tahlilin ve gönüllerdeki sınırlamaların ötesindedir. Çünkü “O, benzeri olmayandır”⁵²²

Tasavvuf Perspektifinde Tevhîd

Tevhîd, Allah'ın Zât'ını aklın tasavvur ettiği ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek, Allah'ın her şeyden önce ve her şeyden daha yakın olduğunu bilmektir.⁵²³ Sûfî için tevhîd, kadîm ve ezeli olanı, fânî ve sonradan yaratılmışlardan ayırmak ve “Bir” lemektir.⁵²⁴ Tevhîd, kelimesinin gerçeğinde, Allah ile insan arasında “senlik” ve “benlik” yok edilir.⁵²⁵ Tasavvufun vahdet anlayışı, öncelikle sûfinin kendi bedeninde ve ruhunda başlar daha sonra yaratılmışlara yönelir. Çünkü o, biliyor ki, “*her nereye dönerse dönsün Allah'ın veçhi oradadır.*”⁵²⁶ ve “*rahmeti her şeyi kuşatmıştır.*”⁵²⁷ Bu vahdet/birlik içinde, “*hiçbir şey yoktur ki O'nu övgü ile teşbih etmesin.*”⁵²⁸ Aynı şekilde “*göklerde ve yerde her şey O'nu (kendi dilince) tesbih etmekte, anmaktadır.*”⁵²⁹ Bu yüzden Allah'ın ehadiyyeti bütün varlıklara nüfuz etmiştir.⁵³⁰ Vahdaniyyet, Allah'ın dışındaki her şeyden fânî olarak, Hakk ile bâkî olmaktır. Tevhîd de ise, halk/yaratılan yoktur, her şey Allah'a aittir.⁵³¹ Yani varlıkların/’aynların suretleri, nefs-i Rahmânî de ortaya çıkmaktadır.⁵³²

Allah ile insan arasındaki en büyük engel, varlıkların perde olmasıdır. Eğer varlık “yok” olursa, Allah ile insanın vuslatı gerçekleşecektir. Bu vuslatta ancak tevhîdle olur. Tevhîd, insanın kendisini daima yaratıcıya karşı eksik ve fakr halinde görmesinden sonra bütün beşerî sıfatlardan ve varlığından sıyrılarak Allah'la bütünleşmesidir.⁵³³ Tevhîd, Hz. Peygamber (s.)'in “*Muhakkak Allah tektir ve “tek” olmayı sever, ey Kur'ân ehli! “Tek” olun*”⁵³⁴ sözündeki hakikattir. Yani tevhîd, Allah'ı bütün nesnede görme hâlidir. Bu öyle bir müşahededir ki, O'nu herhangi bir tereddüte, şüpheyeye mahal

⁵²⁰ Hallâc-ı Mansûr, *Tavâsîn*, s. 16.

⁵²¹ Aynı eser, s. 70.

⁵²² Nahl, 16/65; Şûrâ, 42/11.

⁵²³ Cürcânî, age, s. 69; Kâşânî, age, s. 378.

⁵²⁴ Abdurrahman Sülemî, *Risâleler*, s. 156; Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 41; Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 414.

⁵²⁵ İsmail Rusûhî Ankaravî, *Makâsid-ı Aliyye fî şehri't-tâiyye*, haz. Mehmet Demirci, vefa Yayınları, İstanbul 2007, s. 203.

⁵²⁶ Bakara, 2/115.

⁵²⁷ ‘Araf, 7/156.

⁵²⁸ İsrâ, 17/44.

⁵²⁹ Bk. Saf, /1; Hadîd, 56/1; Teğabûn, 64/1; Haşr, /1;

⁵³⁰ İbnü'l-Arabî, *Kitabü'l-elif*, Resâil içinde, s. 32.

⁵³¹ Serrâc, *el-Luma'*, s. 31.

⁵³² İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 156.

⁵³³ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 195.

⁵³⁴ Buhârî, Daavât, 6410.

vermeden varlık sahnesine gönderdiği mahlûkatı idrak ederek, görerek, bilerek ve onları okuyarak, onlarda Allah'ı yaşama gerçeğidir. Zira bu insanlar, “Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır”⁵³⁵ gerçeğini yaşayanlardır

Tevhîd, bütün varlık Allah'tan sâdır olur ve yine O'na döner hakikatini yaşamaktır. Zira Allah, “Biz Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz”⁵³⁶ sözünün gereğini yerine getirmektir. Yerde ve göklerde, yani yer ile gökler arasında Allah'tan başka varlık yoktur. Çünkü Allah, “göklerin ve yerin nurudur.”⁵³⁷ Allah, yeri ve gökleri aydınlatan ve kendi nuruyla zuhur edendir. Allah yeryüzünün nasıl aydınlattığını şu şekilde açıklar: “Yeryüzü, Rabbinin nuruyla aydınlanmıştır.”⁵³⁸ Varolan her varlıkta, yaratıcılarının farkındadır. Allah bu farkındalığı şu şekilde açıklar; “Göklerde ve yerde bulunan her şey sınırsız rahmet sahibinin huzuruna ancak “kul” olarak çıkmaktadır.”⁵³⁹

Tasavvufun tevhîd anlayışında hedeflenen hakikat, Allah'la insan arasında perde olan bütün eşyayı, varlıkları ortadan kaldırmaktır. Yani Allah'ın sıfatları olan kesreti görmeyip, Zât'ın kendisini görmektir. Bütün her şeyi yok sayıp Zâtullahtan başkasını görmemektir. Vücûd sahnesine çıkan her nesnenin varlığı, hava ve su gibi geçicidir. Gerçek şu ki; “O'nun Zât'ından başka her şey yok olacaktır.”⁵⁴⁰ Çünkü hakikat sadece Allah'tır. “O, evveldir, ahirdir, zâhirdir, bâtındır.”⁵⁴¹ Varlık âleminde açık ve gizli bilinen her ne varsa hangi yön ve mekânda olursa olsun, yani insan, “yüzünü her nereye dönerse Allah oradadır.”⁵⁴² Bu yüzden tasavvuf, her nesneyi Allah'ın kudretinin bir nuru olarak görmektedir. Yani varlık insan için yalnızca kendisini, evreni ve Allah'ı bilmenin aracıdır.

Eğer kişi, Kur'ân'da geçen, “Evvel ve ahir, gizli ve açık her şey Allah'tır” hakikati gereği hareket ederse, “gerçekte ve ontolojik planda hiçbir ikilik ve çokluk yoktur”⁵⁴³ bilinciyle Hakk'ı algılayamıyorsa, kendi keşfini gerçekleştirmemiş demektir. Fakat insanlar kendi kavrayışlarına göre tek olan birliği epistemolojik oyunlarla akıl almaz yerlere çekmektedirler. Tasavvuf anlayışında, Allah'tan başka gerçek varlık yoktur. Bu yüzden varlık, bağımsız ve kendiliğinden bir ünite değil, bir anlamıyla Allah'tan zuhur edendir.⁵⁴⁴ Kesret âlemi ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, onun “Bir” dışında gerçek varlığı yoktur. Evrendeki bütün değişmeler, yok olmalar, var olmalar “Bir”in hakiki bünyesinden değil, görüntü bünyesindedir. İşte bu sürekli varolan ve değişmeyen gerçeği sûfiler, “vechullâh” olarak tanımlamışlardır.⁵⁴⁵ Allah'ın ifadesiyle, “Her şey yok

⁵³⁵ Talak, 65/12.

⁵³⁶ Bakara, 2/156

⁵³⁷ Nûr, 24/35.

⁵³⁸ Zümer, 39/69.

⁵³⁹ Meryem, 19/93.

⁵⁴⁰ Kasas, 28/88.

⁵⁴¹ Hadid, 57/3.

⁵⁴² Bakara, 2/115.

⁵⁴³ Ali Şeriati, *İslâm Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kâmil Can, İstanbul 1980, s. 99.

⁵⁴⁴ Muhammed İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Kitab Bhovan, New Delhi 2000, s. 5.

⁵⁴⁵ Ebu Alâ Afîfî, *The Mystical Philosophy of Muhyid-dinul 'Arabi*, The University Press, Cambridge 1939, s. 84.

olur fakat vechûllâh sürekli bâkî kalacaktır.”⁵⁴⁶ Onun için mü’min, Allah’ın Zât’ının dışındaki her şeyi yok bilmeli, O’nun dışındaki varlıkları masîva bilerek sadece ve sadece “Bir”i istemelidir.⁵⁴⁷ Bu tevhîd, insanın Allah’tan başka bir şeyi düşünmeden görmeden sırrı, kalbî ve hâl ile Rabbini “Bir” lemesidir.⁵⁴⁸ Bu birlik hâlini Allah dostu Bâyezîd-i Bistâmî şöyle ifade eder: “*Yılanın derisinden çıktığı gibi Bâyezîd’likten çıktım, sonra aşkı ve Mâ’şûk’u “Bir” olarak gördüm. Zaten tevhîd âleminde her şey “Bir” dir.*”⁵⁴⁹

Allah, ilmini, ilâhî sırlarını tevhîdde gizlemiştir. Bunların keşfini de kendine seyreden insandan beklemektedir. Tevhîd, öyle bir ana mihenktir ki, her şey onunla irtibatlıdır. Ayetin bu konudaki vurgusu, “*Oysa göklerde ve yerde mevcûd olan her şey sınırsız rahmet sahibi Allah’ın huzuruna ancak ve ancak birer kul olarak çıkmaktadır*”⁵⁵⁰ şeklindedir. Tevhîdin tam olarak gerçekleşmesi, insanı Allah’la bütünleştirir. Tevhîd, insanın yaratılışını/hilkatını devrimden, dönüşümden geçirerek “Allah insanı” yaparak en seçkin varlık konumuna çıkarır. Tevhîd, insanı, Allah yolunda daha kararlı ve istikâmet üzere yürütür. İnsanın derûnî dünyasını aydınlatarak, onu hareketli ve cevval duruma getirir. Artık insan, Hakk’ın kendisi değil, Allah’ın sırrı olduğunun farkına varmıştır. Zira sır, içerisinde Hakk’ın gizlendiği halkın/âlemin görünen manzarasıdır.⁵⁵¹

Tevhîd mertebesinde bulunmak cem’ makamına ulaşmaktır. Cem’, insanın kendini bilip, tanıdığı mertebedir. Fakat cem’den önce farkı yaşamak gerekir. Farkı yaşayan, kendini ve diğer varlıkları Hakk’tan ayrı görür. Onun için cem’ etmeden tefrik etmek şirktir.⁵⁵² Allah ile insanın bu makamda bulunması “bir bütün” hâli olan bütünleşmedir. Yani “*Ben, insana şah damarından daha yakını*”⁵⁵³ hakikatinin ortaya çıkmasıdır. Bu makamda Allah ile insan arasındaki ikilik kalkar. İşte o vakit gerçek tevhîd gerçekleşir ve insan, Allah’ın muhabbet ve rahmetine gark olur. Bu kayboluşla, “*Kulumu sevince gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum. Artık o benimle duyar, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür.*”⁵⁵⁴ Kesretten tamamen soyutlanıp “Bir” de cem’ gerçekleşmezse ne ilâhî bilgiye ne de ilâhî muhabbete ulaşılır. Aynı zamanda bu hâl Allah’tan ve O’nun yansıması olan varlıktan lezzet bulmaktır. Zira bu konuda Allah, “*Kim Rabbine kavuşmak isterse salih bir âmel işlesin ve Rabbine ibadetinde hiçbir kimseyi ortak koşmasın.*”⁵⁵⁵

⁵⁴⁶ Kasas, 28/88.

⁵⁴⁷ Tenik, age, s. 408.

⁵⁴⁸ Abdurrahman Sülemî, *Risâleler*, haz. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 131.

⁵⁴⁹ Feriddüddin ‘Attâr, *Tezkiretü’l-Evliya*, haz. Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 221.

⁵⁵⁰ Meryem, 19/93.

⁵⁵¹ Affî, age, s. 39.

⁵⁵² Mehmed Emin Halvetî, *Mir’atü’l-‘Aşikîn ve Mîzânu’l-‘Aşikîn*, haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2013, s. 38.

⁵⁵³ Kâf, 50/16.

⁵⁵⁴ Buhârî, Rikak, 38.

⁵⁵⁵ Kehf, 18/110.

Sûfilerden bir kısmı, Allah'ı, Allah'tan başkası birleyemez ve tevhidin hakikatini de, Hz. Peygamber (s.)'den başkası bilemez görüşündedirler.⁵⁵⁶ Onlara göre, kişi Allah'ı birlediğinde kendi varlığını ispat etmiş olur. Kendi varlığını ileri süren şirke girer.⁵⁵⁷ Onun için tevhidin sahih olması için, kişinin kendi benliğini yok etmesi gerekir. Kendi benliğini aradan kaldırmayan vahdete ulaşamaz.⁵⁵⁸

Bazı sûfiler, insanların tevhîdde beş makamda bulduklarını ifade etmektedirler. Birincisi, sadece duyduklarını tasdik edenlerdir. İkincisi, işittiklerini işitmişler, tasdik ettiklerini tasdik etmişler, Kelam ilmine mensup kişiler bu makamdadır. Onlar, “Hiçbir şey görmedim ki, Allah ondan sonra görmüş olayım” diyen kişi gibidir. Zira o, bir şeyi görmüş ve gördüğünü var edinene kanıt kabul etmiştir. Üçüncüsü, mevcudatı görmekten icâdı görmeye, masnu’u müşahededen sanatı müşahedeye yükselmişlerdir. Onlar, murâkebe insanlarıdır. Onların hâli, “Hiçbir şey görmedim ki, Allah’ı onunla birlikte görmüş olmayayım” diyen kimseye benzer. Dördüncüsü ise, bu makamda bulunanların murâkabeleri artmış, müşâhedeleri yakınlaşmış, eşyayı Allah’la görürler. Onlar, “Hiçbir şey görmedim ki Allah’ı ondan önce görmüş olmayayım” diyen gibidir. Beşinci makam, bu makam, hakîki tevhîd mertebesidir. Bu muhabbet ve zikirde istiğrak/boğulmak hâlinde sonra gerçekleşir. Kalp, Allah dışındaki şeylerden tamamen temizlenmiştir. Bu hâli yaşamının delili şudur: “Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına şahittir.”⁵⁵⁹ Ayetiyle Allah, insanı şahit tutarak Kendisinin kendi tevhidini bilmesidir.⁵⁶⁰

Bütün nesne/kesret, Allah’ın cemâl perdesidir. “Allah insanı”, gafleti yok edip, eşyayı Allah’a perde etmeden O’nu her eşya/nesnede okuyup görmelidir. Her şey Hakk olduğunda, her nesnede ve fenomende sadece O’nu görüp diğer bütün varlıkları “yok” bilmektir. Çünkü “*Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Ancak azamet ve ikrâm sahibi Rabbinin varlığı bâki(kalacaktır).*”⁵⁶¹ İnsan, Allah’la bâkî, kâim ve dâim olduktan sonra, “Artık o, Allah’la görür, işittir, görür, konuşur, O’nunla tutar, O’nunla yürür.”⁵⁶² “Allah’ın insanı kendi suretinde yaratmasından”⁵⁶³ dolayı, Allah’ın nefhası ve kudreti bütün varlıkta mevcuttur.

Allah insanı, harabatta define arar gibi, “kenz”e dalarak Rabbini yaratılan her varlıkta okuyarak, O’nu yaşmalıdır. Zira Allah dışında başka gerçek varlık yoktur. Mü’minin hayatında “vahdet” öylesine kuvvetli bir şekilde yaşanmalıdır ki, artık mü’min, kendi lisanı ile değil, Hakk’ın lisanıyla konuşmaya başlar. Bu hâl insanda tam bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirerek beşerî bireyselliğinin bütün izlerini yok eder. Bu, kişinin kâinatın her zerresine nüfuz eden tevhidin şuuruna ulaşmasıdır. Bu birlik hâli, uluhiyette iştirak etmek değil, insanın kendi benlik/nefsî bağından kurtularak saflaşması ve böylece “Bir” ve “sonsuz” “Mutlak Varlık”ta yeniden varoluş

⁵⁵⁶ Hallâc-ı Mansûr, *Ahbâr*, s. 88.

⁵⁵⁷ *Aynı eser*, s. 99.

⁵⁵⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 478.

⁵⁵⁹ Âli İmrân, 3/18.

⁵⁶⁰ Şa’rânî, *el-Fethu’l-mübîn fî cümletin min esrâri’d-dîn*, Beyrut 2006, s. 21-59.

⁵⁶¹ Rahman, 55/26-27.

⁵⁶² Buhârî, *Rikâk*, 38.

⁵⁶³ Buhârî, *İsti’zan*, 1.

kazanmaktır.⁵⁶⁴ İlâhî varoluş kazanana göre, “var” olan sadece bir hakikat vardır ve insan bu hakikati iki açıdan görebilir. Bu hakikat, ya evrende görünen bütün nesneyi, fenomenleri Zât olarak görülüp, Hakk olarak isimlendirilir ya da Zât’ın tezahürleri olarak görünen formlar şeklinde görülür ve ona “halk” denilir. Bu yüzden Hakk-halk, hakikat-tezahür ya da Bir-çok yalnızca tek “Bir” hakikatin iki sübjektif görüntüsünü ifade etmektedir.⁵⁶⁵

Kur’ân’ın birçok ayetinde, Allah’ın peygamberleri vasıtasıyla insanlara ulaştırdığı her hakikatin bir ilim olduğunu kesin bir şekilde vurgulanmaktadır. Yani Allah’tan insanlara peygamberler vasıtasıyla bildirilen bütün hakikatler, O’ndan gelen kesin bir ilimdir.⁵⁶⁶ Ve bunların dışında başka bir gücün, kuvvetin, otoritenin dilekleriyle hayatın herhangi bir parçasını bile idame etmek, Allah’tan başkasını dost edinmek demektir.⁵⁶⁷ Bu yüzden Allah’ın muradının dışındaki bilgiler tamamen temelsiz bilgilerdir.⁵⁶⁸ Yani Allah’ın dışında gelen gelen bilgilerin tümü zandır. Bu bilgilerin hiçbir geçerlilikleri yoktur.⁵⁶⁹ Allah’dan peygamberlere gelen her vahy, bilgi ya da ilimden başka bir şey değildir.⁵⁷⁰ Bu nedenle Allah’tan gelen ilmin/bilginin dışında başkasının arzu ve isteklerine uymak hem kendine hem de Allah’ın dileklerine büyük bir zulümdür. Onun içindir ki, insandan bunun dışındaki bir ilim hiçbir konuda kesinlikle kabul edilmemektedir.⁵⁷¹ Çünkü Allah ilmiyle yaratılan her şeyi öylesine ihata etmiştir ki, her yaratılan nesnede Allahın ilminden, bilgisinden, yani O’nun tecellîsinden başka bir şey görmek mümkün değildir.⁵⁷²

Tasavvuf Anlayışında Hz. Peygamber ve Tevhîd

Tasavvuf, Hz. Peygamber’e atfettiği misyonla tevhîd anlayışını daha da pekiştirmektedir. Sûfiler, Hz. Peygamber (s.)’i tevhidin tacı olarak kabul ederler. Bu yüzden “*Biz, seni âlemlere rahmet olarak gönderdik*”⁵⁷³ ayetiyle tasavvuf, Hz. Peygamber’i bütün yaratılanların “nûr” ve “rûh”u olarak kabul ederek, O’nun varoluş gerçeğini, “*Hakikat-i Muhammediyye*” ya da “*Muhammedî Nur*” diye isimlendirilmiştir. Peygamber, mü’minler için, “kutbu’l-vücûd”/varlığın mihveri ve varlıkların ruhu”/ruhu’l-mevcûdât”tır.⁵⁷⁴ Çünkü Allah, peygambere öyle bir değer vermiştir ki, O’nu her konuda yaratılan varlıkların çok üstünde tutmuştur. Allah, “*O’nun yaratılışını çok yüce kılmıştır.*”⁵⁷⁵ O, “*Allah’ın rahmetini yerine getirmek*”⁵⁷⁶ için gönderilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Allah’ın Zât’ının nuruyla aydınlanmıştır. O, bütün

⁵⁶⁴ Tenik, *age*, s. 410.

⁵⁶⁵ Affî, *age*, s. 22.

⁵⁶⁶ Al-i İmrân, 3/61

⁵⁶⁷ Bakara, 2/120

⁵⁶⁸ Necd, 53/23.

⁵⁶⁹ Necd, 53/28.

⁵⁷⁰ Bk. Meryem, 19/43.

⁵⁷¹ Bakara, 2/145; Kehf, 18/107

⁵⁷² En’am, 6/80.

⁵⁷³ Enbiya, 21/107.

⁵⁷⁴ İskenderî, *Hikem*, s. 57.

⁵⁷⁵ Kalem, 68/4.

⁵⁷⁶ Duhân, 68/6.

mahlûkatın varoluş vasıtasıdır. Allah, kendine uymayı, itaat etmeyi, Peygamber'e itaat etmeye bağlamıştır.⁵⁷⁷ O'na biat etmeyi kendine biat olarak kabul etmiştir.⁵⁷⁸ Allah, insanların kendilerine olan sevgilerinin ölçüsünü peygamber sevgisine bağlamıştır. Nitekim bu sevgiyi şu şekilde açıklar, “*Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin.*”⁵⁷⁹ Aynı şekilde Allah, “*Attığın zaman Sen atmadın Allah attı*”⁵⁸⁰ ifadesiyle Peygamberin Kendisiyle olan cem'ini ifade etmektedir. Peygamber de, “*Beni gören Allah'ı görmüş olur*”⁵⁸¹ diyerek, kendisi dâhil her şeyin Allah'tan geldiğine vurgu yapmaktadır.

Varlıklar, hayat iksirlerini, varoluşlarını “Muhammedî Nûr” da almaktadırlar. Çünkü O, “*Allah'tan varlığa gelen bir nûr*”⁵⁸² dur. Ve “*Allah'a çağıran ışık saçan bir kandildir.*”⁵⁸³ İşte onun içindir ki, Hz. Peygamber, varolan varlıkların vücûda gelmesine ve hayat bulmasının aydınlığıdır. Zira “*O, bütün âlemler/varlıklar için kılavuzdur, yol göstericidir.*”⁵⁸⁴ O, insan için; sevginin, iyiliğin, güzelliğin, ilmin ve kısacası her hayrın asıl kaynağıdır.

Değerlendirme

Gerçek bilgiyle Allah'ı tanıyıp yaşamak, eşyadan ilâhî feyzin kazandırdığı tutkulu bir yoldur, yoksa salt aklî yürütmeler değildir. Bu bilgi, “olmak” değil, şuurlu bir şekilde “kemâl” e ulaşmaktır. Kişinin bütün benliğiyle eşyaya yönelmesiyle, hep aynı nûr olan ve kişiye göre değişmeyen ilâhî aydınlanma olan bilgiye vasıl olunur. Allah bilgisi, insana varlık sahnesinde bulunan bütün nesneyi, onları varlığa getiren Zât'a ait olduğunu, O'nu ‘aynel’-yakîn olarak her eşyada gördüklerine, onunla nefes alıp verdiklerinde, kaynaştıklarında, artık her şeyi yaratan Yaratıcı insanın yanı başında, her nesnede ve her an her yerde gözler önündedir. Yani varlık âlemi Allah'ı bilmenin, tanımanın ve yaşamının yeridir. Allah'a vuslatın sebepleri de, başta insanın kendisi ve daha sonra varlık evrenine yerleştirilmiş her nesnedeki ilâhî bilginin kendisidir. Bu şuurla bilgilenen insan, nesneyle bilgilenerken Hakk'ta yok olur. Bu bilgi edinme

⁵⁷⁷ Bk. Nisa, 4/80.

⁵⁷⁸ Bk. Fetih, 48/10.

⁵⁷⁹ Âli-İmrân, 3/31.

⁵⁸⁰ Enfâl, 8/17.

⁵⁸¹ Buhârî, Ta'bir, 10; Müslim, Rüya, 11.

⁵⁸² Maide, 5/15.

⁵⁸³ Ahzâb, 33/46.

⁵⁸⁴ Ra'd, 13/7.

metodu Şu gerçeği vermektedir; nesneyle tam bir bütünleşme olmadan Allah bilgisine ulaşmak mümkün değildir.

İnsanın ilâhî ilmi kazanıp varlıkta Allah'ı bulma hakikati; Allah'ın insana isimlerini bilgisini öğretmesi ve ezelf ve ebedî olarak da yaratılacak olan tüm varlığın ve eşyanın bilgisinin insana öğretilmesiyle gerçekleşmiştir. Ayrıca insanın diğer mühim bir özelliği de, tüm varoluş mertebelerini cem' eden/toplayan bir varlık olmasıdır. İşte insan bu toplayıcı vasfıyla ve Allah'ın kendisi için evrende var ettiği ilâhî ilimleri/isimleri bilmesi sayesinde meleklerin kıblesi olmuştur. Ve bu ilim sebebiyle melekler, insana secde ederek boyun eğmiştir. Zira topraktan yaratılan insan, Allah'tan aldığı rûh ve her mahlûktan aldığı ilim sayesinde mevcûdât hakkında mâlûmât sahibi olan ve sahib olduğu maddî ve mânevî ilmi de diğer insanlara aktarabilen bir varlıktır.⁵⁸⁵ Bu yüzden muhakkikler, "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."⁵⁸⁶ ayetinde vurgulanan gerçeğin, Allah'ın kendi bilgisiyle insanın bilgisini birleştirip ona farklı ve üstün bir derece verdiği görüşünde hemfikirdir

Kısacası Kur'an, insanı ve varlık sahnesine çıkan her nesneyi, bilginin ve bilmenin öznesi yaparak bir bütün olarak kendi "benlik" ve "varlık" yapısını ilâhî murad gereği şekillendirmesini istemektedir. Bu yüzden birçok muhakkik, kelâm ve fıkıh ilimlerinin öngördüğü metodolojik ve tek düze mü'minlik anlayışı yerini bireysel özgürlüğe bırakmıştır. Çünkü kelâm ve fıkıh, insan bilincini kaide ve kurullarla şartlandırmaktadır. Bu ilimlerin aksine tasavvuf, her şeyin ötesinde bir bilgiyle hareket etmektedir. Bu ilim, Allah'ı hak üzere bilme ve yaşama arzusudur. İşte tasavvuf bu ulvî gaye üzerine bütün mesaisini harcamaktadır. En önemli icrası, ilâhî sıfatlar ve isimler çerçevesinde oluşan kelâmî ve diğer zâhirî bilgi tartışmaların içinde evrimleşen Allah'ın varlığına ve bilgisine ilişkin çeşitli anlayışların ve yine bu ekollerin açtığı (bıraktığı) boşluğu doldurmak girişiminde bulunmaktan ziyade ilâhî murad gereği hâl yaşayabilmektir. Tasavvuf anlayışında, Allah'ın bilinmesi, bütün ma'rifetlerin/bilgilerin nihai noktası ve bütün bilgilerin meyvesidir. Allah insanının gayesi, Allah'a dair hakiki bilgiyle donanmak için Allah'ın izin verdiği sınırlar dâhilinde bütün enerjisini sarf ederek Allah bilgisiyle tam olarak yüklü hale gelmektir. Bu bilgiyle de, varlıkta Allah'ı keşf edip, O'nunla tam olarak bütünleşmektir.

Bibliyografya

Affî, Ebu Alâ, *The Mystical Philosophy of Muhyid-dinul 'Arabi*, The Universty Press, Cambridge 1939.

Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Makâsid-ı Aliyye fî şehri't-tâiyye*, haz. Mehmet Demirci, Vefa Yayınları, İstanbul 2007

'Attâr, Feriddddîn, *Tezkiretü'l-Evliya*, haz. Süleyman Uludağ, Marifet Yayınları, İstanbul 1990

Halvetî, Mehmet Emin, *Mir'atü'l-'Aşikîn ve Mizânü'l-'Aşikîn*, haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2013.

⁵⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1012.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/31-33.

- Hucvîrî, Osman b. Ali Cullâb, *Keşfü'l-Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l- Hikem*, Beyrut 1998.
- İkbal, Muhammed, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, Kitab Bhovan, New Delhi 2000.
- Kelâbâzî, *Ta'arruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1979.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut 1992.
- Sülemî, Abdurrahman, *Risâleler*, haz. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971
- Şa'rânî, *el-Fethu'l-mübîn fî cümletin min esrâri'd-dîn*, Beyrut 2006.
- Şeriati, Ali, *İslâm Sosyolojisi Üzerine*, çev. Kâmil Can, İstanbul 1980.

EDEBİYAT VE SANATTA VAHDET

Tevhid ve Vahdet Bilincinin Oluşmasında Estetik Tecrübenin Rolü: Süleyman Çelebi ve Mevlid Okuma Geleneğimiz

Rıfat Atay*

Mevlana, aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguları paylaşanlar anlaşılabilir, demekle vahdet bilincinin oluşumunda duygusal boyuta dikkatimizi çekmektedir. Duygularımızın oluşumu, gelişimi ve ortaya çıkmasında en temel etkenlerden biri de insanın doğuştan beraberinde getirdiği estetik tecrübelerdir. Estetik tecrübeyi ortaya çıkaran şeylerden biri ise evrensel bir dil kabul edilen musiki'dir. Musiki, doğru yer ve zamanda iyi araçlarla iyi bir icracıdan dinlendiğinde her bireyin, hatta her yaratığın, üstünde olumlu bir etki ortaya koyacaktır. Bu açıdan bireyin eğitiminde hiçbir zaman göz ardı edilemeyecek önemli bir araçtır.

Kaside-i Bürde geleneği ile başlayan Hazret-i Peygamber'i medih geleneği Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Şüphesiz, asıl adı *Vesiletü'n-necat* olan *Mevlid*'den önce ve sonra İslâm coğrafyasında aynı formda benzer eserler ortaya konmuştur. Ama hiçbirisinin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i kadar hüsnü kabul görmediğini söylemek abartı olmayacaktır. 15. Yüzyılda yazılan *Mevlid*, Osmanlı'nın hakim olduğu bölgelerin büyük çoğunluğunda değişik vesilelerle okunagelmiştir.

Maalesef, özellikle 1979 İran Devrimi'nden sonra ortaya çıkan radikal neo-selefi söylem ve tutumların etkisi ile *Mevlid* geleneğimiz çok ciddi yaralar almıştır. Kaside-i Bürde gibi köklü bir geleneğe dayanan *Mevlid* adeti bid'atlar arasına katılarak yokluğa mahkum edilmek istenmiştir. Halbuki *Mevlid*, Hz. Peygamber'in sevgisini musiki gibi önemli bir araçla birleştirerek hem estetik zevki geliştirmekte hem de tevhid ve vahdet bilincini artırmaktadır.

Çalışma, *Mevlid* okuma geleneğinin gelişimine kısaca değinerek, yaralanan vahdet bilincimiz ve artan radikal eğilimlerin kanalize edilmesi açısından *Mevlid* geleneği vasıtasıyla mümkün olan estetik duygu eğitime ve tevhid-vahdet bilincinin artırılmasına dikkat çekecektir.

Giriş

Estetik tecrübe insanın doğuştan beraberinde getirdiği en temel özelliklerinden biridir. Hemen her insanda doğal bir yetenek olarak estetik duygunun bir ya da birkaç türü bulunmaktadır. Estetik duygu ile kastedilen nedir? Felsefenin en temel alanlarından biri olan estetik aslında güzel ve güzellik sorunu ile ilgilenir. Bir şeyi güzel yapan nedir, neden bazı şeylere güzel derken diğerlerine güzel demiyoruz? Estetik duygu zamanla

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. rifatay@akdeniz.edu.tr

gelişen ve değişen bir duygu mudur? Klasikten moderne birçok filozof bu tür sorularla meşgul olmuş ve kendilerince cevap üretmişlerdir.

Musiki, insanın hem kendi iç dünyasında hem de doğar doğmaz dış dünyada karşılaştığı ilk estetik tecrübelerden biridir. Nasıl yorumlanacağına bağlı olarak, doğarken ağlayan bebek sesinden, ninnilerle geçen çocukluk dönemi, marşlarla devam eden gençlik dönemi ve şarkılarla olgunlaşan yetişkinlik döneminden sonra vefat esnasında terennüm edilen “ah”lara kadar insan hayatının her aşamasında musiki ile çevrili olduğu söylenebilir.⁵⁸⁷ Diğer bir ifade ile musikiden çok uzak olduğunu iddia eden bir kimseden tutalım da musikiden hiç anlamadığını söyleyen bir kimse bile mutlaka musiki ile iç içedir.

Her ne kadar İslâm’da musikinin yeri tartışılrsa da, estetik duygu ve tecrübe konusunda her hangi bir şüphe yoktur. Zira bir ifade biçimi olarak sanat, her medeniyette merkezi bir rol oynamaktadır. “İslâm sanatı, içinde barındırdığı hikmet ve beşeri unsurları bir arada tutarak İslâm dininin özünü ve ruhunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan İslâm sanatında bilgi, ahlak ve estetiğin bir bütünlük içerisinde”⁵⁸⁸ sunulduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bu meyanda hatırlanması gereken ilk şey Yüce Allah’ın Esmâ-i Hüsnâ arasında yer alan Cemal, Celal, Kemal, Bedi’ gibi estetiğe delalet eden isimleridir. İlâveten, Cibril Hadisinde bahsi geçen evrenle olan ilişkimizin seviyesini belirleyen *ihsan* tavrı ve yaklaşımı da unutulmamalıdır. Musikiye dair tartışmalı tutum, argümanlar ve kafa karışıklığı ise bizzat musikinin tabiatından ziyade hem İslâm öncesi hem de sonraları musikinin beraberinde bulunan içki, fuhuş ve benzeri İslâm’ın yasakladığı eylemlerden kaynaklanmaktadır. Yoksa musikinin haramlığını iddia eden İslâm alimleri de pekala biliyorlar ki bu din, kendisinin direği olarak kabul ettiği namaza insanları günde beş defa musiki formunda bir araçla çağırılmaktadır. Ezanın ortaya çıkmasındaki vahyi boyut da dikkate alınırsa musikinin vahyin desteğini aldığı aşikar olmaktadır. Dahası namazların icrası da bilfiil musikiye dayanmaktadır.⁵⁸⁹

Cumhuriyet döneminde yaşanan, Türkçe ezan ve ibadet tartışmalarının da hem tevhid ve vahdet açısından hem de din-musiki ilişkileri açısından hayli ilginç yansımalarının olduğu açıktır. Bir devlet projesi olarak başlayan ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çabalarının önce ibadet/namaz boyutundaki uygulaması problemlerin aşikar olması nedeniyle ilga edilmiştir. Belki camiye giden gitmeyen herkesin duyması nedeniyle yaygın etkisi belki de uygulamasının namaza oranla kısmen daha kolay olması sebebiyle Türkçe ezan, sala ve tekbir uygulaması on sekiz yıl (1932-1950) gibi

⁵⁸⁷ Bu konuda iki İslâm düşünürünün görüşlerini özetleyen aynı yazar tarafından yapılmış iki ayrı çalışma için bkz.: Hüseyin Akpınar, “Musikîşinâs Bir Filozof Olarak Fârâbî,” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, cilt: VIII, sayı: 2, s. 177-185; H. Akpınar, “İbn Haldûn’un Mûsikî Hakkındaki Görüşleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, cilt: XVIII, sayı: 30, s. 44-62.

⁵⁸⁸ Orhan Gürsu, “Sanat ve Psikoloji Etkileşimi: Geleneksel Türk-İslâm Sanatları Merkezli Bir Okuma Denemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 38, 2015, 1028-1039.

⁵⁸⁹ Musiki ve tevhid ilişkisinin genel bir değerlendirmesi için, bu bildiri kitabında yer alan Hüseyin Akpınar’ın “Musiki ve Tevhid” adlı tebliği oldukça yerinde değerlendirmeler içermektedir. Hemen giriş cümlelerinde musikiyi dini ve ladini diye ayırmanın mümkün olmadığı gibi üstelik yanlış olduğunun vurgulanması hayli dikkat çekicidir.

uzunca bir süre devam etmiştir. Maşeri vicdanı ve vahdet bilincini derinden yaralayan bu uygulamadan sonunda vaz geçildiğinde halkta bir bayram sevinci yaşanmıştır.⁵⁹⁰

Hız. Mevlana, “aynı dili konuşanlar değil aynı duyguları paylaşanlar anlaşılabilirler,” tespitini yapmaktadır. Bundan dolayı Türkçe bilmedikleri halde dönemin Konya’ında yaşayan Hıristiyan Rumlar onun vaazlarına hep devam etmişlerdir. Onun vefatına müteakip dindaşları olmadığı halde Müslümanların isteksizce kabullerine binaen onun cenaze namazına da iştirak etmişlerdir. Mevlana’nın işaret ettiği hislerin sözle iletilmesine musiki de ilave edilince bu iletişimin en az iki üç kat artacağı açıktır. Belki aynı gerçekliğin sonucu olarak musiki, muarızlarının şiddetli tenkitlerini göğüsleyen Hız. Mevlana yanında ve Mevlevilikte hususi bir yer edinmiştir.

Gölpınarlı, Mevlana’nın estetik bakışının üç unsura dayandığını ileri sürmektedir. Bunlar, “aşk, müzik ve raks”tır. “Hakikatin harflere, mananın söze, vezne ve kafiyeye sığamayacağını anlayan büyük hakîm, hiç şüphe yok ki şiirden fazla müziği sevmeye” diyerek Mevlana’nın müziğe olan tutkusunu ortaya koymaktadır.⁵⁹¹ Gölpınarlı, bazı gazel ve rubailerinden yola çıkarak hem Mevlana’nın hem de oğlu Sultan Veled’in rebap çalmayı bildiği ve çaldığı sonucuna varmaktadır. İslâm ulemasının müziğe mesafeli duruşu göz önünde bulundurulduğunda, Mevlana’nın müzik ve semâ’ konusundaki tavır ve düşüncelerinin dönemin bilginlerince tenkit edilmesi hiç şaşırtıcı değildir.

Bütün tenkitlere rağmen, Mevlana’nın müzik ve semâ’ konusunda ısrar etmesi ve her fırsatta kullanması oldukça dikkat çekicidir. İnsanı iyi tanıyan Mevlana’nın, bunlarda ısrar etmesinin nedenini kavramada aşağıdaki rivayet anahtar niteliğindedir. Mevlana’nın, dönemin Rum halkını değerlendirme ve buraya neden, niçin gönderildiğini izah sadedinde şöyle dediği hikaye edilmektedir:

“Yüce Tanrı’nın Rum halkı hakkında büyük inayeti vardır ve Sıddık-ı Ekber’in duasıyla da bu halk bütün ümmetin en merhamete layık olanıdır. En iyi ülke de Rum ülkesidir. Fakat bu diyarın insanları, Mülk sahibinin (Tanrı’nın) aşk aleminden ve deruni zevkten, çok habersizdirler... Onların hiçbir suretle doğru yola meyletmediklerini ve ilahi sırlardan mahrum kaldıklarını görünce, insanların tabiatına uygun düşen şiir ve sema yolu ile o manaları onlara layık gördük; çünkü Rum halkı, zevk ehli ve şirin sözlüdür. Mesela bir çocuk hasta olur ve tabibin verdiği ilaçtan nefret edip mutlaka şerbet isterse, hazık doktor ilacı bir şerbet testisine koymak suretiyle çocuğa verir. Çocuk onu şerbet zannıyla seve seve içer, dertlerinden kurtulur, sıhhat bulur ve onun bozulmuş olan mizacı düzelir.”⁵⁹²

⁵⁹⁰ Bu konunun daha geniş bir değerlendirmesi için bkz. Rıfat Atay ve Esra Çiftçi, “Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’inde Tanrı Kavramının Serüveni”, *Marmara Ü. İ.F.D.*, 44 (2013/1), 291-322. Ayrıca Cumhuriyet dönemi din-siyaset ilişkileri için bkz. Bahset Karlı, “Cumhuriyet Dönemi Din-Siyaset Tartışmaları: Ahmet Hamdi Akseki Örneği”, *Turkish Studies*, 9/5, 2014, 1279-1298.

⁵⁹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin - Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İstanbul, İnkılap Kitabevi Yay., 1999, 214.

⁵⁹² Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkubeleri*, çev. T. Yazıcı, İstanbul, M.E.B. Yay., 1988, I, 393-395.

Aslında biraz daha yakından bakıldığında, Turan Koç'un da vurguladığı gibi, İslâm'daki estetik değer idrakinin hemen diğer bütün değerler gibi "Kur'an'ın takdim ettiği ve İslâm düşüncesinin yaslandığı varlık tasavvuru ve hakikat idrakine" sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmek zor olmayacaktır.⁵⁹³ Bu da elbette Tanrı tasavvuru ile sıkı bir ilişki içerisindedir. İslâm'ın estetik anlayışının Celal, Cemal ve Kemal sıfatlarına dayanan üçlü bir saç ayağı ile Tanrı'ya bağlandığını söyleyebiliriz.⁵⁹⁴

Mevlid'in Mevlidi

Tevhid ve vahdet bilincinin felsefi olarak ele alınması gerektiği tezinden hareketle, altı yüz yıllık tarihi bir tecrübeyi temsil eden *Mevlid* ve Mevlid okuma geleneğimizi çalışmamızın eksenine oturtmayı tercih ettik. Çünkü ilk numuneleri "XV. asırda başlayan ve XX. asra kadar altmışın üzerinde şairimiz tarafından kaleme alınan mevlitler içinde Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necat*'ı kadar yaygın olan başka bir eser yoktur."⁵⁹⁵ Bu bakımdan mevlid yazan bütün şairler ondan bahsetmiş veya onun eserinden etkilenmiştir."⁵⁹⁶

Hayatı hakkında çok fazla malumata sahip olmadığımız Süleyman Çelebi, Orhan Gazi döneminde muhtemelen "1351 yılında Bursa'da"⁵⁹⁷ dünyaya gelmiştir. Dedesi müderris, babası ise paşa olan Çelebi köklü bir aileden gelmektedir. Bir müddet Divan-ı Hümayun imamlığında bulunmuş, Bursa Ulu Camii'nin yapımı tamamlanınca Emir Buhari'nin tavsiyesiyle Ulu Cami imamlığına getirilmiş bir zat olan Çelebi'nin bulunduğu görevlere bakılırsa iyi bir eğitim almış olmalıdır. Zaten Çelebi unvanını kullanması da hem maddi hem de manevi alanlarda aldığı eğitimin bir sonucu olmalıdır.⁵⁹⁸ *Vesiletü'n-Necat* ismini verdiği *Mevlid*'ini de Ulu Cami'deki görevi sırasında 812/1409 yılında tamamlamıştır.⁵⁹⁹ Hayatı boyunca Bursa'dan çok fazla dışarı çıkmamış, 1422 yılında yine Bursa'da vefat etmiştir. 1950'li yıllarda yapılan bugünkü kabri,⁶⁰⁰ Bursa'da Çekirge Yolu'nda eski kaplıca yakınlarındaki Yoğurtlu Baba Zaviyesi⁶⁰¹ önünde bulunan sırt üzerindedir.⁶⁰²

⁵⁹³ Turan Koç, "Mevlana'nın Şiirlerinde Estetik Değerler," 3. Uluslararası Eğitimde Kalite Kongresi: *Bildiriler*, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., 2011, 170.

⁵⁹⁴ Ayrıca genel anlamda din-sanat ilişkisi konusunda bkz. Yasin Pişgin, "Din – Sanat İlişkisi Bağlamında Dini Tecrübenin Sanat Ruhuna Etkisi", *İslâm ve Sanat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed., Şeref Göküş, Rıfat Atay, Yasin Pişgin, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, s. 45-48.

⁵⁹⁵ Süleyman Çelebi etkisi ile yazılmış, Güneydoğu illerimizde, özellikle Şanlıurfa civarında, okunan bir örnek için bkz.: Hikmet Atik, *Siverek Mevlidi: Yusuf Sami Efendi ve Mevlidi*, Ankara, İlahiyat Yay., 2012. Yine aynı yazarın, yöre mevlidlerine dair yaptığı şu çalışmalar da dikkat çekicidir: H. Atik, "Mevlid Literatürüne Bir Katkı Olarak Diyarbakır ve Şanlıurfa Yöresi Mevlidleri", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2012, s. 463-485.

⁵⁹⁶ Süleyman Çelebi, *Mevlid-i Şerif- Vesiletü'n-Necat*, Haz. Mehmet Akkuş ve Uğur Derman, Ankara, DİB Yay., 2013, 8.

⁵⁹⁷ Uğur Derman, "Giriş", *Mevlid-i Şerif*, 15.

⁵⁹⁸ Derman, "Giriş", 15.

⁵⁹⁹ Süleyman Çelebi, *Mevlid*, Hazırlayan: Necla Pekolcay, İstanbul, Dergah Yay., 2005, 13-14.

⁶⁰⁰ Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, 1. Cilt, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1951, 56-57.

⁶⁰¹ 'Yoğurtlu Baba' adıyla anılan Ahmed İlahi Tekkesi, Bursa'da kurulan ilk Nakşî dergâhdır. Bursa'nın fethi sırasında askerlere ayran dağıtan ve hakkında daha fazla bir şey bilinmeyen bir kimse

Necla Pekolcay tarafından mevcut en eski yazmalar karşılaştırılarak ortaya konan metne göre *Mevlid*, 768 beyit ve on altı bölümden oluşmaktadır.⁶⁰³ Dönemin halk dili ile yazılan eser, sade Türkçesi ve etkileyici üslubuyla bir sehl-i mümteni örneği arz etmektedir. Tevhid açısından bakıldığında *Mevlid*'in yazılışı ilginç bir detaya bağlanmış gibidir. Bursa Ulu Cami'de vaz eden bir vaiz, Bakara Suresi 285. ayete⁶⁰⁴ dayanarak bütün peygamberleri aynı kefeye koyup tevhid etmek istemiş ve Hz. Muhammed ve Hz. İsa arasında fark olmadığını iddia etmiştir. Bir açıdan bakıldığında doğru gibi görünen bu yaklaşımın Bakara Suresi 253. ayetine⁶⁰⁵ uymadığını fark eden cemaat içindeki bir bilgin, peygamberler arasında resullük ve nebilik açısından fark yoksa da fazilet ve mertebe bakımından fark olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir. Cemaat arasında bölünmelere vesile olan tevhidi zedeleyici bu tartışmanın ardından Süleyman Çelebi Hz. Peygamberin “fazilet ve mertebesinin iyice anlaşılması ve yanlış bazı fikirlerin önlenmesi bakımından” *Mevlid*'ini yazmaya karar vermiştir.⁶⁰⁶

Altı yüzyıl önce kaleme alınmış bir metin olan *Mevlid*, yazıldığı günden bugüne Müslüman halk tarafından büyük bir hüsn-i kabule mazhar olmuştur, bir tevhid faaliyetine dönüşmüştür. Öyle ki, Süleyman Çelebi'nin kaleme aldığı *Mevlid* metninin okunduğu merasimler bir ibadet anlayışı içerisinde kullanım genişliği kazanmış ve müstakil bir mevlit geleneğinin oluşmasını sağlamıştır.⁶⁰⁷ Bunun bir sonucu olarak da *Mevlid*'in, “Arapça, Çerkezce, Rumca, Kürtçe, Tatarca, Sevahili dili, Almanca, İngilizce, Arnavutça ve Boşnakça'ya” tercüme yapılmıştır.⁶⁰⁸ Sadece Türkiye'de değil Osmanlı bakiyesi Balkan ve Ortadoğu topraklarında da *Mevlid* geleneği ağır aksak da olsa halen sürdürülmektedir.

***Mevlid*'in Maverası**

Mevlid geleneği, salt mevlid okumanın ötesinde çok daha büyük işlevler ifa eden devasa bir yapıdır. Her şeyden önce o bir estetik eğitim okuludur. En yükseğinden en alt tabakasına toplumun hemen her kesiminin kendine yer bulabildiği böylesine geniş

tarafından kurulmuştur. Aslında Süleyman Çelebi'nin kabrinin bulunduğu yer bu dergâhın haziresidir. Ancak bugün bu hazireden geriye Süleyman Çelebi'nin kabri ve asırlık servilerden başka bir şey kalmamıştır. Tekke ve hazirenin bulunduğu yerde bugün bir cafe ve otopark bulunmaktadır. (Abdurrezzak Tek, “Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, S.1, 2007, 213-217).

⁶⁰² Necla Pekolcay, “Mevlid”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, TDV Yay., 2004, c. 29, 486.

⁶⁰³ Çalışmamız dâhilinde karşılaştığımız bir durumun burada zikredilmesi gerekmektedir. Buna göre mevlid törenlerinde sıklıkla okunan ve *Mevlid* denilince akla ilk gelen bölümlerden biri olan ‘Merhaba Bahri’ Süleyman Çelebi'nin yazmış olduğu metnin orijinalinde yer almamaktadır. Tahminimiz daha sonraki dönemlerde yazılmış *Mevlid* metinlerinde yer alan bu bölümün Süleyman Çelebi'nin metnine sonradan dâhil edilmiş olduğudur. (Derman, “Giriş”, 21).

⁶⁰⁴ “Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. ‘Peygamberleri arasından hiçbirini ayırdetmeyiz, işittik, itaat ettik, Rabbimiz! Affını dileriz, dönüş Sanadır’ dediler.”

⁶⁰⁵ “İşte o elçilerden kimini kiminden üstün kıldık. Allâh onlardan kimine konuştu, kimini de derecelerle yükseltti...”

⁶⁰⁶ Derman, “Giriş”, 16.

⁶⁰⁷ “Mevlid”, *DİA*, c. 29, 486.

⁶⁰⁸ Derman, “Giriş”, 19.

katılımlı başka bir etkinlik yok gibidir. İster metropollerde isterse en ücra köylerde okunsun dinleyicilerin hem bilfiil hem de duygusal olarak bir şekilde dahil olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla tevhid ve vahdet bilincinin inşası, devamı ve artırılmasında ondan daha önemli bir aracın varlığı hayli tartışmalıdır.

Uğur Derman'ın da haklı olarak belirttiği gibi:

“Mevlid merasimlerini bidat kabul edip, bunları tamamen kendi seyrine bırakmak yerine, buralarda işlenen bir takım bidatlara karşılık, toplanan cemaat için dinin özüne uygun faydalı faaliyetler haline getirilmelidir. Mevlid okutmak bi-zatihi dini bir vecibe değildir. Ancak mevlid okutulduğu zaman, çocukları camilere getirmek veya evlerde misafirler ağırlayıp, Kur'an-ı Kerim tilaveti, vaz u nasihat, mevlid ve ilahiler okuyarak onlara maddi-manevi ziyafetlerde bulunmak önemli bir faaliyettir. Hatta bazı insanlarımız için dini duyguların en ziyade olduğu anlar böyle vesilelerdir. Bu bakımdan böyle anlarda yapılacak en küçük ikramların, güzel sohbetlerin, muhtevalı vaazların insanımız üzerinde önemli etki yapacağı unutulmamalıdır.”⁶⁰⁹

Mevlid'in bidat oluşu tartışmalarında Ömer Tuğrul İnançer'in vurguladığı bir noktayı burada zikretmek yerinde olacaktır. Bugün Topkapı Sarayı'nda Kutsal Emanetler Dairesi'nde muhafaza edilen Hz. Peygamber'in Hırka-i Saadeti'nin verilme sebebinden yola çıkan İnançer, *Mevlid* okumanın “asla ve kat'a bidat” olmadığını ileri sürmektedir. Zira kendisini yüzüne karşı metheden bir şaire bizzat o Yüce Peygamber tarafından hırka ödülünün verilmiş olması mevlidin bidat olmadığını açık kanıttır. *Mevlid* de aynı bağlamda yazılmış ve icra edilen bir merasimden ibarettir.⁶¹⁰ *Mevlid* bidattir, kaldırılmalıdır, bitirilmelidir, diyenlerin onunla beraber neleri yok ettiklerini görmek için bugün camilere bakmak yeterli olacaktır. Ezanlarımızı merkezi sistemle kurtarmaya çalışıyoruz ama namazları kurtarmak daha müşkül. Ezanı duyup camiye giren insanlar, iftitahtan tekbirinde duydukları sesin ezanı okuyan ses olmadığını anladıklarında artık geri dönülmez bir noktaya geldiklerini anlamaktadırlar. *Mevlid*'in sağladığı tevhidin estetik terbiyesinden uzak kulakların sahiplerinin okuduklarına sabretmek herkes için kolay bir eylem değildir. Bugün, camilerin niçin boş olduğunu düşünürken *Mevlid*'e reva görülen bu muameleyi de unutmamak gerekir.

Son bir noktaya dikkat çekerek, bu bahsi tamamlamış olalım. Aslında Hz. Peygamber'in doğumunu tebci için yazılmış olan *Mevlid*'in ölüm, sünnet, düğün gibi merasimlerde yerli yersiz okunduğuna dikkat çeken bir İslâm Hukuku profesörü metnin bir anlamda amacı dışında icra edildiğini ileri sürmektedir.⁶¹¹ Maalesef çoğu durumdaki parçacı yüzeysel okuma bu yaklaşımda da görünmektedir. Ölümün son olmadığını, asıl olanın ruh olduğunu, ahirete imanın önemini kabul eden bu ilahiyatçı bilim adamı, nedense doğumla ölümün arasındaki ilişkiyi görememekte, sünnetin ve düğünün yeni mevlitlere / doğumlara açılmak olduğunu fark etmemiş görünmektedir. Üstelik, *Mevlid*'in sadece Hz. Peygamber'in doğumunu değil hayatının tamamını anlattığını,

⁶⁰⁹ Derman, “Giriş”, 23-24.

⁶¹⁰ Ömer Tuğrul İnançer, *Sohbetler*, İstanbul, Keşkül Yay., 2006, 64-65.

⁶¹¹ http://www.dailymotion.com/video/x8v6nw_kandiller-mevlit-kandili_people (erişim: 18.03.2016).

yani bir nevi siyer olduğunu; tevhid bahri de dahil metnin tamamı bütüncül bir yaklaşımla okunduğunda bir İslâm Kozmolojisi sunduğunu gözden kaçırmaktadır.

Sonuç

Felsefi açıdan bakıldığında, bilgi ve eylem arasında basit gibi görünen karmaşık ilişki tarih boyu bütün düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Sokrates'in felsefe yapma metodu bunun en tipik örneklerinden biridir. O, sorgulayıcı yöntemi ile insanlara, bilmediklerini zannettikleri şeyi bildiklerini, bildiklerini zannettikleri şeyi de bilmediklerini sık sık ispat etmiştir.⁶¹² Dini açıdan bakıldığında da bilgi ve eylem arasında elbette sıkı bir ilişki vardır.⁶¹³ Sorumluluğun şartı önce bilmek ve bildirmektir, ki bunun bir gereği olarak her topluma peygamber gönderilmiştir.⁶¹⁴ Ancak bilginin her zaman eylemi doğurmak için tek başına yeterli olmadığı da bir gerçektir. Bu bağlantının sağlanamadığı durumlarda bilgi, ona sahip olan için ya bir yük, ki Kur'an'ın ifadesiyle söylersek ortalıkta çokça "kitap yüklü merkep" vardır, ya da bir cinayet silahına dönüşebilmektedir.

Gerek İslâm dünyasında gerekse Tanzimat'tan bu yana bu topraklarda yaşanan her problem karşısında ulemanın standart kolaycı cevabı, Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı doğru İslâm'dan uzaklaşıldığı şeklinde olmuştur. Bu cevabın zımında kastedilen şey ise o dönem hakkında daha çok bilgilenmek ve Asr-ı Saadette dini hayatta olmayan hemen her şeyi dışlayarak Asr-ı Saadet İslâmı'na daha da yaklaşmak ve sorunları çözüleceğini ummaktır. Elbette bu meyanda ilk darbeyi alan şeylerden biri de Mevlid merasimleridir. Bir bidat-ı hasene olarak Mevlid'den vaz geçemeyen toplumumuz yine aynı ad altında bir araya gelmekte ya da gelmeye davet edilmektedir. Zira nevezhur farklı bir isim Mevlid kadar kapsayıcı olmayacağı ve insanları toplayamacağı için, şükür ki hala bu konuda geleneğin dışına çıkmaya kimse cesaret edememektedir. Ama isim kullanılarak oluşturulan merasimlerde içeriğe müdahaleler sıkça rastlanan bir durumdur. Maalesef bazı mevlidhanların aç gözlülüğü de buna zemin hazırlamaktadır. Hal böyle olunca, aslında duygu seli içinde tevhid bilincine katkı yapması beklenen mevlid merasimleri, kısa birkaç aşır, bir iki bahir ile geçiştirilip içi boşaltılarak başka şeylere dönüştürülmektedir. Bu ise kazançtan çok kayıp demektir, çünkü Mevlid merasimlerinde asıl olan estetik tecrübe ve manen duygulanma, birkaç damla göz yaşı ve hislenmedir. Bu duygulanmada musiki ana unsurlardan biri olduğu için her açıdan vaz geçilmez bir tecrübedir. Aksi takdirde insanlar *Mevlid* merasimi etrafında tevhid olurlar ama icra edilmediği için estetik bir tecrübenin yokluğunda vahdet bilincine eremezler.⁶¹⁵

⁶¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Steven Toulmin, *Knowing and Acting: An Invitation to Philosophy*, Macmillan, New York, 1976.

⁶¹³ İman amel ilişkisine dair yürütülen klasik tartışmalar hemen hatıra gelmektedir.

⁶¹⁴ İsra Suresi 15.

⁶¹⁵ Vahdet bilinci konusunda bkz. Yasin Pişgin, "Vahdet Bilincinin Kur'an'daki Temelleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 58 (Kış 2014), s. 21-40.

Tevhid Yolunda Hadislerde Geçen Estetik Değer

Mustafa Yıldırım*

Kur'an-ı Kerim'i incelerken tevhid akidesi gereği her şeyin birlemeye doğru gittiğini, gerçek birliğe doğru adımlar atılırken de İslâm sanatının bundan payını aldığını görmekteyiz. Dolayısıyla İslâm sanatı kullanmış olduğu motif, desen ve kompozisyonda bütün geçici değerlerden sıyrılıp gerçek varlığa ve "Bir"e doğru yol alır. Bu durum kelimeyi tevhidde de yerini almıştır. *Lâ ilâhe illâllah* derken, tevhid anlayışı Allah'tan gayri tüm ilahların reddedilmesiyle sağlanır. İslâm estetiği de ortaya koyduğu eserlerin fani olduğunu hissettirerek gerçek varlığa doğru bir yürüyüşü ifade eder.

Hiç şüphesiz estetik, insanın tarihî geçmişi kadar derinlere inen bir problemdir. İnsanoğlu, olgular dünyasında eşya ile yüzleştiği andan itibaren estetik konusyla çok yakından ilgilenmiştir. Estetik, geçmişten günümüze farklı ilim dallarına konu olmuş ve insanoğlunun gündemindeki yerini her zaman korumuştur. İnsanın güzele olan eğilimi fitrîdir. Çünkü mükemmel bir ahenk ve düzen içerisindeki dünyada, âlemlerin kendisinde mecz edildiği küçük âlem olan insan, başlı başına bir sanat eseridir.

Estetiğin bir temel kavramı olan güzele gelince o, estetik sınırlar içerisinde çeşitli anlamlarda anlaşılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da çok farklı güzellik tarifleri ortaya çıkmıştır.

Müslüman sanatkar güzelliğin yaratıcısı olduğuna değil, keşfedicisi olduğuna inanır. Şu var ki Allah'ın *cemal* sıfatının bir tecellisi olarak var olan her çeşit güzellik, sanatkarın çabası sonucunda dokunulabilir, duyulabilir ve görülebilir bir hâle gelmektedir.

Güzellik, kişiden kişiye farklı şekillerde tarif edilmiştir. Nitekim güzellik, çağdan çağa, toplumdan topluma, insandan insana hatta insanın yaşına, mesleğine, içinde bulunduğu sosyal ve psikolojik duruma göre değişen bir değerdir. İnsan gerçek bir dünyada, kendi koyduğu, yaygın kabul gören değerlere göre yaşar. Bilgilerimizi düzenleyen doğruluk değerleri, ahlakımızı düzenleyen iyilik değerleri, haklarımızı düzenleyen hukuk değerleri ve hayatımızı düzenleyen güzellik değerleri yani estetik vardır.

Dünyada sözlü veya sözsüz olarak insanı Allah'ı bilmeye davet eden pek çok davetçi vardır. İşte bunlardan biri de güzellik fenomenidir. Hürriyet, aşk ve sevgi gibi izafi bir kavram olan güzellik için tam bir tanım yapmak oldukça güçtür. Bu konuda kelimeler, felsefe ve tasavvuf disiplinleri güzellik meselesini sistematik bir problem olarak ele almış ve tanımlama düzeyinde uğraşmışlardır. Hepsisi de güzellik doktrinini "*Allah güzeldir, güzeli sever.*" hadisiyle temellendirmeye çalışmışlardır. Bu bakış açısına göre

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

“mutlak güzel” ancak Allah’tır. Eşyadaki güzellik ise Allah’ın cemal sıfatının onda yansımastır.

Eşyada görülen güzellik karşısındaki insanın görevi bizatihi güzelliğe mahal olan nesnede yoğunlaşmak değil, onu aşarak Hüsni Mutlak’a yol bulmaktır. Çünkü eşyadaki güzellik, hakikatte bir imtihan vesilesidir.

Güzeli tam olarak tanımlayamam da onun hayatımızdaki etkinliğini her gün yaşayarak görmekteyiz. Işığı inkâr edemeyen göz, güzeli de inkâr edemiyor ve tanımlayamadığımız o güzellik hazzını yaşıyor.

Yirmi üç yıllık bir zaman diliminde nazil olan Kur’an ayetlerinin çoğunda insanın iç dünyasının sağlam bir yapıya oturtulması, temizlenmesi ve sürekli iyiye, güzele doğru gelişmesi için uyarı ve yönlendirmeler yer almış; kalbin çeşitli eylemleri üzerinde durulmuştur. O hâlde bize düşen, günah ve kötülükleri içinde düşleyen, gönlünde onlara yer veren biri olmak yerine, hep iyilik ve güzelliklerin insanı olmaktır. Her şeyimizin, her işimizin güzel olmasına dikkat etmek durumundayız. İyi ve güzel şeyler düşünüp, iyi ve güzel planlar yapıp, iyi ve güzel şeyler söylemeliyiz. Kısacası hayatı güzel yaşamalıyız.

Şüphesiz varlığın yaratıcısı olan Allah, zatı, sıfatları, fiilleri itibarıyla mutlak cemal sahibidir; güzellikler karşısında meşru olan duygu ve heyecanlarla ürperen imanlı gönülleri ve böylesi gönül sahiplerini sever. Bu varlık âleminde var olan sayısız güzellikler, o güzelliklerin yaratıcısının güzelliği sevdiğinin; güzellikleri seven ve bu güzellikleri takdir edenleri de seveceğinin en kesin ve en açık delilidir.

Aslında her insanın bir sanat yanı ve kendine göre bir estetik anlayışı vardır. Allah, insanları inanan, inanmayan ayrımı yapmadan bu yeteneği her bireyin yapısına yerleştirmiştir. Nitekim bunu göçebe toplumlar ve diğer bütün toplumlarda görebilmekteyiz. Şöyle ki bu sanat yönü, annelerin çocuklarına diktikleri elbiselerde, genç kızların çeyizlerinde, yapılan ev dekorasyonlarında, kişinin bineğine yaptığı süslemelerde, giyim kuşam şekillerinde ve pek çok yerde görebiliriz.

En küçük detaylarda bile bir Müslüman için güzel bir örnek olan Hz. Peygamber’i takip etmek ve O’nun sünnetini hayatımıza yansıtmak, en ideal olanıdır. Bu konuda Yüce Kur’an’da Hz. Peygambere uyulması gerektiğini çeşitli ayetlerle sık sık vurgulamıştır.

Hız. Peygamber, iyilik, cömertlik, kibarlık, güzellik, arkadaşlık, saflık ve sabrın mükemmel örneğidir. Hız. Peygamber’in (s.a.v.) hayatı estetize etmesi ve günlük işlerinde nezaket kurallarını gözetmesi, ne kadar ince ruhlu olduğunu göstermektedir. Kapısı çalındığı vakit, kendisine çeki düzen vererek kılık kıyafetini düzeltir, saçlarındaki dağımları giderdikten sonra misafirlerini karşıladı. Tüm bunlar Hız. Peygamber’in neleri önemseydiği hususunda önemli ipuçları vermektedir. Hadis kaynaklarında geçen: Bir gün cenaze defini esnasında kazılan mezarın eğri olduğu, itinayla kazılmadığı Hız. Peygamber’in (s.a.s.) gözünden kaçmaz. Hemen müdahale ederek kazılan mezarı düzeltir. Sahabenin “Bunun ölüye herhangi bir zararı var mıdır?” şeklinde sorması üzerine, “Gerçekten böyle şeyler ölüye ne zarar verir, ne de

fayda sağlar fakat bu düzeltme yaşayanların gözüne hoş görünmesi içindir.” der. Şu hâlde, her alanda olduğu gibi, iyilik ve güzellik alanında da bizler için en iyi örnek olan Hz. Peygamber’e uyalım ve onun yaşantısını kendi yaşam tarzımız hâline getirelim.

Kudreti İlahi’nin “güzellik” vasıtasıyla da idraklere sunulması önem arz etmektedir. “Allah güzeldir, güzelliği sever.” Zira biliyoruz ki İslâm’da güzel olan, aynı zamanda ahlaki olandır. Yine İslâm’da güzel, hem ulvi bir değerdir, hem de ulvi değerlere giden yolu açan bir vasıtaadır.

Estetiğin konusu güzelliştir. Şu var ki insan yaşadığı âlemde doğru ve iyinin yanında güzeli de arar. Estetiğin konusunu tayin etmek mümkün olmakla beraber güzel ve güzelliğin tarifinde birlik sağlamak mümkün değildir. Tarihî açıdan bakıldığında geçmişten günümüze güzelin birçok tarifi yapılmış; çeşitli estetik görüşleri içinde farklı güzellik tarifleri yer almıştır. Öte yandan kimine göre güzel objektiftir, kimine göre de sübjektiftir.

İnsanoğlu tarih boyunca meskenlerin, şehirlerin en güzelinde ve nihayet ebedî hayatın da en güzelini yaşamayı hedeflemiş; bunun için de elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Dinî ve kültürel farklılıklara rağmen en ilkel toplumlarda dahi bu ortak istek hep var olagelmıştır.

Hz. Peygamber yaşantısıyla her yönden insanlık âlemine örneklik teşkil etmiş ve insanlık âleminin her açıdan güzele ulaşmasını arzulamıştır. Bunun içindir ki kendisi, üsvei hasene (en güzel örnek) olarak gönderilmiştir. O’nun sözlerinde geçen güzellikle ilgili konuları ele almaya çalışalım.

1. Güzel Giyinme

Ebu Zer (r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdular ki: “*Cuma günü kim güzelce yıkanır, mükemmelce temizliğini yapar, iyi elbiselerini giyinir, ailesinin kokusundan Allah’ın takdir ettiğini sürünür, sonra da Cuma namazına gider; camide boş söz etmez, oturan iki kişinin arasına girmezse o cuma ile önceki cuma arasındaki (küçük günahları) affedilir*⁶¹⁶.”

Hz. Cabir (r.a) anlatıyor: “Resulullah (s.a.v.) bir adamı saçları darmadağınık olarak gördü.

“*Bu adam saçlarını düzeltip, tertibe sokacak bir şey bulamadı mı?*” diye memnuniyetsizliğini izhar etti. Derken o sırada bir diğer adam gördü. Bunun da üstü başı kirliydi. Bunun hakkında da: “*Şu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?*” diye söylendi⁶¹⁷.

⁶¹⁶ Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1992, Birr 55.

⁶¹⁷ Ebu Davud, Süleyman b. Eş’ab, *es-Sünen*, Humus 1969, Libas 17.

Yine Resulullah (s.a.s.)'in kadınlarla erkeklerin saç şekli, dış görünüşü gibi hususlarda birbirlerine benzememeleri gerektiğini bildirmesi⁶¹⁸ estetiğe olan ilgisini göstermektedir.

Ebu Hüreyre (r.a) anlatıyor: Resulullah (s.a.s) : “*Kimin saçı varsa ona ikram etsin*” buyurdular⁶¹⁹. Yani, saç yıkanmalı, temiz tutulmalı ve taranarak saça güzel bir görünüm kazandırmalı; dağınık, gelişigüzel bir halde bırakılmamalıdır. Hz. Peygamber saçını dağınık ve bakımsız bırakanlara müdahale etmiş, saç da dâhil kılık kıyafette estetik bir görünüm kazandırılmasını istemiştir.

Bayram, cuma gibi toplantı günlerinde veya günlük yaşantı içerisinde güzel elbiseler giyinmek, estetik bir hâl sergilemek Kur'an'da da emredilen bir husustur. Bu konu A'raf suresinde şu şekilde açıklanmıştır. “*Ey âdemoğulları, mescide her gidişinizde süsünüzü tutunuz. Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez*”.⁶²⁰

2. Güzel Koku

Ebu Zer (r.a)'den: “ Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdular ki: “*Cuma günü kim güzelce yıkanır, mükemmelce temizliğini yapar, iyi elbiselerini giyinir, ailesinin kokusundan Allah'ın takdir ettiğini sürünür, sonra da Cuma namazına gider; camide boş söz etmez, oturan iki kişinin arasına girmese o cuma ile önceki cuma arasındaki (küçük günahları) affedilir*”⁶²¹.

İbn Abbas (r.a)'dan Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Bu Cuma gününü Allah, müminler için haftalık bayram kılmıştır. Öyleyse kim cumaya gelirse yıkansın. Eğer kokusu varsa ondan sürünsün. Misvak kullanmanız da gerekir.*”⁶²².

Hz. Ebu Bekir (r.a)'den: “Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Kime tîb*”⁶²³ ikram edilirse onu reddetmesin. Çünkü o, güzel koku verir ve taşınması da kolaydır”⁶²⁴.

Güzel koku sürünmek için yalnız cuma gününün zikredilmiş olmasının nedeni, cuma günü büyük camilerde geniş bir cemaatin bir araya geliyor olmasıdır. Dolayısıyla böyle büyük kalabalıklarda kişinin diğer insanları rahatsız etmemek suretiyle temiz olması ve güzel kokması gerekir. Bunun da ötesinde Allah'ın evi olarak kabul ettiğimiz bu dinî mabetlerimizde Allah'ın huzuruna çıkarken her yönden gayet temiz ve güzel olmamız elbette ki önemli ve gereklidir. Şu da bir gerçektir ki kişiyi estetik yönden tamamlayan bir diğer haslet de güzel kokudur.

⁶¹⁸ Buhari, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *es-Sahih*, İstanbul 1981, Libas, 61; Tirmizi, *a.g.e.*, Edeb, 34; İbni Mace, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Mısır 1952, Nikâh, 22; İbni Hanbel, *el- Müsned*, İstanbul 1982. C. 1, s. 330, 339.

⁶¹⁹ Ebu Davud, *a.g.e.*, Tereccül, 3.

⁶²⁰ Araf, 7/31.

⁶²¹ Tirmizî, *Birr*, 55.

⁶²² İbrahim Canan, *a.g.e.*, s.40.

⁶²³ “tîb”, hâl, davranış, söz ve ahlâkta nezahettir. Ancak güzel koku manasına da gelir.

⁶²⁴ Müslim, *a.g.e.*, Elfaz 20.; Ebu Davud, *a.g.e.*, Tereccül 6.; Nesai, *a.g.e.*, Ziyet, 75.

3. Her İşin Güzel Yapılması

Hız. Osman (r.a) anlatıyor: Resulullah buyurdular ki: *“Kim abdest alır ve abdestini güzel yaparsa onun hataları vücudundan tırnak uçlarına varıncaya kadar çıkar, dökülür”*⁶²⁵.

Ebu Hüreyre (r.a) söyle demiştir: “Resulullah şöyle buyurdu: *“Biriniz İslâm’a girişini güzel yaparsa yapacağı her bir hasene kendisi lehine on mislinden yedi yüz katına kadar büyük derecelerle yazılır; yapacağı her seyyie ise ancak kendi misli ile yazılır”* ⁶²⁶.

Yine Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Muhakkak ki Allah güzeldir ve güzelliği sever.”*⁶²⁷

“Allah her şeyde zarafeti emretmiştir. (Düşmanı) öldürseniz bile, bunu asil bir şekilde yapınız.” ⁶²⁸

4. Güzel Söz

Abdullah İbn Amr (r.a)’dan: “Şüphesiz Resulullah ne çirkin söz söyler ve ne de bunu arzu edici idi. Resulullah şöyle buyurdu: *“Sizin bana en sevgili olanınız, ahlak yönünden en güzel olanınızdır.”*⁶²⁹

Ebu Hüreyre’den, Peygamber (s.a.s.):

*“Her kim Allah’a ve ahiret gününe iman ederse bir şey gördüğü zaman hayır söylesin, yahut sussun!”*⁶³⁰.

Görüldüğü üzere Müslüman’a yakışan daima hayırlı ve faydalı şeyler konuşmaktır. Bu da her zaman güzel kabul edilmiştir.

Hız. Aişe (r.a) *“Resulullah, (s.a.s.) bir adamdan kendisine menfi söz ulaştığı vakit: “Falan niye böyle söylemiş?” demezdi. Fakat: “İnsanlara ne oluyor da şöyle şöyle söylüyorlar... “derdi”*⁶³¹.

Ayrıca Kur’an’da: *“Sen af yolunu tut, iyilikle emret ve kendilerini bilmezlerden yüz çevir.”*⁶³² şeklinde buyrulmaktadır.

Şüphesiz Allahu Teâlâ’nın bu emri yalnız peygamber efendimiz için değil, genel anlamda hepimiz içindir. Ne olursa olsun kişi her zaman sözlerinde ve konuşmalarında nezaketi ikinci plana atmamalıdır. Açıktır ki nezaket de insanın bir başka güzelliğini gösterir.

⁶²⁵ İbrahim Canan, a.g.e., C. 10, s.134.

⁶²⁶ Mehmet Sofuoğlu, *Sahihi Buhari ve Tercemesi*, C. 1, İman, 35, İstanbul 1997, s. 194.

⁶²⁷ Müslim, a.g.e., İman, 147.

⁶²⁸ Ebu Davud, a.g.e., Edeb, 11.

⁶²⁹ Sofuoğlu, a.g.e., Edeb, 78/64.

⁶³⁰ Müslim, a.g.e., Rıda, 60.

⁶³¹ Ebu Davud, a.g.e., Edeb, 6.

⁶³² Araf, 7/199.

Hız. Cabir anlatıyor: “ Resulullah buyurdular ki: “*Bana en sevgili olanınız, kıyamet gününde bana mevkice en yakın bulunacak olanınız, ahlakça en güzel olanınızdır. Bana en menfur olanınız kıyamet gününde benden en uzak bulunacak olanınız, gevezeler, boş boğazlar ve yüksekten atanlardır.*” (cemaatte bulunan bazıları): “Ey Allah’ın Resulü! Yüksekten atanlar kimlerdir?” diye sordular: “*Onlar mütekebbir (büyüklük taslayan) kimselerdir!*” cevabını verdiler⁶³³.

Adiy b. Hatim (r.a)’den: Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Sizden herkese, Rabbi, aralarında bir tercüman olmaksızın doğrudan doğruya hitap edecektir. Kişi o zaman (ateşe karşı bir kurtuluş yolu bulmak üzere) sağına bakar, hayatta iken gönderdiği (hayır) amellerden başka bir şey göremez. Soluna bakar orada hayatta iken işlediği (kötü) amellerden başka bir şey göremez. Ön cihetine bakar, kendini beklemekte olan ateşi görür. (Ey dehşetli güne iman eden müminler!) yarım hurmayla da olsa kendinizi ateşten koruyun. Bunu da bulamazsanız güzel bir sözle koruyun.*”⁶³⁴.

Ebu Bekre (r.a)’den “ Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “*Hayâ imandandır. İman (sahibi) cennettir. Hayâsızlık (ve bundan kaynaklanan kabalıklar, çirkin ve kırıcı sözler), cefadan (eziyet, haksızlık) bir parçadır. Cefa eden de cehennemdedir*”⁶³⁵.

İslâm’a göre bir sözde bulunması gereken estetik kuralları, ya da sözün estetiğini ihlal eden bütün unsurları tespit etmek için Kur’an’ı Kerim’in söz için kullandığı olumlu ve olumsuz sıfatlara bakmak yeterlidir. Sözün Kur’an’ı Kerim’de geçen olumlu sıfatlarını şöyle sıralayabiliriz: Kavli hasen (güzel söz), kavli maruf (uygun ve olumlu söz), kavli adil (dengeli söz), kavli sedid (sağlam ve doğru söz), kavli kerim (saygılı söz), kavli belîğ (açık söz) ve kavli meysur (kolaylaştırıcı söz)⁶³⁶

Kur’an’ı Kerim’de söz için olumsuz anlamda ise beş sıfat kullanıldığına şahit oluruz: Kavli su’ (kötü söz), kavli münker (çirkin söz), kavli zûr (yalan söz), kavli lahn (eğri söz) ve kavli zuhruf (süslü söz)⁶³⁷

Güzel söz, Kur’an’ı Kerim’de birçok ayette emredilmesine karşın, kötü söz anlamına gelen kavli su’, asılsız, düzmece ve akla sığmayan söz anlamına gelen kavli münker, yine asılsız söz anlamında kavli zûr ve akli çeldiren, çekici ve süslü söz, bir nevi cilalı, süslü yalanlar söylemek, münafıkların eğip büktüğü söz anlamına gelen kavli lahn yasaklanmış ve bu tür çirkinliklerden uzak durulması gerektiği ifade edilmiştir⁶³⁸.

Söz estetiğini yok eden her türlü unsur, eski kaynaklarımızda dilin afetleri başlığı altında yer almıştır. Gazalî’nin *İhyau Ulumiddin*’inde dilin afetleri başlığı altındaki hususlar, bugün insanlığın kaybettiği söz estetiğinin bütün unsurlarını ihtiva etmektedir. Bu eserde dilin yirmi afeti şöyle sıralanmıştır: Boş sözler, fuzuli konuşma, batıla dalma, içi boş tartışmalar, husumet eseri söylenen sözler, ağız eğip bükerek konuşmak, seçili ve

⁶³³ Tirmizî, a.g.e., Birr, 11.

⁶³⁴ Buharî, a.g.e., Rikak 49-51, Tevhid, 36-24, Zekât 9, Menakıb 25, Edeb 34; Müslim, a.g.e., Zekat 67; Tirmizî, a.g.e., Kıyamet, 1.

⁶³⁵ İbrahim Canan, a.g.e., Zühhd, C. 17, s. 610.

⁶³⁶ Mehmet Görmez, a.g.m., s.5- 6.

⁶³⁷ Mehmet Görmez, a.g.m., s. 7.

⁶³⁸ Mehmet Görmez, a.g.m., s. 8.

edebî konuşmalara özenerek yapmacık sözler söylemek, küfür, sövgü ve fahiş (kötü) konuşmak, her türlü canlı ve cansız varlığa lanet etmek, kötü tağanni ve anlamsız şiir, kötü mizah ve şaka, istihza, sırı ifşa, yalan söylemek, yalandan söz vermek, yalan yere yemin etmek, gıybet, çekiştirme, kovuculuk, söz gezdirmek, insanları mübalağa ile övmek, yersiz ve anlamsız soru sormak ve sözün inceliklerinden ve hatalarından gaflet içinde olmak⁶³⁹.

Hz Peygamber bu doğrultuda, özellikle “ hitabete” ve “şiire” önem vermiştir. O, hitabeti övmek için şöyle buyurmuştur: “*Erkeğin güzelliği lisanındadır.*” Bu demektir ki güzel konuşan erkek güzeldir. Hz. Peygamber’in böyle buyurması üzerine bütün İslâm dünyasında hitabet derslerine daha fazla itibar edilmiş ve güzel konuşmaya çok önem verilmiştir. Bu konuda mukaddes kitabımız Kur’an-ı Kerim’de “güzel söz” övülmüş ve devamlı meyve veren bir ağaca benzetilmiştir. Şöyle ki yüce Kur’an: “*Güzel söz kökü sabit, dalları gökyüzünde olan bir ağaç gibidir ki o, Rabbin izniyle her zaman meyve verir durur.*”⁶⁴⁰.

Çirkin ve kötü söze gelince: Kur’an-ı Kerim onu “*Yeryüzünden koparılmış kötü bir ağaç gibidir ve onun sebati yoktur.*”⁶⁴¹ şekilde tanımlanmaktadır.

Hz Muhammed (s.a.s.)’in edebî bir sanat olan şiirle ilgili olumlu hadisleri vardır.

Hz. Aişe’den (r.a) rivayet edildiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.s.) Hassan b. Sabit için mescitte bir minber yaptırmıştı. Hassan onun üzerine çıkarak Hz Peygamber’e yöneltilen tenkitlere şiirle cevap veriyordu. Peygamber efendimiz onun için şöyle demiştir:

“*Muhakkak ki Hassan Allah’ın resulünü savundukça RuhulKudüs onunla beraberdir*”⁶⁴².

Yine Resulullah (s.a.s.): “*Kesin olarak bilin ki şiir, kelam (söz) mesabesindedir. İyisi iyi söz, kötüsü de kötü sözdür*”⁶⁴³ diyerek şiirin iyisinin iyi ve kötüsünün de kötü olduğunu belirtmiştir. Başka hadislerinde de.

“*Muhakkak ki şiirde hikmet vardır*” ve “*Muhakkak ki sözde sihir (etkileyici manevi güç) vardır*”⁶⁴⁴ diyerek şiirde sanatsal ve edebî güzelliğin olduğuna dikkat çekmiştir.

5. Güzel Ses

Ebu Hüreyre (r.a)’den: Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Allah, Kur’an’ı teganni etmekte olan bir peygamberi dinlediği kadar hiçbir şeyi dinlemedi.*” Bir başka hadiste:

⁶³⁹ Muhammed el-Gazali, “İslâm Sanat ve Edebiyatı Üzerine Düşünceler”, çev. Adem Çalışkan, O.M.Ü.İ.F.D., S.11, Samsun 1999, s. 35.

⁶⁴⁰ İbrahim, 14 /25- 26.

⁶⁴¹ İbrahim, 14 / 27.

⁶⁴² Ebu Davud, a.g.e., Edeb, 87.

⁶⁴³ Buharî, a.g.e., Edeb, 90; İbni Mace, a.g.e., Edeb, 42.

⁶⁴⁴ Ebu Davud, a.g.e., Edeb, 87.

“Allah Teâlâ hiçbir şeyi bir peygamberi Kur’an’ı açıktan, güzel sesiyle okumasını dinlediği kadar dinlemedi”⁶⁴⁵ şeklindedir.

Ebu Hureyre (r.a) anlatıyor: Resulullah (s.a.s.) bir gün mescide girince bir kimsenin kıraatini işitmişti. “Bu kim?” diye sordu. “Abdullah ibn Kays” denilince “Buna, Davud’un mizmarlarından (nağmelerinden) bir mizmar verilmiştir”⁶⁴⁶ buyurdular. İbni Kays’ın sesi, Hz. Davud’un mizmarına benzetilmiştir. Mizmar, esasen düdük ve kaval gibi nefesli musiki aletlerine verilen isimdir. Nağme, terennüm ve hoş sada manasına da gelir. Ebu Musa’nın sesinin güzelliği, avazının ve nağmesinin tatlılığı, terennümünün letafeti, mizmarın sesine benzetilmiştir. Hz. Davud ses güzelliği ile ün yapmış bir peygamberdir⁶⁴⁷.

Bera (r.a)’dan: “Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kura’n’ı Kerim’i sesinizle güzelleştirin.”⁶⁴⁸

Hız. Berae (r.a)’den: “Bir akşam Resulullah (s.a.s.) Tin Suresi’ni okurken dinlemiştim. Sesi (veya kıraatı) O’ndan daha güzel olan birini görmemişim”⁶⁴⁹.

Diğer taraftan Ümmü Seleme, Hz. Peygamber’in kıraatini tarif ederken: “O’nun kıraati, harf harf, tane tane, açık seçik bir kıraat idi.” demektedir⁶⁵⁰.

Çok güzel bir sese sahip bulunan Hz. Peygamber’in güzel sese karşı ilgi duyduğu, güzel sesli kimselerin okudukları Kur’an’ı dinî bir zevk ve şevkle dinlediği, sesi güzel olan sahabeleri takdir ederek onlara iltifatlarda bulunduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır⁶⁵¹.

Herhangi bir şey okunurken ya da söylenirken gayet nazik ve güzel bir şekilde yapıldığı takdirde haz duyularak dinleneceği; aksine kaba ve geliş güzel yapıldığında ise kulakları tırmalayacağı, dinlenmeyeceği aşikârdır. O hâlde yine her şeyde olduğu gibi bu konuda da estetik çizgilere dikkat edilmelidir.

6. Güzel İsim

Ebu Derdâ (r.a)’dan: Resulullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babanızın isimleriyle çağrılacaksınız. Öyleyse isimlerinizi güzel yapın.”⁶⁵²

Bureyde (r.a)’den “Rasulullah (halkın uğursuzluk çıkardığı) hiçbir şeyden uğursuzluk çıkarmazdı. Bir memur göndereceği zaman ismini sorar, hoşuna giderse

⁶⁴⁵ Buharî, a.g.e., Tevhid, 140, Ebu Davud, a.g.e., Salat, 339.

⁶⁴⁶ İbni Mace, a.g.e., Salat, 426.

⁶⁴⁷ Süleyman Uludağ, İslâm Açısından Musiki ve Sema, Bursa 1992, s. 111- 112.

⁶⁴⁸ Ebu Davud, a.g.e., Salat 355; Nesai, a.g.e., Salat 83; İbni Mace, a.g.e., İkamet, 176.

⁶⁴⁹ Süleyman Uludağ, a.g.e., s. 113.

⁶⁵⁰ Süleyman Uludağ, a.g.e., s.114.

⁶⁵¹ Süleyman Uludağ, a.g.e., s.114.

⁶⁵² Ebu Davud, a.g.e., Edeb, 69.

sevinirdi ve hatta bunun neşesi yüzünden okunurdu. Bir köye gidecek olsa onun da ismini sorardı. Hoşuna giderse sevinirdi. Hoşlanmazsa bu yüzünden okunurdu.”⁶⁵³.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.s.) isimlerde dahi güzel olanı aramış güzel isim koymayı müminlere benimsetmeye çalışmıştır. İsimlerin insan üzerinde hem olumlu, hem de olumsuz yönde bir etkisi vardır. Bu nedenle isimlerin güzel olmasına dikkat etmek gerekir. Hz. Peygamber de isim üzerinde ısrarla durmuştur. Sadece insanlardaki kötü isimleri değil, hayvan, eşya ve mekânlarla ilgili kötü isimleri de değiştirmiştir.

7. Güzel Muamele

Peygamber’in zevcesi Aişe (r.a)’den: “Bir kere yanında kendisine ait iki kız çocuğu bulunan bir kadın bana geldi, benden bir şey vermemi istiyordu. Fakat o sırada bir tek hurmadan başka bir şey bulamadım. Ben o tek hurmayı kadına verdim. Kadın onu iki kızını arasında taksim etti. Sonra kalktı ve çıkıp gitti. Akabinde Peygamber içeri girdi. Ben kendisine kadının yaptığını söyledim. Peygamber (s.a.s.):

“Her kim bu kız çocuklarından herhangi bir şeye (bakıma, terbiyeye) velayet eder ve onlara iyilik edip güzel muamelede bulunursa o kız çocukları kendisi için cehennem ateşinden koruyan bir perde olur.”⁶⁵⁴ buyurdu.

Ebu Zer (r.a)’den: “Rasulullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Her nerede olursan ol Allah’tan ittika et ve kötülüğün arkasından iyilik yap, bu onu yok eder. İnsanlara iyi ahlakla muamele et.”⁶⁵⁵.

İnsanlara güzel ahlakla muamele edilmesi farklı şekillerde olabilir. Yumuşak sözlü olmak, güler yüz göstermek, müsamaha göstermek, bağışlamak, hatasını yüzüne vurmamak, vs. Bunları yapabilen hem dünyada hem ahirette mükâfatını görecektir. Dünyada felah, başarı, sıhhat, takdir ve sevgi; ahirette de Yüce Allah’ın mağfiretiyle kurtuluşu elde edecektir.

Hz. Enes (r.a)’den: Rasulullah (s.a.s.) buyurdular ki: “Çocuklarınıza gereken ikramı yapın ve terbiyelerini güzel yapın.”⁶⁵⁶.

Abdullah İbn Âmir (r.a)’den: Rasulullah buyurdular ki: “Sizin en hayırlınız kadınlara en iyi davrananlardır”⁶⁵⁷.

Hadislerde geçen iyilik yapmak, ihsanda ve ikramda bulunmak, terbiyelerin güzel yapılması hep iyi ve güzel muamelelerin içerisine giren davranışlardır. İnsan hayatının hemen her alanında olduğu gibi davranışlarda da Peygamberimiz yine iyi ve güzel olanı tercih etmiş ve bizlerden de böyle yapmamızı beklemiştir.

⁶⁵³ Ebu Davud, a.g.e., Tıbb, 24.

⁶⁵⁴ Sofuoğlu, a.g.e., C. 13, s. 5995.

⁶⁵⁵ Tirmizî, a.g.e., Birr, 55.

⁶⁵⁶ İbrahim Canan, a.g.e., C. 17, s. 488.

⁶⁵⁷ İbrahim Canan, a.g.e., C. 17, s. 213.

Ebu Saidi'İ Hudri (r.a)'den: Rasulullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“İnsanlara merhametli olmayana Allah Teâlâ merhamet etmez.”⁶⁵⁸.

Açıkça görülüyor ki hadis, insanlara karşı merhametli olmaya teşvik etmektedir. Bir başka rivayette bütün canlıları kapsayacak bir üslupla “Yerde olanlara merhamet etmeyenlere, gökte olanlar merhamet etmezler.”⁶⁵⁹ buyrulur. Bu hadislerle Müslüman'ın bütün yaratıklara; Mümine, kâfire, hayvana karşı merhametli olmaya teşvik vardır. Merhamet, canlılara yiyecek, içecek verme, hayvanlara ağır yük yüklememe, dövmemek, acıktırmamak ve yormamak gibi vasıflarla onlara karşı sınırı aşmamak şeklinde kendini göstermelidir.

Bu konuyla ilgili İsra Suresi'inde: “Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz ve eğer kötülük ederseniz o da (sizin) aleyhinedir.”⁶⁶⁰ şeklinde buyrulur. Bu hadislerle mahlukata yapılan iyiliğin de netice itibarıyla kişinin kendine yaptığına dikkat çekilmiştir. Merhametli olmak da bilindiği gibi yine güzel muamele içerisine girmektedir.

8. Güzel Ahlak

Arapça'da yaratma, yaratılış ve yaratılmış gibi anlamlara gelen “halk” kelimesi aynı kökten gelen “hulk” yahut “huluk” kelimesi huy, tabiat, seciye, mertlik, din ve yaratılış anlamlarına gelir. “Huluk” kelimesinin çoğulu “ahlak”tır. Sözlük anlamıyla ahlak, beden ve ruh bütünlüğü ile ilgili bir kavramdır. Dilimizde de bu kelimenin çoğulu olan “ahlak” kelimesi kullanılarak ahlakın birkaç davranıştan ibaret olmadığı, bir davranışlar, huylar bütünü olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Peygamberimiz (s.a.v)'in aynaya bakarak okuduğu söylenen bir hadiste “halk” ve “huluk” kelimeleri birlikte kullanılarak hem içyapı hem de dış yapı güzelliğine dikkat çekilmiştir. Söz konusu hadislerinde Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır: “Allah'ım yaratılışımı (halk) güzelleştirdiğin gibi, ahlakımı (huluk) da güzelleştir.”⁶⁶¹ Bu hadis de gösteriyor ki İslâm, hem madde, hem mana, hem şekil, hem kalıp ve hem de kalbi, birlikte değerlendirmektedir⁶⁶².

Hiz. Enes (r.a)'dan: “Rasulullah'a (s.a.s) soruldu: “Müminlerden hangisi en efdaldir?”

“Ahlakça en güzelidir” cevabını verdi. Tekrar soruldu: “Müminlerden hangisi en akıllıdır?”

⁶⁵⁸ Tirmizî, a.g.e., Birr, 16.

⁶⁵⁹ Müslim, a.g.e., Fedâil, 66.

⁶⁶⁰ İsra, 17/ 7.

⁶⁶¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 1, s. 403.

⁶⁶² Ali Akpınar, “Allah'ın Ahlakı İle Ahlaklanmak”, Tasavvuf, Ankara 2001, S. 6, s. 61- 62.

“Ölümü en çok zikreden ve ölüm kendilerine gelmezden önce onun için en iyi hazırlığı yapanlardır. İşte akıllılar bunlardır” şeklinde buyurdular⁶⁶³.

Ebu Derda’dan (r.a): “Rasulullah buyurdular ki:

“Kıyamet günü müminin mizanında güzel ahlaktan daha ağır basan bir şey yoktur. Allah Teâlâ hazretleri, çirkin, düşük söz ve davranış sahiplerine buğzeder.”⁶⁶⁴.

Ebu Hüreyre (r.a)’den: “Rasulullah (s.a.s.) buyurdular ki:

“Müminler arasında imanca en kâmil olanı, ahlakça en güzel olanıdır”⁶⁶⁵.

Görüldüğü üzere bu iki hadis de güzel ahlakın dindeki ehemmiyetini belirtmektedir. Müminin en kıymetli varlığı olan iman, kemalini ancak güzel ahlakla bulabilmektedir. Öyleyse ebedî kurtuluşun yegâne vesilesi olan imanda daha yüksek bir merteye elde etmek, mükemmele yaklaşmak isteyen ahlakını güzelleştirmek için gayret göstermelidir.

Bu iki hadisin bize gösterdiği bir diğer husus da dinin insanlarla olan ilişkilerde önem veriyor olmasıdır. İman esaslarını sadece dilimizle ikrar etmemiz, hakiki bir mümin olmak için yeterli olmamaktadır. İmanın insanlara karşı iyi olmak şeklinde kendini gösteren güzel ahlaklılıkla tamamlanması gerekir.

İnsanın özünde olumlu şeylere olduğu kadar olumsuz özelliklere de yatkınlık vardır. İnsan yalnızca kötülüğe meyketmez. Hayra ve iyiliğe de yatkın olduğundan bunlara da meyledebilir. Şöyle ki Kur’an’da:

“Biz ona iki yolu da göstermedik mi?”⁶⁶⁶

“Sonra ona, fücürünü (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan sakınmayı ilham edene (andolsun). Onu (nefsini) arındırıp temizleyen gerçekten felah bulmuştur. Ve onu (isyanla, günahla) örtüp saran da elbette yıkıma uğramıştır”⁶⁶⁷.

Kur’an, Hz. Peygamber’in ahlakını övmüş ve O’nun ahlakını bir model olarak göstermiştir. O’nun ahlakı tamamıyla Kur’an idi. Kur’an ise Allah’ın kelimidir. Bu noktada Kur’an’da açıklanan ilke ve gerçekler, *Kur’an ahlakı* olarak yazılı bir metin hâlinde bizlere sunulmuştur, Hz. Peygamber’in hayatında da pratiğe dönüşmüştür. Allah’ın ayetlerini bize tanıtmak için indirilen Kur’an ayetleri, muradı ilahiye uygun olarak değerlendirilir ve Hz. Peygamber’in hayatında somutlaşan şekliyle model olarak alınırsa hedeflenen kâmil ahlak sahibi insan ve toplumlar ortaya çıkabilir⁶⁶⁸.

“Bütün sevaplar, güzel ahlaktır. Günah ise vicdanında salınan ve insanların ondan haberdar olmalarını istemediğin şeydir.”⁶⁶⁹.

Hadislerden de anlaşılacağı üzere İslâm, ahlaka özel bir önem vermiştir. Yüce Allah iyiliği emreden, kötülükten men eden bir toplum olmamızı istemektedir. İslâm,

⁶⁶³ İbni Mace, *a.g.e.*, Zühd, 31.

⁶⁶⁴ Tirmizî, *a.g.e.*, Birr, 62; Ebu Davud, *a.g.e.*, Edeb, 8.

⁶⁶⁵ Tirmizî, *a.g.e.*, Rıda, 11; Ebu Davud, *a.g.e.*, Sünnet, 16.

⁶⁶⁶ Beled, 90 /10.

⁶⁶⁷ Şems, 91/8- 10.

⁶⁶⁸ Ali Akpınar., *a.g.m.*, s. 66- 67.

⁶⁶⁹ Tirmizî, *a.g.e.*, Zühd, 40.

bilhassa insanın kibirli ve mağrur olmasına değil, mütevazı olmasına önem verir. İslâm aynı zamanda kalp temizliğini ve Allah'ın iradesine tabi olunmasını emreder.⁶⁷⁰

Bibliyografya

Kur'an-ı Kerim Meali, Elmalılı Hamdi Yazır, Erzurum 1994.

Akpınar, Ali, "Allah'ın Ahlakı İle Ahlaklanmak", *Tasavvuf*, Ankara 2001, S. 6, s. 61-80.

Altıntaş, Ramazan, "İslâm Düşüncesinde Tevhit ve Estetik İlişkisi", *Diyanet Aylık Dergisi*, S. 189, Ankara 2006, s. 12-15.

Ayvazoğlu, Beşir, "İlmü'l-Cemal", *DİA.*, C. 22, İstanbul 2000, s.146-148.

Bahnassı, Arif, "Mimari Estetikler", çev. Remzi Duran, *D.E.Ü.İ.F.D.*, S. 4, İzmir 1989, s. 618-630.

Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *es-Sahih*, İstanbul 1981.

Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, İstanbul t.s.,

Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*, İstanbul 1993.

Davudoğlu Ahmet, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1979.

Ebu Davud Süleyman b. Eş'ab, *es-Sünen*, Humus 1969.

Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Mısır 1976.

Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul 1985.

Gazalî, Muhammed, "İslâm Sanat ve Edebiyatı Üzerine Düşünceler", çev.: Adem Çalışkan, *O.M.Ü.İ.F.D.*, S. 11, Samsun 1999, s. 335-347.

Görmez, Mehmet, "Kur'an'ı Kerim'in Işığında Söz ve Davranış Estetiği", *Diyanet Aylık Dergisi*, Ankara 2006, s. 5-8.

İbn Hanbel Ahmed, *el-Müsned*, İstanbul 1982.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Mısır 1952.

Mollamehmetoğlu, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, İstanbul t.s.

Müslim İbnul Haccac, *Sahihu Müslim*, İstanbul 1981.

Naim Ahmed, Miras Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1987.

Nesai, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, Mısır 1964.

Nesâî, Muhammed b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, İstanbul 1992.

Sofuoğlu, Mehmet, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1997.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul 1992.

⁶⁷⁰ Arif Bahnassı, "Mimari Estetikler", Çev. Remzi Duran, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.VI, İzmir 1989, s. 619.

Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Musiki ve Sema*, Bursa 1992.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1982.

İslâm tarihi, medeniyeti, kültürü ve sanatının önemli unsurlarından biri olan mûsikîmiz bir bütündür. Mûsikîmizi dinî ve din dışı (lâ dinî) şeklinde kesin ve kalın bir çizgiyle ayırmak ve sınıflandırmak mümkün olmayacağı gibi doğru da değildir.⁶⁷¹ Bu sebepten konu başlığı “Dinî Mûsikî ve Tevhid” yerine “Mûsikî ve Tevhid” şeklinde tercih edilmiştir. Konu üç alt başlık halinde ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır: Birincisi, îman-mûsikî ilişkisi, mûsikînin Bir’den (Tevhid) zuhûru ve Bir’i terennüm etmesi; İkincisi, genelde mûsikî, özelde dinî mûsikînin tevhid ve vahdeti, birlik ve beraberliği sağlaması; Üçüncüsü ise dinî mûsikî içinde tevhid formunun/türünün varlığı ve dinî mûsikî formlarında tevhid inancı ve anlayışının vurgulanmasıdır.

a) İmân-Mûsikî İlişkisi; Mûsikînin Bir’den (Tevhid) Zuhûru ve Bir’i Terennüm Etmesi

İmân, her şeye bir değer ve anlam kazandırdığı gibi mûsikîye de aynı şekilde bir değer ve anlam kazandırmaktadır. İmân ve ona bağlı olarak niyet insanı, enstrümanı ve mûsikîyi değiştiren bir iksirdir. Kalp ve gönül, imânın mahalli olduğu gibi aynı zamanda mûsikînin üretildiği, zuhûr ettiği ve hitap ettiği yerdir. Bediüzzaman Said Nursî’nin (ö.1960) ifadesiyle “Kulaktaki zar, nûr-u imân ile ışıklandığı zaman sanki kâinat, İlahî bir mûsikî dairesi olur. Türlü türlü âvâzlarla (seslerle), çeşit çeşit terennümatla (nağme ve ezgilerle) kalblere Rabbanî aşkları intiba ettirmekle kalpleri, ruhları, nûranî âlemlere götürür ve onları lezzetlere, zevklere gark eder.”⁶⁷² Kâinattaki âhenk ve armoniyi fark ederek (bu da imân ve tefekkür ile mümkün olabilir) onu sesle veya enstrümanla terennüm etmek, güzelliğin kaynağı olan mutlak cemâl sahibi Allah’ı tanımanın bir yoludur.⁶⁷³ İnsan imân ile kâinattaki mûsikînin farkına varır ve ona iştirak edebilir. İçinde yaşadığımız kâinât, bütünsel (külli) bir mûsikî parçası veya evrensel bir senfoni gibi olduğundan⁶⁷⁴ imân ve tefekkür sahibi her insan, kâinatı ilâhî bir mûsikî dairesi olarak algılar. Kâinattan gelen manevî sesleri işitir. Hâl diliyle (lisân-ı hâl) yapılan zikirleri, tespihleri fehmeder. Çünkü kâinattaki her şey kendi lisân-ı hâliyle Allah’ı tespih eder.⁶⁷⁵ Sultan III. Murad (ö. 1595) bu hakikatı şu beyitle dile getirmektedir; “Seherde uyanırlar cümle kuşlar/ Dil-i dillerince tesbihe başlar/ Tevhid eyler dağlar, taşlar, ağaçlar/ Uyan ey gözlerim gafletten uyan.” Semâvât ve arzda olan her şey tesbihatını Kelime-i Tevhid ile ve Allah’ın diğer Esmâ-i Hüsnâsı ile yaparlar.

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

⁶⁷¹ Mûsikî, kullanıldığı yer itibarıyla dinî ve lâ-dinî diye ayrılıyor. Oysa İslâm’da lâ-dinî diye bir şey yoktur. Bkz. Ömer Tuğrul İnançer, “Tasavvuf ve Müzik”, *Müzik Söyleşileri*, (Yasin Eker, Ahmet Sadık Hıdır), İstanbul 2015, s. 142-143.

⁶⁷² Said Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz*, (Envar Neşriyat), İstanbul 1992, s. 70.

⁶⁷³ Mehmet Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmet Akif’te Tasavvuf*, İzmir 1993, s. 18.

⁶⁷⁴ Sufi Inayat Khan, *Müzik İnsan ve Evren Arasındaki Köprü*, İstanbul 2001, s. 25.

⁶⁷⁵ İsrâ 17, 44. “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak siz onların tespihlerini anlamazsınız...”

Bediüzzaman'ın ifadesiyle "...Bu mevcûdatın Sâni-i Hakîmi, kâinatın mecmuunu (tamamını), hadsiz nağmelerin envâıyla sadâ veren ve ses verip tespih eden ve zikredip konuşan bir mûsikî-i İlâhiyye yapmıştır."⁶⁷⁶ Bu anlamda mûsikî, Süleyman Çelebî'nin (ö.1422) "Allah adın zikredelim evvelâ" dediği gibi Allah'ın adının anıldığı ve zikredildiği bir vasıtaadır.

Müstakil bir ifade vasıtası olan mûsikî, birçok mûsikîşinas tarafından ilm-i hikmet, ilm-i şerif olarak telakki edilmiştir.⁶⁷⁷ "Mûsikî hikmete dâir fendir/ Bilene bilmeyene rûşendir." mısraıyla bunu dile getirenlerden biri, Urfalı Yusuf Nâbî Efendi'dir (ö. 1712). XV. yüzyılın mûsikîşinaslarından Bedri Dilşad ise "Bil evvel ki bu ilm-i İdris'tir" diyerek onu Hz. İdris'in icat ettiğini dile getirmektedir.

Îmân ve mûsikî ontik (frekans) ve ontolojik yani hem fiziksel hem de manevi (anamlı bir gerçeklik) olarak açığa çıkmaktadır. Câmî, kilise, havra vb. gibi yerlerde îmân ve mûsikî ontik düzeyde ilişkiye girmektedir. Ezanın okunması esnasında aynı anda hem îmân hem de mûsikî ontik düzeyde tezâhür edebilmektedir. Buna karşılık ezanın anlamı ile mûsikînin anlamı birlikte kavrandığı için ezanı dinleyen insanda iman ve mûsikî ontolojik düzeyde bir ilişki içine girebilmektedir.⁶⁷⁸ Îmân, mûsikî, yer ve mekân arasında ciddi bir bağlantı vardır.⁶⁷⁹

İnsan beste yapmak suretiyle mûsikî inşa ederken, mûsikî de kulak yoluyla insanı inşa etmektedir. Mûsikî inşa eden (bestekâr: beste yapan) insanın gönlü îmânlı ise aktarımı ve yorumu da doğru ve güzel bir şekilde yapılırsa mutlaka güzellik ve doğruluk inşa eder. Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî'ye (ö.1111) göre mûsikî, güzel kalpten kötülük yansıtmaz.⁶⁸⁰ Gönlünde îmân olan bestekârın mûsikîsi, yine îmân nurûyla aydınlanmış kulağa tevhid mesajı sunar. İnsan için kulakları inşa eden Allah, karşılığında şükür istemektedir.⁶⁸¹ Kulağı güzel, faydalı, doğru ve hayırlı sesleri dinlemede, kısaca insanı inşa edici yönde kullanmamızı istemektedir.⁶⁸² Kulağı ve sesi hayırda kullanma îmânla ilişkilidir. Kişinin mûsikî yoluyla ortaya bir güzellik çıkarabilmesi için manevî dünyasının kesinlikle doğru istikamette olması gerekir.⁶⁸³ Bediüzzaman'a göre "Kulak, sadâların envâlarını, lâtif nağmelerini ve mesmuat âleminde (sesler âlemi) Cenâb-ı Hakk'ın letâif-i rahmetini hisseder. Aynı bir ubûdiyet, aynı bir lezzet, aynı da bir mükâfâtı vardır."⁶⁸⁴ "...Savt ve sadâ gibi nimetlerden insanın istifade edebilmesi ancak

⁶⁷⁶ Said Nursî, *Lem'alar*, (Envar Neşriyat), İstanbul 1992, s. 349.

⁶⁷⁷ Ömer Tuğrul İnançer, Ahmet Özhan, *Şarkılar Seni Söyler*, İstanbul 2007, s. 103.

⁶⁷⁸ Burhanettin Tatar, "Müzik, İman ve Felsefe Arasındaki İlişkilerin Yer ve Mekân Kavramları Açısından Bir Analizi", *Milel ve Nihal Dergisi*, İstanbul 2012, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 14-17.

⁶⁷⁹ Sadettin Ökten, "Medeniyet ve Müzik", *Müzik Söyleşileri*, (Yasin Eker, Ahmet Sadık Hıdır), İstanbul 2015, s. 163.

⁶⁸⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *Söyleşiler*, İstanbul 1996, s. 129.

⁶⁸¹ Mu'minûn 23, 78; "Halbuki O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz."

⁶⁸² Tevbe 9, 61; "...De ki: O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır..." Bkz. Savaş Ş. Barkçin, "Tevhid ve Müzik", *Müzik Söyleşileri*, (Yasin Eker, Ahmet Sadık Hıdır), İstanbul 2015, s. 202-203.

⁶⁸³ Sadreddin Özçimi, "Ney ve Müzik", *Müzik Söyleşileri*, (Yasin Eker, Ahmet Sadık Hıdır), İstanbul 2015, s. 181.

⁶⁸⁴ Said Nursî, *Sözler*, (Envar Neşriyat), İstanbul 1992, s. 646.

kulak vasıtasının açılmasıyla olur. Bu vasıta, Allah'ın halk ve icadıyla olur. İnsanın eli, kesb ve ihtiyarında yalnız o vasıtayı açmaktır.⁶⁸⁵ Kısaca, mûsikî ilâhî bir nimettir. Kulağın ibadeti ve vazifesi de bu güzel ses ve nağme çeşitlerini işitmektir.

Şükrü gerektiren bir nimet olan mûsikî her konuda olduğu gibi başta imansızlık (küfür) olmak üzere güftedeki/sözdeki îmân ve İslâm'ın şartlarına aykırılık ve suiistimal sebebiyle nîkmete (nimetsizliğe) dönüşebilir. “Kulak, küfürle tıkandığı zaman, o leziz, manevî, yüksek savtlardan mahrum kalır. O lezzetleri iras eden avazlar, matem seslerine inkılâp eder. Kalpte, o ulvî hüzünler yerine, ahababın fıkdanıyla ebedî yetimlikler, malikin ademiyle (yokluğuyla) nihayetsiz vahşetler ve sonsuz gurbetler hasıl olur.”⁶⁸⁶ Mûsikî, her zaman ve her yönüyle ulvî bir sır taşımayabilir, hikmetli ve faydalı olmayabilir, mahzurlu olan istisnaları olabilir.⁶⁸⁷

İslâm medeniyeti îmân ve tevhid medeniyeti olduğu için bu medeniyetin ve kültürün önemli bir unsuru olan mûsikî de tevhid mûsikîsidir. İslâm coğrafyasında ve dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanlar arasında mûsikî hususunda bir çeşitlilik ve çeşni söz konusudur. Bu coğrafi ve mekânsal farklılıktan dolayı bir yöresellik olmasına rağmen genel olarak Müslümanların mûsikîye yaklaşımlarında ve yorumlarında Tevhid prensibi ve ilkesi ön planda olmuş ve merkezî bir yere sahiptir. “Osmanlı Mûsikîsi” ya da onun ötesinde “İslâm Mûsikîsi” tabiri, mûsikî konusunda tevhid ve vahdeti sağlayan bir isimlendirmedir. Zira bu isimlendirme şemsiyesi altında birbirinden farklı çok unsurlar yer almaktadır. Kısaca kesrette tevhid ve vahdet, çoklukta birlik yer almaktadır. “Osmanlı Mûsikîsi”, tevhid eksenli mûsikîyi özümsemiş, herkesi kapsayacak kadar geniş bir ifade alanı oluşturmaktadır.⁶⁸⁸ “İslâm (Doğu) Mûsikîsi”, Allah'a yönelerek gerçek özgürlüğü hisseden insanın, tatmin olmuş nefsin huzurunu ve sadeliğini ifade eder. İslâm kültüründe mûsikî, kalbin, yüreğin ve gönlün sesi (oradan zuhur eder) ve kâinâtın imgesidir.⁶⁸⁹ Dolayısıyla mûsikî, insan ile kâinât arasındaki vahdet köprüsüdür.

Seyyid Hüseyin Nasr'a göre İslâm sanatlarından olan mûsikîye menşe açısından bakıldığında İslâm maneviyatının bir meyvesi ve kesret âleminde Tevhid'in tezâhürünün bir sonucu olduğu anlaşılır.⁶⁹⁰ Mûsikîmizdeki tek sesliliğin tevhid inancıyla bağlantısının olabileceği düşüncesi de mûsikî-tevhid ilişkisine bir başka bakış açıdır. Jules Rouanet “Müslüman Mûsikîsi” diye isimlendirdiği mûsikîmizin önemli bir vasfının Allah'ın birliğine bağlı olarak tek sesli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre İslâm'ın tevhid inancı mûsikîyi de etkilemiş ve onu tek sesli bir mûsikî yapmıştır.⁶⁹¹ Mûsikîmizde aynı makamda çok sayıda eserin bulunması ve birbirine benzememesi,

⁶⁸⁵ Said Nursî, *Mesnevi-i Nûriye*, (Envar Neşriyat), İstanbul 1990, s. 94-95.

⁶⁸⁶ Nursî, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 70.

⁶⁸⁷ Süleyman Uludağ, “İslâm'da Müzik”, *Müzik Söyleşileri*, (Yasin Eker, Ahmet Sadık Hıdır), İstanbul, 2015, s. 219.

⁶⁸⁸ Barkçin, “Tevhid ve Müzik”, *Müzik Söyleşileri*, s. 197-200.

⁶⁸⁹ Yalçın Çetinkaya, *Müzik Yazıları*, İstanbul 1999, s. 36.

⁶⁹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm Sanatı ve Mâneviyâtı*, (Çev. Ahmet Demirhan), İstanbul 1992, s. 16.

⁶⁹¹ Fazlı Arslan, *İslâm Medeniyetinde Müsikî*, İstanbul 2015, s. 132.

kesret içinde vahdeti göstermektedir. Mûsikîmizdeki tek seslilik, tevhid medeniyetinin ve onun arkasındaki tevhid inancının bir sonucudur.⁶⁹²

İslâm düşünce tarihinde bazı mutasavvıflar nezdinde mûsikî, Bir'den zuhûr etmiş; Bir'i terennüm ve teğanni etmektedir. Sûfilerden Sehl b. Abdullah'a (ö. 896) göre mûsikî Allah'a mahsus bir sırdır. Cüneyd-i Bağdadî'ye (ö. 910) göre mûsikî "Bezm-i Elest" in bir hatırasıdır. Zünnûn-i Mısırî'ye (ö. 868) göre mûsikî Hak'tan gelmiştir ve Hak kulağıyla dinleyeni Hakk'a sevk eder.⁶⁹³ Şirazlı Ruzbihan Baklî'ye göre mûsikî, Rabbanî sırların uyarıcısıdır.⁶⁹⁴ Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye (ö.1273) göre de mûsikînin kaynağı "Bezm-i Elest" ve Cennet'de duyulan seslerin hatırasıdır.⁶⁹⁵ Mûsikî, Cennet kapılarının açılış sesidir.

b) Genelde Mûsikînin, Özelde Dînî Mûsikînin Tevhid ve Vahdeti Sağlaması

Mûsikî Bir'den zuhûr etmiş, Bir'e davet eder. Tevhid, vahdet, birlik ve beraberliği sağlar, birleştirici ve bütünleştirici özelliği vardır.

İslâm medeniyetinde tasavvuf kurumları fikir ve ahlâkî mesajlarını kitlelere ulaştırma, telkin, terbiye ve eğitim aracı olarak mûsikîden faydalanmışlardır. Zira tabîî (fitrî), disiplinli, duysal ve zihnî olan mûsikî sanatının, hayat ve cemiyet üzerindeki tesirleri düşünüldüğünden fazladır.⁶⁹⁶ İslâm tarihinde Abbasîler devrinde dinî mûsikî formlarından zühdiyyât da denilen ilâhî ve kaside gibi formlar def ve ney enstrümanları eşliğinde tasavvuf meclislerinde ve zikir halkalarında yerini almaya başlamıştır.⁶⁹⁷ Bu açıdan mûsikî, tevhid mesajını taşıyan ve vurgulayan temel inançların bir ifade yolu olarak kabul edilmiştir.⁶⁹⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.), milletlerin ortak duygularını barındıran millî bayramlarda mûsikî icrâ edilmesine müsaade etmiştir.⁶⁹⁹ Bu bağlamda mûsikînin ortak duygular etrafında insanları bir araya getirme özelliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Sadece dinî mûsikî değil, hamasî duygulara hitap eden (kahramanlık türküleri) mûsikî türleri de insanların vahdetine, birlik ve beraberliğine, bir araya gelmelerine, duygu birliği yaşamalarına vesile olmaktadır.

⁶⁹² Barkçin, "Tevhid ve Müzik", *Müzik Söyleşileri*, s. 205-208.

⁶⁹³ Abdulkerim Kuşeyrî, *Risâle*, Beyrut 1993, s. 168, 170.

⁶⁹⁴ Seyyid Hüseyin Nasr, "Islam and Music", *Studies in Comparative Religion*, England 1976, c. X/1, s. 41; Çetinkaya, *Müzik Yazıları*, s. 49, 55.

⁶⁹⁵ Pehlül Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*, İstanbul 2014, s. 65-66, 249-250.

⁶⁹⁶ Irwin Edman, *Sanat ve İnsan*, (Çev. Turhan Oğuzkan), İstanbul 1991, s. 117.

⁶⁹⁷ Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*, s. 246.

⁶⁹⁸ Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği*, İstanbul 1992, s. 47.

⁶⁹⁹ Hz. Âişe tarafından rivayet edilen bir hadiste; "Bir bayram gününde babası Hz. Ebu Bekir, Hz. Âişe'yi görmeye gelir. Hz Ebu Bekir, onu Buâs gününün (İslâm'dan önce Evs ve Hazreç kabileleri arasında Buas denilen yerde yapılan savaş) olaylarını dile getiren Ensâr'dan iki kızın şarkılarını dinlerken buldu. O bundan hoşlanmadı ve Hz. Âişe'ye "Bu ne hâl! Rasûlullah'ın evinde şeytan nağmeleri mi? dedi. Yüzü evin duvarına doğru dönmüş olan Hz. Peygamber, Yâ Ebâ Bekir! Onları bırak, her milletin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır, diye buyurdular." Bkz. Nesâî, *Kitâbu'l-İdeyn*, cilt: III, s. 59.

Hız. Peygamberin (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicretinde Benî Neccâr kızlarının def çalarak teğanni ettikleri "Talea'l-bedru aleynâ" diye başlayan mûsikî eseri,⁷⁰⁰ günümüze kadar başta İslâm coğrafyası olmak üzere dünyanın her yerinde yaşayan Müslümanlar'ın zihninde tevhidi ve vahdeti diri tutan, aynı duygu etrafında birlik ve beraberliği sağlayan önemli bir eserdir.

Mûsikî, toplumsal birlik, âhenk ve anlayışı sağlayan sosyal bütünleşmeye yardımcı olan bir unsur olarak kabul edilir. Fonksiyonalist görüşe göre mûsikî, toplumsal yapıya olumlu etki ve katkı sağlamaktadır. Etkileşimci bakışa göre ise mûsikî, kültürel ilişki içinde yer almaktadır; mûsikîye ait faaliyetlerin kaynağı, kültürel değer, inanç ve kavramlara dayanmaktadır.⁷⁰¹

Mûsikînin sosyal bütünleşmeye, kültür birliğine ve kimliğe hizmet ettiği, onların bir göstergesi olduğu, bilinen sosyolojik bir gerçektir. İletişimi sağlamak ve kültürel mirasın aktarıcılığını yapmak, toplumun inanç sistemini oluşturan din gibi mûsikî de bu fonksiyonları ifade etmektedir. Duygusal iletişim özelliği yanında toplum üyelerini benzer estetik değerler etrafında birleştirerek kültürel ve sosyal bütünleşmede önemi hâizdir.⁷⁰² Mûsikî, toplumun bütünlüğünü sağlayıcı, insanlar arasındaki milli ve manevi duyguları galeyana getirerek onları dinî uhuvvet çatısı altında bütünleştirici özelliklere sahiptir.

c) Dinî Mûsikî'de Tevhid Formunun Var Olması ve Dinî Mûsikî Formlarında Tevhid İnancı ve Anlayışının Vurgulanması

Dinî mûsikî ile ilgili bazı çalışmalarda müstakil bir "Tevhid İlâhisi" veya "Kelime-i Tevhid İlâhîsi" türü yer almaktadır.

Tevhid İlâhîsi: Allah'ın varlığı, birliği, esma ve sıfatı ile bunların çeşitli tecellilerini anlatan dinî manzumelere "Tevhid İlâhîsi" denir. Hem câmi hem tekkelerde okunan bu ilahiler, tekkelerde kelime-i tevhid ve ism-i celal zikri esnasında zâkirler tarafından nakarat kısımlarında "Allah, yâ Allah, hû Allah, illallâh, Lâ ilâhe illallâh" gibi ibarelerle okunur. Güftesi Yunus Emre'ye ait "Taştı rahmet deryası/ Gark oldu cümle âsi" beytiyle başlayan "illallâh" nakaratlı "Hûzî" ilâhî, Şeyh Fahreddin Efendi'nin (ö.1966) "Tevhid etsin dilimiz/ Pâk olsun hem kalbimiz" mısraıyla başlayan ve "illallâh hû" nakaratlı Hüseyinî makamındaki ilâhî bunlardandır.⁷⁰³ Dinî mûsikîmizde bu türden eserlerimizin sayısı oldukça fazladır.

⁷⁰⁰ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsikî ve Semâ'*, İstanbul 1999, s. 92-93.

⁷⁰¹ Fatma Odabaşı, "Dil Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2006, Sayı:14, s. 250-251.

⁷⁰² Odabaşı, "Dil Kültür Bağlamında Müzik Dili ve Bunun Sosyal Bütünleşmedeki Yeri", s. 254-255.

⁷⁰³ Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Mûsikîsi Câmi ve Tekke Mûsikîsi*, Ankara 2009, s. 137-140.

Kelime-i Tevhid İlahîsi: “Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Rasûlullâh” sözlerinin içinde bulunduğu dinî şiirlerin bestelenmesiyle oluşan usûllü ilâhilerdir.⁷⁰⁴

Dinî mûsikînin câmi ve tekke mûsikîsi formlarının esasını oluşturan tevhid inancı ve düşüncesini tamamıyla veya kısmen dile getiren türler mevcuttur;

Meselâ; 1400 yıldır hiç kesintiye uğramadan devam eden dinî mûsikîmizin en önemli formlarından biri olan Ezan; Tevhid’i, Allah’ın birliğini (Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lâ İlâhe İllallâh) cümlesiyle kâinâta ilan eder, dile getirir ve vahdete çağırır, davet eder. Ezanı duyan ve dinleyen büyük kitleleri bir araya toplar, yani Müslümanların vahdetini sağlar; Tevhid, vahdeti doğurur. İslâm medeniyetimizin önemli bir unsuru olan mûsikî medeniyetimiz ezan ile başlamaktadır.

Tevhid’i ifade eden dinî mûsikî formlarından biri de Tekbir’dir. (Allâhu Ekber, Allâhu Ekber, Lâ İlâhe İllallâhu Allâhu Ekber, Allâhu Ekber ve Lillâhi’l-hamd). Tekbir, Buhurizâde Mustafa İtrî Efendi (ö. 1712) tarafından Segâh makamında bestelenmiştir. Özellikle Kurban bayramında cumhur/cemaat tarafından serbest olarak okunan “Teşrik Tekbirleri”, Dinî Mûsikîmiz’in önemli bir formu olarak tevhidi dile getirmekte ve vahdeti sağlamaktadır. Tekbir aynı zamanda Allah’ın en çok sevdiği bir zikirdir. Allah Teâla, bizlerden kendisini tekbir getirerek yüceltmemizi istemektedir.⁷⁰⁵

Hac ibadeti esnasında hacıların hep birlikte Hicâz makamında okuduğu “Lebbeyk Allâhumme lebbeyk. Lebbeyke Lâ şerîke leke lebbeyk. İnne’l-hamde ve’ni’nete leke ve’l-mülk. Lâ şerîkelek” cümleleriyle “Telbiye” de Allah’ın varlığını ve birliğini ifade etmekte ve inananlar arasında vahdeti sağlamaktadır.

Dinî mûsikîmizin önemli bir türü olan Mevlid formunda da “Tevhid Bahri” yer almaktadır. Tarihten günümüze çeşitli dillerde yazılmış çok sayıda mevlid manzûmesi mevcuttur.⁷⁰⁶ Süleyman Çelebi’nin (ö.1422) kısaca “Mevlid” olarak şöhret bulmuş “Kurtuluş Yolu” anlamındaki *Vesiletü’n-Necât*’ın; “Allah adın zikredelim evvelâ / Vâcip oldur cümle işte her kula” mısraıyla başlayan “Tevhid Bahri”, dinî mûsikî geleneğimizde Sabâ makamında okunmaktadır. İslâm medeniyeti bildirgesi olarak değerlendirilen Mevlid manzumesinde “Tevhid Bahri”nin bulunmasının yanında mevlid icrası ve merâsimleri de toplumun vahdetine bir vesile olmaktadır.⁷⁰⁷

Sonuç olarak, İslâm medeniyet ve kültürünün önemli unsurlarından biri olan mûsikîmiz Tevhid inancımızla sıkı bir ilişki içindedir. İslâm düşünce tarihinde ve irfan geleneğinde mûsikî ve tevhid ilişkisinin “Rûhlar Âlemi’nde Elest Bezmi” ile başladığı, Dünya Âlemi’nde başta insan olmak üzere her varlığın dillendirdiği mûsikî ile devam ettiği ve Âhret Âlemi’nde de Cennet ehline bir nimet olarak ikram ve ihsan edileceği

⁷⁰⁴ Onur Akdoğu, *Türk Müziği’nde Türler ve Biçimler*, İzmir 1996, s. 348.

⁷⁰⁵ İsrâ 17, 111; “...Tekbir getirerek O’nun şanını yücelt.”

⁷⁰⁶ Bunların en meşhurları, Arapça yazılan Muhammed b. Saîd el-Bûsayrî’nin (ö. 695/1296) *Kasîde-i Bürde*, Şemseddin İbn Cezerî’nin (ö. 1179/1765) *Mevlidü’n-Nebî*; Türkçe yazılan Süleyman Çelebi’nin (ö. 825/1422) *Vesiletü’n-Necât* ve Şemseddin Sivasî’nin (ö. 1597) *Mevlid*’idir. Bunlardan başka Farsça, Kürtçe, Arnavutça, Boşnakça, Çerkesçe ve Tatarca mevlidler de yazılmıştır. Bkz. Alim Yıldız, *Üç Bülbülden Güllerin Efendisine (Darend’e Okunan Üç Mevlid-i Şerîf)*, Malatya 2010, s. 22.

⁷⁰⁷ Mevlid’in vahdete vesile olması hususunda daha geniş bilgi için bkz. Rıfat Atay,

yönünde bir yaklaşım vardır. Allah'ın "Kün" sesiyle kâinâtın varlık âlemine çıkması; İsrâfîl'in (a.s.) "Sur'a" birinci üflemesi ile son bulacağı, ikinci üflemesi ile de tekrar dirileceği hususu, mûsikînin temel unsuru olan ses ve tevhid ilişkisinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Kısaca mûsikî; Allah, kâinât ve insan arasındaki köprüdür.

Muallim Naci'nin Tevhid Şiirinin Değerlendirilmesi

Levent Bilgi*

Bir edebî tür olarak tevhîd, Allah'ın birliği meselesi, Cemâl ve Celâl yönleriyle beraber bazen şer'î merkezde bazen de tasavvufî merkezde işlenmiş ve neredeyse bütün şairler yakın ve uzak anlamlarıyla beraber tevhîd çizgisinde takip edilebilecek eserler vücuda getirmişlerdir. Batılılaşma macerası hala devam eden bir süreç olmakla birlikte, bu çizgi boyunca tevhîd türü zamanla yerini daha karmaşık yapıdaki konulara, daha farklı söyleyiş biçimlerine terk etmiştir. Bu noktada Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan siyasî ve sosyolojik süreçte Muallim Nâci'nin klasik çizgiyi devam ettiren tevhîdi başlı başına önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda Muallim Naci'nin Tevhid şiiri değerlendirilecektir.

Giriş

Muallim Nâci (1849-1893)

İstanbul'da Saraçhanebaşı'nda doğdu. Asıl adı Ömer'dir. Babası saraç ustası Ali Bey, annesi, Varnalı bir muhacir ailesinin kızı olan Fatma Zehrâ Hanım'dır. İlk öğrenimine Fatih'teki Feyziye Mektebi'nde başladı. Yedi yaşında iken babası vefat edince annesi ve ağabeyi ile birlikte Varna'ya dayısının yanına yerleşti. Varna'da mahalle mektebinde sülüs yazıyı öğrendi. Bu sırada Arapça ve Farsça dersleri aldı. Varna'da rüşdiye mektebi açılıp Abdülhalim Efendi buraya muallim tayin edilince o da ikinci muallimliğe getirildi (1867). O günlerde okuduğu Giritli Aziz Ali Efendi'nin *Muhayyelât*'ındaki bir hikâyenin kahramanının adı olan Nâci'yi kendisine mahlas seçti. Bu arada telhis ve aruz dersleri aldı, bazı şiir denemeleri yaptı; Fransızca öğrenmeye başladı. Rusçuk'ta yayımlanan Tuna gazetesine gönderdiği şiir ve makaleleri okuyucular tarafından beğenildi.

Muallim Nâci'nin hayatı Kürt Said Paşa'nın 1876'da Varna'ya mutasarrıf olmasıyla değişti. Said Paşa onu yanına hususi kâtip olarak aldı. Paşa ile birlikte önce Tulçı'ya giden Nâci, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine onunla beraber İstanbul'a geçti. Said Paşa Yenişehirli Avni Bey ile tanıştı. İstanbul'a döndüğünde Anadolu müfettişi Said Paşa ile birlikte Halep, Diyarbekir, Ma'mûretülazîz (Elazığ), Sivas, Erzurum, Trabzon ve çevresinde dokuz ay kadar dolaştı. Said Paşa'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd valiliğine tayini üzerine Mektûbî Kalemî mümeyyizi olarak Sakız adasına gitti (Haziran 1881). Burada iken *Tercümân-ı Hakikat* gazetesine gönderdiği "Kuzu", "Şâm-ı Garîbân" ve "Nusaybin Civarında Bir Vadi" gibi şiirleri, onun edebî şahsiyetinin teşekkül etmeye başladığını gösteren başarılı ilk örneklerdir. Bir müddet sonra İstanbul'a döndü ve Ahmed Midhat Efendi'nin isteği üzerine *Tercümân-ı Hakikat*'in edebî sütununu yönetmeye başladı (Ocak 1883). Gazetede yazdığı şiirler ve Fransızca'dan yaptığı çeviriler kendisini kısa zamanda şöhrete kavuşturdu. Hersekli Ârif

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Hikmet Bey, Kâzım Paşa gibi şairlerin onun gazellerine nazîre söylemesi şöhretinin belli bir çevrede yayılmasını sağladı.

Nâci'nin *Tercümân-ı Hakikat*'te sık sık çıkan eski tarz gazelleri divan şiirine bağlı bir zümreyi harekete geçirdi. Daha ziyade genç şairlerin bu gazellere yazdığı yüzlerce nazîre ve tahmîs kısa sürede gazete sütunlarını eski edebiyat taraftarlarının merkezi haline getirdi; *Tercümân-ı Hakikat* sütunları aşk, şarap ve meyhane konulu manzumelerle dolmaya başladı. Bu sırada Nâci kendi şiirlerine de Mes'ûd-ı Harâbâtî mahlasıyla nazîre yazmaya başlayınca yeni edebiyat taraftarı çevrenin tahrikiyle Ahmed Midhat Efendi önce Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Zemzeme* (III) mukaddimesini gazetesinde neşretti; arkasından yine onun "Mülâhaza-i Gayr-i Edîbâne" adlı makalesini yayımlaması üzerine Muallim Nâci arkadaşlarıyla beraber gazeteyi terketti (29 Ağustos 1885). Kısa bir süre sonra Şeyh Vasfî, Necib Nâdir ve Abdülkerim Sâbit ile beraber *İmdâdü'l-midâd* mecmuasını kurdu, aleyhinde yazanlara da *Tarîk* (24 Eylül 1885) gazetesi vasıtasıyla cevap verdi. 26 Ekim 1885 tarihinden itibaren *Saâdet ve Mürüvvet* gazetelerinde çalışmaya başlayan Nâci bir ara Selânikli Tevfik'le birlikte *Teâvün-i Aklâm* mecmuasını çıkardı (1886). 1887'de Mekteb-i Sultânî, Mekteb-i Mülkiyye ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat ve 1888'de Mekteb-i Edeb'de Farsça dersleri verdi. Muallim Nâci *Saâdet* gazetesinde çalışırken Recâizâde Mahmud Ekrem ile aralarında edebiyat tarihlerine geçen meşhur tartışma cereyan etmiştir. Nâci, *Zemzeme* mukaddimesinde ve *Takdir-i Elhân*'da şiir anlayışını eleştiren Recâizâde Ekrem'e *Saâdet* gazetesinde "Demdeme" başlığı altında ağır bir cevap verdi. Ancak cevabı edep dışı bulunarak hükümetin müdahalesiyle durduruldu (1886).

1887'den itibaren yalnız başına *Mecmûa-i Muallim*'i neşretmeye başlayan Nâci'ye, 1889'da Stockholm'de toplanan VIII. Müsteşrikler Kongresi tarafından Türkçe'ye yapmış olduğu hizmetlerden dolayı altın madalya verilmesi kararlaştırıldı. 1890'da bir süre *Mürüvvet* gazetesinde başmakale yazdı. 1891'de "Gazi Ertuğrul Bey" adlı manzumesini padişaha takdim edince II. Abdülhamid onu Osmanlı tarihini kaleme almakla görevlendirdi; ayrıca rütbe ve nişanla ödüllendirilip kendisine maaş bağlandı (6 Nisan 1891). Bunun üzerine Nâci zamanının büyük bir kısmını Osmanlı tarihini yazmaya ayırdı. Bu maksatla 1892 yılının Eylül ayında Şeyh Vasfî ve Ali Rızâ Bey ile birlikte Söğüt, Bilecik, Eskişehir, Yenişehir, Bursa ve İzmit'e bir gezi yaptı. Fakat dönüşünde geçirdiği bir kalp krizi sonucu 25 Ramazan 1310 (12 Nisan 1893) tarihinde Fatih'teki evinde öldü ve ertesi gün Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi'nin hazîresine defnedildi.

Türk edebiyatının Tanzimat'tan sonraki yenileşme döneminde adı etrafında büyük gürültüler koparılan şahsiyetlerinden biri olan Muallim Nâci, Türk şiirine Batı etkisiyle yeni bir anlayış getiren Abdülhak Hâmid (Tarhan) ve Recâizâde Mahmud Ekrem'e karşı çıktığından eski edebiyat anlayışının bayraktarı olarak tanıtılmıştır. Ancak Nâci kendi devrinde eski edebiyatı en iyi bilen, klasik tarza bağlı bir şahsiyet olmakla beraber yeni tarzda da oldukça başarılı manzumeler yazmıştır.

Değişik alanlarda eser veren Muallim Nâci'nin en önemli yönü şairliğidir. Şiirleri divan geleneğini sürdürenler ve yeni tarzda olanlar diye iki grupta ele alınabilir. Eski

tarzdaki şiirlerinin önemi geleneği sürdürmek amacıyla yazılmış olmasından gelmektedir. Yeni tarz şiirleri ise yeniliklere yabancı kalmadığını gösteren örneklerdir. Onun “Kuzu”, “Kebûter”, “Dicle”, “Feryad”, “Şâm-ı Garîbân”, “Nusaybin Civarında Bir Vadi” ve “Avcı” gibi şiirleri şekil bakımından olduğu kadar muhteva bakımından da yeni kabul edilmiştir. Nâci'nin şiirlerinin çoğunda hayatta özlediği mutluluğu bulamamış yalnız bir insanın hüznü dikkati çeker. Hayal, duygu ve söyleyiş bakımından zaman zaman orijinal sayılabilecek buluşları da olan Nâci şiirlerinde ve nesirlerinde Türkçe'yi hatasız ve güzel bir şekilde kullanmıştır. Şiirlerinin büyük bir okuyucu kitlesi tarafından sevilmesi daha çok Türkçe'yi rahatlıkla aruz veznine uydurabilmesi ve külfetsiz, sade bir üslûpla yazmasından ileri gelmektedir.

Nâci edebiyatta yenileşmeden ziyade taklitçiliğe karşı çıkmıştır. Edebî tenkitlerinde ise estetik ve sanat ölçülerinden çok dil, vezin, belâgat ve üslûpla meşgul olduğundan muarızları karşısında biraz zayıf kalmıştır. Hece veznine itibar etmeyip daha ziyade aruzu Türkçe söyleyişe uygun bir hale getirmeye çalışan Nâci'nin şiirlerinde vezin ve kafiyeye çok önem verdiği görülmektedir. Sehl-i mümteni denebilecek tarzda birçok mısra ve beyti bulunan Nâci'nin kafiye anlayışı daha ziyade, “Kafiye göz içindir” şeklindeki eski anlayışa uygundur. Eserleri dikkatle incelendiğinde onun eski edebî zevkin tamamen ortadan kalkması yerine devrin ihtiyaçları doğrultusunda yenileştirilmesi düşüncesinde olduğu görülür. Geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden, daha hayatta iken büyük bir şöhret kazanan Muallim Nâci'nin İsmâil Safâ, Cenab Şahabeddin, Mehmed Âkif, Yahya Kemal ve Ahmed Hâşim gibi şairlerin ilk şiir denemelerinde etkisi olmuştur.

Eserleri:

Şiirleri ve Manzum Hikâyeleri: 1. *Mûsâ b. Ebü'l-Gâzân yahud Hamiyyet* (İstanbul 1299). Endülüs Emevîleri'nin son kumandanı Mûsâ b. Ebü'l-Gâzân'ın savaşlarının ve şehâdetinin dramatik bir dille anlatıldığı 266 beyitlik bir mesnevidir. 2. *Terkîb-i Bend-i Muallim Nâcî*. Rûhî-i Bağdâdî ile Ziyâ Paşa'ya nazîre olmak üzere yazılmış seksen sekiz beyitlik bir manzumedir. 3. *Âtespâre* (İstanbul 1301). Daha çok yeni şekillerle yazılmış şiirlerden meydana gelen eser Muallim Nâci'ye ilk şöhretini sağlamıştır. 4. *Şerâre* (İstanbul 1301). Gazel, şarkı, kıta, terbî' ve rubâîlerden meydana gelmiştir. 5. *Fürûzan* (İstanbul 1303). Şekil ve muhteva bakımından çoğu eski olmakla beraber eserde yeni bazı manzumeler de bulunmaktadır. 6. *Sünbüle* (İstanbul 1307). Eserin birinci bölümünün Fransızca'dan yapılan çevirilerle realist manzumelerin de bulunduğu nazım kısmında sosyal muhtevalı kısa hikâyelerin ilk örneklerinden sayılabilecek “Küçük Bir Mudhike” de yer almaktadır. Nesir parçalarının bulunduğu kısımda birkaç mektupla birlikte Doğu ve Batı edebiyatlarından tercüme ve iktibaslar mevcuttur. İkinci kısım Nâci'nin sekiz yaşına kadar olan çocukluk hâtıralarını anlattığı “Ömer'in Çocukluğu” başlıklı yazısıdır. (İstanbul 1969). 7. *Zâtü'n-Nitâkayn yahud İbnü'z-Zübeyr* (İstanbul 1307). Klasik Fransız trajedilerinin örnek alındığı eserin konusunu Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ ile torunu Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın hayat hikâyeleri meydana getirmektedir. 8. *Mir'ât-ı Bedâyi'* (İstanbul 1313). Mesnevî-i

Muallim Nâcî adıyla da bilinen eser, ilk elli dört beyti II. Abdülhamid'e methiye olmak üzere doksan beyitten ibarettir. 9. *Yâdigâr-ı Nâcî* (İstanbul 1314). Şeyh Vasfî tarafından şairin ilk şiirleriyle gazete ve dergi sayfalarında kalmış bir kısım manzumelerinin derlenmesinden oluşmuştur. Nâcî'nin "Gazi Ertuğrul Bey" adlı 176 beyitlik destan denemesi onun ölümünden sonra *Hazîne-i Fünûn*'da yayımlanmıştır.

Edebî Tenkitleri ve Sözlük Çalışmaları: 1. *Muallim* (İstanbul 1303). Nâcî'nin Tercümân-ı Hakikat'in edebî sütununda yayımlanan bir kısım makalelerinden meydana gelmektedir. 2. *Demdeme* (İstanbul 1303). Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Zemzeme* mukaddimesiyle *Takdîr-i Elhân*'da kendisine yönelttiği eleştirilere karşı Saâdet gazetesinde yayımlanmış makalelerinden oluşan tamamlanmamış eseridir. 3. *Mîzan Gazetesi ile Aleyhinde Neşrolunan Bazı Fıkarâta Karşı Muallim Nâcî Efendi Tarafından Yazılan Müdâfaanâmedir* (İstanbul 1303). 4. *Istılâhât-ı Edebiyye* (İstanbul 1307). Yazı yazma kuralları ile Türk edebiyatında kullanılan nazım şekilleri ve edebiyat terimlerini devrinde en iyi açıklayan kitaplardan biridir. Eser yeni harflerle de iki defa basılmıştır. 5. *Lugat-ı Nâcî* (İstanbul 1308). "Fetva" kelimesine kadar Muallim Nâcî tarafından hazırlanıp yayımlanmış, Nâcî'nin ölümü üzerine geri kalan kısmı Müstecâbîzâde İsmet Bey tamamlamıştır. 6. *Çocuklar İçin Lugat Kitabı* (İstanbul 1317). Nâcî'nin 1886'da *Mürüvvet* gazetesinde tefrika edilen, daha sonra ancak beş forması basılabilen *Kâmûs-ı Osmânî* adlı yarım kalmış bir lugatı daha vardır.

Biyografileri: 1. *Osmanlı Şairleri* (İstanbul 1307). *Mecmûa-i Muallim*'de yirmi altı divan şairinin hayat hikâyesini yazan Nâcî bunlardan on üçünü bu eserinde bir araya getirmiştir. 2. *Esâmî* (İstanbul 1308). İslâm dünyasından 850 şahsiyet hakkında kısa bilgiler veren alfabetik ve ansiklopedik mahiyette bir eserdir.

Mektupları: 1. *Yazmış Bulundum* (İstanbul 1301). Müellifin Ahmed Midhat Efendi'ye gönderdiği on dört mektupla gazetede bunlar hakkında yapılan değerlendirmelerden meydana gelmektedir. 2. *Şöyle Böyle* (İstanbul 1302). Şeyh Vasfî ile birbirlerine gönderdikleri altı mektuptan oluşmaktadır. 3. *Mektuplarım* (İstanbul 1303). Büyük bir kısmının kime yazıldığı belli olmayan yetmiş dokuz mektuptan ibarettir. 4. *İntikad* (İstanbul 1304). Beşir Fuad'ın *Victor Hugo* adlı eseri dolayısıyla realizm, natüralizm ve tercüme meseleleri hakkında onunla karşılıklı yazılmış yedi mektuptan meydana gelmektedir. 5. *Muhâberât ve Muhâverât* (İstanbul 1311). Ahmed Midhat Efendi'yle birbirlerine yazdıkları on bir mektuptan oluşmaktadır.

Hâtıraları: 1. *Medrese Hâtıraları* (İstanbul 1302). Birtakım beyit, vecize ve fıkralardaki esas düşüncelere dayanılarak kaleme alınan on yedi bendden meydana gelmektedir. 2. *Yâdigâr-ı Avnî* (İstanbul 1303). Önce *Teâvün-i Aklâm*'da tefrika edilen eserde Nâcî'nin Yenişehirli Avni Bey'le tanışması anlatılmakta ve onun kendisine hediye ettiği Senâî'nin *Hadîkatü'l-hakika* adlı manzum eserinden on beş beytin tercümesi yer almaktadır. Muallim Nâcî'nin *Ta'lim-i Kırâat Ma'lûmât-ı İbtidâiye ve*

Nesâyih-i Nâfia (İstanbul 1301-1302), *Vezâif-i Ebeveyn yahud Lâhika-i Ta'lim-i Kirâat ve Mekteb-i Edeb* (İstanbul 1304), *Mekteb-i Edeb* (İstanbul 1306) adlı okul kitapları da vardır.

Tercümelere: 1. *Hurdefürûş* (İstanbul 1302). Farsça şuarâ tezkirelerinde Nâci'nin beğendiği yirmi üç parça şiirin aslı, tercümesi ve açıklamasından meydana gelmektedir. 2. *Sâib'de Söz* (İstanbul 1303). İran şairi Sâib-i Tebrîzî hakkında bir değerlendirme ile onun divanından seçme parçaların çevirilerini ihtiva etmektedir. 3. *Sânihatü'l-Arab* (İstanbul 1303). Arap atasözlerinden yapılmış seçmelerin çevirilerinden oluşan eserdir. 4. *Emsâl-i Alî* (İstanbul 1303). Hz. Ali'nin 280'den fazla manzum sözünün Arapça asılları ve Türkçe tercümelerinden ibaret olan eserdir. 5. *Sânihatü'l-Acem* (İstanbul 1304). Hâfız-ı Şîrâzî ve Senâî'nin atasözü mahiyetindeki şiirlerinin tercüme ve şerhleridir. 6. *Hikemü'r-Rifâî* (İstanbul 1304). Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin tasavvufî sözlerinin çevirisidir. 7. *Hulâsatü'l-İhlâs* (İstanbul 1304). İhlâs sûresinin Fahreddin er-Râzî tefsirinden özet halinde tercümesidir. 8. *Mütercem* (İstanbul 1304). Arap, Fars ve Fransız edebiyatlarından bazı edebî parçaların çevirilerinden meydana gelmektedir. 9. *Ubeydiyye* (1305). Ubeyd-i Zâkânî'nin *Risâle-i Dilgüşâ* adlı eserinin kısmen tercümesidir. 10. *Numûne-i Sühan* (İstanbul 1307). İran edebiyatı antolojisi niteliğinde bir eserdir. 11. *Thérèse Raquin* (İstanbul 1307). Emile Zola'ya ait romanın yarıya yakın kısmının çevirisidir. 12. *İnşâ ve İnşâd* (İstanbul 1308). Yirmi iki ahlâkî öğütle *Risâletü'l-Hamîdiyye*'den tercüme edilmiş bir bölümden oluşmaktadır.⁷⁰⁸

Tevhid Şiirinin Değerlendirilmesi

Muallim Nâci'nin *Tevhîd*'i *Âteş-Pâre* adlı eserinde yayınlanmış olup 32 beyitten oluşmaktadır. Birinci beyitten sonra bir beyitlik, dokuzuncu beyitten sonra iki beyitlik yer boş bırakılarak çizgi çekilmiştir. *Tevhîd*, aruz vezni içerisinde dâire-i mu'telifenin hezec bahrinden, *Mef'ûlü/mefâ'ilün/fa'ûlün* kalıbında, nazım şekli itibariyle mesnevi tarzında yazılmıştır. *Tevhid* Allah'ın birliğinin anlatılmasıdır. İslâm'ın özelliği Allah'ın varlığından ziyade *Tevhid*inin vurgulanmasındadır. Şiir şu mısralarla başlar:

“Allâh ki mûcid-i cihandır
Bin türlü nikâbdan ıyândır”⁷⁰⁹

Cihanı yaratan, icat eden, yoktan var eden Allah, bütün perdelerin ve peçelerin ötesinde görünendir. O fiilleriyle âşikâr, Zatıyla gizlidir. Tüm mevcudatta göze görünen O'nun varlığının eserleridir. Tüm varlığa icabet eden, eşyayı halk eden O'dur. O'nun varlığının ve birliğinin tecellileri dalga dalga bütün âlemleri kaplamaktadır. Allah'ın Zatını bilemez, göremez ve tarif edemeyiz. Ama O'nun tüm âlemleri yaratan, yöneten

⁷⁰⁸ Abdullah Uçman, “Muallim Naci”, *DİA*, cilt: 30, s. 315-317; İsmail Parlatır, “Muallim Nâci”, *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul 1988, cilt VIII, sayfa 392-409, Şerif Aktaş, *Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi*, Ankara 1996, cilt I, sayfa 66-70.

⁷⁰⁹ Abdülkadir Hayber, Hüseyin Özbay, *Muallim Naci'nin Şiirleri*, MEB Yay, İstanbul 1997, s. 69-71 (Şiir bu eserden alınmıştır)

sıfatlarını da görmemek, şahit olmamak mümkün değildir. Akıl O'nun Zatını anlayamaz ama, tüm perdelerin ötesindeki eserlerini, fiillerini anlayabilir.

“Kesrette hezâr renge girmiş
Her mazhara başka renk vermiş
Bulmaz o tecelliyât gâyet
Adâd nasıl bulur nihâyet
Tevhîd-i sever o Hâlıkü'r-Rûh
Birdir bir o bî-niyâz Subhûh
Yok şirke eğerçi i'tibârı
Tevhîde de yokdur iftikârı
Ta'rîfine gitmemekdir evlâ
Tarîfe gelir mi hiç Mevlâ
Allâh nedir deyince gâfil
Allâh deyûb hamûş olur dil
Âkıl biliyor ki var bir Allâh
Mahiyyeti anlaşılmıyor âh”⁷¹⁰

Nâcî, Allah'a inanan insandı. Kâinatın yaratıcısını tanımayı, O'nun eserlerinden O'na ulaşmayı, O'nun nizamına, uymayı gaye bilir. Bu bakımdan, ilâhî adalete bağlı bir düzeni arzular. Kâinatın yüceliği ve güzelliği onu hayret ve hayranlığa sevk eder. Eserden müessire intikâl ile yaratana teslim olur. Bütün eşya O'nun rengine bürünmüştür. Allah her varlığa başka başka renkler, özellikler vermiştir. Rabbin tecellilerinin sonu yoktur. O'nun tecellileri sayılamayacak kadar çoktur. Kur'an'da “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez.”⁷¹¹ denilmektedir. Allah'ın tecellileri böylesine had ve hesaba gelmemektedir. O ruhun yaratıcısı Tevhidi sever. O'ndan başka niyaz edilecek, dua edilecek kimse yoktur. Şirk Allah'a müdahale demez. Tevhid O'nun varlığının gereğidir. Akıl O'nun varlığını anlayabilmekte, ancak tarif edememektedir. Zaten yaratıcı, tüm yarattıklarından farklı olmalıdır. Bizim tariflerimiz ancak gördüğümüz, bildiğimiz şeylerdir. Görüp bilmediğimiz bir şeyin mahiyetini anlayamayız. Allah nedir denilince gönüllerimiz sessizleşir, bir şey söyleyemez. Akıl eserlerine bakarak bir olan Allah'ın varlığını anlayabilir. Ancak O'nun mahiyeti biz insanlar tarafından anlaşılamaz.

“Olmaz mı hîred-güdâz-ı ümmet
Peygamberi lal iden hakikat
Ma'nâ-yı vücûd, Rabb-ı a'lâ
Allâh bilir azîm ma'nâ
Bak sanatına ne âlem-ârâ
Bak kudretine ne hayret-efzâ

⁷¹⁰ a.g.e, s.69, (Tevhîd: 1-8. Beyitler)

⁷¹¹ Kur'an, Lokman Suresi, 27. Ayet.

Bak mülküne var mı intihâsı
Bak zihne sığar mı kibriyâsı”⁷¹²

Peygamberi bile kıpkırmızı eden, hayrete düşüren bir hakikat biz ümmeti ancak akılsız, yorumsuz bir hale sokar. Allah’ın birliği karşısında biz insanlar hayretler içinde kalırız. Allah’ın varlığı O’nun aynı zamanda Rab olması ile bilinir. Allah’ın en önemli sıfatlarından biri O’nun rububiyetidir. Allah tüm varlığı terbiye eden, nizam ve intizamla, bir ölçü ile yaratandır. O’nun terbiye ediciliği olmasa tüm varlık fesada gider, herşey hak ile yeksan olur. Eşyayı ayakta tutan, eşyaya nizam veren O’nun rububiyetidir. Bütün âlemleri süsleyen Allah’ın sanatıdır. Ve sanatındaki bu süslerin gerçek anlamlarını ancak Allah bilebilir. Naci burada okuyucularına “Bak” dikkat et, iyi düşün, iyi anla diye seslenmektedir. Kainatta Allahın yarattığı güzellikleri sanatı iyi oku. Allah’ın kainatta hayretler saçan kudretine bak. Kainata bir bak bakalım Allah’ın yarattıklarının sonu var mıdır? Bak bakalım O’nun büyüklüğü akıllara sığar mı?

“Devretmede dest-i kudretinde
Yüz bin küre mülk-i hikmetinde
Etmış ten-i zârı hâk-dânî
Kılmış dil-i pâkî âsumânî
Ten mürtebi olsa da zemîne
Cân çıkmada Rabb-i âlemîne
Ten durmada âşiyân içinde
Cân uçmada gaybiyân içinde
Ey t’âir-i gayb sânek-Allah
Pervâzına bin tebârek-Allah
Seyyâre-i arzı tarik oldun
Yükseklere doğru sâlik oldun
Nâsût idi bir zaman makâmın
Lâhûta mi şimdi i’tizâmın”⁷¹³

Allah’ın kudret eliyle yüz binlerce yıldızlar, gezegenler O’nun hikmetli mülkünde dönüp durmaktadırlar. ten ağırlıklarıyla zaaflarıyla gözlerini yere dikerek onu aramakta; ruh ise kanatlanarak O ulvî hakikate ermek gayreti içerisinde. Vücut bir yuva içinde mahpus halde durmaktadır. Ancak ruh bilinmeyen gayb âlemlerine doğru uçmaktadır. Ey gayb âlemlerine, Allah’a doğru uçmakta olan! Senin bu Allah’a olan yönelmeni Allah mübarek kılsın. Sen dünya gezegenini kendine, Allah’a ulaşmak için yol yaptın. Yükseklerle gayblere doğru ilerlemek için tüm varlığı kendine bir yol yaptın. Bir zamanlar makamın insanlık idi, ama şimdi bu sülukun sayesinde ulvî âlemleri, varlığın sırlarını keşfe yöneldin.

⁷¹² a.g.e, s.70, (Tevhîd: 9-12. Beyitler)

⁷¹³ a.g.e, s.70, (Tevhîd: 13-19. Beyitler)

“Şevkin kime? Durmayub gidersin
Allâh’ı mı cüst ü cû edersin
Göz nûru gibi semâya çıkdın
Bak bak! Ne güzel fezaya çıkdın
Çık çık! Ki bu hâkdân tenindir
Uç uç! Ki bu cihân senindir
Seyyâre hudûd içinde mahbûs
Yokdur hele sence hadd-i mahsûs
Yâ Rab bu ne mat’labımca rif’at
Yâ Rab bu ne meşrebimce vüs’at”⁷¹⁴

Allah, ruh, kader, ahiret, varlık hususunda Tanzîmât sonrası daha rahat konuşmalara yahut şüphelerin daha net olarak serdedilişine şahit olabilmekteyiz. Özellikle Şinasi’nin Münacaat’ı, Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Makber’i bu anlamda iyi okunması gereken bir metinlerdir. Muallim Nâcî, hem yaşadığı zamanın doğal bir üyesi olarak, metafizik/gaybî âleme doğru düşüncelerini belli bir rahatlık içerisinde söylemiş, hem de aşırılığa kaçmamak için daima zihnini uyanık tutmuştur. Hakikat yolculuğuna çıkan ruhunu sorguya çeken Muallim Nâcî, ironik bir dille bu öz varlığın yaratılışını düşünür. Naci süratle yol alan ruhunu tetiklemekten vazgeçmez. Çünkü Allah’a ulaşabilecek, topraktan kabını çıkarıp, uryân vaziyette gaybî ufuklara yükselebilecek insandan başka bir varlık da yoktur. Gezegenler bile kendi yörüngelerinde hapsolmuşken, ruh mesafeleri tanımadan yol almaya devam eder. Oadaki yükseliş ve hacim gerçekten göz alıcıdır. Ruh şevkle durmayıp Allah’ı aramaktadır. Göz nuru gibi semalara çıkıp her yerde Allah’ı sormakta, fezalarda dolaşmaktadır. Naci hitap kelimeleri ile şiire canlılık getirir. Çık çık ki bu arzdan uzaklaşmaktır. Uç uç ki, ruhun cihanı senindir. Yıldızlar bile bir had içinde mahpusken, senin yükselmene, terakkine hiçbir sınır yoktur. Ya Rab bu ne büyük bir genişliktir. Ya Rab bu ne kadar benim tarzıma, üslubuma uygun bir seyahattir.

“Âlem kahr ortasında erzen
Cevlân-gehi böyle isterim ben
Olsam da muhît’i âsumânın
Elbette muhat’ıyım Hudâ’nın
Âgûşuma sığsa da semâvât
Yanında vücûd olunmaz isbât
Olsam iki âlemin emîri
Emrim yine bir şehin esîri
Bir öyle melîke ey esîrân
Hürriyetim olmasın mı kurbân”⁷¹⁵

⁷¹⁴ a.g.e, s.70, (Tevhîd: 20-24. Beyitler)

⁷¹⁵ a.g.e, s.71, (Tevhîd: 25-29. Beyitler)

Âlemin kahreden ve cezbeden ekseninde insan elbette bir cendereye girmiş gibidir. Fakat bunda korkacak bir şey yoktur. Çünkü bulanık sularda ve karanlık köşelerde de Allah'ın varlığı, birliği kendisini göstermektedir. Akıl yaşadığı dünyada, kendisine birçok anlamlar verilse bile, Allah'ın varlığının kudretini anlamakta zorluk çekecektir. Çünkü sonsuz bir yaratılış ezelden ebede kollarını uzatmıştır. İşte bu noktada insan, bir halife, bir öz, yahut bir emir olarak toprağı arşınlasa da, nihayet gerçek padişahın, tasarrufu içindedir. Bu bağlamda tek başına insana yoldaşlık edemeyecek, hürriyeti elden bırakılıp; yerine acziyetin farkındalığını yansıtan teslimiyet kulvarına geçilmelidir. Hürriyetlerimiz kulluğumuza feda edilmelidir. Çünkü kul Rabbine karşı hür olamaz. Kulluğu kabul etmek, Rabbe teslim olmak demektir. Allah'ın iradesi olmazsa kulların bir an bile nefes alabilmeleri mümkün değildir. O zaman gerçek yaratıcı, gerçek işleyen ve bizi niğmetlendiren sadece Allah'dır.

Benzer bir manayı da Hürriyet şairi Namık Kemal;

“Ne efsunkâr imişsin âh ey dîdâr-ı hürriyet
Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten”⁷¹⁶ diye ifade etmiştir.

“Afv eyle hat'â ederse gâhî
Bir cezbeli şâirin İlâhî
Aşkınla nevâ-yı dil-nişîni
Raksân ediyor muvahhidîni
Senden bu nefes, dehen de senden
Şâir de senin, sühân da senden”⁷¹⁷

Naci şiirin sonunda sürç-i lisân gerçeğini ve insanın doğal zaaflarının yadsınamaz tesirlerini

göz önünde bulundurarak ve klasik edebiyat geleneği çizgisinde Allah'a yalvararak, günahları ve dil sürçmeleri için özür beyan ederek tevhidini tamamlar. Kendisinin cezbeli bir şair olduğunu belirterek, yanlışlarının afv edilmesini ister. Allah'ın aşkıyla sözleri raks etmektedir. Naci Allah'ın birliğine aşık olmuştur. Bu nefes de, bu ağız da, şair de, söz de Allah'tandır. Yazımızı, kendisinin mezar taşına kazınan beytiyle sonlandıralım:

“Hak-perestim arz-ı ihlâs ettiğim dergâh bir
Bir nefes tevhîdden ayrılmadım Allâh bir”⁷¹⁸

Sonuç

Muallim Nâcî'nin hayatı kuvvetli bir Osmanlı geleneği ve adabı içerisinde gelişmiştir. O Osmanlı Eski edebiyat geleneği içinde yetişmiştir. Diğer taraftan Naci Batı'ya yönelimlerin İmparatorluğa hakim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Muallim

⁷¹⁶ Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İnkılap yay, 6. Baskı, İstanbul, 2000, s.75

⁷¹⁷ a.g.e, s.72, (Tevhîd: 30-32. Beyitler)

⁷¹⁸ a.g.e, s.19

Naci'de bu Doğu/Batı etkileşimden nasibini alır. Batı düşüncesini Doğu geleneği ile birleştirir. Yeni bir felsefe kurmaya çalışır. Aslında Naci'nin ortaya koyduğu düşünceler bir taraftan da Kur'an'ıdır. Allah'ı varlıkların dili ile birlemek Kur'an'ın üslubudur. Bunun yanında insanın aczi, Rabbin kudreti ve her şeye olan hâkimiyeti İslâm tarihi boyunca hep söylenegelmiştir. Tevhid'de kainat karşısında insanın varlığını sorgulaması çok fülü bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Naci'nin mutedil kişiliği Şinasi gibi çok kuvvetli iman, tevhid sorgulamalarına gitmesine engel olmuştur. Naci ömrü boyunca iman ve tevhidi hem hayatında hem de şiirlerinde yaşatan insan olmuştur.

İSLÂM TOPLUMUNDA VAHDET

Din Birliğimize ve Kardeşliğimize Zarar Veren Temel Unsurlar

Musa Kazım Yılmaz*

Giriş

Dinimizin birliğe kardeşliğe verdiği önem o kadar büyüktür ki, insanlar mümin kardeşinin hayatını korumak için gerekirse nefsinin, öz kardeşini, babasını bile feda etmekten çekinmeyebilir. Kuşkusuz bu insanlıktan bir sapma değil, din kardeşliğinin Müslümanlar üzerinde ne kadar derin izler bıraktığının bir işaretidir. Hicretin 2. yılında Hz. Peygamber'in (s) 300 kişilik küçük ordusu ile Mekkeli müşriklerin 1100 kişilik ordusu arasında meydana gelen Bedir meydan savaşı, dünyanın en acayip savaşlarından biri kabul edilir. Çünkü Bedir'de onlarca Müslüman, kardeşlerine ve babalarına kılıç çekebilmişlerdi.

Denilebilir ki, bu topraklarda yaşayan Kürtlerin, Türklerin ve Arapların en büyük sermayeleri aynı dine mensup olmaları ve bin yıllık ortak tarihleri boyunca kader birliği yapmış olmalarıdır. Bu güçlü kardeşlik bağları tarih boyunca birçok mihrakları kıskandırmış, fakat her türlü tahrike rağmen kesintiye uğramamıştır.

İstiklal savaşıyla pekiştirilen din kardeşliğimiz bu topraklarda yaşayan insanların en büyük manevi sermayesi olarak öne çıkmıştır. Bu topraklar için şehit düşen yüz binlerce Türk, Kürt ve Arap, doğuda ve batıda, yan yana ve koyun koyuna yatmaktadır. Bugün dünden farklı değildir. 70–80 yıllık tahrike rağmen kardeşliğimiz güçlü bir biçimde devam ediyor. Bu mübarek İslâm kavimlerini birbirinden ayırıp aralarına nifak tohumlarını sokmanın önündeki en büyük engel kuşkusuz İslâm kardeşliğidir.

Kanaatimce Türkiye Cumhuriyeti devleti 84 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca, Türkiye'nin genelinde olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğuda yaşayan vatandaşların dine bağlılıklarını iyi değerlendiremedi. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bilinçli bir el tarafından din kardeşliğinin yerine adeta ırkdaşlık ve milliyetçilik akımları yerleştirilmek istendi. Tarih boyunca tüm Asya ve Avrupa'da "İslâm" manasında kullanılan ve İslâm dinine aidiyet ifade eden "Türk" sözcüğünü, bu manasından uzaklaştırılarak bir ırkın ismi olarak dünyaya tanıtmak isteyenler oldu.

Milliyetçilik ve Din Kardeşliği

Bu iki kavram birbirinin alternatifi olmamalıdır. Eğer milliyetçiliği "Din Kardeşliği"nin yerine koyarsanız bu cinayettir. Kuşkusuz her kavmin kendi ırkını sevmek hakkı vardır ve bunun birçok gerekçesi de bulunabilir. Fakat milliyetçilik dine hizmetkâr yapılmalı, yerine geçmemelidir. Milliyetçiliği dinin yerine koyduğunuz zaman onu din gibi kutsallaştırmış olursunuz. Bu durum, farklı ırklara mensup olduğu halde din ve vatan birliğinden dolayı bu coğrafyada kader birliği yapmış olan insanlar arasında ciddi tahriklere yol açabilir. Nitekim öyle oldu. Materyalist eğitim sistemiyle

* Prof. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

dini duyguları zayıflatılmış insanlar başkalarına zarar verme pahasına bile ırkçılık yapmaktan ve terörü desteklemekten çekinmiyorlar.

Fakat zararın neresinden dönülse kârdır, kabilinden de olsa, bu coğrafyada yaşayan Müslümanların din kardeşliğini yeniden ve taze bir başlangıç yaparak değerlendirmek gerekiyor. Zira bu kavimlerin kardeşliği yeni değildir. Bin yıl gibi bir maziye sahip olan bu kardeşliğin tarihî kökleri çok derinlerdedir. Bugün bu kardeşlik daha da pekişmiş durumdadır, denilebilir. Zira Batıya göç edip Türklerle birlikte yaşamaya başlayan Kürtlerin ve Arapların sayısı Doğu ve Güneydoğuda yaşayanların sayısından daha fazladır. İslâm coğrafyasında en çok Kürt ve Arap barındıran şehirlerin başında İstanbul, Adana, Mersin ve İzmir kentleri geliyor. Bu kentler, Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı Orta ve Batı Anadolu kentleridir. Bu durum, kardeşliğimizin, et ve kemik mesabesinde ne kadar köklü olduğunun açık bir delilidir.

Fakat Fesat şebekeleri boş durmuyorlar. Güya Kürtlerin ve Türklerin birbirilerini sevmedikleri, Türklerin Kürtleri ve Arapları ezmeye çalıştıkları, onları asimile ettikleri iftiraları ortaya atılmaktadır. Türklerin içinde bu amaçla çalışanlar olsa bile, bu suçlamayı tüm Türklere mal etmek, dehşetli ve maksatlı bir iftiradır. Çünkü bu kavimler kardeşlik bağıyla birbirilerine bağlıdırlar. İslâm kardeşliği, bütün ihtilaf ve sürtüşmeleri ortadan kaldıran güçlü bir bağıdır. Bu itibarla hakiki mümin ve dindar olan insanlar için söyleyecek olursak, hiçbir milli duygu İslâm kardeşliğinin önüne geçemez. Doğu ve güneydoğuda yaşanan bazı acı olaylardan sonra oralarda yaşayan Kürtlerin ve Arapların Türkiye'nin batısına göç etmeleri, binlerce şehit cenazelerine rağmen bugüne kadar batıdaki Kürtlerle Türkler arasında ciddi bir sürtüşmenin yaşanmaması bu tezimizi doğrulamaktadır.

1) Terörün Kaynağı: “Terörün ve şiddetin kaynağı nedir?” şeklindeki bir sorunun cevabı karmaşık değildir ve son derece kısadır. Cevap şudur: “Terörün kaynağı, insanın kalbinden merhametin ve şefkatin çıkmasıdır. Çünkü “kalb-i insanîden hürmet ve merhamet çıksa, akıl ve zekâvet, o insanları gayet dehşetli ve gaddar canavarlar hükmüne geçirir, daha siyasetle idare edilmezler.”⁷¹⁹

İnsan tabiatı itibarıyla medenîdir; yani başkasının haklarına karşı saygılı davranır, onlara karşı hürmetli ve merhametli olur. Eğer başkasının haklarına saygı göstermeyen birisi varsa mutlaka onun kalbinden hürmet ve merhamet çıkmıştır. İnsanın kalbinde merhamet olmayınca başındaki akıl ve zekâ onu en müthiş bir canavar haline getirebilir.

Bediüzzaman, gerek bir ayetin tefsiri münasebetiyle yazdığı risalelerinde, gerek resmî makamlara verdiği dilekçelerde ve mahkemelerindeki ifadelerinde, Anadolu topraklarında çıkarılmak istenen anarşi ve teröre dikkatleri çekmiştir. Risale-i Nur'un birçok yerinde, Resul-i Ekrem'in (s.a.v.) getirmiş olduğu dinin ebedi olan bir kısım hükümlerini nefis ve şeytanın desisesiyle bozmaya çalışan bir cereyanın varlığından bahseder. Bu cereyanın insanî hayatın maddi ve manevi bağlarını bozduğunu, serkeş,

⁷¹⁹ Said Nursî, *Şualar*, Yeni Asya Neşriyat, s. 508.

sarhoş ve sersem nefisleri başıboş bırakarak hürmet ve merhamet gibi nurani zincirleri kopardığını dile getirmektedir.⁷²⁰

Ona göre, insanın din ile olan bağlarının kesilmesi, insanı heva ve heveslerinin esiri yapar ki bunun sonucu anarşi ve kargaşadır. Din ile bağlarını koparan bir insan artık maddi ve manevi hiçbir şeyden korkmaz hale gelir. Özellikle de İslâm dininin zincirinden çıkanlar başka bir dine de giremez, dinsiz de olamaz. Olsa olsa anarşist olur.

Görülüyor ki, toplumları ifsat etmenin tek yolu nefis ve şeytanın desiseleriyle İslâm'ın ahkâmını değiştirmek suretiyle insanları birbirine bağlayan manevi rabitalar hükmündeki hürmet ve merhameti ortadan kaldırmak, böylece gençleri serkeş, sarhoş ve nefisleri sersem yapmaktır. Hürmet ve merhametin olmadığı bir toplumda, güçlü ve aynı zamanda nefsinin esiri olan insanlar, fırsat buldukça zayıflara ve hakkını koruyamayacak durumda olanlara karşı terör estirirler. Bu terör anlayışı, önce ailede başlar; sonra fertler arasında devam eder; en sonunda da, kamu haklarını korumakla yükümlü olan devlet otoritesine karşı yapılır.

2) Dış Güçlerin Etkisi: İslâm topraklarında ve Müslümanlar arasında terör eylemlerini çıkartmak isteyenlerin başında dış güçler vardır. Bunların başında da "Avrupa'nın ejderhaları" diyebileceğimiz sömürgeci devletler gelmektedir. Avrupa'lılar önce, Müslüman ırklar arasında, bir firenk hastalığı olan milliyetçilik dalgasını yayarak onları birbirine düşürüyor, böylece kargaşa ortamında maddi ve manevi servetlerinin heba edilmesini sağlarlar. Bunun sonucunda İslâm ülkelerinin kalkınması yavaşlar ve terör kaynakları çoğalmaya başlar.

Bu topraklarda milliyetçilik kesinlikle bir tuzaktır. Bediüzzaman milliyetçiliği "müspet" ve "menfi" olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Şöyle der: "*Fikr-i milliyet şu asırda çok ileri gitmiş. Hususan dessay Avrupa zalimleri, bunu İslâmlar içinde menfi bir surette uyandırıyorlar, tâ ki parçalayıp onları yutsunlar.*

Hem fikr-i milliyette bir zevk-i nefsanî var, gafletkârâne bir lezzet var, şeâmetli bir kuvvet var. Onun için, şu zamanda hayat-ı içtimaiye ile meşgul olanlara "Fikr-i milliyeti bırakınız" denilmez. Fakat fikr-i milliyet iki kısımdır:

Bir kısmı menfidir, şeâmetlidir, zararlıdır. Başkasını yutmakla beslenir, diğerlerine adâvetle devam eder, müteyakkız davranır. Şu ise, muhasamet ve keşmekeşe sebeptir. Onun içindir ki, hadis-i şerifte ferman etmiş: "İslâm dini kendinden önceki bâtil olan fül, hareket, âdet ve inanışları keser, kaldırır."⁷²¹

Bu ayrımı tenkit eden birçok İslamcı sosyal bilimci biliyoruz. Bediüzzaman'a göre bir insanın kendi ırkını ve ırkdaşlarını sevmesi için birçok sebep bulunabilir. Çünkü bizzat Allah (c.c) insanları bir kadınla bir erkekten yarattığını, onları gruplara ve kabilelere ayırdığını ifade buyuruyor.

Fakat ayete göre insanların farklı ırk ve kabilelere ayrılmasının esprisi insanların tanışması ve dayanışmasıdır; sürtüşme ve restleşme değildir. Dolayısıyla bir insan,

⁷²⁰ Said Nursî, *Şualar*, s. 512

⁷²¹ Said Nursî, *Mektubat*, Yeni Asya Neşriyat, İst. 2003, s. 310.

başka bir ırka mensup olan insanları yok saymadıkça ve onlara buğzedip kendi ırkıyla övünmedikçe ırkçı sayılamaz. Başka ırklara mensup insanların varlığını yok saymak, adeta onları yutmakla beslenmek, kendi ırkının üstünlüğünü iddia etmek veya kendi ırkının asla ırkçılık yapmadığını iddia etmek ırkçılıktan başka bir şey değildir.

3) Hakim Sınıfın İrkçılığı: Genellikle sosyologlar hâkim sınıfın ırkçılık yapmasını doğru bulmamakla birlikte, onların emri altında yaşayanların ırkçılık yapmalarına göz yumuyorlar. Ancak bu yaklaşım doğru değildir. Konuyu Türkler, Kürtler ve Araplar açısından ele alacak olursak, bu ülkenin sahiplerinden olan Kürtlerin ve Arapların da ırkçı yaklaşımlar sergilemeleri doğru değildir.

Hâkim bir sınıf olan Türklerin ırkçı yaklaşımlar sergilemesi ise “inşıkak-ı asaya” (birlik ve bütünlüğün bozulmasına) yol açacağı kesindir. Bediüzzaman ülkede hakim sınıf sayılan Türklerin İslâm’la bütünleşmiş olan tarihlerine dikkat çekerek şöyle der: “*Ey Türk kardeş! Bilhassa sen dikkat et. Senin milliyetin İslâmiyet’le imtizaç etmiş; ondan kabil-i tefrik değil. Tefrik etsen, mahvısın. Bütün senin mazideki mefahirin İslâmiyet defterine geçmiş. Bu mefahir, zemin yüzünde hiçbir kuvvetle silinmediği halde, sen şeytanların vesveseleriyle, desiseleriyle o mefahiri kalbinden silme.*”⁷²²

Doğrusu Türklerin neden daha çok dikkat etmeleri gerektiğini bu referanstan anlamak zor değildir.

Peki, bir Kürt nasıl ırkçılık yapabilir? Kürt kökenli bir vatandaş eğer din kardeşliğini yok sayan ve ortadan kaldıran yaklaşımlar sergileyecek siyasal bir çizgi izliyorsa, söz gelimi, amacına ulaşmak için her şeyi mubah kabul ediyorsa ırkçılık yapıyor demektir. Esefle belirtmek gerekirse bugün ülkemizde bu türden yaklaşımları görmek mümkündür.

Türlere gelince, bir Türk eğer bilinçli olarak “Türk’ten başka Türk’ün dostu yoktur”, “Bir Türk dünyaya bedeldir” ve “Bu ülke sadece Türklerindir” gibi sözler sarf edebiliyorsa elbette ki ırkçı yaklaşımlar sergiliyor demektir. Bazıları “*Türk İslâm Tarihi*”, “*Türk Medeniyet Tarihi*” ve “*Türk milleti*” deyimlerinin de ırkçılık koktuğunu söyleyerek insafsızca davranabiliyorlar. Kuşkusuz belli bir tarihsel döneme ve anlam yüklü tarihsel kavramlara aidiyet ifade eden sözcüklerin kullanılmasını ırkçılığın bir belirtisi olarak kabul etmek, en hafif anlamıyla cahilliktir.

4) Milliyetçilikle İlgili Teori ve Tezler: Aslında milliyetçilikle ilgili teori ve tezler bize batıdan gelmiştir. İslâm kardeşliğini zayıflatmak amacıyla bulaşıcı bir hastalık gibi Müslüman milletlerin arasında yayılmıştır. Ancak dinî hayat güçlü olduğu sürece bu hastalığın yayılma gücü zayıflayacaktır. Böyle dönemlerde Türklerin ve Kürtlerin yapabilecekleri en akıllıca iş, İslâm kardeşliğinin şuuruna vararak kendilerini İslâm öncesi ırklarına değil, İslâm’a olan aidiyetlerini hatırlamalarıdır. Kabul etmemiz gerekir ki, Osmanlılar, İslâm’ı referans aldıkları için, imparatorluk topraklarında yaşayan bütün milletlere karşı en adil davranan bir millet olmuşlardır.

⁷²² Said Nursi, a.g.e., s. 312.

Bediüzzaman'ın İslâm kardeşliği ile menfi milliyetçiliği bir misal ile anlatıyor: Bir kale düşünün, içinde çok kıymetli elmaslar bulunmaktadır. Kalenin muhkem duvarları bu elmasları gayet iyi bir şekilde koruyor. Birisi çıkıp: “Ben kalenin içindeki elmasları, kalenin duvarlarında yer alan taşlarla değiştireceğim” dese, ne kadar ahmakça bir iş yapmış olur. Bu misalde olduğu gibi, İslamiyet elmaslara benzer. Bizim milliyetlerimiz kalenin duvarlarındaki taşlara benzer.

Bediüzzaman şöyle der: “*Şu müsbet fikr-i milliyet, İslâmiyete hâdim olmalı, kale olmalı, zırhı olmalı; yerine geçmemeli. Çünkü İslâmiyetin verdiği uhuvvet içinde bin uhuvvet var; âlem-i bekada ve âlem-i berzahta o uhuvvet bâki kalıyor. Onun için, uhuvvet-i milliye ne kadar da kavî olsa, onun bir perdesi hükmüne geçebilir.*”⁷²³ Bizler Müslüman olarak milliyetimizle İslâm'ı güçlendirmeyi hedef almalıyız. Aksi takdirde elmaslar gittiği zaman kale de yıkılmış olur. Milliyetlerini, bir kale gibi İslâm'ın koruyucusu olarak kabul eden Müslüman milletlerin uzun hâkimiyet dönemleri olmuştur. Abbasileri, Selçukluları ve Osmanlıları örnek verebiliriz. Diğer taraftan bir Kürt komutan olan Salahaddin-i Eyyub'nin İslama ve Müslümanlara yaptığı hizmetler tarih boyunca birer şeref levhası olarak başımızın üzerinde durmaktadır.

5) Bir Anı

Güneydoğulu biri olarak başımdan geçen bir anımı anlatmak istiyorum: Yıl 1993; Güneydoğuda olayların yoğun yaşandığı bir dönemdi. Resmi bir görev dolayısıyla Manisa'nın bir ilçesinde bulunduğum sırada, Cuma günü İlçe müftüsü, yeni ilçe olmuş bir kasaba camisinde vaaz vermemi teklif etti; kabul ettim. Cuma sabahı Müftülüğün şoförüyle yola çıktık. Fakat şoförde bir tedirginlik hissetmeye başladım; hiç konuşmuyor ve üzgün duruyordu. Meğer bir gün önce gideceğimiz kasabaya iki şehit cenazesi gelmiş. Müftü Bey, Camide vaaz verirken güneydoğulu olduğumu söylediğim takdirde bazı gençlerin tepki gösterebileceğinden endişe ederek durumu bana hatırlatması için şoförünü uyarılmış, ancak şoför bir türlü söylemeye cesaret edememiş

Derken kasabaya vardık. Vaazın sonunda, burada misafir olarak bulunduğumu ve güneydoğudan geldiğimi söyleyerek kürsüden indim. Namazdan sonra cemaat, değil tepki göstermek elimi sıkmak ve kucaklamak için sıraya girdiler. Müftülük şoförünün yüzünde sevinç emareleri belirmişti. Sonra güneydoğudan gelen şehit ailelerinin taziyelerini de yaptıktan sonra memnun bir şekilde kasabadan ayrıldık.

Bazı mevzii olaylar istisna edilirse, tarihte hiçbir zaman Kürtlerle Türkler arasında bir iç savaş olmamıştır. Ancak Tüm Türkiye için geçerli olan bir şey söz konusudur. O da şudur: Yüzyıla yakın bir zamandan beri İslamî kardeşlik zayıflatılmıştır. Cumhuriyetle birlikte din ve dini kurumlar ağır yaralar aldı. Bin yıllık ortak tarih, kültür ve din şuuruyla perçinlenen bir kardeşliği bozmayı hedefleyen tuzaklar vardır. Bunun karşısında, gerek Türklerde gerek Kürtlerde İslami kardeşlik bilincinin geliştirilmesi gerekir. Toplumun bünyesinde kanayan bir yara gibi duran bu sorunu çözenin tek yolu budur. Bunun için doğu ve güneydoğuda dinî ve kalbî hayat önemsenmelidir. Hem

⁷²³ Said Nursi, a.g.e., s. 311.

doğuda hem batıdaki sivil İslami ve dini kuruluşlar üzerindeki baskıların kaldırılması gerekir. Sözgelimi, halk dinini rahatlıkla öğrenebilmeli ve bu konuda baskı görmemelidir. Bazı düşünür ve yazarlar, güneydoğuda dini motiflerin arttırılmasını tavsiye ederken, her nedense batıyı unutuyorlar. Oysa Türklerin de en az Kürtler kadar dini öğrenmeye ihtiyaçları vardır. Eğer konuyu sadece Kürtler açısından ve tek taraflı olarak ele alırsak, inandırıcı, içtenlikli ve yapıcı olmamız mümkün değildir. Dinin özgürce öğretilmesi ve öğrenilmesi konusu aslında çok acil bir konudur. Aksi takdirde Türklerle Kürtlerin birlikte yaşama şansları gittikçe azalacaktır.

Sonuç

Her konuda adaletten ve demokrasiden yana olduklarını iddia eden Batılıların Türkiye'deki ayrılıkçı teröre karşı gösterdiği hoşgörüyü dikkat eden herkes, Batılıların, Türkiye'deki teröre büyük umutlar bağladıklarını görecektir.

30-35 yıldan beri Türkiye'nin 300 milyar dolarlık servetini heba eden ve 40 binden fazla insanın ölmesine sebep olan ayrılıkçı terörün temelinde menfi milliyet yani ırkçılık fikri yatıyor. Kuşkusuz devletin de bir an önce ırkçı söylemlerden vazgeçmesi gerekir. Çünkü ırkçı söylemlere sahip olan bir devletin hak ve adaleti temin etmesine imkân ve ihtimal yoktur. Bugünkü ayrılıkçı terör, milliyetçiliği öne çıkaran devletin hatalı politikalarının bir sonucu olduğu gibi düşmanların, fitneyi alevlendirmek için bulabildikleri en geniş gediktir.

Denilebilir ki, Türkiye'deki terörün nihai amacı İslâm ülkeleri ile Vatikan arasında gizliden sürdürülen savaşın Vatikan lehine sonuçlanmasıdır. Vatikan temsilcileri Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında Hıristiyan bir ermeni devletinin kurulmasını istemektedirler. Bunun için Kürt bölgeleri çoktan planlanmıştır. Eğer bu iddia asılsız ise ve amaç Kürtleri Türkiye'den ayırmak değilse, Avrupa'nın ortasında bir İslâm devleti olan Bosna-Hersek'in varlığına tahammül edemeyen Batılılar, neden Müslüman Kürtlere yardım etsinler ve fazladan bir İslâm Kürt devletinin daha kurulmasına katkıda bulunsunlar? Fakat Batı'nın teröre verdiği maddi ve kültürel destek gösteriyor ki, Kürtler üzerinden sürdürülen savaşın nihai amacı bir Hıristiyan devletini kurmaktır

Kuşkusuz böyle bir planın tutması eşyanın tabiatına aykırıdır ve gerçekleşmesi binde bir ihtimal dâhilinde bile değildir. Hatta bu stratejiyi kuranlar Türkleri ve Kürtleri iyi tanımıyorlar, diyebiliriz. Onun için bu strateji bir hayal ürünüdür, denilebilir. Çünkü 30-35 yıla yakındır, Türklerle Kürtleri bir iç savaşa sürüklemek için büyük çabalar sarf edilmiştir. Ancak Kürtlerle Türklerin dinlerine sahip çıkmaları, gittikçe daha çok kaynaşmaları, özellikle Kürtlerin Batı Anadolu'daki kentlere yoğun bir şekilde göçü terör stratejistlerini de şoke eden bir hadise olmuştur.

Anlaşıyor ki, tarihte olduğu gibi bugün de Türklerle Kürtleri bir iç savaşa sürüklemek mümkün görünmemektedir. Bu durum, Sünni-Alevi ve laik-anti laik gruplar için de aynıdır. Çünkü bu topraklarda yaşayan insanları birbirine bağlayan vatandaşlık bağından başka önemli bir bağ daha vardır. O da İslâm kardeşliğidir. Unutmamak lazım ki, din kardeşliği her zaman nesep kardeşliğinin önündedir. Bugün her şeye rağmen Kürtlerin dinlerine olan bağlılıkları terör uzmanlarını şaşkırtacak boyuttadır. Akli başında

hiçbir vatandaş terörü istemez. Çünkü terör hiçbir hakkı tanımaz ve insaniyet seciyelerini canavar hayvanların seciyesine çevirir.⁷²⁴

Bu yüzden Müslüman olan bir kimsenin, kolay kolay terör olaylarının devam etmesinden yana olabileceğine inanmıyorum. İnanıyorum ki, Batılılar Kürtler hakkında hüsrana uğrayacaklardır. Ancak oynanan bu oyunu bozmanın zamanı geçiyor. Türkiye, acil olarak bu topraklarda yaşayan insanların kardeşliğini ön gören bu yeni projeye destek vermelidir. Irkçılık ve şovenizm kokan her türlü etkinlik engellenmelidir. Maneviyatı yıpranmış vatan evlatlarına manevi destek sağlanmalıdır.

⁷²⁴ Said Nursî, Emirdağ Lahikası, s. 383.

Vahdet Karşıtı Oryantalist Bir Proje Olarak Aligarh Koleji ve Faaliyetleri Harun Şahin*

Özet

1096-1487 yılları arasında İslâm coğrafyasına karşı yapılan çok sayıdaki Haçlı Seferlerine rağmen İslâm realitesinin ortadan kaldırılamayacağı anlaşılınca, İslâm'ı yani bir tür “düşmanı” tanıyıp onunla başarılı ve sonuç alıcı bir şekilde mücadele etmek için temeli o günlere dayanan fikrî ve ilmî çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar zamanla tarz ve yöntem değişirse de ana hedef aynı kalarak bu çalışmalar günümüze dek artarak devam etmiştir.

Hindistan'da 1612–1947 yılları arasını kapsayan İngiliz Sömürge Yönetimi, yaptıkları uygulama ve yaklaşımlarla Hindistan'da hemen her şeyde olduğu gibi İslâm ve diğer dinleri, onların algılanışını, yorumunu da derinden etkilemiştir. Aligarh koleji işte bu amaçla kurulan kurumlara bir örnektir. Kuruluşunda ve öğretim kadrosunda bizzat İngiliz Oryantalistlerin de görev aldığı, her ne kadar fen ve tabii bilimler de okutulmak amaçlansa da İslâm'ın ve kavramlarının onların istediği şekilde anlaşılması ve yorumlanması için kurulan meşhur Aligarh Koleji'ni (Aligarh College) görmekteyiz. Başlarındaki İngiliz İdaresi tarafından yönetilmelerinin Hint Müslümanlarının kendi kaderleri olduğu öğretisi ve buna karşı gelmenin “kadere karşı gelmek demek olacağı” öğretisi,

Bu fikirlerin yerli temsilcileri ve gönüllüleri olarak da başta Seyyid Ahmed Han (1817–1899) ve arkadaşlarını görmekteyiz. Zaten bu hizmetleri sebebiyledir ki dönemin İngiliz İdaresi kendisini “Sir” ünvanıyla taltif etmiştir.

Aligarh Hareketi ve Aligarh Koleji merkezli bu art niyetli yaklaşımlar, müslümanların yüzyıllar boyu ekseri manada oluşmuş zihnî birliğini kökten sarsıyordu. Bu akıma / yaklaşıma karşı başta Ebu'l-Kelam Azad olmak üzere bir çok âlim mücadele etmiş, kavramların o güne kadar kabul gören ve meşru kabul edilen anlamlarıyla kullanılması ve ona göre hareket tarzı ortaya konması, en azından taban tabana zıt olarak yorumlanmamasını talep etmişlerdir. Müslümanların izzet ve şerefine haled getirici yorumlar, yaklaşımlar ve onların birlik ve bütünlüğünü bozacak şekilde tefsirlerin / te'villerin yapılmaması gerektiği üzerinde durmuşlar ve onlarla mücadele etmişlerdir.

Biz tebliğimizde bu konuyu detaylıca ve değişik örneklerle anlatmaya ve bu olumsuz yaklaşım ve örneklerden günümüz için ne gibi dersler ve uyarılar çıkarılabilir konusu üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Tevhid, Sömürgecilik, Hindistan, Aligarh Koleji, Oryantalizm, Seyyid Ahmet Han, Cihad, Kader.

Giriş

“Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;

* Yrd. Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.

Milletler için işte kıyamet o zamandır.” Mehmet Akif Ersoy

"Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yaksak, Avrupalı'nın gözündeki Osmanlı'yız. Osmanlı, yani İslâm. Karanlık, tehlikeli bir düşman. Olimpos Dağı'nın çocukları, Hira Dağı'nın evlatlarını hep bu gözle gördüler. Oysa bu medeniyet, tek başına ortaçağ karanlığını aydınlatmıştı. Tarihte hiç bir insan topluluğu, İslâm inkılabı kadar ani ve uzun bir sıçrayış yapmadı. Bu medeniyet bir asırda okyanusları birbirine birleştirdi, çeşitli ırktan insanları birbirine kaynaştırdı, tarihleri birbirleriyle hamur yaptı. Çünkü İslâmiyet kuvvetten doğmuş bir medeniyet değil, medeniyetten doğmuş bir kuvvetti. O medeniyetle, ruh ile dimağ, fazilet ile terakki, manevi kudretle maddi ümran ve refah el ele yürüdüler.” Cemil Meriç

Oryantalizm: Tarihi ve Arka Planı

Batı dünyasının İslâm kültürünü tanıma faaliyetleri yeni değildir. Bu çalışmaların kaynağı sekizinci asırda yaşanmış Suriyeli bir Hristiyan olan Yuhanna ed-Dımişki' kadar götürülebilir. Fakat müspet anlamda batının İslâm kültürünü tanınmasına vesile olan en önemli irtibat noktaları hiç şüphesiz Endülüs'te yetişen birçok hristiyan öğrenci vasıtasıyla İslâm bilim ve düşüncesi daha 10. asırdan itibaren önce Ortadoğu Avrupa'sının ilk eğitim kurumları olan kilise okullarında, daha sonra bu kilise okullarının geliştirilmesi ile kurulan ilk üniversitelerde Batı dünyasına tanıtılmaya başlanmıştır.⁷²⁵

İslâm'ı yakından tanıyanlar arasında 999 yılında Sylvester adıyla papa olan Gerard de vardır ve bu şahsın teşvikiyle, Batı dünyası, İslâm bilim, düşünce ve kurumlarını örnek alarak, birçok yeni müessese kurmuştur. İslâm, bilim ve düşüncesinin Batıya yayılmasında etkili olan okullara örnek olmak üzere Toledo, Kurtuba, Palermo, Napoli, Bologna ve Paris okulları zikredilebilir.⁷²⁶

İşte bu, doğuyu diniyle, kültürüyle, tarihiyle, siyasetiyle birlikte araştırıp öğrenme, tanıma ve tanımlama faaliyetlerinin tümüne Oryantalizm / Şarkiyatçılık / Doğubilimcilik diyoruz. Kısaca doğuyu her yönüyle inceleme, tanıma / tanıtma ve hükmetme yönelik bir çalışmaların ortak adıdır. Oryantalizm konusunda haklı bir şöhrete sahip ve bu alanda “Oryantalizm” adlı bir de kitap yazan Edward Said, Oryantalizmi; “Sömürgeciliğin keşif kolu” olarak tarif etmektedir. Oryantalizm sadece akademik bir faaliyet olarak kalmamış, ciddi siyasi sonuçlar da doğurmuştur.

Oryantalistler, genelde araştırmacı, arkeolog veya seyyah olarak İslâm ülkelerini dolaşip araştırmışlardır. Bunların tipik ve en meşhur örneklerinden birisi İngiliz

⁷²⁵ Erkal, Mehmet, “Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak, Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu-Sakarya*, Takdim yazısı, , Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003, s. 13.

⁷²⁶ Erkal, Mehmet, a.g.e, s. 13.

Lawrance olarak bilinen Thomas Edward Lawrence' (15 Ağustos 1888 - 19 Mayıs 1935) dir. Britanyalı arkeolog, asker ve diplomat olan Lawrance 1916 - 1918 yılları arasında Arap Ayaklanması ve Sina ve Filistin Cephesi gibi olaylarda Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine karşı üstlendiği rol ile ünlüdür. Buradaki rolü nedeniyle Arabistanlı Lawrence olarak tanınmıştır. Seçkin Hizmet Rütbesi ve İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı sahibidir.⁷²⁷

Bu ajanlardan diğeri ise yine bir İngiliz olan ve Law Gertrude Bell'i sayabiliriz. Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868 –1926) İngiltere'nin Durham County kentinde ayrıcalıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ünlü İngiliz kadın seyyah ve casustur.⁷²⁸ 1900 lerin başında Güneydoğu bölgelerini fotoğraflamış ve o bölgelerle ilgili tarihi belge niteliğinde fotoğraflar çekmiştir.

Oryantalizmin Müslüman ülkelerdeki etkileri ve zihinlerde oluşturmak istediği anlayış konusunda Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun Malezya İslâm Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yaptığı sıralarda anlattıkları dikkate şayandır. Hakim batılı güçler bir ülkeyi fiili olarak işgal etmeden bile eğitim sistemine zerk ettiği fikirler / öğretiler ve kitaplarla zihinler verilmek istenen algıya uygun olarak adeta formatlanıyordu. Prof. Dr. Davudoğlu, okuması için görevlendirildiği “Siyasi Düşünce Tarihi” dersinde, özellikle batıda bu alanın klasikleşmiş kitaplarından olan “*History of Modern Political Theory*” (George Holland Sabine) adlı kitabın içeriğini incelediğini fakat bu kitabı mevcut öğrencilere okuttuğunda ciddi problemler çıkacağını, çünkü kitap Eski Yunan'dan başlayıp, -Eflatun, Aristo- oradan Roma'ya geçiyor; sonra Hristiyanlık Ortaçağ, Rönesans ve Modernite ile devam ettiğini belirtiyordu. A. Davudoğlu'nun anlattığına göre sınıfta Hintli, Çinli, Malezyalı ve diğer ülkelerden Müslüman öğrenciler olmasına rağmen kitabın içinde bir tek bile Çinli yoktu, hâlbuki Çinliler ve Çin siyasi tarihi Eski Yunan'dan en az bin, iki bin yıl öncedir. Sınıfta Hint kökenliler olmasına rağmen ve bu alanda tarihte etkileri olmasına rağmen bir tane bile Hintli yok. Sınıfın çoğu Müslüman olmasına rağmen kitapta bir tek bile Müslüman figür yoktu.

Dolayısıyla bu kitapta adeta denmek isteniyor ki: “*Siz tarihte yoksunuz, tarihte olmayan, bugün de olamaz, yarın da olmayacak, siz bugün yoksunuz, yarın da bir şey söyleyemeyeceksiniz*” mesajı verilmek isteniyor. Prof. Dr. Davudoğlu, bunun üzerine müfredatı değiştirdiğini, Konfüçyüs'ten başlayan Tao Te Ching'den, Hint düşüncesinden sonra Yunan'a gelen ve sonra İslâm düşüncesine yoğun olarak yer veren, Osmanlı siyasi düşüncesini içine alan, Batı düşüncesinin hemen hemen bütün düşüncelerini içine alan bir ders müfredatı geliştirmeye çalıştığını belirtmektedir.⁷²⁹

Oryantalistlerin bizim tarihi arka planımız hakkında neler yaptıklarını bilmemiz gerekiyor. Oryantalizmin arkasındaki zincirin halkalarını şu şekil sıralayabiliriz:

⁷²⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/T._E._Lawrence

⁷²⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Gertrude_Bell

⁷²⁹ Davutoğlu, Ahmet, “Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak, Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu-Sakarya* kitabından özetle, s. 24.

- 1) Oryantalizmi öğreten halka,
- 2) Batıda gelişen entelektüel bir arka plan,
- 3) Bu oryantalist düşüncenin Müslüman ülkelerdeki entelektüel camiayı etkileyen halka
- 4) Bu etkinliğin yeni akademik hayata yansımaları.⁷³⁰

I. Dönem - 1784 de Asiatic Society'ye kadar Kalküta'da kurulmasına kadar olan dönem tanıma dönemi

İlk Kur'an tercüme çalışmalarının sistematik şekilde yapılması 17. yy. da başlar. İlk Kur'an tercümesi 1630 da Derio tarafından yapılmıştır⁷³¹ ve kendisi sebebini de şöyle açıklamaktadır: *"İslâm medeniyeti bizi Avrupa'nın bir köşesine sıkıştırmıştı ve biz dünyayı tanımak zorundaydık."*⁷³²

Batı'nın kendine tehdit olarak gördüğü unsurlara karşı kurduğu kurumların varlığını bugün de görmekteyiz. Amerikan üniversitelerinde, komünizmin merkezi olan eski Sovyetler Birliği ile ilgili çalışmalar geçmişe nazaran azalmıştır, çünkü Eski Sovyetler Birliği dağılmış, komünizm tehlikesi artık eskisi kadar kalmamıştı, dolayısıyla artık buna bağlı olarak da Sovyetler ve komünizm üzerine çalışmalar yapan bölümlere fazla ihtiyaç kalmamıştı. Buna mukabil Batıda üniversiteler ve diğer araştırma kurumlarında, düşünce kuruluşlarında (think-tank) son dönemlerde İslâm'la ilgili çalışmaların ve açılan bölümlerin arttığını görmekteyiz. Bunun sebebi olarak da genelde şunu görmekteyiz: İslâm dünyada maalesef çeşitli saldırı ve terör olaylarıyla ilişkili olarak, bağlantılı gösterilerek dünya medyasında daha fazla işlenmeye başlanmıştır. Daha doğrusu artık batı dünyası için İslâm büyük bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Onlara göre artık "kırmızı tehdit" (komünizm) zayıflamış, "yeşil tehdit" (the green menace - İslâm)⁷³³ etkisini artırmaya başlamıştır. Bu tehlikeyi tanıyıp bertaraf etmek için de özellikle üniversitelerde ve düşünce kuruluşlarında İslami çalışmalar bölümlerine ilgi arttı, yeni bölümler kurulmaya başladı. Yani batıdaki oryantalist ve İslami çalışmaların artma sebebini rakibi veya "tehdidi" tanımak ve onu alt etme ameliyesi olarak tanımlayabiliriz. Maalesef, batının İslâm hakkındaki "merak"ı, *"Alemlere Rahmet olarak gönderilen"⁷³⁴ Peygamber'i ve O'nun tebliğ ettiği, muhatabı için diriltici nefes niteliğinde olan İslami* tanımak için değildi. Bu, "rakibi tanıma" faaliyeti 1453 e kadar dayanır.

⁷³⁰ A. Davutoğlu, age, s.25.

⁷³¹ A. Davutoğlu, age, s. 25-26.

⁷³² A. Davutoğlu, age, s. 26.

⁷³³ <http://www.nytimes.com/1996/01/21/weekinreview/seeing-green-the-red-menace-is-gone-but-here-s-islam.html?pagewanted=all>

⁷³⁴ 21 Enbiya: 107.

Oryantalizm çalışmaları kapsamında sadece Ortadoğu ile ilgili çalışmalar yapılmıyordu; Uzak doğu, Asya, Hindistan Çin ve Japon kültürü de bu çalışmaların kapsamındaydı. Bu çalışmalar genelde dil ve gramer çalışmalarıyla ilgiliydi. Bu yönüyle daha sonraki çalışmaları altyapı hazırlanmıştır. Bütün bu altyapı çalışmaları tamamlandı ve 1784 de “Asiatic Society” yani “Asya Çalışma Topluluğu” oluştu.⁷³⁵ Yani sömürmeyi planladığı toplumları önce tanımaya sonra tanımlamaya ve en sonunda da yönetmeye başlayacaklardı. Yani dün tanıyordu bugün tanımlıyor. Mesela, “Ortadoğu” veya “Uzak Doğu” tanımları gibi. Bu bölgeler kime göre kime göre “Ortadoğu”? Kime göre “Uzakdoğu”? Bunların tanımını hükmünü artık Batı vermeye başladı, normlar koymaya başladı. Mesela Suudi Arabistan batıya göre Ortadoğu’da yer alıyordu ama aynı Arabistan Çin’in batısında yer almasına rağmen Çinliler de batının koyduğu tanımlamayı kabullenerek Suudi Arabistan’ı bir “Ortadoğu” ülkesi olarak tarif etmektedir, halbuki Arabistan Çin’in batısında yer almaktadır.

Hindistan’daki İngiliz sömürge idaresinin oradaki ekonomik üstünlüklerini korumak için oldukça sert uygulamalara da gittiğini görmekteyiz. Bu sert uygulamaları nerelere kadar götürdüklerini şu vereceğimiz örnekte bariz bir şekilde görebiliyoruz; Prof. Dr. A. Davutoğlu’nun belirttiğine göre İngilizler kendi sanayi ürünlerinin bölgeye daha fazla girebilmesi ve yaygınlaşabilmesi için o dönemde oldukça güçlü ve yaygın olan dokuma atölyelerine sahip olan Bengal’deki dokuma atölyelerinde çalışan ustaların parmaklarını kestiler.⁷³⁶

Bu örnekte de görüldüğü gibi emperyalizm / sömürgecilik şiddet, siyaset ve ekonomi ile iç içe yürümüştür. Hindistan’da Mahatma Gandhi’nin bu dayatmalara karşı farklı şekillerde gösterdiği pasif direnişler ve boykotlar birçoğumuzun malumudur. İngiliz malı kumaşı alıp giymeyi reddedip kendi giyeceği kumaşı kendisinin dokuması ve elbise yapması, taraftarlarıyla birlikte İngilizlerden tuz almayı reddedip denizden tuz çıkarma mücadelesi gibi direniş örneklerine şahit olunmuştur.

II. Dönem- 1780 den İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönem:

Oryantalizm 19. yüzyılda zirveye çıkmıştır. Bu dönemde Avrupa merkezli tarih, Avrupa merkezli felsefe, Avrupa merkezli düşünce tarihi oluşma dönemidir. Bu dönemde önemli oryantalist kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Meşhur oryantalist merkezler: Oriental Society 1781, Royal Asiatic Society-London, 1823, American Oriental Society 1842.⁷³⁷

Görüleceği gibi sömürgeciliğin keşif kolu olarak değerlendirilen oryantalizm ve kurumları günümüzden yüzlerce yıl önce kurulup neşv-ü nema eylemişler ve sömürgecilik ile kol kola bugünlere gelmişlerdir.

⁷³⁵ Davutoğlu, age, s. 26.

⁷³⁶ Davutoğlu, age, s. 26.

⁷³⁷ Davutoğlu, age, s. 26.

Thomas Jefferson'un Kur'an'ı.

Batı ve Kur'an konusunun tartışıldığı bir anektodu da Amerikan tarihindeki bir tartışmada görmekteyiz: Amerika'nın meşhur başkanlarından Thomas Jefferson (1801-1809) başkanlık ofisindeki masasında bir Kur'an bulundurmaktaydı, bu Kur'an'ı niçin bulundurduğu ile ilgili çeşitli spekülasyonlar yapıldı; Bazılarına göre başkan Jefferson'ın Müslüman olmaya niyeti vardı ve bu amaçla Kur'an'ı ve İslâm'ı tanımaya çalışıyordu. Diğer bazı araştırmacılara göre ise başkanın hiç de böyle bir amacı yoktu, onlara göre ise meselenin aslı şöyleydi: 1800 lerde Amerika'ya ait bazı kargo gemileri Akdeniz'e hakim olan ve Osmanlı Devletine bağlı Kuzey Afrika'da özellikle Cezayir beylikleri tarafından esir alındılar, esir sayısının 100 ün üzerinde olduğu belirtiliyor, bu kargo gemileri ve esirler ancak fidye verilerek kurtarılmıştı. Bu olay en çok satan kitaplara da girmişti.

Bu konuları nakledenlerin iddialarına göre “Kur'an, Müslüman olmayanların mallarına el koymayı emretmekte ve bu da cihadın gereği idi.” Bu konunun –Cihad'ın- Kur'an'da nasıl anlatıldığını öğrenmek ve Müslümanlara karşı onları tanıyarak mücadele etmek için Başkan Jefferson Kur'an'ı masasında tutuyordu. Aynı kaynak, Jefferson döneminde Amerika'nın güçlü bir donanmayla Kuzey Afrika'daki korsanları mağlup ettiğini belirtmektedir. Bu çatışmalara / savaşımlara “The First Barbary War veya The Tripolitanian War” denmektedir (1801-1805). T. Jefferson'un Kur'an'la ilgisini ve konunun detaylarını Amerika'lı yazar Denise A. Spellberg, bu konuda yazdığı “Thomas Jefferson's Qur'an: Islam and the Founders” adlı kitabında detaylıca anlatmaktadır. Yazara göre, İslâm o gün bir sapkınlık (heretic) olarak görülmesine rağmen Jefferson özgürlükler gereği Müslümanların da toplumdaki dışlanmaması gerektiğini göstermek istiyor, dolayısıyla dînî hoşgörüyü yaygınlaştırmak istiyordu.

III. Dönem - Bağımsızlıklar Dönemi

Burada da yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerde modernizasyon adı altında çalışmalar yürütülmektedir. Oryantalizm 1980 lerden sonra siyasallaşmaya başlanmıştır. Bu dönem oryantalist çalışmaların, bu anti sömürgeci faaliyetten sonra ortaya çıkan ulus-devletleri analize yöneldiğini, modernizasyon teorileriyle yakın bir oryantalist çalışma mantığının gelişmeye başladığını görürüz.⁷³⁸

Aligar Koleji ve Faaliyetleri

Oryantaizmin Hindistan'a kurdurup programını kendine göre yönlendirdiği önemli kurumların başında Aligar Koleji gelmektedir. Şimdiki adıyla “Aligarh Müslüman Üniversitesi” (AMU) olan Aligarh Koleji, Hindistan'ın Uttar Pradesh eyaleti, Aligarh kentinde 1875 yılında Sir Seyyid Ahmet Han tarafından “Müslüman

⁷³⁸ Davutoğlu, age, s. 28.

Anglo- Oriental College” olarak kurulmuş, 1920 yılında tam bir üniversite haline gelmiştir.⁷³⁹

Aligar Koleji 24 Mayıs 1875’de İngiliz kraliçesi Victoria’nın doğum gününde “Muhammedan Oriental Kolej”i olarak kuruldu. Seyit Ahmet Han bu projeden “En büyük eserim” diye bahseder. Bu Okulu’nu temelini İngiliz Valisi Lord Lytton attı. Seyit Ahmet Han, Hint aydınları tarafından İngilizlere karşı kurulan “Milli Kongre”yi şiddetle eleştirdi, bundan dolayı İngilizler kendisine “Sir” ve kısaca şövalye anlamına gelen “Knight Commander of the Star of India” nişanını verdi. S. Ahmet Han’ın İngiliz idaresi hakkındaki şu görüşleri de İngiliz muhipliği bağlamında dikkate şayandır: “Müslümanlar İngiliz idaresi altında barış içinde yaşamaktadır, hiçbir şekilde onlara karşı Cihada kalkışmamalıdır.”⁷⁴⁰ İngilizlere sadakatı teşvik eden başka bir oluşumun da mevcut olduğunu görüyoruz: 1886 da “All-India Muslim Educational Conference” (Hindistan Müslüman Eğitim Konferansı) nda katılan üyelerden ilk istenen şey “*Hindistan Müslümanlarının İngiliz idaresine karşı bağıllık duygularının oluşmasına ve gelişmesine destek*” vermeleriydi.⁷⁴¹

Hem dini düşünce hem eğitim hem de politikada Hint Müslümanları üzerinde derin etki bırakan, Muhammed İkbâl, Fazlur Rahman gibi bgibi alimleri etkileyen Ahmet Han aynı zamanda Pakistan’ın kurucu babası sayılmaktadır.⁷⁴² S. Ahmet Han, 1899 da Aligar’da vefat etti. Bu okulun kuruluşu ve İngiliz idaresinin bu okuldan beklentilerini “*Islamic Revival in British India*” adlı kitabında Dr. Barbara Daly Metcalf şöyle ifade etmektedir: “ İngilizler, Aligarlıları kendileriyle kolay geçinilen (İngilizlere sorun çıkarmayan) insanlar olarak buldu. Onlar bu okulda seküler eğitime önem verdiler. O okulun ziyaretçileri, önemli ziyaretçileri, müşterileri oldular, daha önemlisi okulun öğretim kadrosunda oldular. Bu okulun kuruluşunu Müslümanların İngiliz idaresine karşı direnişin bitmesinin ve gericiliğin, bağınazlığın sona ermesinin bir işareti olmasını arzu ediyorlardı.”⁷⁴³

Ehl-i Kuran (Kur’aniyyun) Ekolü

Aligar Kolej’in kurucusu Seyit Ahmet Han’ın (1817-1899) fikirleri aynı zamanda oradaki “*Ehl-i Kur’an*” ekolünü oluşturmuştur. Ekol 1902’de Abdullah Çekralevi (ö.1914) tarafından kurumsallaştırılmıştır. Batı dünyasında hüküm süren rasyonalizm

⁷³⁹ https://simple.wikipedia.org/wiki/Aligarh_Muslim_University

⁷⁴⁰ <http://www.muslim.org/allegsoviews.htm>

(Asbab Baghawati Hind, i.e. `Causes of the Indian Mutiny, s. 105)

⁷⁴¹ Long, Roger D., *Encyclopedia of India*, v.1, p.36, Thomson Gale, 2006.

⁷⁴² Düzgün, Şaban Ali, “Seyyid Ahmed Han’da Entelektüalite ve Siyasa”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, s. 43,

yıl:12, Sayı:47, Ocak-Nisan 2016

⁷⁴³ <http://www.muslim.org/allegsoviews.htm>

(Metcalf, Barbara Daly “*Islamic Revival in British India*”, s.328)

natüralizm ve pozitivism gibi akımlardan etkilenen bu ekol dini düşüncede reformist denebilecek bir anlayış benimsedi.⁷⁴⁴

Dini değer ve kavramları Batı modernizmin ölçütleriyle test eden ve böylece İslâm dünyasında ortaya çıkan çok boyutlu sorunları çözmeye çalışan ekoldür. Liderliğini Seyit Ahmet Han'ın yaptığı Ehl-i Kur'an ekolünün temel prensipleri şunlar idi:

1. Din ve bilimin verilerini birbiriyle uyumlu hale getirmek bilimin verilerini belirleyici kılmak,
2. Kuran'ı aklın kılavuzluğunda anlayıp yorumlamak,
3. Vahiy ile tabiat yasalarına uzlaştırmaya çalışmak,
4. Dînî hukuk'a mezhepler üstü bir form ve içerik kazandırmak,
5. Hadisleri radikal bir biçimde eleştirmek,
6. İcmayı reddetmek, onun yerine içtihadı etkinleştirmek ve alanını genişletmek.⁷⁴⁵

Aligar Koleji ve Dînî Kavramların Dejenerasyonu

Aligar Kolejinin kurucusu ve önde gelen figürü olduğu için S. Ahmet Han'ın fikir ve görüşlerini burada öncelikli olarak ele alacağız daha sonra da aynı okulun / ekolün önde gelen temsilcilerinin fikir ve yaklaşımlarını ele alacağız.

Metafizik Konuları Fiziğin Konusu Haline Getirerek Anlama / Yorumlama Çabaları

S. Ahmet Han'a göre Kur'an Allah'ın kelamı, tabiat da O'nun fiilidir. Allah'ın kelamı ile fiili arasında tezat söz konusu değildir, bundan hareketle kıssalarda geçen olayları tabiat kanunlarına uygun olarak yorumlanması yani tevil edilmesi gerekir.⁷⁴⁶ Kur'an'ın anlaşılmasında akla büyük önem atfeden S. Ahmed Han hadislerin sıhhatini tesbitte de akli temel ölçüt kabul etmiş, geleneksel mucize anlayışını reddetmiş ve İslâm'ın mükemmel bir din, Hz. Peygamberin de hikmet sahibi bir kişi olduğuna insanları ikna etmek için akıl ve mantık ölçütlerinden başka bir şeye ihtiyaç olmadığını savunmuştur.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Ünsal, Hadiye, *Tefsirde Heterodoksi - Kâdıyânîlik ve Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011, s.16.

⁷⁴⁵ Öztürk Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara, 2005, s. 140; Ünsal, Hadiye, *Tefsirde Heterodoksi -Kâdıyânîlik ve Kur'an*, s.16.

⁷⁴⁶ Ünsal, Hadiye, a.g.e. s.18.

⁷⁴⁷ Ünsal, H. age. s. 18.

Görüldüğü gibi S. Ahmet Han bir İslâm Modernist, Rasyonalist,⁷⁴⁸ pozitivist⁷⁴⁹ bir yaklaşıma sahiptir. Mısır'da Muhammed Abduh da pozitivist bir bakışla Kur'an'da Fil suresinde geçen 'Ebabel' kuşlarının ayaklarında taşıyıp Ebrehe ordusuna attıkları cisimlerin kabul görmüş şekliyle "pişkin tuğladan yapılmış taşlar" değil de "çiçek hastalığı mikropları" taşıyıp Ebrehe'nin ordusuna attığını iddia ediyordu.

S. A. Han dînî metinleri kabullerde ve yorumlamalarda akli /mantığı ve bilimin verilerini ölçü aldı, akla uygun bir din telkini yaptı. Gaybî unsurları rasyonelleştirmeye çalıştı. Halbuki, ilmin, bilimin verileri değerli olmakla birlikte, bilimin çıkardığı / ulaştığı sonuçlar daha sonra yapılan yeni araştırmalarla yalanlanabilmektedir, dolayısıyla bilimin sonuçlarını mutlak doğru olarak alıp dini bilgileri yorumlarken bu sonuçları kriter almak alimler tarafından hep ihtiyatla karşılanmıştır. Çünkü bilim hep gelişme sürecindedir ve bu süreçte de ulaşılan sonuçlar değişebilmektedir. Gaybi bilgileri akılla yorumlama gayretlerine karşı Mustafa Sabri Efendi ve Zahid el-Kevserî gibi alimler yazdıkları makale ve kitaplarıyla mücadele etmişler ve dindeki gaybî unsurlara imanın dinde asıl unsur olduğunu savunmuşlardır.

Cihad ve "Ulu'l-Emr" konusundaki tahrifler:

Cihad hakkında İslâm aleminin genelde üzerinde ittiak ettiği tanıma göre Cihad; Nefisle mücadele, İslâm'ı tebliğ ve düşmanla savaşıma anlamında kullanılan terim. Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" mânâsındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslâmî literatürde "dînî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek" şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefs-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.⁷⁵⁰

Genel kabul görmüş anlamıyla Cihad bu anlamları ifade etse de Aligar Koleji fikriyatında olan Deputy Nazir Ahmad'ın (ö.1912) Cihad ve Ulül Emr hakkındaki görüşleri bu kavramların tahrif derecesinde nasıl çarpıtıldığına enteresan örnekler teşkil etmektedir.

Nazir Ahmad şöyle demektedir: "*Bu çile ve musibet döneminde cihad nesholmuştur (hükümü kalkmıştır).*"⁷⁵¹

752 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.

⁷⁴⁸ Rasyonalist: Her şeyi akılla izah eden, her şeyin akılla kavranabileceğini kabul eden, akılcı (Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1986, s. 919)

⁷⁴⁹ Pozitivist: Hakikatin deneme ve gözlemlerle elde edilebileceği görüşünde olan felsefi doktrin taraftarı. (Doğan, a.g.e., s. 930)

⁷⁵⁰ Özel, Ahmet, "Cihad", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 527, Ankara, 1993.

⁷⁵¹ <http://www.muslim.org/allegsofviews.htm>

(Dastani Tarikh in Urdu, Hamid Hasan Qadiri, s. 98.)

⁷⁵² Nisa 4/59.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de itaat edin”⁷⁵³ ayetinde “Ulu’l-Emr’in (idareciler) Müslüman olması açık şekilde belirtildiği halde Nazir Ahmed baştaki İngiliz yöneticilerin “Ulu’l-Emr” (Meşru idareci) olduğunu savunmuştur.⁷⁵⁴

Görüldüğü gibi sömürgeci gücün meşruiyetini pekiştirmek için Kur’an ayetlerini dahi tahriften kaçınmamışlardır, üstelik bunu da yine Kur’an böyle söylüyor diyerek yapmışlardır. Bir tahrif örneğini de Ehl-i Hadis grubundan olan Delhi’li Maulavi Sayyid Nazir Husain (ö.1902) de görmekteyiz. O, verdiği bir fetvada; “ *Bu ülkede Cihad’ın kıstası / ölçütü (criterion) bulunmadığından dolayı burada cihada kalkışmak anarşi ve yıkıma vesile olacağını ve bunun da günah olacağını* savunmuştur.”⁷⁵⁵

Oryantalizmin Hindistan’da İslâm inanç esaslarını da dejenere ettiğini görmekteyiz. Buna örnek olarak Kader inancını nasıl manüpile ettiklerini ve yanlış kader algısını körüklerine şahit olmaktayız. İngiliz İdaresi kendisini Ulum emr, olduğuna, meşru idare olduğuna, dolayısıyla itaat edilmesi dinen zaruri olduğu fikrini oluşturup yaymak için kader inancını da çarpıtarak şöyle bir argüman geliştirdiler: “(Müslümanlara hitaben): Siz kadere inanan insanlarsınız, kader de başa gelene katlanmaktır, o halde bizim sizi yönetmemiz kaderinizde varmış ki biz burada başınızayız. Hem sizin öğretilerinizde (hadis) “*ulul emre itaat*” bağlamında başınıza kara kuru bir kadın kölenin oğlu dahi yönetici olarak gelse ona da itaat etmelisiniz” şeklindeki telkinlerle halkın zihinlerini manüpile etme gayretlerine girişmişlerdir.

Sonuç

Müslümanlar arasında tevhid ve vahdeti bozmak için İslâm ülkelerinde tahrif / tezyif faaliyetlerinin tarz ve metod değiştirerek hatta dozajının da artarak devam ettiğini görmekteyiz. Bu faaliyetlerini icra etmek için “içerden” de eleman bulmakta zorlanmamaktadırlar. Bütün bu tahrif ve tezyif faaliyetleri karşısında Müslümanların feraset ve basiret sahibi olması elzem haline gelmiştir. Toplumların ifsadı inanç ve fikirlerin ifsadıyla mümkündür. Birçok tahrifat suret-i Hak’tan görünerek yapılır ve yapılmıştır da. Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi, İslâm adına görüş bildirdiğini söyleyenler, İslâm’ın temel kaynaklarını tahriften çekinmemişlerdir. Ayet ve hadislerin anlamlarını bozarak kendi yanlış fikirlerine dayanak olarak kullanmaya kalkmışlardır.

⁷⁵³ Nisa 4/59.

⁷⁵⁴ <http://www.muslim.org/allegs/oviews.htm>
(Dastani Tarikh in Urdu, Hamid Hasan Qadiri, s. 98.)

⁷⁵⁵ <http://www.muslim.org/allegs/oviews.htm>
(Fatawa Naziriyya, c. IV, s. 472)

Doğru inanç ve istikameti tesbit ve korumak için İslâm'ın kaynaklarının doğru ve kabul görmüş şekliyle öğretilmesi bu tür ifsad ve tahrif faaliyetlerine karşı uyanık ve basiretli olunması zaruri hale gelmiştir. İslâm adına “ne dendiği” kadar “denilenin arka planına” da dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü yukarıdaki örneklerimizde de görüldüğü gibi başlarındaki İngiliz idaresini meşrulaştırmak için ayet ve hadislerin anlamları hiç olmayacak şekilde tahrif edilmiştir. Bu tür ifsad faaliyetlerine karşı etkin bir şekilde müdahale edebilmek için Müslümanlar aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakarak muhatap oldukları bu tür tehlikelerle mücadelede odaklanmaları gerekir. Çünkü bu tür dejenerasyon hareketlerin herkesi etkileme potansiyeli vardır. Dolayısıyla ortak bilinç ve cesaretle mücadele etmek gerekmektedir.

Tevhid ehli olanların cennet ehli olacakları, günahkâr da olsalar ebedî olarak cehennemde kalmayacakları nasslarla sabittir. Ehl-i tevhid, dünya ve ahirette hidayet üzere, kemal ehli ve tam bir emniyet içinde olmanın huzurunu tadar; bu sayede Allah Teâlâ onları kötülüklerden, şerlerden korur. Böyle muvahhid fertlerden oluşan bir topluluk Allah'ın korumasına nail olur.⁷⁵⁶

Müslümanlar kendi aralarındaki bazı anlayış ve yaklaşım farklılıklarına rağmen muhatabı oldukları fikri ve inançsal yıkıcı faaliyetlere karşı şu ayeti kerimeleri daima düstur edinmelidirler:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ⁷⁵⁷.

“Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin”

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا⁷⁵⁸.

“Hepiniz topluca Allâh'ın ipine sımsıkı sarılın, ayrılmayın”

وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ.

“Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”

Tebliğimizi meşhur mütefekkirimiz Cemil Meriç'in şu seslenişiyle bitirmek istiyorum:

“İnananlar Kardeştir. Bu ülkenin bütün ırklarını, tek ırk, tek kalp, tek insan haline getiren İslamiyet olmuş. Biyolojik bir vahdet değil bu. Ne kanla ilgisi var, ne

⁷⁵⁶ Küçük, Raşit, “İhtilaf ve Tefrikaya Karşı Tevhid ve Vahdet”, Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet, s.65, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2016.

⁷⁵⁷ 49, Hucurat, 10.

⁷⁵⁸ 3, Âl-i İmran, 103.

*kafatasıyla. Vahdetlerin en büyüğü, en mukaddesi. İster siyah derili, ister sarı ... inananlar kardeştir. Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk'ü, Arap'ı, Arnavut'u düğüne koşar gibi gazaya koşturan bir inanç; gazaya, yani irşada. Altı yüzyıl beraber ağlayıp, beraber gülmek.*⁷⁵⁹

Birlik beraberlik ve İstikamet üzere olmayı Yüce Mevla'dan niyaz ediyorum, teşekkürlerimi arz ediyorum.

Kaynakça:

- Birişik, Abdülhamit, *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet, *Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine*, “Oryantalizmi Yeniden Okumak, Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu-Sakarya” Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2003.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 1986.
- Düzgün, Şaban Ali, “Seyyid Ahmed Han'da Entelektüalite ve Siyasa”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, yıl:12, Sayı:47, Ocak-Nisan 2016.
- <https://newrepublic.com/article/117173/thomas-jeffersons-quran-denise-spellberg-reviewed>
- <http://www.muslim.org/allegs/oviews.htm>
- <http://www.citizenwarrior.com/2010/09/why-did-president-jefferson-read-quran.html>
- https://en.wikipedia.org/wiki/First_Barbarian_War
- Long, Roger D., *Encyclopedia of India*, Thomson Gale, 2006.
- Küçük, Raşit, “İhtilaf ve Tefrikaya Karşı Tevhid ve Vahdet”, *Hız. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Baskı, Ankara, 2016.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 26. Baskı, İstanbul, 2005.
- Metcalf, Barbara Daly, *Islamic Revival in British India, 1860-1900*, Princeton University Press, Princeton, 1982.
- Özel, Ahmet, “Cihad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 1993.
- Öztürk, Mustafa, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, Ankara, 2005.
- Ünsal, Hadiye, *Tefsirde Heterodoksi - Kâdiyânîlik ve Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.

⁷⁵⁹ Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, 26. Baskı, Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 2005, s.181.

İslâm'da Millet, Hukuk, Devlet Kesretinde Ümmet'te Vahdet

Mehmet Nuri Güler*

Bilindiği gibi, yaklaşık 1400 sene önce, 610 yılında, Hz. Muhammed kırk yaşındayken, Peygamber olarak görevlendirilmiştir. Kendisine, vahiyler gelmeye başlamıştır.⁷⁶⁰

Başlangıçta, bu vahiylerde Mekkelileri, gelecekte çetin bir azabın varlığı ile korkutması istenmiştir. O da bunu, Mekkeliler'e bildirmiş ve onlara, şöyle söylemiştir:

فَإِنِّي نَذِيرٌ لَّكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ : Yani, “Şüphesiz ben sizi, gelecekte çetin bir azabın varlığı ile uyarıyorum.”⁷⁶¹

Bu, 34. Sebâ' sûresi, 46. âyette şöyle bildirilmektedir: “إِنَّ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَّكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ : O yalnız, çetin bir azâbın öncesinde sizi uyarmaktadır.”

Sonra, bu azâbın niteliğini, “ateş” olarak açıklamış ve onları bu ateşten kurtarmaya çağırmıştır: ... أَنْقَذُوا أَنْفُسَكُمْ مِنَ النَّارِ. Yani, “...kendinizi ateşten kurtarınız!”⁷⁶²

Buna göre insanlar, ateşin yok etmesinden kendilerini kurtarmak ve varlıklarını Ebediyette devam ettirmek için, Hz. Peygamber'e başvurmaya başlamışlardır.

Hız. Peygamber, bu başvurularda onlara, ateşten kurtulmanın ve var kalmanın, ancak, Allah'tan başka ilâh yoktur demekle gerçekleşeceğini bildirmiş ve onlara şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ تَفْلَحُوا “Ey insanlar! Lâ ilâhe illâ Allah deyin, kurtulursunuz.”⁷⁶³

Bu öneri kabul edildiğinde, kazancın, Dünya ve Âhret'te saadet olacağını bildirmiş ve bunu, şöyle anlatmıştır:

“Ey Abdulmuttalib oğulları, vallahi ben, kavmine benim getirdiğimden daha üstününü getiren bir Arap gencini, gerçekten bilmiyorum. Şüphesiz, **ben size ... Dünya ve Âhret iyiliğini getirdim. Sizleri buna çağırmanı, Allah bana emretti. Siz de, bunda bana yardım edeceksiniz.**”⁷⁶⁴

Böylece, gelecek tasası çeken ve güvenliğini sağlamak isteyen insanlar, Hz. Muhammed'in bildirdiği ateş karşısında korkularını güvene çevirmek için, kendilerini Allah'a teslim ettiler. Bu şekilde, Allah ile ateşten korunmayı seçtiler. Bunun için, her birine “*mu'min bi'llâh*”, ya da kısaca “*mu'min*” denildi. Bunun anlamı, *ateşe karşı Allah garantili (güvenceli) kimse demektir. İşte, bunlar bir araya gelip birlikte yaşama tecrübesine giriştiklerinde, “Mu'min Toplumu”nu,*

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Öğretim Üyesi.

⁷⁶⁰ Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151 h./768 m.), **Siretu'bnu İshâk**, Tah. : Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 109-110; Ebû Muhammed Abdulmelik İbn Hişâm el-Ma'âfirî (ö. 213 h./828 m.), **es-Siretu'n-Nebeviyye**, Cilt I, Takdîm: Taha Abdurra'uf Sa'd, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1987, s. 219-221.

⁷⁶¹ Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Kesîr (ö. 747 h./1372 m.), **es-Siretu'n-Nebeviyye**, Cilt I, Tah. : Mustafa Abdulvahid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1971, s. 456.

⁷⁶² İbn Kesîr, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, c. I, s. 456.

⁷⁶³ İbn Kesîr, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, c. I, s. 456.

⁷⁶⁴ İbn Kesîr, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, c. I, s. 458-459.

yani “*Güvenceli Toplum*”u oluşturdular. Çünkü, bir sonucu elde etmek için bir araya gelip sosyal ilişkilerde, yani bir arada yaşama tecrübesinde bulunan kimseler bütününe *Sosyoloji*’de, “toplum” denilmektedir.⁷⁶⁵

Bu şekilde oluşan toplumu, Kur’an-ı Kerîm, “Kavmun Yu’minûn”, قَوْمٌ يُؤْمِنُونَ diye adlandırmaktadır. Kur’ân’da, “kavim” kelimesi çeşitli nitelgelerle kullanılmaktadır: “Zorba Kavim”⁷⁶⁶, “Zâlim Kavim”⁷⁶⁷, “Suçlu Kavim”⁷⁶⁸, “Şaşmış Kavim”⁷⁶⁹ ve “Aklını Kullanan Kavim”⁷⁷⁰ gibi.

İbnu Cerîr Et-Taberî (ö. 310 h./923 m.), Kavmun Yu’minûn’u, “*Kur’an’ı, yani ondaki Allah’ın emri, nehyi, haberleri, va’di ve va’idini gerçek bulup, kendilerini onun ile sapıklıktan kurtararak, doğru yola giren toplum.*” olarak açıklamaktadır.⁷⁷¹

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, Allah’a imân, kişileri gündelik hayatta bu imâna göre davranışlara ve hareket tarzlarına zorlamaktadır. Bu zorunluluk da, “islâm hukuku”nu doğurmaktadır. İşte bu “hukuk doğurma” niteliği, islâm imânını diğer imânlardan ayırmaktadır.⁷⁷²

Hz. Peygamber, Akabe’de Medîne’liler ile, “*Sizin kanınız benim kanımdır. Sizin affınız benim affımdır. Ben sizdenim, siz de bendensiniz. Savaştığınızla savaşır, barıştığınızla barışıyorum.*” diye anlaşma yapmıştır.⁷⁷³

Bu Akabe anlaşmaları ile, Mekkeli imân toplumuna, Medineliler de katılınca, oluşan birleşik topluma “Ümmet” denilmiştir.⁷⁷⁴

Kur’ân’da **Ümmet**⁷⁷⁵ şöyle nitelendirilmiştir:

İnsanlar tek bir **ümme**ti. İnsanların anlaşmazlığa düştüler.⁷⁷⁶ Allah da, peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları da hak olarak indirdi.⁷⁷⁷

Her **ümme**tin bir peygamberi vardır.⁷⁷⁸ Kıyâmet günü her **ümme** kendi kitabına çağrılır.⁷⁷⁹

⁷⁶⁵ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Eskişehir 1990, s. 61-67.

⁷⁶⁶ 5. sûre (**Mâide sûresi**), 22. âyet.

⁷⁶⁷ 23. sûre (**Mu’minûn sûresi**), 93. âyet.

⁷⁶⁸ 15. sûre (**Hicr sûresi**), 58. âyet.

⁷⁶⁹ 5. sûre (**Mâide sûresi**), 77. âyet.

⁷⁷⁰ 16. sûre (**Nahl sûresi**), 12. âyet.

⁷⁷¹ Muhammed b. Cerir Et-Taberî (ö. 310 h./923 m.), *Tefsiru’t-Taberî (:Câmiu’l-Beyân an Te’vîli’l-Kur’ân)*, el-Mektebetu’ş-Şâmil, el-İsdârü’s-Sânî, Cild XII, s. 477.

⁷⁷² Mehmet Nuri Güler, *İslâm İdâre Hukuku’nun Ortaya Çıkışı, Hz.Peygamber ve Râşid Halifeler Dönemleri’nde İdâre’nin Kuruluşu, İşleyişi ve Denetlenmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1995, s. 101.

⁷⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, c. II, s. 64; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, İstanbul 1969, s. 28.

⁷⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, c. II, s. 106.

⁷⁷⁵ Kur’ân’da 49 kere “*ümme*” kullanılmaktadır. Geniş bilgi için bakınız: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-Mufehres li’l-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Tarih Yok, s. 80.

⁷⁷⁶ 10. sûre (**Yûnus sûresi**), 19. âyet.

⁷⁷⁷ 2. sûre (**Bakara sûresi**), 213. âyet.

⁷⁷⁸ 10. sûre (**Yûnus sûresi**), 47. âyet.

⁷⁷⁹ 45. sûre (**Câsiye sûresi**), 28. âyet.

Şüphesiz siz de, bir **ümmet**iniz. Ben de Rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin.⁷⁸⁰

(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab'ı (Kur'an'ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik. Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp ta onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol koyduk. Eğer Allah dileseydi elbette sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat verdiği şeylerde sizi imtihan etmek için ümmetlere ayırdı.⁷⁸¹

Hiçbir **ümmet**, kendi ecelinin önüne geçemez, onu da geciktiremez.⁷⁸²

Mekkeli ve Medineli birleşik toplum olan Ümmet de Kur'ân'da, şöyle nitelendirilmiştir:

“Siz insanlar için çıkarılmış, ma'rûfu emreden ve münkeri meneden, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.”⁷⁸³

Âyetteki, “ma'rûfu emretme ve münkeri menetme”nin ne demek olduğunu, ez-Zemahşerî (ö. 538 h./1143 m.) şöyle açıklıyor: Bu, “Allah'ın emrettiğini emretmek ve Allah'ın yasakladığını yasaklamak” demektir.⁷⁸⁴

Ümmet, günümüzde Medine Vesikası diye şöhret bulan anlaşmada **şöyle tanımlanmıştır:**

“Bu yazı, Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli, mü'min ve müslümanlar ile bunlara tâbi olanlar ve yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber **cihad edenler için düzenlenmiştir**. İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir **Ümmet** oluştururlar.”⁷⁸⁵

Ümmet içine Yahudiler de eklenmiştir. Bu, Medine Vesikası'nda şöyle yer almıştır:

“... Yahudiler, mü'minler ile birlikte bir Ümmet oluştururlar...”⁷⁸⁶

Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr Ümmet'in oluşumunu tamamlarken yaptıkları anlaşmada, Ümmet'in birlikteliğini bozanlar için müeyyide (yaptırım) olarak da şöyle anlaşmışlardır:

“Takvâ sahibi mü'minler, kendi aralarından mütecevize veya haksız bir fiil ikamı tasarlayan, yahut bir cürüm, yahut bir hakka tecavüz, veyahut da mü'minler

⁷⁸⁰ 21. sûre (Enbiyâ sûresi), 92. âyet.

⁷⁸¹ 5. sûre (Mâide sûresi), 48. âyet.

⁷⁸² 23. sûre (Mü'minûn sûresi i), 43. âyet.

⁷⁸³ 3 Âlu 'İmrân, 26.

⁷⁸⁴ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Umer ez-Zemahşerî (ö. 538 h./1143 m.), el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil, Cilt I, Beyrût, Tarih Yok, s. 546.

⁷⁸⁵ İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, c. II, s. 106; Salih Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), s. 31, 35; Servet Armağan, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara 1987, s. 211.

⁷⁸⁶ İbn Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye, c. II, s. 107; Salih Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), s. 33, 38; Servet Armağan, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara 1987, s. 213.

arasında bir karışıklık çıkarmak kasdını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evlâdı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.”⁷⁸⁷

Ümmet’te birliktelik halinin ihlalinde, yani anlaşmaya uyulmadığında başvurulacak mercii olarak şöyle anlaşmışlardır: “Üzerinde ihtilâfa düştüğümüz herhangi bir şey, Allah’a ve Muhammed’e götürülecektir.”⁷⁸⁸

Bu şekilde, Mekkeli Muhacirler ile Medineli Ensâr’dan oluşan Ümmet’te Hz. Peygamber cezalandırma yaptırım gücünü kendisinde toplamıştır.

Bu cezalandırma yaptırım gücüne, Siyaset ve Hukuk bilimlerinde, “siyâsî iktidâr” denilmektedir. Bir toplum, böyle bir siyâsî iktidârı gerçekleştirince Devlet adını almakta ve siyâsî iktidârı elinde bulunduran şahıs da Devlet Başkanı sayılmaktadır.⁷⁸⁹

Bu durumda, İmân Toplumu’nun Medine’li Ensâr ile birleşmesiyle meydana gelen Ümmet’te Hz. Peygamber siyâsî iktidârı elde etmekte ve Devlet Başkanı olmaktadır.

Hz. Peygamber’in, Devlet Başkanlığı, toplumun varlığını koruyucu kurallar olan hukuk kuralları ile sınırlı olup, mutlak değildir. Bunu şu örnek açıklamaktadır:

Kureyş’in Mahzûm oğullarından, Fâtıma adında eşrâf bir kadın hırsızlık yapmıştı. Kureyş, bu kadının durumunu önemsiyordu. Onun için toplandılar ve birbirlerine sordular: Kim bu kadın için Hz. Peygamber ile konuşabilir diye araştırdılar. Dediler ki, buna ancak Hz. Peygamber’in sevdiği, Zeyd b. Usâme cesaret edebilir. Bunun üzerine, Usâme, Hz. Peygamber ile konuşur. Hz. Peygamber de Usâme’ye şu cevabı verir: “Sen, Allah’ın hadlerinden biri konusunda şefaatci (aracı) mı oluyorsun? Sonra Hz. Peygamber, onlarla konuşmak üzere kalkar ve şöyle buyurur: “Bana bu başvurmalarınız, Allah’ın cariyelerinden birinin ihlâl ettiği Allah’ın hadlerinden biri sebebiyle olacak mıydı? diye sorup, sonra konuşmasına devam eder: “Sizden öncekiler, kendilerinden şerefli biri çaldığında terk ediyor ve ancak zayıfı çaldığında hadd uyguluyor oldukları için helâk oldular. Allah’a yemin olsun ki, Muhammed kızı Fâtıma bile çalsa, onun elini keserim.”⁷⁹⁰

İşte, Hz. Peygamber’in bütün bu fiil ve sözleri, idare eden ve edilen herkesin hukuka uyup onu koruduklarını göstermektedir; çünkü, insanın varlığını sürdürebileceği yegane ortam, toplumdur. Toplum da, Hz. Peygamber’in Mahzûmlu Fâtıma örneğinde buyurduğu gibi, Hukuk ile ayakta durmaktadır.

Hukuku ayakta tutmanın bir örneği de, Hz. Ebû Bekir’in *er-Ridde* savaşları olarak somutlaşmıştır. Arap Yarımadası’nda bazı kabîleler, Hz. Peygamber’in

⁷⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 32, 37; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987, s. 212.

⁷⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 107; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 33, 38; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1987, s. 213.

⁷⁸⁹ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler*, İstanbul 1971, s. 43.

⁷⁹⁰ El-Buhârî, 86 *el-Hudûd* 12, c. VIII, s. 16; İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852 h./1448 m.), *Sublu's-Selâm Şerhu Bulûği'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, Cilt IV, Matbaatu'l-İstikâme 1357 h., s. 28.

vefatından sonra, Hz. Ebû Bekir devlet başkanı olunca, zekâtı, Hz. Peygamber'e hayatta olduğu sürece ödenen bir vergiden ibaret olduğu iddiası ile, vermekten çekinmişlerdi. Hz. Ebû Bekir, bunu hukuk ihlâli sayarak, şu meşhur sözünü söylemişti: “Hz. Peygamber'e verdikleri devenin ipini (yularını) tutup götürmemde bana mani olurlarsa, bunun için onlarla savaşırım.”⁷⁹¹ Burada, ihlâl edilen âyet şu olmaktaydı: “Onların mallarından kendilerini temizleyen ve kendilerinin onunla arındıkları sadakayı al!”⁷⁹²

Medine Vesikası'nda Ümmet ile ilgili diğer bilgiler de şöyle açıklanmıştır:

793

“... Muhakkak ki bu sahîfede gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır...Kaidelere muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı davranışlarda bulunmayacaklardır.”

“Eğer Müslümanlar tarafından bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştirake davet olunursa, Yahudiler bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Eğer Yahudiler, aynı şeyleri teklif edecek olurlarsa, mü'minlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır. Din mevzuunda girilen harp vak'aları müstesnadır.”

“... Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir... Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikâb eder, veya bir cürüm ikâ eder, o sadece kendine ve aile efradına zarar vermiş olacaktır.”

“Benû 'Avf'lar kendi aralarında âdet olduğu üzere,
Benû Hâris'ler kendi aralarında âdet olduğu üzere,
Benû Sâide'ler kendi aralarında âdet olduğu üzere,
Benû'n-Neccâr'lar kendi aralarında âdet olduğu üzere,
Benû'l-Evs'ler kendi aralarında âdet olduğu üzere,
.....

iştirak edeceklerdir.”

“Bu sahîfenin gösterdiği kimseler lehine Yesrîb vâdisi dahili harâm (mukaddes) bir yerdir.”

“Yesrîb'e hücum edecek kimselere karşı, Müslümanlar ve Yahudiler arasında yardımlaşma yapılacaktır.”

“Herbir zümre, kendilerine ait muntikadan mes'ûldür.”

“Bir harp vukunda, Müslümanlar'ın masrafları kendi üzerine Yahudiler'in masrafları kendi üzerinedir.”

Görüldüğü gibi, Ümmet, millet, hukuk ve devlet kesretinde Cihad vahdeti (Birlikteliği, Paktı)⁷⁹⁴ olmaktadır.

⁷⁹¹ El-Buhârî, 24 *ez-Zekât* 1, c. II (Çağrı Yayınları), s. 109-110.

⁷⁹² 9 *et-Tevbe*, 103.

⁷⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 106-108. Ayrıca bakınız: Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 31-40; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 211-216.

⁷⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, c. II, s. 106; Salih Tuğ, *İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar)*, s. 31, 35; Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 211.

Hiz. Ebû Bekr, Sakife toplantısının ikinci günü umumî bey'at'ten hemen sonra, Mescid Nebevî'de yaptığı konuşmada takip edeceği siyaseti belirtirken şöyle demektedir:

“...Bir millet, Allâh yolunda cihad etmeyi bırakırsa zillete düşer...”⁷⁹⁵

Bu Vahdet (Pakt) ile ilgili olarak, **Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem’den, şöyle rivâyetler nakledilmektedir:**

İbn ‘Ömer, radiyallahu ‘anhumâ’dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem, şöyle buyurmuştur:⁷⁹⁶

“عن ابن عمر رضي الله عنهما قال : قال رسول الله صلى الله عليه و سلم : ‘من حمل علينا السلاح فليس

مننا”

“Bize karşı silâh doğrultan kimse, bizden değildir.”

Yine, ‘Arfece b. Şureyh, radiyallahu ‘anh’dan, Resûlullâh, sallallahu ‘aleyhi ve sellem’in, şöyle buyurduğu nakledilmektedir:⁷⁹⁷

“عن عرفة بن شريح : سمعت رسول الله صلى الله عليه و سلم يقول : ‘من أتاكم - و أمركم جميع- يريد

أن يفرق جماعتكم ، فاقتلوه”

“Siz işinizde birlik iken, bir kimse size gelip topluluğunuzu ayırmak isterse, onu öldürünüz.”

Böylece, Arap Yarımadası, Hiz. Muhammed zamanında baştan başa İslâm Devleti’nin hakimiyeti altına girmiştir. Toprakları bu kadar genişleyen İslâm Devleti, Medîne dışındaki yönetimi de, bazen kendi vâlileriyle Mekke’de ‘Attâb b. Esîd b. Ebî'l-‘Âs, Tâ’if’te ‘Osmân b. Ebî'l-‘Âs gibi, bazen de Yemen’deki Necrân, Umân ve Bahreyn’de olduğu gibi dînî, hukûkî ve adlî muhtariyetler vererek, sadece buralarda temsilcilerini bulundurmak suretiyle gerçekleştirmiştir.⁷⁹⁸

El-Belâzurî (ö. 279 h./892 h.)’nin naklettiğine göre, Hiz. Peygamber, Hicâz’ın Güney’inde Yemen’de **Hıristiyan** Necrân’lıları, Ümmet’e dahil ederken şöyle anlaştırmıştır:

“Allah’ın himayesi ve Peygamberi Muhammed’in zimmeti, Necran ve havalisinde olanların şahısları, malları, dinleri, toprakları, şimdi bulunanları bulunmayanları ve diğerleri ile mabetleri ve suret ve haçları üzerindedir. **Kimse dininden döndürülmeyecektir; hak ve hukuklarına, suret ve haçlarına dokunulmayacaktır...**”⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ İbn Hişâm, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, c. IV, s. 228.

⁷⁹⁶ Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il el-Buhârî (ö. 256 h./870 m.), **el-Câmi’u’s-Sahîhu'l-Muhtasar**, et-Tab’atu’s-Sâlise, Tahkîk: Mustafâ Dîb el-Bağâ, el-Cuz’u’s-Sâdis, “91 Kitâbu'd-Diyât, 1 Bâb, Hadis Rakamı: 6480” Beyrût, Tarih Yok, s. 2520; Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim (ö. 261 h./875 m.), **el-Câmi’u’s-Sahîh**, el-Cuz’u'l-Evvel, “2 el-İmân, 44 Bâb, Hadis Rakamı: 291”, Beyrût, Tarih Yok, s. 69.

⁷⁹⁷ Muslim, **el-Câmi’u’s-Sahîh**, C. VI, “34 el-İmâre, 14 Bâb, Hadis Rakamı: 4904”, s. 23.

⁷⁹⁸ Geniş bilgi için bakınız: Hâfız Ahmed ‘Acâc el-Keremî, **el-İdâre fî ‘Asri’r-Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem**, el-Kâhire 2006, s. 93-111.

⁷⁹⁹ Ebû'l-‘Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (ö. 279 h./892 h.), **Futûhu'l-Buldân**, Tahkîk: ‘Abdullâh Enîs et-Tabbâ’, ‘Umer Enîs et-Tabbâ’, Beyrût 1987, s. 87.

Necrânlı Yahudiler, Necranlı Hıristiyanlarla birlikte bu anlaşmada yer almışlardır; çünkü onlar, Hıristiyanlara tâbi durumdadırlar.⁸⁰⁰

Sonra Necrânlılar, Hz. Muhammed (s.a.v.)’den, “*Aramızda ihtilâfa düştüğümüz konularda hüküm verecek bir kâdı gönder.*” diye istekte bulunmuşlardır. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, onlara Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh’ı kâdı olarak göndermiştir.⁸⁰¹

Necrân’da, İslâm Devleti’nin temsilcisi (vâlisi) olarak da Amr b. Hazm görevlendirilmiştir. Amr b. Hazm, orada, dînî, idârî, adlî, öğretim ve eğitim işlerini yürütmüştür.⁸⁰²

Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Hicâz’ın Güney-Doğusunda Umân, İrân’a bağlı olup Ceyfer ve Abd adlarında iki kardeşin müşterek saltanatıyla idâre edilmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), Amr b. As ile bir mektup göndermiş, onları İslâm’a davet etmiş ve şöyle demiştir: “...Siz şayet her ikiniz de İslâmiyeti kabul ederseniz, ben her ikinizin de iktidârda kalmasına rızâ göstereceğim...”. Ceyfer ve Abd, Müslüman olmuşlar ve ülkelerinde bulunan gayr müslimlerin idârecisi olarak aynı görevlerinde kalmışlardır.⁸⁰³

Hz. Peygamber, müslümanların idâresini yürütmek için Umân da, Amr b. As’ı, İslâm Devleti’nin temsilcisi olarak göndermiştir. Amr b. As, Umân’da müslümanların adlî işlerini ifâ eden kâdısı, dînîn mübelliği, müslümanlardan zekâtı, gayri müslimlerden cizyeyi toplayıp dağıtan, kalanını Medîne’ye gönderen âmili olmuştur.⁸⁰⁴

Bahreyn, Hicâz’ın doğusunda İrân’a bağlı Sasanîler’in idaresindedir. Hz. Peygamber buranın Hecer şehrindeki **Mecûsîleri** İslâmiyet’e davet eden şöyle bir mektup yazmıştır: “*Eğer Müslüman olurlarsanız, Müslümanların lehine olanlar sizlerin de lehinize, Müslümanların aleyhine olanlar sizlerin de aleyhine olacak. Müslüman olmayı kabul etmeyen cizye ödeyecektir. Ancak, onların kestikleri yenilmeyecek, kadınlarıyla da evlenilmeyecektir.*”⁸⁰⁵

Kabilelere gelince, Hz. Peygamber, onları Ümmet’e dahil ederken, kabileler kendi içlerinde bağımsız bırakmış ve yöneticilerini de kendi önceki yöneticileri olarak atamıştır. Müslüman olanlarından, İslâm’a uymalarını talep etmiş, Müslüman olmayanlarını ise kendi örf ve adetleri olan hukukları üzere terketmiştir.⁸⁰⁶

Hz. Peygamber, ‘Alî b. el-Hâris b. Ka’b b. Kays’ı kabilesi Benu’l-Hâris b. Ka’b’a, Rifâ’a b. Zeyd el-Cuzâmî’yi kabilesine, Sured b. ‘Abdillâh el-Ezdî’yi kabilesine, Kays b. Mâlik el-Hemdânî’yi kabilesi Hemdân’a emir atamış ve bu konuda her birine kabilelere “Onu dinleyiniz ve itaat ediniz” emrini yazan bir yazı vermiştir.⁸⁰⁷

Nitekim, Kur’ân’da 4. En-Nisâ sûresi, 59. âyette, bu kabile emirlerine itaat edilmesi şöyle buyrulmuştur:

⁸⁰⁰ el-Belâzurî, **Futûhu’l-Buldân**, s. 89.

⁸⁰¹ Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, Ankara, Tarih Yok, s. 40.

⁸⁰² el-Keremî, **el-İdâre fi ‘Asri’r-Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem**, s. 100-101.

⁸⁰³ el-Belâzurî, **Futûhu’l-Buldân**, s. 103-104; el-Keremî, **el-İdâre fi ‘Asri’r-Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem**, s. 102; Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, s. 41.

⁸⁰⁴ Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi**, s. 41.

⁸⁰⁵ el-Belâzurî, **Futûhu’l-Buldân**, s. 110.

⁸⁰⁶ el-Keremî, **el-İdâre fi ‘Asri’r-Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem**, s. 103.

⁸⁰⁷ el-Keremî, **el-İdâre fi ‘Asri’r-Resûl Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem**, s. 103-104.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inaniyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.”

Kur'ân'da “Millet” de şöyle açıklanmıştır:

(Yahudiler) “Yahudi olun” ve (Hıristiyanlar da) “Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler. De ki: “Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız.”⁸⁰⁸

Sen dinlerine (:milletelum) uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: “Allah'ın yolu asıl doğru yoldur.” Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, Allah'tan sana ne bir dost, ne bir yardımcı vardır.⁸⁰⁹

Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden (: milleti İbrahim) kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.⁸¹⁰

Yûsuf dedi ki: “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce onun ne olduğunu bildiririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindedir. Ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkar eden bir milletin dinini (millele kavmin) bıraktım.”⁸¹¹

Demek ki, Kur'ân'a göre “Millet”, “Din” demektir.

Bütün bu anlatılanlardan, İslâm'ın, eğer milleti din olarak algılasak Yahudî, Hıristiyan Mesihî ve Mecusî dinlerinin, yok milleti kavim olarak algılasak Arap, İbrânî, Farisî, ya da Benû 'Avf'lar, Benû'n-Neccâr'lar ve Benû'l-Evs'ler gibi kavimlerinin, aynı şekilde bunların tâbi oldukları hukukların ve itaat ettikleri başkanları, dolayısıyla devletlerinin kesreti kapsamında, Ümmet vahdetini getirmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu çıkarımı da, şu âyet te'yîd etmektedir:

إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُون

“İşte bu sizin ümmetiniz bir tek ümmet, Rabbiniz da bir benim onun için hep bana kulluk edin.”⁸¹²

Hz. Peygamber'den sonra, Kureyş'ten çıkan bir Peygamber'e Medîne'deki itaat, Kureyş'e itaat algılandığından, Ümmet vahdetinin parçalanmaması için Medîne'deki Evs ve Hazrec “emîr” değil, “vezir” kılınmıştır. Râşid Halîfeler, Emevîler ve Abbâsiler döneminde Kureyş iktidarının devamlılığı ile, her halîfenin halifeliğinin yenilenmesinde, Ümmet'te vahdet gözetilmiştir.

İslâm'da, devlet başkanlığı ve devlet olmada, devlet başkanlığının tek yolu bulunmadığı gibi, tek devlet de esas değildir. Kaynakların aktardığına göre, devlet başkanı, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Alî'de olduğu gibi genel bir şûra ile seçileceği gibi, Hz.

⁸⁰⁸ 2. sûre (Bakara sûre), 135. âyet.

⁸⁰⁹ 2. sûre (Bakara sûre), 120. âyet.

⁸¹⁰ 2. sûre (Bakara sûre), 130. âyet.

⁸¹¹ 12. sûre (Yûsuf sûre), 37. âyet.

⁸¹² 21 el-Enbiyâ', 92.

Osmân'da olduğu gibi, özel bir şûra ile de yapılmıştır. Ya da, Hz. Ömer'de ve Hz. Muaviye'nin oğlu Yezid'de olduğu gibi veliahd tayini ile gerçekleştirilmiştir. Ve yahut, Ehl-i Beyt veya Kureyş'ten Emevî, Abbâsî'de olduğu gibi, devlet başkanlığı bir aile, aşiret, kabile veya etnik kökene bağlı veraset usulüyle de olmuştur.

Devlet başkanlığının belli bir soya mahsus olması, yani bir aile, aşiret, kabile veya etnik kökene ait olmasıdır. Örneği, devlet başkanının Kureyş'ten ve Ehl Beyt'ten seçilmesidir.⁸¹³

Devlet başkanının genel bir şûra ile seçimi, İslâm'a göre tek kademeli bir şûra ile yapılan seçimdir. Bu şekilde, İslâm'da en temel idari bir esas olan, idare edenlerle edilenler arasındaki karşılıklı istişare de gerçekleşmiş olmaktadır. Devlet başkanının genel bir şûra ile seçimine örnek olarak, Hz. Ali'nin seçimi verilir.⁸¹⁴

Devlet başkanının özel bir şûra ile seçimi, iki kademeli seçimin daraltılmış şeklidir. Böyle bir seçim usulünde, ehl hall ve akdin kendi arasından gösterdiği adaylardan, serbest, gizli ve eşit oy, tek dereceli seçim ve açık sayım yöntemleriyle özel şûra belirlenir. Bunlar da kendilerinin seçildiği usul ile devlet başkanını tespit ederler. Özel bir şûranın İslâm tarihindeki ilk örneği Hz. Osman'ın seçimidir.⁸¹⁵

Devlet başkanının veliahd tayini usulüyle seçimi, her yönüyle meşru vasıfları üzerinde bulunduran mevcut halifenin, kendinden sonra iş başına gelmek üzere hilafet şartlarını taşıyan birisini, ehl hall ve akdin onayı ve adayın da kabulü şartıyla tayin etmesidir.⁸¹⁶ Örneği, Hz. Ömer ve Ebu Bekir'de görülmüştür. Hz. Ebu Bekir Ömer'i teklif ederken sahabenin ileri gelenlerine danışarak karar almıştır. Hz. Ömer de, altı kişilik şûrayı seçerken, danışarak hareket etmiştir.⁸¹⁷

Devlet başkanının veraset yoluyla tayini, bir aile içindeki en büyük erkek çocuğun veya bir sülaledeki en büyük erkeğin, duruma göre de içlerinden seçimle belirlenebilecek birisinin devlet başkanı olmasıdır. Devlet başkanlığının veraset usulüyle seçimi Emeviler ile başlamıştır. Şam, Bizanslılar arasında cârî olan veraset sistemini kabul etmiştir. Muaviye, kendisinden sonra oğlu Yezid'i devlet başkanı tayin etmiştir.⁸¹⁸

Güç kullanarak (zorla) devlet başkanı olma, tağallüb imameti, zaruret imametidir. Bu şekil devlet başkanı olmaya, “hilâfet kahriye” veya “hilâfet sûriye” denilmiştir. Halk zorla devlet başkanı olanlara, istemeyerek de olsa biat etmek zorunda kalmış ve sonucunda da itaat etmiştir.⁸¹⁹

⁸¹³ İbn Haldûn, **el-Mukaddime**, ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tûnus1993, s. 178.

⁸¹⁴ İsmail Köksal, “İslâm Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili”, **Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 11:1 (2006)**, s. 26.

⁸¹⁵ İsmail Köksal, “İslâm Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili”, s. 26, 27.

⁸¹⁶ Ebû Ya'lâ Muhammed b.el-Huseyn el-Ferrâ' (ö. 458 h./1065 m.), **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**, Tahkik: Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrût 1983, s. 23-25.

⁸¹⁷ Mehmet Beşir Eryarsoy, **İslâm Devlet Yapısı**, İstanbul 1988, s. 147.

⁸¹⁸ Muhammed Faruk en-Nebhan, **İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Esasları**, Tercüme: Servet Armağan, İstanbul 1980, s. 74-75.

⁸¹⁹ İsmail Köksal, “İslâm Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer'i Tahlili”, s. 35.

Yine, İslâm Tarihi'nde aynı anda birden fazla halifelik, yani iki İslâm devleti var olmuştur. Kûfe'de Hz. Alî halife iken, Şâm'da Hz. Muaviye halifedir. Yine, Şâm'da Emevî devleti varken, Medîne'de Zubeyrî devleti vardır. Aynı şekilde, Bağdâd'ta Abbâsî Halîfeliği, yani devleti bulunurken, Kurtuba'da Emevî halîfeliği, devleti bulunmaktadır. Benzer olarak, Abbâsîler ile beraber Fâtimî halîfeliği ve devletleri aynı anda mevcuttur.⁸²⁰

Sonuç olarak, İslâm'da, millet, hukuk ve devlet kesreti vardır. Ancak, İslâm bunları Ümmet'te tevhîd etmiştir. Böylece, Arap, Türk, Fars, Rum, Kürt, Çerkez ve diğer milletler, Yahudî, Hıristiyan, İslâm ve diğer hukuklar, Emevî, Zübeyrî, Abbâsî, Fâtimî halifelikleri ya da devletleri, Tarih'te, İslâm Ümmet'i içinde yer almışlardır.

Demek ki, birlikteliği sağlamak için İslâm, yegane çözüm olarak Ümmet'i getirmiştir.

⁸²⁰ Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, İstanbul 2010, s. 93-124.

Ashab Döneminde Vahdeti Bozma Teşebbüslerine Karşı Alınan Tedbirler ve Vahdetin Etkileri

Ömer Sabuncu*

Giriş

Hiz. Peygamber (s.a.s.) Mekke döneminden başlayarak Müslümanlar arasında vahdeti, dayanışmayı ve paylaşımı yerleştirmek için azami çaba harcamıştır. Farklı kabilelerden oluşan Müslümanların, düşmanlarına karşı birlik ve beraberliklerinin pekiştirilmesi için onların yekvücut olmalarını sağlamak gerekiyordu. Resûlullah (s.a.s.) bunu muâhât (kardeşleştirme) ile gerçekleştirdi.⁸²¹ Muâhât, İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesinde ve o günkü sosyokültürel ve ekonomik problemlerin çözümünde büyük kolaylıklar sağlamıştı. Böylece Müslümanlar, bir taraftan müşriklere, diğer taraftan Medine içinde önemli bir potansiyel güce sahip olan Yahudilere karşı korunmuş oluyordu. Kardeşleştirmeye Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberlik duyguları daha da pekiştirilmiştir.⁸²² Araplar arasında kabilecilik gayretine dayalı her an çıkabilecek tefrikaya karşı en etkili önlem de yine muâhâtı. Birçok faydasının yanı sıra muâhât, İslâm toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesine, Muhacir ve Ensâr'ın ortak bir paydada buluşarak zihniyet beraberliği içinde çeşitli fitnelere karşı birlikte hareket etmelerini sağlamıştır.⁸²³

Kabileciliğin yansımaları daha Hiz. Peygamber hayattayken zaman zaman görülmüş; ancak O bu tür çıkışlara hemen müdahale ederek asabiyyenin Câhiliye âdeti olduğunu hatırlatıp Müslümanların kardeşliğine vurgu yapmıştı.

İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Resûlullah'ın (s.a.s.) yanında bulunan ashabının yanı sıra hicretin dokuzuncu ve onuncu yıllarında Arap yarımadasının çeşitli bölgelerinden İslâm'a girenler büyük bir sayıya ulaşmıştı. Bunların bir kısmı iman kalplerine tam yerleştirememiş kişilerden oluşuyordu. Hiz. Peygamber'in hayatta olması, vahyin gelmeye devam etmesi, sözünün etkisi ve kabul gören şahsiyeti bu kişileri bir arada tutmayı, tevhid akidesine bağlı kalmayı sağlamıştı. Hiz. Peygamber'in vefatına yakın ve vefatından hemen sonra başlayan, ümmetin birliğini zedeleyecek problemleri hadiselerle karşı çözüm sürecinde ashabın, özellikle Hiz. Ebû Bekir'in kararlı tutumu belirleyici olmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı.

⁸²¹ Allah Resûlü (s.a.s.) Medine'ye geldiğinde Muhacirlerin bir kısmını bir kısmı ile kardeş yaptı. Ayrıca Muhacir ile Ensâr'ı da birbirlerine kardeş yaptı. Aralarında hak ve eşitlik üzerine bir kardeşlik tesis etti. Ayrıca yakın akrabalar değil, Muhacir ve Ensâr öldükten sonra birbirlerine varis olacaklardı. 90 ya da 100 kişi oldukları rivayet edilir. Bu kardeşlik hadisesi, Bedir'den önceydi. Bedir vakası meydana gelip Allah, "Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (varis olmaya) daha uygundur. Şüphesiz ki, Allah her şeyi bilendir." (Enfâl, 8/75) âyetini indirince, bu ayet daha önceki hükümleri neshetti. Böylece İslâm kardeşliğinde miras kesildi. İbn Sa'd, Muhammed (ö. 230/844), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 2. Baskı, 9 cilt, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, c. 1, s. 183-184. (Ter.: Tabakât, Çeviri ed. Adnan Demircan, Siyer Yayınları, 2. Baskı, 2015, c. 1, s. 226).

⁸²² Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

⁸²³ Hüseyin Algül, "Muâhât", *DİA*, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2005, c. 30, s. 308.

İlk halifenin seçilme süreci ve sonrasındaki hadiselerde görülen problemlere karşı birliği koruma kararlılığı ümmetin geleceği için büyük önem arz etmiştir.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ilk problemin çözülmesi

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) vefatı, Müslümanlar açısından önemli bir problemi gün yüzüne çıkardı. Araplar ya bir devlet disiplini içinde Allah Resûlü'nün kendilerine çizdiği yoldan yürüyerek İslâm dininin ilkeleri çerçevesinde yaşamaya devam edecekler ya da Arap geleneğine uyararak kabilevî yapıyı tekrar diriltip Câhiliye dönemindeki mücadele ve kavgalara döneceklerdi. Bu yol ayrımında problemin bertaraf edilmesi aşamasında en önemli olay, kuşkusuz Hız. Ebû Bekir'in halife seçilme meselesidir.⁸²⁴

Devlet başkanının nasıl seçileceği konusunda Kur'ân-ı Kerim bir usul göstermediği gibi Hız. Peygamber de kendinden sonra devletin başına kimin geçeceği hususunda bir şey dememiş; siyasî bir halef belirlemeden vefat etmişti. Ümmet siyasî bir krizle karşı karşıyaydı. Bazı Medineli Müslümanlar bu konuda kendilerini yetkili görüyorlardı. Hız. Peygamber vefat ettiğinde Ensâr'ın ileri gelenlerinden bazıları, Sakîfetü Benî Sâide denilen gölgelikte devlet başkanı seçmek için toplanıp görüşmeler yapmaya başladı. Hazrec kabilesinin başkanı Sa'd b. Ubâde'deyi aday gösterdiler.⁸²⁵

Bu toplantıyı öğrenen Hız. Ömer durumu Hız. Ebû Bekir'e bildirdi. Yanlarına Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı da alarak toplantıya katıldılar. Karşılıklı konuşmalardan sonra Bedir savaşına katılmış olan el-Hubâb b. el-Münzir ayağa kalktı ve "Bir halife bizden, bir halife sizden olsun! Ey (Muhacirler) Topluluğu! Vallahi bu işi size layık görmeyip de sizi kıskanıyor değiliz. Ancak biz bu görevi babalarımızı ve kardeşlerimizi öldürdüğümüz kişilerin üstlenmesinden korkuyoruz." dedi. Akabinde Ebû Bekir sözü aldı ve "Biz yöneticileriz, siz yardımcılırsınız. Bu iş sizinle bizim aramızda, yarı yarıya eşit bir durumdadır." dedi ve bir konuşma yaptı.⁸²⁶ Ensâr'ın, biri Muhacirlerden, biri de Ensâr'dan olmak üzere iki lider seçimi önerisi, toplantıda yer alan Muhacirler tarafından kabul edilmedi.

Ensarla Muhacirler arasındaki ilk ihtilâf olarak nitelendirilen ve etkileri tarih boyunca devam eden tartışmalarda Ensâr İslâmiyet'e verdiği hizmetleri, Hız. Ömer ve arkadaşları ise Kureys'in Araplar arasındaki nüfuz ve otoritesini, muhacirlerin İslâm'a girişteki önceliklerini ve İslâm'a hizmetlerini gerekçe göstererek hilâfete daha lâıyk olduklarını ileri sürdüler. Yaşanan tartışmalardan sonra Sa'd b. Ubâde hariç toplantıda bulunanların tamamı Hız. Ebû Bekir'e biat edilmesi konusunda anlaşmaya vardı.⁸²⁷ Sa'd b. Ubâde, kendisine haksızlık yapıldığı gerekçesiyle hayatının sonuna kadar; ne Hız. Ebû Bekir'e, ne de ondan sonra halife olan Hız. Ömer'e biat etti.⁸²⁸ Hız. Ali ise Sakîfe

⁸²⁴ Adnan Demircan, *Râşid Halifeler*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 23.

⁸²⁵ İbn Sa'd, c. 3. s. 135-136 (Ter.: *Tabakât*, c. 3, s. 203-204); Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2015, 2. Baskı, s. 112; Adnan Demircan, *İslâm Tarihi'nin İlk Döneminde Önderler ve İhtilaflar*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17.

⁸²⁶ İbn Sa'd, c.3. s. 136 (Ter.: *Tabakât*, c. 3, s. 204).

⁸²⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2009, c. 36, s. 12.

⁸²⁸ Demircan, *Önderler ve İhtilaflar*, s. 17.

toplantısında kendisine danışılmadan Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesinden rahatsız olduğu için biatini bir süre geciktirdi.

Sa'd b. Ubâde'nin biat etmemesi, Hz. Ali'nin ise biati geciktirmesine rağmen hilafetle ilgili alınan bu kararlar ümmetin birliğini zedeleyecek muhtemel bir Ensâr-Muhacir çatışması engellenmiş ve yönetim ile ilgili bu kriz aşılmış oluyordu.

Hız. Peygamber Dönemi İnanç ve Uygulamalarının Devam Ettirilmesi

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra ilk dâhili problem çözülmüş, sıra harici problemlerin çözümüne gelmişti. Hız. Peygamber vefatından kısa bir süre önce başta Üsâme'nin babası Zeyd Bin Harise olmak üzere Mute Savaşı şehitlerinin intikamını almak üzere Üsâme b. Zeyd komutasında bir ordu hazırlamış ve Suriye istikametine göndermeye karar vermişti. Hız. Peygamber hastalanınca sefer için hazırlık yapmakta olan ordu, yola çıkmayı geciktirdi. Resûlullah'ın vefatı üzerine ordunun gönderilmesi görevi Hız. Ebû Bekir'e kaldı. Yaşının genç olmasından dolayı Üsâme'nin komutanlık yapmasını istemeyen bazı sahâbilere ve Hız. Ömer'e rağmen Hız. Ebû Bekir, Resûlullah atadığı için komutanı görevden almayı kabul etmedi. Oysa Hız. Ebû Bekir, bu sırada büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Resûlullah'ın hayatının son günlerinde peygamberlik iddiası ile dinden dönenlerle, Allah Resûlü'nün vefatından hemen sonra zekât vermeyi reddeden Arap kabileleri Hız. Ebû Bekir'i tanımamışlar ayaklanmışlardı. Hız. Ebû Bekir'in, iktidarını sağlamlaştırmadan ve Medine dışında tanınmadan askeri gücünün önemli bir bölümünü Suriye taraflarına göndermesi cesurca bir hareketti. Amacı Allah Resûlü'nün izinden gideceğini göstermekti.⁸²⁹

Ashab Döneminde Vahdetin Bozulmasına Yönelik Çabalar

Hız. Peygamber'in vefatından bir süre önce Arabistan'ın çeşitli yerlerinde dinden dönme olayları görülmeye başladı. Bu durum Hız. Peygamber'in vefatından sonra genişleyerek Arap yarımadasının her yanına yayıldı. Hız. Ebû Bekir'in hilafetinin başlangıcından itibaren mürtedlerin yanı sıra bir de zekât vermeyi reddeden kabileler ve gruplar ortaya çıktı. Bunlar; dinden çıkmadıklarını söylüyorlar fakat zekât vermek de istemiyorlardı. Mekke, Medine ve Taif şehirlerinde oturanların dışında kalanların önemli bir çoğunluğu Hız. Ebû Bekir'e karşı başkaldırmışlardı.

Zekât, Hız. Peygamber döneminde görevli memurlar tarafından toplanırdı ve âyette belirtilen yerlere harcanırdı.⁸³⁰ Dolayısıyla zekât, bir ibadet olmasının yanı sıra aynı zamanda otoriteyi tanımanın da bir göstergesiydi. Hız. Ebû Bekir'e zekât vermeyen kabileler böylece onun yönetimini de tanımamış oluyorlardı. Esasen bu başkaldırı aynı zamanda merkezî yönetime de başkaldırı anlamına geliyordu.

Ayrıca Araplar arasındaki kabilevî yapı kuvvetli olduğu için Arap birinin kendi kabilesinden olmayan birisinin hâkimiyetini tanıması çok güçtü. Hatta kabile

⁸²⁹ Demircan, *Önderler ve İhtilaflar*, s. 19.

⁸³⁰ "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir." Tevbe, 9/60.

liderlerinin de çok güçlü bir otoriteleri yoktu. Arapların özellikle bedevilerin Resûlullah'ı kabul edip onun otoritesini tanımalarını da siyasi nedenlerin yanı sıra onun dini otorite olmasında büyük etkisi vardı. Yeni kabile mensubunun onun hâkimiyeti altına girmesi bir Peygamber olduğu için zillet olarak değerlendirilmiyordu. Oysa Hz. Peygamber'in vefatı ile nübüvvet müessesesi son bulmuş ve yerine geçen kimse dinî otorite olmaktan çıkmıştı.⁸³¹ Bu yüzden bazı kabileler Hz. Ebû Bekir'e karşı çıkmakta gecikmediler.

Araplar zekât vermeyerek yeni halifeye karşı çıkınca halifenin onlara karşı takınacağı tutumu tartışma konusu oldu. Hz. Ebû Bekir zekât vermek istemeyen kimselerle savaşmayı göze almıştı. Oysa ashabin bir kısmı onunla aynı görüşü paylaşmıyordu. Zira Allah'ı birleyen bir kimseyle savaşlamayacağını düşünüyorlardı. Hz. Ebû Bekir, konuşmaları ve uygulamalarıyla bu konuda taviz vermeyeceğini açıkça ortaya koydu.

Hz. Ebû Bekir'in kararlı tutumu İslâm'ın varlığını devam ettirmesini sağladı. Eğer taviz vermiş olsaydı herhalde İslâm dininin Arap yarımadasının dışına çıkma ve yayılma imkânı bulması mümkün olmayacaktı.⁸³² Hz. Ebû Bekir bu tavrı ve kararlılığıyla Hz. Peygamber dönemi inanç ve uygulamalarının devam ettirileceğini de göstermiş oluyordu.

Hz. Ebû Bekir Üsâme ordusunun harekete geçirilmesindeki sebat ve kararlılığını Ridde hadiseleri esnasında da göstermiştir. İrtidat edenlerin bir kısmı sahte peygamberlerin etrafında toplanarak Müslümanlık dairesi dışına çıkarılarken diğer bir kısmı ise İslâm'a bağlı kalacaklarını ancak buna karşılık zekât vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Zekât, gözle görülür biçimde kabilelerin Müslüman olduğunun bir göstergesi olup İslâm'ın siyasî otoritesinin altına girdiğini ortaya koyabilecek önemli bir maddi bağdı. Kabilelerin bu dönemde Müslüman oluşu da siyasî bir Müslümanlıktı. Güç dengeleri değiştiğinde bazı kabileler boyun eğmenin sembolü gördükleri zekâtı ödememe kararı aldı.⁸³³

Bunun üzerine ashabin önde gelenleri, bu gibi grupların belli bir süre zekâttan muaf tutulmaları teklifinde bulundu ancak halife onlara şu tarihi cevabını verdi: "Allah'a yemin ederim ki namaz ile zekâtın arasını ayıranlara karşı savaşacağım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Onlar Resûlullah'a verdikleri zekât hayvanının başına bağlanan ipi dahi bana vermekten çekinirlerse yine onlarla savaşırım." Halifenin bu konudaki kararlılığını gören Müslümanlar derhal ridde ve isyan hareketlerini bastırma faaliyetlerine başlamışlardır.⁸³⁴

⁸³¹ Demircan, *Râşid Halifeler*, s. 33.

⁸³² Demircan, *Önderler ve İhtilaflar*, s. 20-21.

⁸³³ Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı, Kitabevi*, çev.: Vecdi Akyüz, İkinci Baskı, İstanbul, 2001, s. 215-216.

⁸³⁴ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2010, 4. Basım, s. 55.

Ridde Olayları

Sözlükte “**dönmek, geri çevirmek, kabul etmemek**” anlamlarındaki **redd** kökünden türeyen **ridde** ve **irtidâd**, terim olarak Müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. Dinden dönen kişiye **mürted** denilir.⁸³⁵

Allah Resûlü, Vedâ haccından dönüp Medine’de rahatsızlandığı günlerde bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmasıyla ridde olayları başlamış, vefatının ardından bir kısım bedevî kabilelerin namaz kılacaklarını, ancak zekâtı ödemeyeceklerini ilân etmesiyle genişleyip isyana dönüşmüştür.⁸³⁶

Hız. Ebû Bekir halife seçilince başta Müseylimetülkezzâb olmak üzere peygamberlik iddiasında bulunanlar ve irtidat eden kabilelerle uğraşmak zorunda kaldı. Bazı bedevî Arap kabileleri Medine’ye heyetler gönderip namaz kılacaklarını, ancak zekât vermeyeceklerini bildirdiler.⁸³⁷ Peygamber olduğunu iddia edenlerle savaşma konusunda bir ihtilâf bulunmamakla birlikte devlete zekât vermek istemeyenlerle mücadele hususunda Medine’de sahâbîler arasında farklı görüşler ortaya çıktı. Hız. Ömer, “lâ ilâhe illallah” diyenlerle savaşmanın doğru olmayacağını söylerken bazıları o yıl zekât toplanmasından vazgeçilmesini teklif etti. Hangi sebeple olursa olsun isyan edenlerle mücadelede kararlı olan Hız. Ebû Bekir namaz ile zekâtı birbirinden ayrı düşünmenin doğru olmayacağını ve zekât vermektan kaçınanlarla savaşmanın şart olduğunu belirtti.⁸³⁸ Hız. Ebû Bekir’in bu kararlı tutumuyla vahdetin bozulmasına; Müslümanların birliğinin yanı sıra varlığını da tehdit etmeye yönelik çabalara müsaade edilmeyeceği açıkça ortaya konmuş ve ümmetin birliği sağlanmıştır.

Ridde Olaylarının Sebepleri

Geniş bir alana yayılmış isyanların sebepleri incelendiğinde şu önemli hususları tespit edebiliriz: Hız. Peygamber’in sağlığında başlayan ve Hız. Ebû Bekir döneminde Müslümanların birliğini ve bütünlüğünü tehdit eden ridde olaylarının temelinde dinî ve siyasî sebeplerin⁸³⁹ yanı sıra bazı kişilerin Hız. Peygamber’i kendilerine model alması da sayılabilir.⁸⁴⁰

⁸³⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem el-İfrikî el-Mısırî (ö. 711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, Beyrut 1419/1999, c. 5, s. 184-185.

⁸³⁶ Resûlullah (s.a.s.), peygamber olduklarını iddia eden iki kişinin ortaya çıkacağını haber vermiştir: “Bir gün rüyamda iki kolumda altından iki bilezik gördüm ve bundan hoşlanmadım. Bu sırada bana rüyamda bileziklere doğru üfürmem vahyedildi, ben de üfledim; bunun üzerine uçup gittiler. Ben bu ikisini benden sonra çıkacak iki yalancı ile yorumladım. Bunlardan biri Ansî, diğeri Müseylime’dir”. Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2008, c. 35, s. 91.

⁸³⁷ Hız. Ebû Bekir, “Eğer onlar deve ve koyunların yıllık zekâtlarını bana vermezlerse, kendileriyle elbette savaşacağım.” demiş, bir rivayette de bir oğlağı dahi vermeseler onlarla savaşacağını ifade etmiştir. Belâzürî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Ma’ruf (ö. 279/892), *Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 136.

⁸³⁸ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), *Kitâbu’l-Ridde*, thk. Yahya el-Cebûrî, Beyrut 1410/1990, s. 51-52; Mustafa Fayda, “Ridde”, *DİA*, c. 35, s. 93.

⁸³⁹ Apak, s. 66-67.

⁸⁴⁰ Câbirî, Hız. Peygamber’in vahyin gelişinden itibaren peygamberlik iddiası olgusuyla çok özenli biçimde ilgilenilmesinin doğal olduğunu ifade eder. Onun peygamberliğinde bir kehanet ve sihir modeli görenin ise yalnızca Kureyş olmadığını; yarımadaanın çeşitli bölgelerindeki kâhinler ve sihirbazların

1. İrtidadın önemli sebeplerinden biri Arap kabilelerinin din anlayışıdır. İslâmî tebliğin Mekke döneminde, Hz. Peygamber'in bütün gayretlerine rağmen yeni din Araplar arasında istenen derecede yayılmadı. Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonraki ilk yılları hem Mekkelilerle hem de Arabistan Yarımadası'nın diğer yerlerindeki kabilelerle mücadele etmekle geçti. Medine döneminin sonlarında Arap kabilelerinin İslâm dinine rağbet ve teveccühleri artmıştı. Özellikle Hicri dokuzuncu yılda müşrik Arap kabilelerinin hemen hepsinden heyetler Medine'ye gelerek Müslümanlığı kabul etmişti. Ancak bu insanlar Hz. Peygamber ile uzun süre bir arada bulunma ve dini ondan öğrenme imkânını elde edememişlerdi. Böylece dini bilgileri sathî olmaktan öteye geçemedi. Aslında bedeviler Resûlullah'ı bir anlamda mecbur kaldıkları için kabul etmişlerdi. Kur'ân-ı Kerim'in ifadesi ile gerçekte din onların büyük bir kısmının gönüllerine yerleşmemişti.⁸⁴¹

Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte sathî olarak dine bağlanmış olan bedevîler dini reddetmek ve hiç olmazsa bir kısmını tanımamak yolunu seçtiler. Zekât vermemeyi kendilerinin hakkıymış gibi görmeleri de dine bağlılıklarının derecesini gösteren delillerden biridir.

Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde ayaklananların bir kısmı daha Resûlullah'ın vefatından önce ortaya çıkan sahte peygamberleri tanıyarak İslâm'dan çıkmışlardı. Bu da Arap kabilelerinin önemli bir kısmının İslâm dinini kabul etmede samimi olmadıklarının göstergesidir.

2. Özellikle Hicaz bölgesinde yaşayan Araplar, merkezî bir otoriteye, idareye bağlı bir şekilde varlıklarını devam ettirmeye alışkın değillerdi. Araplar kendi kabileleri içinde kabile reisine bağlı olarak yaşıyorlardı. Ancak kabileye mensup bedevî her ferdin, kabilesi içinde özgürce yaşaması liderine bağlılığının mutlak bir bağlılık olmadığını göstermektedir. Bu siyasi yapısının değişmesi gerçekten güçtü. Nitekim Hz. Ebû Bekir iktidara gelince bedeviler hiç vakit kaybetmeden ona karşı tavır koymuşlardır.

3. Kabileler arasındaki rekabet de Hz. Ebû Bekir'in otoritesinin tanınmasında etkili olmuştur. Bazıları, sırf ayaklananlar kendi kabilelerinden olduğu için onlara destek verdiler. Hanîfeoğullarıyla Müslümanlar arasında meydana gelen savaşta, savaşı kızıştırmak için Müseylime, Hanîfeoğullarını şereflerini kurtarmaya teşvik etmesi bunun bariz bir örneğidir.

4. Arap kabileleri Hz. Ebû Bekir'e biat etmeyi "Kureys'in otoritesini kabul etmek" şeklinde değerlendiriyordu. Nitekim Talha en-Nemrî adlı biri Müseylime'ye "Senin yalancı olduğuna şahadet ederim; fakat Rebîaoğullarından olan bir yalancı, bizim için Mudarlıların doğru olan Peygamberinden daha iyidir." demişti.⁸⁴²

da ona aynı gözle bakmış olabileceğine vurgu yapar. Dolayısıyla gerçekleştirdiği herhangi bir başarının onları biraz karışık da olsa Hz. Peygamber'i taklide yöneltmiş olabileceği sonucunu çıkarır. (Câbirî, s. 259).

⁸⁴¹ Hucûrât, 49/14. "Bedevîler 'İnandık' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'Boyun eğdik' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."

⁸⁴² Demircan, *Râşid Halifeler*, s. 41-42.

Vahdetinin Etkileri

Hiz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde öncelikli olarak irtidat ve irtica hareketlerine son verilmek suretiyle iç tarafta birlik sağlanırken, dış tarafta da Müslümanların kararlılığı ve gücü ortaya konmuş oluyordu. Hiz. Ebû Bekir'in bu kararlılığı ve fetih hareketlerini sürdürmesi birçok etkiye, kazanıma vesile olmuştur. Bu kazanımları kısaca şu şekilde izah edebiliriz.

Cihadın devam etmesi ve fetihlerde elde edilen başarılar İslâm'ın uzak coğrafyalara ulaşmasını sağlamıştır. Hiz. Ebû Bekir döneminden başlayarak Irak ve Suriye bölgelerinin fethedilmeye başlamasından sonra geniş bir gayrimüslim nüfus İslâm Devleti'nin hâkimiyetine girdi. Hiz. Ömer döneminde yoğunlaşan fetih süreci Hiz. Osman döneminin sonuna kadar devam etti. Hiz. Ali döneminde iç savaş sebebiyle duraklayan fetihlere kadar geniş bir coğrafya Müslümanların hâkimiyetine girmiş oldu. Raşit halifeler döneminde Müslümanlar, Irak, Suriye, el-Cezire, Ermeniye, Azerbaycan, Mısır ve İfrikiyye gibi geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardı. Buralarda farklı etnik dini ve mezhebi kökene sahip insanlar yaşıyordu. Müslümanlar hâkim oldukları bölgelerde yaşayan insanları kendi inançlarında özgür bıraktığı gibi gelenek ve göreneklerine de karışmadı. Yaşantılarında İslâm'a aykırı uygulamaları olsa dahi bunlar, umuma zarar vermediği sürece onların kişisel tercihler ve özel alanları olarak görüldü.⁸⁴³

Fetih hareketlerinin başarılı olması sonucu İslâm büyük bir coğrafyaya yayıldı. Müslümanların maddi durumlarında ciddi oranda bir yükselme söz konusu oldu. Yeni şehirler kuruldu. Tüm bu gelişmeler Müslümanların büyük bir siyasi ve ekonomik güç elde etmelerini sağladı.

Sonuç

Hiz. Peygamber (s.a.s.) zamanında sıkıntılı bir durum ortaya çıktığı zaman bu, Allah Resûlü'ne iletiliyor ve çözülüyordu. Hiz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlar bir takım problemlerle karşı karşıya kaldılar. Bunların başında hilâfet meselesi gelmekteydi. Ayrıca yalancı peygamberler, dinden dönme, zekâtı vermeme gibi durumlar ortaya çıkmıştı. Ortaya çıkan bu durumlar, vahdetin ruhuna aykırı davranışlar, İslâm'ın o kişilerin kalbine tam olarak yerleşmediğini göstermektedir. Hiz. Ebu Bekir bu durumlara tereddüt etmeden yerinde müdahale etti; fitne ve başkaldırı olaylarının bastırılmasında, çözümün merkezine vahdeti yerleştirerek kararlarını verdi. Belki de dinin parçalanıp yok olmasına sebebiyet verecek fitnelerin önü halifenin kararlı duruşu neticesinde önlenmiş, İslâm toplumunda birlik ve beraberlik sağlanmıştır.

⁸⁴³ Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, s. 43-44.

Kur'an-ı Kerim'de biri diğerini intaç eden "Tevhid" ve "Nübüvvet" konuları iç içe anlatılmaktadır. Peygamberlerin birinci görevi her zaman Tevhid'in tebliği olmuştur: "Ey kavimim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur" ifadesi Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Şuayb'ın kavimlerine yaptıkları tebliğde tekrar edilegelmiştir.⁸⁴⁴ Hz. İbrahim'in tevhid mücadelesi ise başlı başına ele alınacak kapsamdadır. Onun destansı mücadelesi tefsirlerde geniş yer bulmuş, müstakil eserlere konu olmuştur.⁸⁴⁵

Makro planda evrenin düzeni için gerekli olan tevhid,⁸⁴⁶ daha küçük ölçekte ülke, toplum, aile ve nihayet fert olarak kişinin kendisi için de gerekli bir sistemdir. Kişi için tevhid, söz ve davranışlarında sadece Allah'ın rızasını gütmesi, onu kâinatın tek ve mutlak hâkimi kabul etmesi, rızkı, hayatı ve mematı ondan bilmesi, onu sığılacak yegane varlık bilmesi, kulluk namına ne varsa sadece ona hasretmesi anlamındadır. Tek olan Allah'ı rab olarak kabul etmeyen insanoğlu sayısız tanrıyı peşinen kabul etmiş olacaktır. Kendi başına karşılayamadığı sayısız ihtiyacı için birden fazla tanrıya yönelmeye mecbur olacaktır. Bundan dolayıdır ki çok tanrılı dinlerde savaş tanrısı, yer ve gök tanrısı gibi ayrımlarla adeta insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere tanrılar arasında iş bölümü yapılmaktadır. Bireyden topluma doğru gittikçe ihtiyaçların çeşitliliği de artacağından tevhidin olmadığı toplumlarda Allah dışındaki varlıklara bağımlılık artacaktır. Kur'an-ı Kerim'de put kelimesinin karşılığı olarak kullanılan kelimelerin اوٲان ve اصنام şeklinde hep çoğul sığasıyla kullanılmaları da bu gerçeği vurgulamaktadır.⁸⁴⁷

Başlangıçta tevhid inancına sahip olan insanların bu inançtan nasıl saptıklarını şu ayette ana hatlarıyla özetlenmektedir. "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir."⁸⁴⁸ Karşı görüşe sahip olanlar bulunmakla beraber, insanların başlangıçta tek tanrı inancına sahip olduğunu düşünen araştırmacılar azımsanmayacak kadar çoktur. Dinlerin aslının "Tevhid" olduğunu ileri sürenler, beşer

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

⁸⁴⁴ A'raf, 7/59, 65, 73, 85.

⁸⁴⁵ Örnek çalışmalar için bkz. Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Se-Da Yayınları, Kayseri, 1985; Şimşek, M. Sait, "Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi", Editör: Ali Bakkal, *Hz İbrahim [1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri]*, 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 79-88.

⁸⁴⁶ "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir" Enbiya, 21/22.

⁸⁴⁷ اوٲان için Bkz: Hacc, 22/30, Ankebut, 29/17, 25; اصنام için Bkz: A'raf, 7/138, İbrahim, 14/35, En'am, 6/74, Şuara, 26/71, Enbiya, 21/57.

⁸⁴⁸ Bakara, 2/213.

tarihçileri, insanoğlunu inceleyenlerle psikologlardır. Bunlar, Avustralya, Afrika ve Amerika'da yaşayan iptidai kabilelerde yapmış oldukları araştırmalarda bu iptidai insanların ulvî tanrıya inandıklarını görmüşlerdir. Vardıkları sonuç beşeriyetin en eski cinsi sayılan insanda bile "Yüce Tanrı" inancının bulunduğu şeklindedir.⁸⁴⁹ Bu gün dinler tarihi alanında yapılan araştırmalar, geçmişin dinlerinde de günümüz dinlerinde de tek tanrı inancı bulunduğunu otaya koymuştur.⁸⁵⁰ Ancak zaman içinde çeşitli sebeplerle "Tevhid" in özü unutulmuş, insanlar politeizme kaymışlardır.

İslamiyet'in doğduğu günlerde Arabistan yarımadası da dahil olmak üzere bütün dünya tevhidi kaybetmenin sonucu olarak vahdetten uzak; düşüncede, inançta ve sosyal hayatta paramparça olmuş bir görünüm arz etmekteydi. İman nurundan mahrum kalan toplumlar, adaletten yoksun bir şekilde ihdas ettikleri sistemleriyle dünyayı yaşanılmaz hale getirmişlerdi. Hakkın daima güçlüden yana olduğu, fakirlerin sosyal düzende bir değerinin olmadığı, erdemli davranışların takdir edilmediği bir zaman dilimi yaşanmaktaydı. Bu dönemdeki vahşetin boyutlarını M. Akif Ersoy dizelerinde şöyle tasvir etmektedir.⁸⁵¹

*Nerden görecekler? Göremezlerdi tabî'i:
Bir kere, zuhûr ettiği çöl en sapa yerd;
Bir kere de, ma'mure-i dünyâ, o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterd.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerd!
Fevzâ bütün âfâkına sarmıştı zemînin,
Salgındı, bugün Şark'ı yıkan, tefrika derdi.*

İslâmî kaynaklar diğer Sâmi kavimleri gibi Arapların en eski dinlerinin tevhid esasına dayandığını belirtir. Hz. İbrâhim ve oğlu tarafından inşa edilen Kâbe, tevhid inancının hâkim olduğu bir mabet idi. Daha sonra Hicaz bölgesi halkı arasında putperest temayüller oluşmaya başladı ve Araplar başta Nabatîler olmak üzere civardaki putperest kültürlerden etkilendiler. Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber putların Allah'ın yanında ara buluculuk etme gücüne sahip olduklarına, onlar vasıtasıyla Allah'a yaklaşabileceklerine inanmaya ve putları birer şefaathçi gibi kabul etmeye başladılar.⁸⁵² Putperestliğin doğası gereği tek puta tapmak söz konusu değildi. Kâbe'nin etrafının putlarla sarılması bunun en belirgin göstergesidir.

Böyle bir zamanda nübüvvetle şereflendirilen Allah Resulü'nün yegâne hedefi önce Allah ile kulları arasındaki yapay engelleri kaldırarak tevhidi yerleştirmek, sonra da inananlar arasında vahdeti yani birliği gerçekleştirmektir. Bu hedefine ulaşabilmek için, çevresindeki insanların şirkten, küfürden ve cahiliye zihniyetinden kurtarılması

⁸⁴⁹ Atay, Hüseyin, "İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1957, cilt: VI, sayı: 1-4, s. 80-89, s. 85.

⁸⁵⁰ Tümer, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1988, s. 38.

⁸⁵¹ Ersoy, Mehmed Akif, "Bir Gece" *Safahat*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2008, s. 478.

⁸⁵² Güç, Ahmet, "Putperestlik", *DIA*, İstanbul, 2007, XXXVI, 366.

gerekmekteydi. Tevhide dayalı bir vahdet anlayışını temin edebilmek için kalplerdeki cahiliye taassubunun yerine iman ve takva bilincinin yerleştirilmesi elzemdi.⁸⁵³

Tarihçe sabittir ki, Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edip tevhid inancını benimseyenler kısa sürede vahdeti de elde etmişlerdir. Müslümanlar ferdi olarak bunu yaşantılarında hissedebiliyorlardı. Bu tecrübenin toplumsal alanda vahdet boyutuyla ilk ve en etkili örneği, asırlarca devam eden tefrika ve savaşların pençesinde bitap düşen Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinin önce tevhide sonra vahdete kavuşmalarıyla vücut bulmuştur. Bu tebliğde önce sürecin arka planına göz atarak İslamiyet'ten önceki Medine'nin içinde bulunduğu şartlara göz atacak sonra Müslüman olmalarıyla beraber meydana gelen değişiklikleri ele alacağız. Elde edilen vahdetin devam etmesi için de sağlam bir iman ve ihlas gerektirdiğinden bahisle konuyu tamamlayacağız.

Cahiliye Döneminde Medine

Arap yarımadasının batısında Hicaz bölgesinde Kızıldeniz kıyısına yaklaşık 130 km. uzaklıkta, Mekke'nin 350 km. kadar kuzeyinde bulunan Medine'nin ilk adının "Yesrib" olduğu bilinmektedir. Medine'ye ilk yerleşmenin ne zaman başladığı hakkında kesin bilgi yoktur. Tarih sahnesine çıkışından itibaren Medine'ye yerleşen üç topluluktan (Amâlîka, Yahudiler ve Evs-Hazrec) bahsedilir. Ancak şehre bunlardan hangisinin daha önce geldiği bilinmemektedir.⁸⁵⁴

Akıllı ve çalışkan tutumları sonucu Medine Yahudileri kısa zaman içinde bütün şehir iktisadiyatını ellerine geçirmişlerdi. Bütün dünyada küçük küçük halk toplulukları halinde yaşayan bu ulusun kendi aralarında yardımlaşma ve irtibat halinde oluşları onların uluslararası ticarete başarı göstermelerine yardımcı olmuştur. Önce kendileri servet sahibi olmuşlar, sonra borç para vermişler ve bu yolda yavaş yavaş insanların mülk ve arazilerini ellerine geçirmişlerdir. İslâm'ın ilk ortaya çıkışında Arapların 13 kalesine mukabil Yahudilerin 59 kalesi bulunmaktaydı.⁸⁵⁵

Sayıca daha az olan Evsliler Kurayza ve Nadîroğulları ile Hazrecliler de Benî Kaynukâ' ile ittifak kurdular. Hazrec reislerinden Mâlik b. Aclân, Gassânîler ve müttefik Arap kabilelerinden aldığı destek sayesinde Yahudilere üstünlük sağladı ve Medine'de hâkimiyet Evs ve Hazrec'in eline geçti. (492) Medine yönetiminin Arapların eline geçmesi, onlar üzerindeki hegemonyasını yok olma noktasına getirdiğinden, Yahudilerin işine gelmedi. Durumlarının daha da kötüye gitmemesi Araplar arasında çıkacak tefrikaya bağlıydı. Nitekim Bir süre sonra Yahudilerin kışkırtması ile bu iki kabile birbirine düşerek yaklaşık 120 yıl boyunca birçok defa savaştı. Bunlardan sonuncusu ve en kanlısı olan Buâs Savaşı hicretten beş yıl kadar önce vuku bulmuş ve Hazrecliler'in mağlûbiyetiyle neticelenmişti.⁸⁵⁶

⁸⁵³ Erul, Bünyamin, "Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet", *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, 33-45.

⁸⁵⁴ Bozkurt, Nebi - Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVIII, 305-306.

⁸⁵⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1990, I, 572.

⁸⁵⁶ Bozkurt, Nebi - Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Medine", *DİA*, XXVIII, 306.

Medineli Evs ve Hazrec kabileleri arasında devam eden savaşların sonuncusunun vuku bulduğu Buâs mevkii, İslâmiyet'ten önce Yesrib adıyla bilinen Medine'ye 2 fersah uzaklıkta ve Benî Kurayza toprakları üzerinde bulunmakta idi. Hicretten beş veya altı yıl önce (617) cereyan eden ve "Yevmü Buâs" diye bilinen bu savaş, Evs kabilesinden bir kişinin Hazrec'e sığınan bir yabancıyı öldürmesi üzerine başlamıştır. Evs kabilesinin başında Hudayr el-Ketâib, Hazreclilerin başında ise Amr b. Nu'mân el-Beyâzî bulunuyordu. Her iki kabilenin ileri gelenlerinden pek çok kimsenin hayatını kaybettiği savaş Hazrec lideri Amr'ın bir okla öldürülmesi ve Evslilerin zaferiyle sonuçlandı.⁸⁵⁷

Evs ve Hazrec'in bütün kuvvetini tüketen ve onları maddi olarak zayıf düşüren bu durumdan kurtulmak için bir çözüm aradıkları da bilinmektedir. Öncelikli olarak düşündükleri çözüm birleşmek ve aralarında birisini kral olarak tayin etmektir. Aşağıda görüleceği üzere onların bu samimi arayışları, düşündüklerinden daha hayırlısı ile neticelenmiştir. Ali İmran suresindeki şu ayetler Medinelilerin için de bulunduğu durumu ve Allah'ın onlara olan nimetini hatırlatmaktadır. "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*"⁸⁵⁸

Bu ayette bahsedilen grubun genel olarak müşrik Araplar olduğu görüşü de tefsirlerde yer almakla beraber,⁸⁵⁹ müfessirlerin çoğunluğu Evs- ve Hazrec kabilelerinin kastedildiği görüşündedirler.⁸⁶⁰ Taberî'nin ayette geçen *أعداء* kelimesi ile ilgili kaydettiği rivayetlere baktığımızda sadece o dönemdeki bütün Arapların değil; günümüzde birbirlerinin boynunu vuran Müslümanların da bu kapsama dâhil edilebileceğini görürüz. Ona göre ayette kastedilenler, Allah'a ve Resulüne itaat etmeyerek, asabiyet duygularıyla birbirini öldürenlerin tamamıdır.⁸⁶¹

İleride görüleceği üzere İslamiyet'i kabul ettikten sonra Ensar, bütün art niyetli kışkırtmalara rağmen birliğini daima muhafaza etmiş, Hz. Peygamber'in yanından bir lahza ayrılmamış, her türlü mal ve can kaybına rağmen İslâm'ın samimi müdafileri olmaya devam etmişlerdir.

Medinelilerin Din Olarak İslâm'ı Seçmeleri

İslamiyet'ten önce Medinelilerin de putperest oldukları bilinmektedir. Ehl-i Kitapla iç içe yaşıyor olmaları onları inanç bakımında fazla etkilemiş görünmemektedir. Diğer

⁸⁵⁷ Asri Çubukçu, "Buâs", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 340.

⁸⁵⁸ Ali İmran, 3/103.

⁸⁵⁹ Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyun tefsiri'l-maverdi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, bty, , I, 414; İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Zadü'l-mesir fi'lmi't-tefsir*, Darü'l-Kitabi'l-'Arabi, Beyrut, 2001, I, 312

⁸⁶⁰ Vahidi, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, *el-Veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk, 1995, I, 225; Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, byy, 2000, VII, 77; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyun*, I, 414; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-mesir*, I, 312.

⁸⁶¹ Taberî, *Câmiü'l-beyan*, VII, 77.

kabilelerin özel putları olduğu gibi Hazrec'in de "Menat" adında bir putları vardı.⁸⁶² İbnü'l-Kelbî'ye göre Menât, Araplar'ın taptıkları putların en eskisiydi ve bütün Araplar ona saygı gösteriyordu. Fedek'te olduğu da rivayet edilmekle birlikte Menât, Mekke ile Medine arasında Kudeyd'e yakın, Medine'ye 15 km. mesafedeki Müşellel denilen yerde deniz kenarında Hüzeyl kabilesine ait siyah bir kaya idi. Menât'a ait bir ev, hediyelerin konulduğu bir oda ve bekçi vardı.⁸⁶³ Kâbe Evs ve Hazrec tarafından da kutsal sayıldığından Mekke onlar için de bir inanç merkeziydi.

Hız. Peygamber, hac mevsiminde Mekke'ye gelenlere İslâm Dinini anlatmayı adet edinmişti. Hız. Hatice ve amcası Ebu Talib'in vefat ettiği sene de hac mevsimi geldiğinde adet edindiği bu tebliği sürdürdü. Medineli Hazrec kabilesinden⁸⁶⁴ bir grup insanla ile tanıştı. Kur'an'dan ayetlerinden okuyup onları İslâm'a davet etti. Medineliler Kur'an'dan etkilendiler, gözleri yaşaranlar oldu. Hız. Muhammed'in Medineli Yahudilerin öteden beri geleceğini haber verdikleri son peygamber olduğunu anlamakta gecikmediler. Bu ilk görüşmede Medinelilerin söyledikleri, vahdete olan ihtiyaç ve iştiyaklarını ifade etmek bakımından önemlidir: "Biz, aralarında benzeri bulunmayan bir düşmanlıkla kavmimizi geride bırakarak gelmiştik. Umulur ki Allah senin sayende onları bir araya getirir. Sana icabet ettiğimiz bu dini onlara da arz edip onları İslâm'a davet edeceğiz. Allah senden daha hayırlı birisi ile onları tekrar bir araya getirecek değildir."⁸⁶⁵

Medinelilerin Hız. Peygamber'in çağrısına olumlu cevap vermelerinin altında özel bazı sebepler bulunmaktaydı. Zira Yahudiler, bi'setten önce müşriklerle savaştıklarında Allah'tan şöyle yardım istiyorlardı: "Allah'ım, bize ahir zamanda gönderilecek, Tevrat'ta sıfatlarını gördüğümüz peygamber ile bize yardım et." Sık sık müşriklerle söylemekte olduklarını doğrulayacak peygamberin gelmesinin yakın olduğunu, onunla birlikte müşriklerle savaşıp, Ad kavminin helak edilmesi gibi kendilerini yok edeceklerini söylüyorlardı.⁸⁶⁶

İki yıl içinde Medine'de Müslümanların sayısı hızla arttı ve Medine Müslümanlar için alternatif bir hicret merkezi oldu. Resulüllah'ın muvafakatiyle Müslümanlar Medine'ye hicret etti. Diğer bir ifade ile Tevhid inancı sayesinde sahip olmakla vahdete ulaşan Medineliler vahdetin sınırlarını genişlettiler, evlerini ve yurtlarını muhacirlere açarak birlik ve beraberlikten doğan kuvveti insanlığa neler kazandırabileceğini gösterdiler. Yaşadığı dönemdeki olayları Asr-ı Saadet'teki hadiselerle karşılaştırarak tevhidin önemini dile getirmeye çalışan Mehmed Akif, Ensar ve Muharîr'in bu beraberliğini sitayişkar ifadelerle dile getirir: "Birleşmenin sırrı tek vücut olmaktır. Ölçüsü ise kendi için istediğini kardeşi için de isteyebilmektir. Diğer bir ifade ile onun

⁸⁶² Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, Beyrut, 1999, II, 346.

⁸⁶³ Fehd, Tefvik, "Menat", *D'IA*, İstanbul, 2004, XIX, s. 121.

⁸⁶⁴ Hazrec kelimesi Evs'i de içine alacak şekilde kullanılabilir.

⁸⁶⁵ İbn Hişâm, Abdü'l-Melik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998, II, 66; Taberî, *Câmiu'l-beyan*, VII, 80.

⁸⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 157; Taberî, *Câmiu'l-beyan*, VII, 80; Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an hakâiki ğavâmizi't-Tenzil ve 'uyuni'l-ekâvili fi vücuhu't-te'vil (Keşşâf)*, I. Baskı, Lübnan, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995, I, 165.

istediklerine tereddütsüz katılabilmektir. Tıpkı ikbal zamanındaki Müslümanlar gibi... Onlar bi-nihaye akvamdan mürekkebe oldukları halde ezelden bir ümmet, bir aile, bir vücut imiş gibi, aralarında hiçbir ayrılık-gayrılık görmezlerdi. Buradaki Müslümanın doğrusu ne ise dünyanın öbür ucundaki Müslümanın doğrusu da o idi.”⁸⁶⁷

Eğer Medineli Ensâr, mü'minleri barındırıp yardım etmeseydi, malî ve nefsî fedakârlıkta bulunmasaydı, eşsiz ve benzersiz bir yardımla, Hz. Peygamber ve ilk muhacirlerin hizmetine koşmuş olmasaydı, hicretten gaye tahakkuk etmeyecekti.⁸⁶⁸ Zemaşerî'ye göre "*Ve düşünün ki, siz bir vakit yeryüzünde hırpalanıp duran bir azlıktınız, insanların sizi tutup kapacağından endişe ediyordunuz. Öyle iken Allah sizi barındırdı, O sizi yardımıyla destekledi, O size temiz rızıklar verdi ki şükredesiniz!*"⁸⁶⁹ İbn Abbas'a göre bu ayet özellikle muhacirlerdir hakkında nazil olmuştur. Sayıları az oluşu için Mekke'de baskı altında yaşamaktaydılar. Müşriklerin kendilerini bertaraf edeceklerinden korkuyorlardı. Ayette zikredilen düşmanların Mekke müşrikleri veya genel olarak İslâm için tehlike sayılan Rumlar ve Farslar gibi ülkeler olabileceği zikredilmiştir.⁸⁷⁰ Muhacirlerin mazhar kılındıkları yardım hakkında da farklı görüşler olmakla beraber Ensâr'ın da bunlar arasında olduğu muhakkaktır.⁸⁷¹

Vahdeti Riske Atan Tuzak ve Tavırlar

İslamiyet'le tanıştıktan sonra Medine halkı asırlarca tesis edemediği vahdeti yakalamış, barış ve huzur ortamına kavuşmuştur. Bu huzur ortamı sadece Evs ve Hazrec'in kalplerini birbirine ısındırmakla kalmamış, üçüncü bir unsur olarak muhacirleri de aralarına alarak sarsılmaz bir kardeşlik tesisi etmişlerdi. Bununla birlikte bu olumlu tablodan herkesin memnun olduğu da söylenemezdi. Bu birliktelikten dolayı menfaatlerinin zedelendiğini düşünen şahıs ve gruplar bundan İslâm'ı sorumlu tuttular. Bu kişiler Müslümanlardan intikam almak ve tekrar eski günlerine dönmek için türlü desiseler planlamaktan geri durmadılar. Bunlardan birisi Abdullah b. Übey. b Selül'ün başını çektiği münafıklardı. Diğerleri de daha çok gizliden hareket etmeyi tercih eden Yahudilerden oluşuyordu.

Abdullah b. Übey b. Selül'ün Hz. Peygambere karşı özel bir düşmanlığı vardı. Bunun sebebi hicretle beraber Medine halkı üzerindeki nüfuzunu kaybetmesiydi. Evs ve Hazrec arasında devam etmekte olan savaş biraz durulunca Medine'de siyasi birlik oluşturulması ve başına Hazrec kabilesinin reisi Abdullah b. Übey'in getirilmesi hususunda mutabakata varılmıştı. Hatta bunun için Medineli sanatkârlarla tacın yapımı için sipariş de verilmişti. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesi bu teşebbüsün

⁸⁶⁷ Öztürk Mahmut, "Mehmed Akif Ersoy'da Tevhid Vahdet Tasavvuru", *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s.177-192.

⁸⁶⁸ Gölcük, Şerafeddin, "Kur'an'da Hicret", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (1986) s. 9-20, s. 15.

⁸⁶⁹ Enfal, 8/26.

⁸⁷⁰ İbn Cevzi, *Zadü'l- mesir*, II, 202; Suyuti, Ebü'l-Fazl Celeddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürri'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1983; IV, 47.

⁸⁷¹ Zemaşerî, *Keşşâf*, II, 206; İbn Cevzi, *Zadü'l- Mesir*, II, 202; Suyuti, *ed-Dürri'l-mensur*, IV, 48.

sonuçsuz kalmasına yol açtı.⁸⁷² Bu şekilde siyasî nüfuzunu yitiren Abdullah b. Übey b. Selül eski itibarını korumak maksadıyla bir grup oluşturdu ve Hz. Peygamber'e karşı gizli bir muhalefet cephesi kurarak çeşitli nifak taktikleri uygulamaya başladı.⁸⁷³ Bunlar bazen gizlice bazen de sebebini gizleyerek İslâm aleyhine faaliyetler yürüttüler. Müslümanlara zarar vermek isteyen İslâm düşmanları bu özelliklerinden dolayı münafıkları tabii işbirlikçi olarak görüyorlardı.

Bedir savaşından sonra Müslümanların yok olup gitmesi şeklindeki beklentisinin gerçekleşmeyeceğini anlayınca Müslüman olan Abdullah b. Ubey b. Selül, Müslümanların yararına olacak hiçbir oluşumda yer almamış, aksine her fırsatta onlara maddi, manevi zararlar vermeye yeltenmiştir. Uhud savaşında kendisine tabi olanlarla yarı yolda dönmesi,⁸⁷⁴ Hz. Aişe hakkındaki çirkin iftiraya öncülük edip yaymaya çalışması,⁸⁷⁵ Tebuk seferine savaşın başından sona kadar Müslümanların maneviyatını sarsmaya çalışması⁸⁷⁶ bunlardan bazılarıdır.

Medinelilerin birlik ve beraberliğini tehdit eden diğer grup ise Yahudilerdir. İslamiyet'in doğuşundan itibaren ona tavır alan Yahudiler, bu yeni din konusunda kendilerine danışan müşrikleri yanlış bilgilendirerek Müslüman olmalarını engelledikleri gibi, Müslüman olanları da vazgeçirmek için uğraşmışlardır. İçlerinde samimi bir şekilde Müslüman olan birkaç kişi hariç Medine'de Müslümanlara düşman gruplar arasında yer almışlardır.

Bu iki grup bazen tek başına bazen de birleşerek, gizli veya aleni bir şekilde İslâm'a cephe almışlar, fitneye dönüştürebilecekleri hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Tevhid sayesinde vahdeti elde etmiş olsa da Ensar'ın onu korumak için de mücadele etmek zorunda kaldıkları tarihe sabittir. Medine'de Müslümanların karşılaştığı problemlerin pek çoğunda münafıkların parmağı olduğu ve özellikleri yakından bilindiğinden müstakil bir başlık altında münafıklar tehlikesini ele almayacağız. Konu ile ilgili kitap ve makale düzeyinde müstakil çalışmalar bulunduğu gibi, Tefsir ve Tarih kitapları da yeri geldikçe bunlardan söz etmişlerdir.⁸⁷⁷ Burada gerçekleşmesi halinde İslâm toplumunu parçalayacak büyük fitnelere değinmekle yetineceğiz.

Yahudilerin Ensar'ı İslâm'dan Döndürme Manevraları

Hicretten sonra Hz. Peygamberin karşı karşıya olduğu en büyük problem, kozmopolit Medine toplumu arasında birliği sağlamaktı. Kureyşle mücadele ederken Medine içinden gelebilecek herhangi bir tehlikeyi bertaraf etmek gerekiyordu. Dışa

⁸⁷² Heyet, *Kur'an Yolu*, DİB yayınları, Ankara, 2007, V, 358.

⁸⁷³ Sezikli, H. Ahmet, "Münafık", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 568.

⁸⁷⁴ Ali İmran, 3/122, 166, 167.

⁸⁷⁵ Nur, 24/11-12.

⁸⁷⁶ Tevbe, 9/38-40.

⁸⁷⁷ Örnek çalışmalar için Bkz: Demircan, Adnan, *Hazreti Peygamber Devrinde Münafıklar*, Esra Yayınları, Konya, 1996; Yıldız, Abdullah, *Hazreti Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*. İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.

açılmak için de merkezin problemsiz olması lazımdı. Müslümanların Medine’de içinde buldukları durumu tahlil eden Hz. Peygamber, bir risk analizi yaptı ve Mekkeli müşriklere karşı öncelikle Medine’nin güvenliğini temin etmek gayesiyle orada yaşayan bütün tarafların katılımıyla geniş bir mutabakat metni üzerinde anlaşma sağladı. “Bu metni klasik siyerler “Medine’de yapılan antlaşmalar” başlığı altında zikrederler. Son devir müellifleri, ise bunun, dünyanın ve İslâm tarihinin ilk anayasası olduğunu kabul ederler.”⁸⁷⁸

Bu antlaşma Medineli Yahudilerin entrikalarını belli ölçüde işlevsizleştirdi. İslâm öncesi devir de müşrik Araplara karşı sağladıkları üstünlüğün yavaş yavaş kaybolduğunu hissediyorlardı. Üstelik Hz. Peygamber’in, bilhassa Muhacirleri ticari faaliyetlere teşvikiyle Evs ve Hazrec, Yahudilerin iktisadi hegemonyasından kurtuluyorlardı. Bu ise, Yahudilerin menfaatine ters düşüyordu. Bunun üzerine gizli ve açık bir dizi zararlı faaliyete giriştiler.⁸⁷⁹ Bu faaliyetlerden birisi de yeni Müslüman olmuş Medinelileri şüpheye düşürmek suretiyle tekrar eski inançlarına döndürmekti.

Yaptıkları plana göre içlerinden bazıları, Hz. Muhammed’in getirdiği mesaja sırf inatlarından dolayı karşı çıkmadıklarını, aksine objektif bir yaklaşım içinde oldukları izlenimini vermek üzere zaman zaman onların bildirdiklerini onaylayan bir tavır takınıp kısa bir süre sonra bunları inkâr yoluna gidecekler, ya da onun bildirdiklerinin bir kısmını tasdik edip bir kısmını inkâr edecekler, böylece Kur’an etrafında bir kuşku çemberi oluşturup hem kendi çevrelerinin bu mesaja iltifat etmelerini engellemiş, hem de henüz inancı kuvvetli olmayan müminlerin hak yoldan dönmelerini sağlamış olacaktı.⁸⁸⁰ Kur’an-ı Kerim onların bu gizli planlarını şu ifadelerle deşifre etmiştir: “Kitap ehlinde bir grup, “Mü’minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler” dedi”⁸⁸¹ Bu gerçekten çirkin bir tuzaktı. Müslüman olduklarını açıklamaları sonra da dönmeleri İslâm dininin taşıdığı yüksek hakikatler hakkında sağlam bilgilere sahip olmayan zayıf akıllı ve şahsiyetli kimseler tereddüde düşürecekti.⁸⁸² Fakat Allah’ın münafıkların tuzağını boşa çıkardığı gibi Yahudilerin bu oyununu da Müslümanlara haber verince Yahudiler başarıya ulaşma şanslarını kaybettiler. Böylece Ensar karşı karşıya kaldığı büyük bir tehlikeden Allah’ın yardımıyla kurtulmuş oldu.

Ensar’ın Çeşitli Bahanelerle Kışkırtılması

Ensar’ın atlattığı tehlikelerden birisi de Muhacirlerle karşı karşıya geldikleri kavgadır. Kavganın çıkış sebebi hakkında farklı rivayetler bulunsa da hepsinin ortak noktası Ensar ve Muhacirden bazı Müslümanların kavga etmek üzere gruplaşmış

⁸⁷⁸ Polat, Selahattin, “Hz. Peygamber’in (a. s.) İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 5, s. 105-128, s. 117.

⁸⁷⁹ Algül, Hüseyin, “Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt: V, sayı: 5, s. 25-52, s. 42.

⁸⁸⁰ Suyûtî, *ed-Dürri’l-mensur*, II, 241; Heyet, *Kur’an Yolu*, I, 604.

⁸⁸¹ Ali İmran, 3/72.

⁸⁸² Seyyid Kutub, İbrahim Hüseyin, *Fî zilali’l-Kur’ân*, Dârü’ş-Şürûk, Beyrut, 1992, I, 415.

olmaları, İbn Übey'in de bunu fırsat bilerek ortalığı kızıştıracak sözler sarf etmiş olmasıdır. Özetle Mekke'nin Fethi'ni müteakip bir gaza sonrasında, birisi Muhacirlerden diğeri Ensar'ın anlaşmalı buldukları Behz kabilesinden iki kişi kavga ettiler. Behz kabilesinden olan adam "Ey Ensar topluluğu!" diyerek onları imdada çağırırdı. Ensar'dan bazıları onların yardımına koştular. Buna mukabil, Muhacirlerden bazıları da yardım istemesi üzerine muhacirin yanında toplandılar. Aralarında büyük bir kavga çıkmaya ramak kala bazıları araya girip onları ayırdılar. Abdullah bin Ubey bu durum üzerine "Medine'ye döndüğümüzde asıl orada güçlü olanlar zayıf ve alçak olanları oradan çıkaracaktır." Onun bu sözleri infiale yol açtı.⁸⁸³ Durum Hz. Peygamber'e haber verildi. Hz. Peygamber "Size neler oluyor, yine cahiliye davalarını mı gütmeye kalkışıyorsunuz?" diyerek onları şiddetle uyardı. Taraflar bu uyarı üzerine dağıldılar. İbn Ubey'in bu sözleri üzerine şu ayetler nazil oldu: "*Onlar, "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır" diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir. Fakat münafıklar (bunu) bilmezler.*"⁸⁸⁴

Başta Hz. Ömer olmak üzere bazıları İbn Ubey'i öldürmek istediye de Allah Resülü buna izin vermedi ve âdeti olmadığı şekilde derhal yola çıkmayı emretti ve otuz saat boyunca dinlenmeden yola devam ettiler.⁸⁸⁵ Medine'ye vardıklarında İbn Übey'in oğlu Abdullah onun yolunu kesti ve ona yolda söylediği sözü hatırlatıp Resulüllah izin vermedikçe kendisini Medine'ye bırakmayacağını söyledi. Resulüllah'ın muvafakatiyle Medine'ye girmesine izin verdi.⁸⁸⁶

İbn Ubey'in oğlu Abdullah babasının öldürüleceği dedikoduları üzerine Resulüllah'a gelerek, kendisinin babasına düşkünlüğünü dile getirdikten sonra, eğer öldürülecekse bunu rahatlıkla kendisinin yapabileceğini, babasının kesik başını ona getirebileceğini, ama başka bir kişi tarafından babası öldürülünce bundan dolayı kendisine yapılan sataşmalara katlanamayacağını belirtti.⁸⁸⁷ Hz. Peygamber buna gerekli olmadığını, insanlara "Muhammed arkadaşlarını öldürüyor." Dedirtmek istemediğini söyledi.⁸⁸⁸

Burada önemli olan husus, Hz. Peygamberin yanında on yıl boyunca canlarıyla ve mallarıyla İslâm'ı müdafaa eden ve bu uğurda pek çok yakınlarını kaybeden Medineli Müslümanlar tefrika tehlikesini tam olarak atlatabilmiş olmamasıdır. Hz. Peygamber'in dirayeti ve müdahaleleriyle olaylar büyümeden yatıştırılmıştır.

Huneyn Gazvesi'nden Sonra Ganimet Meselesi

Medineli Müslümanların yüzleştikleri imtihanlardan birisi de mal sevgisi ile sınanmalarıdır. Mekke'nin fethinden sonra, o güne kadar türlü fedakârlıklarla inşa

⁸⁸³ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-kur'ani'l-azim*. Darü Tayyibe, li'n-Neşr ve't-Tevzi', byy, 1999, VIII, 131.

⁸⁸⁴ Münafikun, 63/8.

⁸⁸⁵ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XXIII, 403; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 132.

⁸⁸⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XXIII, 403; İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 132.

⁸⁸⁷ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 132.

⁸⁸⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XXII, 404.

ettikleri yüksek mertebeyi berhava edecek bir tehlike ile karşı karşıya geldiler. Söz konusu olay Mekke'nin Fethi' müteakiben gerçekleşen Huneyn Gazvesi'nden sonra meydana gelmiştir.

Huneyn Gazvesi'nde elde edilen çok fazla miktardaki ganimeti taksim ederken yeni Müslüman olmuş bulunan Mekkelilere kalplerini İslâm'a ısındırmak üzere verilen fazlalık Ensar'dan bazı Müslümanların dikkatini çekince buna gücendiler. Bir kısmı bunu dillerine dolayınca Hz. Peygamberden durumdan haberdar edildi. Hz. Peygamber onları toplayarak şöyle dedi. Siz sapıklıkta iken Allah size hidayetini erdirtmedi mi? Fakir iken o sizleri zenginleştirmede mi? Düşmanlar idiniz Allah kalplerinizi ısındırmadı mı?

Allah resulünün bu konuşması üzerine Ensar'dan bazıları hicret zamanında ve daha sonra muhacirlere yaptıkları yardımları hatırlatınca Allah resulü sözlerine şöyle devam etti: “Ey Ensar topluluğu, insanlar buradan keçi ve katırlarla çekip memleketlerine giderken Siz Allah resulü ile memleketinize dönmek istemez misiniz? Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki eğer hicret söz konusu olmasaydı ben Ensar'dan olurum. Bütün insanlar bir yoldan gitse, Ensar da ayrı bir yola gitse, ben Ensar'ın yolunda giderdim. Allah'ım Ensar'a merhamet et. Ensar'ın çocuklarına ve onların çocuklarına merhamet et!” Hatalarını anlayan ashab-ı kiram Allah Resulü'ne ve taksimine razı olduklarını ağlayarak dile getirdiler.⁸⁸⁹ Böylece kırgınlık derinleşmeden çözüme kavuşturulmuş oldu.

İnsanların mala olan düşkünlüğü dikkate alındığında Ensar'ın bu noktada büyük bir tehlike atlattı görülür. Birer beşer olarak Hicretin ilk yıllarından itibaren İslâm'a ve Müslümanlara yaptıkları hizmetin karşılığını alamadıklarını düşünmeleri onları böyle bir tepkiye sevk etmiştir. Ama iyi niyetlerinden ve Allah Resulü'ne olan muhabbetlerinden dolayı küçük bir uyarı toparlanmalarına ve tebve etmelerine yeterli olmuştur.

Sonuç

İnsanları bir araya getiren asıl etken, düşünce ve duygu birliğidir. İnanç birliğine sahip olmayan bireyleri harekete geçiren dinamikler farklı olacağından sosyal hayatta da birliktelik sağlamaları kolay değildir. Ensar örneğinde görüldüğü üzere İslamiyet'ten önce Medine'nin asli unsurları olarak orada yaşamakta olan Evs ve Hazrec kabileleri yüzyılı aşkın devam eden savaşların pençesinde perişan olmuşlarken Müslüman olup Tevhid'e ulaşmalarıyla beraber durumları hızla düzelmiştir. Tevhid inancı beraberinde “vahdet”i getirmiş, İslâm dinine girmekle saygın bir konuma yükselmişlerdir. Birliktelik pratiği şehir sınırlarını aşmış, Mekkeli muhacirlerle evlerini açacak kadar genişlemiştir.

Ensar'ın bu hızlı yükselişinin kazanılmış bir hak gibi baki olmadığını, dikkat edilmediği halde her an eski cahiliye adetlerine dönme ihtimali bulunması onların şahsında bütün Müslümanlara bir ders vermektedir. Ensar'ın imtihanı yukarıda zikrettiklerimizle sınırlı değildir. Biz tebliğ kapsamında bazılarına ele aldık. Hz.

⁸⁸⁹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, IV, 122.

Peygamber'in vefatından hemen sonra Beni Sakife'deki halife seçme hadisesi de esasen kırılmaya yol açacak hassasiyette idi.

Kur'an-ı Kerim'in müteaddit surelerinde tekrar edildiği gibi Müslümanlar hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sınıksız yapışmazlarsa parçalanırlar. Müslümanlar bir zamanlar ne halde olduklarını hatırdan çıkarmadan Allah'ın nimetlerine şükretmek durumundadırlar. Vahdeti elde etmek için sarf edilen gayretin belki daha fazlası onu muhafaza etmek için de kullanılmalıdır. Birlik ve beraberlikte Allah'ın nimetlerindedir. Sünnetullah gereği şükredilen nimetleri Allah artırır, şükredilmediği zaman da Allah'ın azabı müstahak olur.

Bibliyografya

- Algül, Hüseyin, "Muhâcirûn-Ensar Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, cilt: V, sayı: 5, s. 25-52.
- Atay, Hüseyin, "İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Putperestlik ve Yayılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1957, cilt: VI, sayı: 1-4, s. 80-89.
- Bozkurt, Nebi- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Medine", *DİA*, İstanbul, 2003.
- Çubukçu, Asri, "Buâs", *DİA*, İstanbul, 1992.
- Demircan, Adnan, *Hazreti Peygamber Devrinde Münafıklar*, Esra Yayınları, Konya, 1996.
- Ersoy, Mehmed Akif, "Bir Gece" *Safahat*, İnkılap yayınları, İstanbul, 2008.
- Erul, Bünyamin, "Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet", *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara, 2016, 33-45.
- Fehd, Tevfik, "Menat", *DİA*, İstanbul, 2004.
- Gölcük, Şerafeddin, "Kur'an'da Hicret", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7, (1986), s. 9-20.
- Güç, Ahmet, "Putperestlik", *DİA*, İstanbul, 2007.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Heyet, *Kur'an Yolu*, DİB yayınları, Ankara, 2007.
- İbn Hişâm, Abdü'l-Melik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (Tahkik: Muhammed Ali el-Kutub), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-kur'ani'l-azim*, Darü Tayyibe, li'n-Neşr ve't-Tevzi'byy, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*, Darü'l-Kitabi'l-'Arabi, Beyrut, 2001.
- Kuzgun, Şaban, *İslâm kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Se-Da Yayınları, Kayseri, 1985.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, *en-Nüket ve'l-uyun tefsiri'l-Maverdi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, bty
- Öztürk Mahmut, "Mehmed Akif Ersoy'da Tevhid Vahdet Tasavvuru", *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara 2016, s.177-192

- Polat, Selahattin, “Hz. Peygamber’in (a. s.) İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 5, s. 105-128.
- Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefatihü'l-gayb*, Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabi, Beyrut, 1999.
- Seyyid b. Kutub b. İbrâhim Seyyid Kutub, *Fî zilali'l-Kur'ân*, Dârü's-Şürûk, Beyrut, 1992.
- Sezikli, H. Ahmet, “Münafık”, *DİA*, İstanbul, 2006.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensur fi't-tefsiri'l-me'sur*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1983.
- Şimşek, M. Sait, “Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesi”, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri]*, 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 79-88.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, byy, 2000.
- Tatar, Burhanettin, “İki Temel Kavram:Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, DİB Yayınları, Ankara, 2016.
- Tümer, Günay-Küçük Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1988
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi Vahidi, *el-Veciz fî tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1995.
- Yıldız, Abdullah, *Hazreti Peygamber ve Gizli Düşmanları Münafıklar*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an hakâiki ğavâmizi't-Tenzil ve 'uyuni'l-ekâvili fî vücuhi't-te'vil (Keşşâf)*, I. Baskı, Lübnan, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.